

Universiteit Utrecht

Jan J.F. ter Laak
Afdeling Ontwikkelingspsychologie
Faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Utrecht

Uw persoonlijkheid, typerend gedrag in diagnose

Wat biedt het kennisbestand van de psychologie om uw typerend gedrag in vergelijking tot dat van anderen, in zijn ontwikkeling en als gevolg van uw sociale context te leren kennen en wat kunt u daarop te zeggen?

Copyright Jan J.F. ter Laak

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier.

...höchstes Glück der Erdenkinder sei nur die Persönlichkeit.

Vrij naar Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)

Voor Marie-Louise, Mose en Ebba

Inhoud

Voorwoord

Ten geleide 1

Leeswijzer 11

Doelgroep en doel 12

Vooruitblik 12

Uw persoonlijkheid, typerend gedrag in diagnose

Wat biedt het kennisbestand van de psychologie om uw typerend gedrag in vergelijking tot dat van anderen, in zijn ontwikkeling en als gevolg van uw sociale context te leren kennen en wat kunt u daarop te zeggen? 14

Figuur 1: Schema voor de bespreking van typerende gedragingen van de persoon, cliënt 14

I Diagnose van typerend gedrag: geschiedenis en concepten 15

1. Karakter, persoon, individu 16

Samenvatting en conclusie 18

2. Geschiedenis van het Westers persoonsbegrip 18

Concepten bij de Grieken en in de Middeleeuwen 18

Steeds ook verzet tegen religie-gedomineerde persoonsopvattingen 19

Filosofie van de nieuwe tijd 19

Dualisme en typerend gedrag 20

Wetenschappelijk verantwoord op zoek naar typerend gedrag 20

Uitgebreidheid zonder ziel 20

Het dualisme en de psychologie 21

Box: Descartes en de nieuwe tijd 21

Locke en Hume 22

Kant 23

Opkomst van de empirische wetenschappen 23

Box: Einsteins 'Godletter' 23

Darwin en het vooruitgangsgeloof 25

Er zijn altijd dissidenten 25

Psychologie: een nieuwe wetenschap 25

Huidige Amerikaanse dominantie 26

Een zwak tegengeluid 27

De 'VS persoonlijkheid' 27

Twee historici over het persoonsbegrip 27

Samenvatting en conclusie 28

3. Niet-westerse persoonsconcepten 29

Samenvatting en conclusie 30

4. Vooronderstellingen bij persoonsbegrippen 30

Vier typen persoonsbegrippen 31

Essays over wat typerend gedrag is 31

Samenvatting en conclusie 32

5. Wetenschap en kennisverwerving over typerend gedrag van de persoon 32

De persoon/mens is de 'go-between' tussen de wetenschappen 32

Wetenschappen 'geranked', in slagorde, in pikorde 33

Wetenschap beoefenen is gedrag 33

Het dualisme is hardnekkig 34

Wie, wat is die persoon dan wel? 34

Persoonsleer: differentiatie of één theorie? 35

Dimensies of lagen in de persoon 36

Wat heeft de diagnosticus aan die lagen of dimensies? 39

De diagnosticus heeft geen 'régard survolante' 40

Samenvatting en conclusie 40

6. Reflectie en evaluatie 41

II Impliciete theorieën van typerend gedrag 44

1. Individuele verschillen 45

Geschiedenis van de Big Five 45

Tabel 1: de Big Five 46

Proliferatie van BF onderzoek 47

Constructvaliditeit van de BF 47

Predictieve validiteit van de BF 57

Box: Oordeelt u zelf: is dit een faire evaluatie van BF onderzoek? 61

Samenvatting en conclusie 61

De cliënt praat terug 63

De cliënt wil veranderen 64

Te veel eer voor de Big Five? 65

En, de diagnosticus? 65

2. Ontwikkeling 65

Samenvatting en conclusie 67

3. Sociale context 67

Samenvatting en conclusie 68

4. Reflectie en evaluatie 68

III Expliciete theorieën over typerend gedrag 71

1. Individuele verschillen 72

Eysenck 72

Tabel 1: Eysencks trektheorie 73

Cattell 75

Samenvatting en conclusie 79

2. Ontwikkeling 80

Box: Persoonsontwikkeling wordt gedomineerd door onderzoek naar stabiliteit van individuele verschillen, zelfs in Europa 80

Werner 81

Piaget 81

Erikson 83

Tabel 2: De acht ontwikkelingsstadia volgens Erikson 84

Stadia 86

Loevinger 87

Het ontwikkelingsprofiel (Abrahams) 89

Is zwakke psychosociale ontwikkelingstheorie bruikbaar in de diagnose? 89

Samenvatting en conclusie 90

3. Sociale context 91

Skinner 92

Functionele gedragsanalyse 92

Staats 93

Julian Rotter en Albert Bandura 94

Natuurlijke contexten 95

Box: Moleculaire gedragsgenetica, (n)iets voor psychologen? 96

Box: 'Gewone' gedragsgenetica 96

Samenvatting en conclusie 98

4. Persoonskenmerken en hun relatie met andere gedragingen 99

Intelligentie (IQ) 100

Emotie 102

Tabel 3: Emotie als uitdrukking van de relatie tussen de persoon en zijn sociale context 103

Attitudes, waarden en interesses 104

Samenvatting en conclusie 105

5. Reflectie en evaluatie 105

IV Alternatieve theorieën van typerend gedrag 110

1. Individuele verschillen 111

Aanvaarde alternatieven 111

Verwaarloosde kenmerken van de persoon 113

Verwaarlozing van de interactie tussen cliënt en diagnosticus 118

Weerstand tegen pathologische lezingen van typerend gedrag 119

Tegengeluid 121

Negatieve psychologie? 122

Geen enkel gedrag is inherent positief of negatief 122

Weerstand tegen 'self-esteem' als de centrale persoonsdimensie 123

Weerstand tegen veilige hechting als enige basis voor het goede leven 123

De persoon als verhaal 125

Box: Categorieën van de novel 125

Box: Narratieven volgens Frye, Elsbree, Thompson en Hankiss 126

Samenvatting en conclusie 129

2. Ontwikkeling 130

Ontwikkelingsscript 131

Ontwikkelingstaken 132

Samenvatting en conclusie 134

3. Sociale context 134

Sociaal constructivisme 135

Terug naar het innerlijk 136

Samenvatting en conclusie 136

4. Reflectie en evaluatie 137

V Integratie van expliciete theorieën van typerend gedrag 139

1. Eén theorie over typerend gedrag van de persoon? 141

Integratie essays 141

Box: Integratie mooi, maar niet realistisch 142

Mayers systeemthema's 143

McAdams en Pals: de Big Five trends van de persoonsleer 145

Integratie van persoonlijkheid en persoonlijkheidsstoornissen 145

Integratie van theorievorming over veroudering 146

Een historisch uitstapje naar de klassieke deugden 148

Samenvatting en conclusie 148

2. Individuele verschillen x Ontwikkeling: Stabiliteit tegenover gedragsverandering 149

Stabiliteit / continuïteit 150

Stabiliteit van persoonlijkheidstrekken 151

Tabel 1: Stabiliteit bij individuele verschillen x ontwikkeling 152

Heterotypische stabiliteit 155

Stabiliteit van temperament 157

Interpretatie van stabiliteit en continuïteit 158

Wat heeft de diagnosticus eraan? 159

Box: Opzoek naar de stabiele, voorspelbare persoon 160

Samenvatting en conclusie 165

3. Individuele verschillen x Sociale context: het Persoon-Situatie debat 161

Verloop van het Persoon-Situatie debat 161

Samenvatting en conclusie 165

4. Sociale context x Ontwikkeling: Mechanistische tegenover organismische opvattingen over typerend gedrag 165

Balans zoeken 166

Box: Op zoek naar een nieuwe context x ontwikkeling interpretatie 168

Samenvatting en conclusie 169

5. Reflectie en evaluatie 169

VI Operationalisatie, meting en instrumentatie voor typerend gedrag 173

1. Operationalisatie en onderzoek van typerend gedrag 174

Operationalisatie en producten van meting 174

Onderzoeksmethoden van de persoon 174

Samenvatting en conclusie 176

2. Individuele verschillen 176

Factoranalyse 176

Niet orthogonale rotatie van factoren 178

Figuur 1: Een voorbeeld van een circumplex met twee BF factoren 178

Figuur 2: De interpersoonlijke circumplex 179

Confirmatieve factoranalyse 180

Aantal factoren 180

Een alternatieve afbeelding van de relatie tussen factoren in een plat vlak 181

Figuur 3: De Big Five weergegeven als afstanden in een plat vlak 181

Configuratieve analyse 182

Samenvatting en conclusie 182

3. Ontwikkeling 183

Stabiliteit en continuïteit 183

Differentiatie en integratie 184

Ontwikkelingsstadia 185

Stadiumovergangen 185

Ontwikkelingsschalen 188

Figuur 4: De stadia van Ego-ontwikkeling 190

Ontwikkelingspaden 192

Samenvatting en conclusie 193

4. Sociale context 194

Samenvatting en conclusie 195

5. Instrumentatie 195

Individuele verschillen 197

Ontwikkeling 200

Sociale context 202

Samenvatting en conclusie 203

6. Reflectie en evaluatie 203

Onderwerpen en namen Hoofdstuk I, II, III, IV, V en VI 206

Slotbeschouwing 208

Referenties en geraadpleegde literatuur 213-248

De auteur 249

Voorwoord

Vragen als 'Wie ben ik' en 'Wie bent U' interesseren en intrigeren mij en mogelijk U ook. Dit onderwerp was/is een thema van de wijsgerige antropologie. Filosofen hebben er door de tijd heen een antwoord op proberen te geven: Ben ik vrij of gedetermineerd? Wat is mijn existentie? Ben ik maar ergens neergeworpen en moet ik er iets van zien te maken? Niettemin is wijsgerige antropologie niet populair bij vakfilosofen. Zou het idee postgevat hebben dat alles wel zo ongeveer gezegd is en we er toch nooit uitkomen? Vakfilosofen laten het over aan levensfilosofen die bezinningsweken c.q. -avonden verzorgen in Franse kastelen en filosofische cafés. De persoon wordt in elk tijdperk en op alle plaatsen opnieuw uitgevonden. Een verschijnsel met deze grillige kenmerken is moeilijk grijpbaar.

En, psychologen hebben te maken met concurrenten die zonder empirisch onderzoek meeslepende verhalen over u weten te vertellen. Ze kunnen er met hun trektheorieën, ontwikkeling naar volwassenheid en hun 'organismische' groei en behavioristische opvattingen nauwelijks tegenop. Bovendien hebben leken hun opvattingen al klaarliggen en de trektheorie blijft erg dicht in de buurt van alledaagse impliciete opvattingen. Dat verklaart het succes van de *Big Five*. Omdat iedereen er iets over te zeggen heeft, zijn er volop alternatieve opvattingen. In de psychologie zou de studie van het individu, de persoon bovendien voor eenheid moeten zorgen. Al die theorieën gaan over dezelfde, hetzelfde, over mij! Daar moet toch één theorie op te maken of te passen zijn. Ik ben toch een eenheid. Tegelijkertijd is er bij va psychologen een zekere weerstand tegen persoonsleer. Er zijn bijvoorbeeld geen leerstoelen persoonlijkheidspsychologie in Nederland. Ook het instrumentarium (vooral de persoonlijkheidsvragenlijsten) wordt afstandelijk bezien. Ik heb een Cotanvoorzitter meegemaakt die het standpunt huldigde dat een persoonlijkheidstest nooit de kwalificaties goed voor construct en predictieve validiteit verdiende.

Deze meningen en opvattingen komen we in dit boekje alle tegen. Ofschoon ik niet veel van integratie verwacht - het is er nog nooit van gekomen - probeer ik persoonsleer en diagnose van typerend gedrag van de cliënt tegelijkertijd te behandelen.

Ten geleide

Elk geschrift bevat vooringenomenheden, willekeurige onderscheidingen en on- of half gearticuleerde epistemologische en theoretisch inhoudelijke standpunten. Het maakt gebruik van ander werk en van vakgenoten als inspiratiebronnen. Een auteur ontkomt niet aan vooroordelen en preoccupaties over wetenschap, haar toepassing en beoefenaren. Een auteur is niet objectief en niet neutraal. Als een onderwerp hem niet interesseert of niets oplevert, leest en schrijft hij er niet over. Er wordt geen poging gedaan om deze persoonlijke bagage of ballast te verbergen.

Als u palavers als prolegomena en reflecties vooraf liever vermijdt, gaat u dan verder bij **Leeswijzer**, p. 11.

Voringenomenheden ten opzichte van diagnostiek en psychologie Wetenschappelijke arbeid is bedoeld om de werkelijkheid binnen en buiten de mens - het Ik en het Niet-Ik - te beschrijven, verklaren, controleren en voorspellen. Wat tot het Ik gerekend wordt wisselt in de psychologie: leer-, ontwikkelings- en informatie verwerkende mechanismen worden soms vervangen door biologische en neurologische. Hier wordt gekozen om gedrag psychologisch te beschrijven en te verklaren. Van gedrag zijn we voor een deel de eigenaar en dat zijn we niet direct van neurologische en biologische mechanismen.

(Sociale) wetenschap heeft met concurrenten van doen (Westbroek, 2013) in de vorm van systemen die beloven vragen te beantwoorden en behoeftes te vervullen: ideologieën, religies, heersende opvattingen, reclame, lobbyisten, enzovoort. De psychologie is vooralsnog geen geslaagd systeem. De resultaten van studies en de successen van behandelaars geven daar onvoldoende reden toe.

Psychologisch onderzoek wordt gestuurd door *events*. In dat opzicht lijkt ze op het bedrijven van politiek. Een Britse premier zei eens op de vraag wat nu richting gaf aan zijn politiek: *'Events'*. Je kunt bijgevolg steeds weer nieuwe (toe te passen) concepten en nieuwe onderwerpen verwachten die bij een maatschappelijke door het publiek omarmde interesse aansluiten. Sommige psychologen blijken in staat om die interesse, vraag zelf voor een deel zelf te creëren. Al vanaf Plato is daar al wat tegenin gebracht. Neem bijvoorbeeld De Tocqueville in de 19de eeuw: *'Een van de meest bekende zwakheden van het menselijk denken, kennen en verstand is dat het tegenstrijdige principes met elkaar wil verzoenen en het verstand vrede wil in plaats van logica'* (Hoofdstuk VI^a Boek II eerste deel). En in zijn Hoofdstuk X Toepassingen van de wetenschap: *'In onze tijd moet de menselijke geest bij de theorie worden gehouden; zij dwaalt vanzelf af naar de toepassing, en in plaats van haar voortdurend terug te leiden naar het uitvoerig bestuderen van secundaire effecten, is het goed haar daar soms vanaf te houden om haar te verheffen tot de aanschouwing van de eerste oorzaken'*.

De opbrengst van een psychologische diagnose wordt geridiculiseerd door universitaire psychologen (werk van doctorandi) en hulpverleners (wat is uw meerwaarde; het is een mager halffabricaat). Beider houding belemmert het zicht op wat diagnostiek kan en is.

Diagnosticeren gaat over het gedrag van de cliënt. Het is geen biologisch, medisch of natuurwetenschappelijk onderzoek. Daar heeft een diagnosticus geen verstand van en het zet hem mijns inziens op het verkeerde been. Dat denken en onderzoek kan slechts metaforen bieden om gedrag te beschrijven.

Psychologie is zelfbetrokken. Het betekent dat *psychologische diagnostiek tegelijkertijd diagnostiek van de psychologie* is: het kennisbestand van de psychologie en de activiteiten van diagnosticus en theoreticus/onderzoeker blijven niet buiten schot.

Het willen kennen en onderzoeken van het gedrag van de persoon vindt zijn oorsprong in de rationele en emotionele uitrusting van de mens. Rationaliteit leidt tot theoretische constructen en empirische toetsing. Emotionaliteit leidt tot verlangen naar inzicht, soms tot hang naar een veilig geloof maar ook tot ongerustheid en onzekerheid over wat bereikt is of kan worden. Beide zijn nodig voor dynamiek en balans.

Wetenschappers en practici hebben niet volledig toegang tot de fysisch en sociale werkelijkheid. Kennis verschuift de horizon, verlegt de grens maar het einde, dat wil zeggen volledige kennis van objecten, verschijnselen en subjecten bestaat niet. Ze komt ook niet tot stand door integratiepogingen binnen en tussen wetenschappen.

Elke activiteit - ook kennen, leren en denken - is ingebed in het alledaagse leven. Onze geleefde ervaring is de basis van onze kennis met inbegrip van onszelf en mensen om ons heen: Merleau-Ponty (1945/1957) en zijn opvolger Piaget.

Wetenschap wordt door elites soms gebruikt om hun positie te behouden en privileges te beschermen. Het publiek wordt op afstand gezet terwijl het ziet dat wetenschappers het zelden eens zijn en er zich onder hen fraudeurs bevinden (Van Kolschoten, 2012). Van de weeromstuit wordt in een 2015 initiatief elke weldenkende burger gevraagd thema's en vragen te noemen waar onderzoekers zich over gaan buigen en antwoorden op geven. Er kwamen zo'n 11.000 vragen binnen die geordend zijn in 144 thema's en 16 routes. Dit is materiaal om de impliciete opvattingen van leken en vakmensen over wat wetenschap moet doen uit te zoeken. Veel vragen waren van 'psychologische en filosofische aard' (de informatie is op het internet te vinden onder: 'wetenschapsagende.nl').

Discussie op grond van argumenten is een onvermijdelijk onderdeel van wetenschappelijk werk. Als de psychologie een wetenschap is - daar ben ik niet zo zeker van - hoort ook daar

een dergelijke discussie thuis. Als ze geen wetenschap is maar informatieverzameling over gedrag dan blijft die discussie nodig. Wetenschappers kunnen ontsporen door zich in te stellen op het overwinnen van anderen en het behalen van succes door bijzaken-barok, dat wil zeggen door zich 'met overmaat aan geleerdheid en sluwheid te richten op kleine gebieden of maatschappelijke thema's, daarbij een vaardigheid ten toon spreidend die weinigen hen zullen verbeteren en waar geldig en vals en goed en *tactische* begrippen zijn' (vrij naar Menno ter Braak, cursief, jtl). Psychologiebeoefening heeft evenveel te maken met politiek, dat wil zeggen bepaling van de onderzoeksagenda en subsidieverwerving als met het willen uitzoeken van intrigerende vragen over het gedrag van de cliënt.

Het 19de eeuwse romantisch beeld van de wetenschapper is dat van de uitzonderlijk begaafde of van de briljante psycholoog die door je heen kijkt. Het cliché van transpiratie (95%) en inspiratie (5%) komt dichterbij wat er gebeurt in onderzoek en praktijk: respectievelijk het routineus uitvoeren van een gefinancierd project (*output*) plus het opschrijven volgens richtlijnen van het *Publication Manual* van de APA en het rapporteren over de cliënt volgens een protocol.

Wetenschappers zijn conservatief. Wat ze weten is kostbaar en moeizaam verworven. Een succesparadigma wordt niet gauw opgegeven. De VU wiskundige Meester (2014) voegt er aan toe dat sommige arrogant zijn en hun kennis en weten overschatten. Ze zien verschijnselen vanuit een tunnel duiden en duiden afwijkingen van hun tunnelvisie als onwetenschappelijk. Het ging daarbij over onzekerheid in de evolutieleer.

Psychologen vertellen wat het publiek en tijdschriftredacties willen horen en vermijden te zeggen wat deze niet wil horen. Gemakkelijk bij het publiek en redacties liggende thema's worden uitgewerkt, bijvoorbeeld man-vrouw verschillen, agressie, positieve psychologie, persoonlijke groei en ontwikkeling, genetische basis van gedrag, het lijden dat zich overal voordoet en de rol van hersenen voor begaafdheid en pathologie. Als onderzoeksgegevens afwijken van wat *Dass Man* - van het publiek tot de bestuurlijke elite vindt - valt er iets uit te leggen. Succes is niet verzekerd.

Psychologen kunnen het publiek en de bestuurlijke elite ook een spiegel voorhouden en aan de hand van gegevens tonen dat ze niet het centrum van de wereld zijn, geen *tabula rasa*, niet rationeel of irrationeel, niet vrij of onvrij, niet gelijk of ongelijk, niet transparant voor elkaar, maar ook geen vreemden en niet onafhankelijk of afhankelijk.

Psychologists go, where the money goes Dit uit zich in aansluiting bij modieuze thematieken, goed in het gehoor liggende theorievorming en methodologie. Een *kitchen and sink* typologie van psychologen met mijn voorkeur voor driedelingen is: de Opportunist: steeds een nieuw thema kiezen, dat het goed doet: van geleerde hulpeloosheid naar positieve psychologie, de Monopolist: één eenvoudig populair thema kiezen en dat monopoliseren: bijvoorbeeld de *Big Five*, *Attachment*, *Adoptie*, *Agressie* en *Echtscheiding* en

de Bekeerling: van psychometricus naar persoonlijkheidspsycholoog of vice versa. Een bekering heeft iets moedigs als je er niet mee op de TV komt.

Het is het moeilijk uit te maken of meta-analyses en meta-analyses van meta-analyses iets nieuws brengen of een eind maken aan eenzelfde type onderzoek, c.q. een vraag afdoende beantwoorden of een probleem oplossen. Wellicht is het slechts een superieure vorm van boekhouden. Is dit het westers ultieme geloof in de Zelfopenbaring van het Zijn? Meta-analyses, *big data* en *data mining* zijn niettemin zinvol, al steunen ze op de empiristische veronderstelling: hoe meer onderzoek, hoe beter. Empirisch onderzoek ontuchtert en matigt hoge verwachtingen, maar geen enkel onderzoek kan zonder een gedisciplineerd geloof (Heideggers *Seinsglaube*). Dat wil zeggen het kan niet buiten de empirie om bedachte theorieën, structuren en modellen, gecreëerde betekenissen in de hermeneutiek en analyse van vooronderstellingen over wat de wetenschap en de mens zijn en bewerkstelligen.

Er is een pikorde in de wetenschap. Deze zet de psychologie op afstand van de fysica, scheikunde, neurologie en biologie. Sociologie, antropologie, taalkunde en wijsbegeerte worden er onder geplaatst (Simonton, 2004, 2009). Binnen de psychologie is er eveneens een pikorde met functieleer aan de top en ontwikkelings- en klinische & persoonlijkheidspsychologie onderaan. Deze pikordes verhinderen om van een andere (sub)discipline te leren en te profiteren. Dat gebeurt dan ook zelden of nooit.

Onderscheidingen en standpunten Om de diagnostiek van de cliënt te structuren worden drie niet willekeurige bronnen van theorie onderscheiden: impliciete alledaagse, expliciete theorievorming uit onze tekstboeken (de heersende paradigma's van Kuhn, 1962) en alternatieven voor expliciete theorievorming. Deze worden geordend in drie oriëntaties: individuele verschillen, ontwikkeling en fysische en sociale context. De drie dekken bijna alle theorieën in de tekstboeken. Twee bij twee gecombineerd leveren ze de tweedelingen van Persoon-Situatie, Organismisch-Mechanistisch en Aanleg-Omgeving op. Methoden, statistiek en protocollen worden benut met als oogmerk na te gaan wat ze de diagnosticus bieden om de vraag van de cliënt te analyseren.

In dit boek staat de persoon van de cliënt centraal. Dat is het hoogste aggregatieniveau in de studie van gedrag. Het gaat niet om functies, de invloed van sociale stimuli en afwijkend gedrag. Voor atomistisch denkende onderzoekers is dit een onhandige, zo niet onbegonnen taak. En, het gaat nog verder. De persoon, wijzelf zijn de beoefenaars van wetenschap en als zodanig een *go-between* van alle wetenschappen. Ik kom daarop terug.

Beschrijven, voorspellen, verklaren/controleren en beslissen worden als doelen van diagnostiek geoordeeld. Hun succes hangt af van toegankelijkheid en helderheid van conceptuele analyses en empirische bevindingen, onder meer resultaten van meta-analyses

en van het gezonde verstand, want sommige analyses vragen naar de bekende weg en andere zijn pseudo-empirisch (Smedslund, 2009).

Beschrijven is naast categoriseren - bijvoorbeeld zoals Linnaeus dat met planten deed en de DSM – ook het ontwerpen van een wiskundig geformuleerd model dat uit zijn aard intrinsiek klopt. Dat kan een doel op zich zijn. Deze voorkeur is terug te vinden bij psychometrici met hun modellen, functies en formules, maar ook bij structuralisten waar Piaget een voorbeeld van is. Van vertegenwoordigers van beide werk- en denkwijzen wordt verwacht dat ze een brug naar observeerbaar gedrag slaan. Als dat niet zichtbaar gemaakt wordt is het elegant, maar zonder betekenis voor diagnostiek.

Verklaren gaat terug op de Griekse Pre-Socratici en Plato en Aristoteles. Het ging hen om een verklarend principe (oorsprong, *archè*), zodat alles opgenomen kon worden in een overkoepelend geheel of uit één bron oplichtte. Zo worden uiteenlopende zaken verklaard. Aristoteles wilde bijvoorbeeld met zijn principe van de gulden middenweg zowel evenwichtstoestanden bij natuurverschijnselen (harmonie der sferen) als politiek (zijn vorm van stadsstaat democratie) en ethiek (hoe het goede leven: *eudamonia* bereiken) verklaren.

Bij diagnostiek als doelgerichte activiteit komen beide als een *hybride* aan de orde: diagnostische kennis bestaat voor een deel uit categoriesystemen, structuren en formules én berust op empirische feiten en ervaringskennis (inter- en supervisie) én op diagnostische praktijken als observatie, experimentjes om gedrag te ontlokken aan de cliënt en het gebruik van een valide instrumentarium.

De grenzen van voorspellen, verklaren/controleren en beslissen van en over gedragingen tekenen zich af als onderzoek voortgaat op de wijze waarop het nu vormgegeven is en gepubliceerd wordt. Dit standpunt wordt gemotiveerd en geïllustreerd met resultaten van meta-studies.

Gedragingen en sociale contexten zijn dynamisch en variabel. Bij het verkennen van grenzen van de impact van oorzaken en de hechtheid van samenhangen wordt nadruk gelegd op effectgroottes, betrouwbaarheidsintervallen, *power* van toetsen, *eye-balling* en gezond verstand.

De psychologie en vooral de persoonsleer is rijk aan tweedelingen. Ik kies niet voor de een of de ander. Ze zijn gefabriceerd en uitgevonden, zoals lichaam versus geest (*mind-body*), theorie versus meten, persoon versus situatie, stabiliteit versus verandering, natuur versus cultuur, links versus rechts en genen versus omgeving.

Er is aarzeling om complexe protocollen, regels en statistische modellen te aanvaarden als veilige en vooral afdoende hulpen bij het diagnosticeren van de persoon van de cliënt. Dit verwijst niet zozeer naar Piet Vroons slagzin: 'Hoe meer regels hoe meer vlegels' als wel

naar het feit dat ze hun doel voorbij kunnen schieten, gegeven de beperkte informatieverwerkingscapaciteit en de natuurlijke werkwijze van de diagnosticus.

Er is terughoudendheid om correlaties tussen stimuli en responsen uit experimentele en predictor-criterium studies te benutten als basis voor individuele voorspellingen, verklaringen, beslissingen en voor diagnose-behandeling-combinaties.

Deze tekst bevat *geen recepten* voor afnemen van interviews en tests, het uitvoeren van het diagnostisch proces en van interventies en het schrijven van psychologische rapporten. Ze is bedoeld als hulp bij een *rijke en voldoende beschrijving van het probleem/de vraag van de cliënt*, zoals Simon dat voorstond en De Groot aanbevolen heeft. Daarnaast is de ecologische oriëntatie van Brunswik inspiratie en leidraad. Het gaat hier om de oude Simon. Hij verdedigde later dat intelligentie louter het manipuleren van abstracte symbolen is en zet de relatie met de biologische *wetware* en psychologische processen, de *software* tussen haakjes of denkt die niet nodig te hebben. De symbolen en structuren zijn bij hem geen metafoor. Ze zijn letterlijk bedoeld. En elke symbolische en formele structuur kan niet zonder semantische interpretatie in de psychologie (Searle, 1984).

Methodologie heeft een epistemische dimensie nodig om het object van onderzoek, het gedrag/probleem van de cliënt, recht te doen. Er wordt naar gestreefd om een relatie tussen model, formule en iets buiten het model of de formule te verduidelijken. Waarheid, geldigheid en objectiviteit gaan over een relatie en dat is niet alleen de consensus tussen experts of die van een forum van weldenkende collega's. Zij sluit een contrafactisch streven in, want die relatie, uitspraak, bewering over gedrag en het waargenomen gedrag is nooit volledig en sluitend gelegd. Als dat het geval was, dan zouden wetenschap en onderzoek al lang voltooid zijn.

Er wordt naar gestreefd om naast aandacht voor individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context te bespreken. In diagnostisch persoonsonderzoek overheerst de individuele verschillen oriëntatie. Dat betekent dat daar het meeste onderzoek verricht is en gepubliceerd is.

Het onderwerp van diagnostiek is het gedrag van de cliënt. Menselijk gedrag is onderwerp van elke wetenschap. Zonder de mens is er immers geen wetenschap. De mens en zijn gedragingen zijn bijgevolg intrinsiek een *go-between* tussen alle wetenschappen. Het risico om daarbij buiten je boekje te gaan is groot en moet je voor lief nemen.

Fysica, scheikunde en biologie hebben een hogere status dan de psychologie. De identiteit van psychologen ligt minder vast dan die van fysici en medici. Meedeinend met de tijdgeest en zo nu en dan geconfronteerd met een identiteitscrisis, richt de psycholoog zich soms op andere takken van wetenschap, bijvoorbeeld neuropsychologie en hersenonderzoek: het

geloof in het DNA-maals als substituut voor het hierna-maals. En, evenals bij religie gaat het daarbij niet zelden om belangen.

Er doet zich ook nog - in een poging gerespecteerd te worden - een toewending voor naar beschrijving met behulp van formele en statistische modellen. Wiskunde is immers de exactheid en geldigheid zelf en staat hoog in de wetenschappelijke pikorde. Men zet zich af tegen losjes geformuleerde verklarende semantische theorieën en constructen. De modellen zijn waar, ze kloppen op de wijze van regels van het schaakspel. En, bij een confrontatie met psychologische onderzoeksvragen lopen ze door hun complexiteit soms voor op de realiteit van de beschrijving van concrete gedragingen.

In deze tekst ligt de nadruk op de vraag/het probleem van de cliënt, dat wil zeggen op psychologische mechanismen en constructen die zijn gedrag beschrijven, verklaren en voorspellen. Omdat je niet alles tegelijk kunt, beperken we ons in deze tekst tot de persoon van de cliënt, ook wel zijn typerend gedrag genoemd als onderscheiding met performaal gedrag (*performance*). Daar gaat het om prestaties.

Sociologie, culturele antropologie en taalkunde gaan over groepsgedrag en culturele praktijken. Deze liggen niet zover van de psychologie af en formuleren mechanismen die er toe doen om het gedrag van de cliënt te begrijpen, beschrijven en verklaren.

Een *horizontal world view* wordt aanvaard (Van Dijk & Wilthagen, 2014). Deze steunt op Wittgenstein en James' werk waarin het hogerop zoeken door reductie, zoeken naar de kleinste eenheid en naar verborgen onder- en bovenliggende lagen secundair is aan de concrete beschrijving met behulp van voorbeelden. Wittgensteins opmerking: (1953, sec. 2 xiv): *The existence of experimental method makes us think we have the means of solving problems which trouble us; though problem and method pass one another by*, heeft niets van zijn kracht verloren.

Om de persoon van de cliënt in de concrete situatie voor ogen te houden wordt aangesloten bij Brunswiks representatieve ontwerpen voor onderzoek, bij Rorty's afwijzen van *foundationalism* en bij Smedslunds nadruk op culturele praktijken en de invloed van onmiddellijke situaties.

Onderzoekers en diagnostici mogen vrij analyseren, denken en theoretiseren. De vrijheid is er ook aan de methodologische zijde. Er rust niet bij voorbaat een taboe op intuïtieve, subjectieve of kwalitatieve benaderingen naast de experimentele en correlatieve methoden. Dit heeft zin zolang de practicus niet verdwaalt in vertalingen in de vorm van reducties, verborgen mechanismen, producten van neurale activiteiten, herenscans, kleinste eenheden en veronderstelde hogere mentale bewustzijnstoestanden. Dit leidt tot een *Lost in translation*, zoals in de film waar de twee congresgangers, de acteurs Bill Murray en

Scarlett Johansson, niets verstaan van de lezingen in het Japans en maar met elkaar gaan praten, zoals studenten bij hoorcolleges. De verticale metafoor van het dieper en hoger zoeken, bevat als iedere metafoor - ook de horizontale - het risico *of holding us captive* (Wittgenstein, 1953, Sectie 115). Een open, eclectische houding past bij diagnostisch werk en omdat de diagnosticus zélf een rol in speelt in de diagnose is inter- en supervisie nodig.

Psychologie is hofleverancier van theorieën, methoden en geldigheidscriteria voor diagnostische uitspraken. Vooruitgang of stagnatie in diagnostiek hangen samen met ontwikkelingen in de psychologie. Is er na Watson, William James, Skinner, Freud, Piaget, Newell Simon, Tversky en Kahneman en in Nederland na Strasser, Linschoten, Kouwer, De Groot en vele anderen iets nieuws te verwachten? Komt er een doorbraak, een andere kijk, die ons dichterbij brengt bij begrijpen/verklaren van het gedrag van de cliënt of een nieuw en belangrijk facet van zijn gedrag aan het licht brengt? Kan er originaliteit verwacht worden op een gebied dat zo breed is en waar alle mogelijke standpunten, voorkeuren en temperamenten al lang en vaak beschreven en vertoond zijn en iedere zogenoemde nieuwe gedachte meteen in een vertrouwde categorie ondergebracht kan worden? Of doen er zich subtiele, bijna onopgemerkte verschuivingen voor, zoals met de PC en het internet? En, als het zich voordoet, wordt het dan opgemerkt? Of gaat het ermee als met de klokkenluider: hij wordt niet gehoord en als hij wel aanhoord wordt, belandt hij op dood spoor of wordt buitengezet?

Diagnosticeren heeft robuuste bevindingen en resultaten nodig om het gedrag van de cliënt te kunnen voorspellen & controleren en recht te doen. Meta-studies beloven zulke bevindingen te bieden, maar laten bescheiden tot gemiddelde waarden en grote variabiliteit zien: r capaciteiten - werkprestaties tussen .15 en .65, predictieve validiteit van tests: r tussen de .02 en .75 en sekseverschillen in schoolprestaties: d -waarden tussen -0,30 tot 0,17. Dat duidt op steekproef- en lokaal gebonden zijn van resultaten. De recente replicatiecrisis is er altijd geweest, zie de varianties van d - en r - waarden. Op deze r - en d -waarden kun je wat punten (r en d tussen de .10 en .30 schat ik) in mindering brengen als het gaat over de voorspellende en verklarende kracht van kenmerken van de persoon van de cliënt. We doen daarom ons best te laten zien dat die waarden voor persoonskenmerken aanvullende zijn, *incremental validity* bieden ten opzichte van de prestaties van de cliënt. Of die eenvoudig opgeteld kunnen worden is niet vanzelfsprekend. Het vraagt om empirisch onderzoek in steekproeven en bij individuele cliënten.

Geraadpleegde literatuur en gerefereerde studies zijn noodzakelijkerwijs een selectie. Ze zijn zo gekozen dat kennis nemen daarvan in staat stelt specifieke onderwerpen uit te diepen. Omdat tijdschriften elektronisch toegankelijk zijn is dat te verwezenlijken. Als begrippen en namen niet bekend klinken zijn ze te vinden via zoekmachines.

Opsomming van empirische onderzoeken is droge kost. Ze zijn bedoeld als voorbeelden, illustraties van bevindingen en ze zijn genummerd en apart gezet. Naast klassieke studies wordt recent onderzoek vermeld met voorkeur voor meta-studies. Recent onderzoek toont gesofisticeerde analyses maar ze zijn bijna nooit aanleiding om oude conclusies te herzien. Na opsomming van empirisch onderzoek volgt een conclusie. Er is naar tegenvoorbeelden gezocht. Als ze gevonden zijn, worden ze vermeld.

Elk boek is, zoals Plato (4de eeuw *Before Common Era*: BCE) zei een *farmacon*, dat wil zeggen zowel een medicijn tegen het vergeten als een gif voor het geheugen en het kennen. Elke lezer loopt het risico ontgift te moeten worden na lezing van welke tekst dan ook.

Je kunt een tekst op verschillende manieren lezen. Een is zoeken naar eigen thema's en vaststellen of die er niet of onjuist in staan: Ik word niet/verkeerd geciteerd. Een brede tekst wordt nauwelijks gelezen, gegeven de gerichtheid op precies te omschrijven onderwerpen en de uitwerking ervan in *least publishable units*. Een collega zei eens onderzoek doen is als een blind paard op je doel afgaan. Verder wordt originaliteit van een tekst betwist: 'Dat heb ik al eerder verteld in mijn artikel van 10 jaar geleden; Waar heb ik dat eerder gehoord'. Een tweede is nagaan of het waar of juist wat er staat. Dat is moeilijk in de psychologie. Daar geldt eerder hermeneutiek: acceptabel en geloofwaardig dan waar en vals. Dat wil zeggen het betreft het ontdekken van betekenis en zin. Wat is de boodschap? Een derde is retorisch lezen: de argumentatiestructuur ontrafelen.

Het schrijven van een boekje is pretentius en dit bevat ook nog eens geen nieuwe inzichten en is niet oorspronkelijk. Het brengt iets bijeen van wat de psychologie te bieden heeft voor de diagnose van de persoon, het typerend gedrag van de cliënt. De pretentie is dat bestaande kennis en methoden bijeengezet, uitgelegd en geëvalueerd worden. Theorie en onderzoek worden geordend: drie elementen, die bronnen en drie oriëntaties. Er wordt een keuze gemaakt om diagnostiek los van behandeling te analyseren. Er wordt geen poging gedaan om de overmaat aan onderzoek en theorie te verzoenen of te integreren. Ze krijgen afzonderlijk plaats en aandacht. Combinaties leiden mijns inziens tot onvruchtbare hybriden, *muddy dichotomies*.

Je kunt en mag betwijfelen of psychologie een wetenschap is. Ze bevat misschien slechts informatie over samenhangen tussen gedragingen onderling en over oorzaken uit sociale en fysische context op gedrag. Wetenschappelijke tijdschriften zijn in dat geval dagbladen, *journals* en onderzoekers *journalists*. Die bevatten informatie, geen kennis of inzicht, laat staan dat ze wetten opleveren in de Newtoniaanse zin. Deze twijfel wordt toegelaten: misschien geldt dat voor de psychologie. Er wordt alleen geprobeerd een stap verder te komen. Er is een kennisbestand en dat zinvolle informatie, feiten over de persoon van de cliënt op een rij zet.

Zonder als diagnosticus bescheiden hoeven te zijn over het vak - het is wat het is - leiden theorie en onderzoeksresultaten tot een bescheiden houding over wat beschreven, verklaard en voorspeld wordt over het gedrag van de cliënt.

De *persona* - een archetypisch beeld van wat een diagnosticus is, gegeven zijn karakter en drijfveren - ziet er hier zo uit: Hij biedt geen wetten, waarheden, dogma's en geen nieuwe apparaten of technieken. Hij toont relativiseringsvermogen en een door het kennisbestand van de psychologie getemde verbeelding over het kennen van de persoon die de cliënt is. Hij is niet in eerste instantie degene die problemen oplost, onderzoeksgeld binnenhaalt of een onderzoeksbedrijf opzet en runt. Hij is probleem-, niet oplossingsgericht. Deze tekst is niet gericht op hulpverleners. Het wil de vorming van een *rich and sufficient description of the problem field* bevorderen met inbegrip van de ecologische structuur waarin een individuele vraag of probleem is ingebed. Het doel is het midden te houden tussen het Hegeliaanse *Dass Wahre ist das Ganze* en het reductionisme van het behaviorisme, neurologisme, empirisch-analytisch methodologisme, staticisme, monotheorisme en beperking tot één psychologische thema of één methodische invalshoek.

Het midden houden, maat houden is één van de vier Aristotelische deugden. Ze kwamen in de Middeleeuwen meestal aan de orde bij begrafenissen, nu bij afstudeerpraatjes, feestjes en begrafenissen. Daar hebben we nu de *Big Five* voor. De vier passen op diagnostiek van de cliënt: matigheid, verstandigheid/voorzichtigheid, dapperheid/sterkte en rechtvaardigheid. Met het wijzen op deugdzaamheid is het uitkijken, want deugden wordt door niets zozeer onderuitgehaald als door de saaiheid van haar pleitbezorgers.

Psychologisch diagnosticeren is een bezigheid *sui generis*. Daar bedoel ik mee dat de diagnosticus zelf zijn weg moet zoeken. Dat wil niet zeggen dat hij autonoom is, want diagnostiek staat in relatie tot het kennisbestand van de psychologie, de cultuur en de samenleving. Haar rol en bijdrage worden steeds opnieuw uitgevonden. Recent staat *valorisatie* in de aandacht. Wat draagt ze bij aan analyse van vragen en problemen in de samenleving? Deze term neemt enigszins gas terug ten opzichte van het streven Engelstalige tijdschriften te vullen met korte artikelen. Dat is of wordt een circuit dat losgezongen is van de realiteit van alledag en dat zichzelf in standhoudt.

Dit boekje is niet om te volgen of te repliceren, maar om eigen te maken, kritisch te evalueren en te valoriseren om terminologisch bij de tijd te zijn. Elke tekst, protocol, model, empirisch resultaat wordt rammelende ballast, dood gewicht als het niet wakker gelezen en getoetst wordt door een geïnteresseerde, gemotiveerde en onafhankelijke lezer.

Leeswijzer

Ordering van de tekst: Elk onderwerp is gemarkeerd door twee nummers: het eerste duidt het hoofdstuk aan en het tweede de sectie. De secties bevatten sub thema's die cursief gedrukt zijn. Elke sectie wordt afgesloten met een *Samenvatting en conclusie*. Voorbeelden van empirische studies zijn genummerd. Als er tegenvoorbeelden gevonden zijn worden ze vermeld. Bovendien wordt de variantie van de uitkomsten van vergelijkbare studies vermeld. Elk hoofdstuk eindigt met *Reflectie en evaluatie*. Reflectiviteit houdt in dat de ambigue, gefragmenteerde en betwistbare aard van psychologische kennis wordt erkend met inachtneming van feiten en aannemelijke interpretaties. Het houdt ook in dat er multiple perspectieven op gedrag zijn en er verschillende constructen geldig zijn om die te beschrijven. Er wordt gelet op de positie die een onderzoeker inneemt. Is hij lid van een groep met bepaalde praktijken? Dit beïnvloedt zijn waarneming en begrip van gedragsverschijnselen. Evaluatie verwijst naar een oordeel over de kwaliteit van de constructen en kennis: wat is bereikt, zijn pretenties waargemaakt, worden bevindingen realistisch weergegeven? Aan het eind van de hoofdstukken worden *Onderwerpen* en namen vermeld die als subject- en naamindex gelezen kunnen worden. Bij namen heb ik me beperkt. Ik hoor studenten me nog verwijten teveel namen te laten vallen. Als u toch geïnteresseerd bent in wie het allemaal gezegd of gevonden heeft dan zijn er de referenties en geraadpleegde literatuur.

Geen glossary: Psychologische constructen liggen niet vast. De Wittgenstein van *Philosophical Investigations* (1953) beweert dat definities in de psychologie niet veel verhelderen omdat ze betekenis krijgen in een context. De sinoloog Schipper (1988, p. 13) noemde het ontbreken van definities kenmerkend voor de open leer van het Chinese Taoïsme. Heideggers *Sein und Zeit* (1927/1962) kan gelezen worden als een kruistocht tegen de solide definities van het Zijn door de christelijke filosofische traditie. Het delen van deze standpunten houdt in dat ik er niet naar streef de diagnosticus definitieve constructen aan te praten. Aan het eind van ieder hoofdstuk worden onderwerpen en thema's vermeld.

Boxen: Er zijn boxen tussen de tekst gevoegd in een kleinere letter. Deze vermelden achtergronden, debatten en controversen en bevatten ook idiosyncratische gezichtspunten op een psychologisch of maatschappelijk verschijnsel.

Referenties: De literatuur kan nooit recht gedaan worden. De referenties zijn bedoeld als vindplaats. Er wordt vanuit gegaan dat de lezer toegang heeft tot elektronische tijdschriften. Voor niet onmiddellijk inzichtelijke begrippen zijn er de zoekmachines.

Veronderstelde voorkennis: Er wordt bij de lezer een actieve kennis van methodologie, psychologische theorievorming, psychometrie en statistiek op BA niveau Sociale Wetenschappen verondersteld. Voor geïnteresseerde leken blijft er hopelijk voldoende wetenswaardigs te lezen over zonder dat het psychologisch abracadabra of jargon wordt. In de tekst is een hoofdstuk gewijd aan het 'leken' oordeel en -inzicht over de inhoud en aard van typerend gedrag. Bovendien kan niet gearticuleerde kennis opgezocht worden via het internet.

Doelgroep en Doel

Dit boek is bestemd voor studenten BA en MA psychologie en pedagogiek en HBO toegepaste psychologie. Het is ook bedoeld voor die practici en GZ psychologen in opleiding, die enerzijds het aan de leiband een model of protocol lopen waarderen als het verstrekken van duidelijkheid hoe het moet, maar anderzijds willen reflecteren op voorschriften die ze soms ontoereikend achten voor hun beroepsuitoefening. De tekst is ook bestemd voor leken die psychologische diagnostiek kritisch willen volgen. Er is een hoofdstuk gewijd aan het lekeninzicht in persoonskenmerken. Het is niet in de laatste plaats bedoeld voor docenten in de diagnostiek.

Het doel is het bevorderen van een zoektocht naar de grondslagen voor de psychologische diagnose van ons gedrag en de activiteit van het diagnosticeren. Er wordt een reflectieve houding aangemoedigd: denk na en kijk uit, voor je springt. Er worden geen praktische handvatten aangereikt die voorschrijven wat een diagnosticus moet doen in de vorm van diagnose-behandel-combinaties (DBC's). Daar zijn andere teksten voor van bijvoorbeeld Witteman et al. (2014) en De Bruyn et al. (2015).

Vooruitblik

Eerder heb ik aannemelijk gemaakt (ter Laak 2011, 2015) dat psychologische diagnostiek heeft *geen* eigen en/of specifiek gedragsdomein (materieel object) en geen eigen gezichtspunt op gedrag (formeel object) heeft. Daarin wijkt ze af van de subdisciplines in de psychologie. Ze gaat in beginsel over elk gedrag en ontleent *ad hoc* aan het kennisbestand van de psychologie verschillende theorieën en methoden en empirische bevindingen. Ze is uit zichzelf onbepaald. Een gevolg daarvan is dat ze niet ingebed is in de structuur van een faculteit, afdeling of vakgroep. Niettemin wordt diagnostiek binnen vrijwel alle afdelingen van de psychologie en pedagogiek faculteiten bedreven en in de praktijk van de gezondheids-, onderwijs- en organisatiepsychologie en de pedagogiek. In recente Nederlandse handboeken wordt gesuggereerd dat diagnose en diagnostisch proces zo vormgegeven zijn dat zij de toets van de wetenschappelijke kritiek kunnen doorstaan. Witteman et al. (2014) beschrijven de diagnostische stappen die

'...een leidraad voor het uitvoeren van psychodiagnostisch onderzoek in de praktijk bieden; ...inzicht geven in hoe verschillende stappen in het psychodiagnostisch onderzoek op een goede manier uitgevoerd kunnen worden' (onderlijning jtl).

De Bruyn et al. (2015) maken een handleiding, een praktijkleer die laat zien,...

'dat diagnostische besluitvorming in de praktijk op een wetenschappelijk-professioneel verantwoorde wijze kan worden doorlopen' (p. 18) (onderlijning jtl).

Als *caveat* wijzen laatstgenoemde auteurs weliswaar de beperkingen van het kennisbestand van de psychologie, niettemin leidt het volgen van het prescriptieve model van de

diagnostische cyclus bij hen tot wetenschappelijk en professioneel verantwoord diagnosticeren.

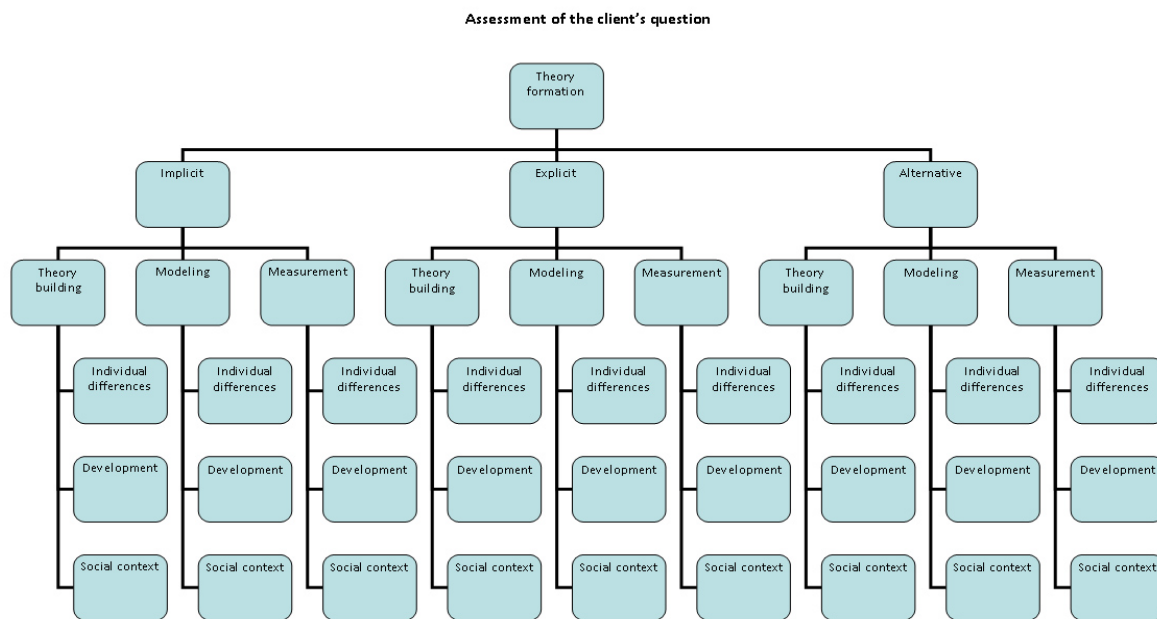
In deze tekst doe ik *een stap terug* en werk uit wat de psychologische diagnose van de persoon van de cliënt aan het kennisbestand van de psychologie kan ontleen om het (storend, succesvol) typerend gedrag van de persoon te beschrijven en die kennis te benutten voor de diagnose van zijn vraag/probleem. Ik vraag me ook af wat de cliënt erop kan zeggen. Hij is mondig en praat in Kouweriaanse termen terug.

Ik ga in op opvattingen over typerend gedrag van de persoon door de tijd heen (Hoofdstuk I) en beschrijf hoe individuele verschillen, ontwikkeling en de gevolgen van de sociale en fysische context beschreven en verklaard door leken, professionals en theoretici (Hoofdstukken II en III). Welke alternatieve persoonsconstructen zijn beschreven? Zijn ze bruikbaar voor de diagnosticus en de cliënt? (Hoofdstuk IV). In de persoonsleer bestaat de tendens om theoretische oriëntaties te integreren en dat doet zich ook voor op het niveau van de wetenschappen (Oppenheimer & Putnam, 1961). Heeft dat zin of is het een illusie? Welke combinaties van psychologisch theoretische oriëntaties zijn uitgewerkt en zijn ze nuttig voor de diagnosticus en de cliënt? (Hoofdstuk V). Hoe worden individuele verschillen, ontwikkeling en context geoperationaliseerd en gemeten? Zijn er betrouwbare en valide instrumenten voor het meten van typerende gedragingen van de cliënt? (Hoofdstuk VI).

Uw persoonlijkheid, typerend gedrag in diagnose

Wat biedt het kennisbestand van de psychologie om uw typerend gedrag in vergelijking tot dat van anderen, in zijn ontwikkeling en als gevolg van uw sociale context te leren kennen, en wat kunt u daarop te zeggen?

De *elementen* van diagnostiek zijn bepaald als theorievorming, operationaliseren & meten en instrumentatie. Deze worden benut om de persoon van de cliënt te beschrijven en te analyseren. Figuur 1 beeldt het schema af dat gevolgd wordt in de analyse van de persoon van de cliënt.

Figuur 1: Schema voor bespreking van typerende gedragingen van de persoon: zijn persoonlijkheid. 'Modeling' sluit hier operationaliseren: empirische specificatie van constructen en meten in. Meten resulteert in categorieën, schalen en een aantal vectoren, dimensies of factoren. Meten verwijst - zo beschouwd - zowel naar de meetoperatie als naar producten van die operatie. Er wordt ook instrumentatie: tests, vragenlijsten en andere manieren van diagnostiek onder gerekend.

I Diagnose van typerend gedrag: geschiedenis en concepten

Het begrip persoon en zijn typerend gedrag hebben - als iedereen en alles - een geschiedenis. Alles wat over menselijk gedrag beweerd wordt, toont historiciteit en bijgevolg vele gezichten. Persoonlijkheid, i.c. typerend gedrag betekent bovendien niet hetzelfde in verschillende culturen. Kennis verwerven over de persoon heeft als bijzonderheid dat het de persoon zelf is die als wetenschapper en practicus en leek kennis ontwerpt, verzamelt en toepast: Zij bijten zich in hun eigen staart. Opvattingen door de tijd heen worden vermeld. Het persoonsbegrip is Westers en getekend door de Griekse, Franse, Duitse en Britse wijsbegeerte. Persoon is een 'go-between' van alle wetenschappen, of zoals in de lijst met scholastische axioma's al staat: 'Anima est quodammodo omnia' (axioma 3.9), vertaald als 'The soul is in a certain way all things'. Je komt jezelf steeds tegen als je iets beweert over de persoon van de cliënt.

Wat houden de begrippen persoon, karakter, individu in? Welke betekenis kregen de begrippen door de tijd heen? Wat betekende de opkomst van empirische wetenschap voor kijk op de persoon. Welke verschillen zijn er tussen het westers en niet-westerse persoonsbegrippen? Waarom is de persoon thema van elke wetenschap, van sterrenkunde tot sociologie en taalkunde?

1. Karakter, persoon, individu

Karakter, persoon en individu verwijzen naar hoe iemands typerend gedrag verschilt van anderen. We gaan er vanuit typerend gedrag niet van dag tot dag verandert; het zou anders immers niet typerend zijn.

Karakter is afgeleid van het Griekse werkwoord *charasso* dat kerven - hedendaags: tatoeëren - betekent en het resultaat daarvan is niet zomaar uitgewist. Voor de oude Grieken wees karakter op standvastigheid. Het werd aangetroffen bij de helden uit Homerus' *Ilias* en *Odyssee*. Zij waren uitmuntend en deden wat van hen verwacht werd. Aristoteles (4de eeuw BCE) voorzag de rijpe, standvastige persoon van kenmerken als wijsheid, praktische intelligentie en beheersing: hij bewandelde de gulden middenweg; 'niets te', was de slagzin. Ze overdreven en onderschatten niet. Ze bewogen langzaam, hadden een diepe stem en wogen hun woorden zorgvuldig. De standvastige Aristotelische persoon was de vrije burger in het Athene van de 5de en 4de eeuw BCE. Dat waren er ongeveer 20.000 op de 200.000. De meesten waren slaaf. Dit is een ethiek van gematigdheid die in veel culturen terug te vinden is en die geamendeerd en uitvergroot is in de christelijke deugdenleer. De westerse politiek is gekenmerkt door maat houden, overleg, het midden houden. Dat hebben tot het CDA en D66 overgenomen uit welbegrepen eigenbelang. Hume, de gematigde Engelse filosoof, durfde die ascetische christelijke deugden mild te kritiseren end at werd hem niet in dank afgenomen:

'Celibacy, fasting, penance, mortification, self-denial, humility, silence, solitude, and the whole train of monkish virtues; for what reason are they everywhere rejected by men of sense, but because they serve to no manner of purpose; neither advance a man's fortune in the world, nor render him a more valuable member of society; neither qualify him for the entertainment of company, nor increase his power of self-enjoyment' (1757/1975, p. 270).

Persoon komt van het Latijnse *persona*. Dat is het masker dat toneelspelers droegen als zij een type uitbeeldden. Het heeft drie connotaties: de rol die men speelt, iemands reputatie en specifieke trekken, vooral eerlijkheid en uiterlijke waardigheid. Cicero (1ste eeuw BCE), een Romeins redenaar en politicus, had oog voor deze waardigheid. Hij zei bijvoorbeeld dat het voor de vrouw van Caesar niet genoeg is om respectabel te zijn, ze moet het ook *uitstralen*. Na het instorten van het Romeinse rijk en de overwinning van het christendom betekende persoon een voortreffelijk mens met liefde voor waarheid en schaamte over list en bedrog.

In de tijd van de middeleeuwse ridders was persoonlijkheid een galante, hoofse man. Eerst was hij een vechtjas maar na domesticatie, dat wil zeggen tot huisdier gemaakt zijn, werd hij hoffelijk, joyeus en charmant, vooral tegenover vrouwen. De Franse mediëvist Georges Duby (1984) schreef een boek over de perfecte ridder: William Marshall (1244?-1319) vertaald door R. Howard (1985): *'William Marshall, the flower of chivalry'*. Hij was rijk geworden door ongeveer 500 toernooien te winnen en een toonbeeld van eerlijkheid,

galanterie, moed en trouw. De ridders verdwenen en volgens Duby met hen de deugden. Ze verarmden en vochten op toernooien - als profboksers op hun retour - om aan de kost te komen. Rijke burgers namen hun macht en hun stijl over. Ze werden wat de Britten noemen *gentlemen*, opgeruimde en luchthartige mannen die overweg kunnen met de teleurstellingen van het leven. Ze verloren nooit controle: de *stiff upper lip* en vertoonden een gelijkmoedige, harmonieuze onverschilligheid tegenover de sociale werkelijkheid en combineerden op natuurlijke wijze afstandelijkheid en betrokkenheid.

In de 18de eeuw werd de sociale werkelijkheid door de elite opgevat als een schouwtoneel met conventies. Dit liep in de 19de eeuw uit op dandyisme en daarna nihilisme, bijvoorbeeld bij de Britse schrijver Oscar Wilde. Minder nihilistisch waren de 19de en 20ste -eeuwse vrouwen van stand die het karakter van het volk wilden verbeteren, vooral dat van de arme plattelandsbevolking, die massaal naar de steden was getrokken. Deze armen zouden blijk geven van een *defective moral*. Ze beschouwden zich als moreel superieur: een valkuil voor menig sociaal en medisch hulpverlener.

Vanaf de tweede helft van de 20ste eeuw is persoonlijkheid, vooral in de VS de kunst van het managen van de indruk die men op anderen maakt (Goffman, 1957; Perez-Alvarez & Garcia-Montes, 2004). Goffman werd in de jaren 60-70 door sommige Nederlandse psychologen en sociologen soms 'oppervlakte fenomenoloog' genoemd. Ze waren toen nog niet verplicht in Amerikaanse tijdschriften te publiceren.

Individu betekent ondeelbaar, dat wil zeggen een entiteit, eenheid, die niet verder verdeeld kan worden. *Atomos* is de Griekse variant en verwijst naar de kleinste deeltjes in de fysische werkelijkheid. De term *individu* legt nadruk op de eenheid en stabiliteit van trekken van een persoon. Het individualisme heeft zijn oorsprong of een belangrijke bron in de Renaissance en heeft zich ontwikkeld tot de moderne identiteit van het Westerse subject: een individu dat zijn lot in de hand neemt en verantwoordelijk is voor zijn daden.

Opvattingen over aard en gedrag van de persoon veranderen door de tijd heen. Lange tijd is de persoon getypeerd als lid van een groep en als een schepping van een hoger wezen. Daarna waren karakter en persoon uitdrukkingen voor moedig en verstandig gedrag. Nu staan individualiteit, identiteit en onafhankelijkheid centraal. In de diagnostiek verwijst persoonlijkheid naar gedrag dat een persoon typeert. Persoonlijkheid is door het leerboek van Gordon Allport (1937) in de psychologie verbonden met karakter, uniciteit, individualiteit, zelfbewustzijn, normaliteit, rijpheid, stabiliteit en verantwoordelijkheid voor eigen daden. Dit is nog het geval. Persoon is in het dagelijks taalgebruik verbonden met waarden, zoals eerlijkheid, voorzichtigheid, gelijkmoedigheid, moed. Smith et al. (2007) vroegen mensen uit zeven culturen (onder meer de VS, Filippijnen, Turkije) kenmerken van een 'goede persoon' op te noemen. De deelnemers rapporteerden als eerste trekken als eerlijkheid, vriendelijkheid, behulpzaamheid, respect, zorg, liefde en gerichtheid op het gezin. Op de tweede plaats kwamen karaktertrekken als onafhankelijkheid, ijver, openheid

van geest en verantwoordelijkheid. De betekenis van de persoon als de bezitter van een aantal trekken overheerst in de diagnostiek.

Persoon is in de psychologie bedoeld als neutraal begrip en het verwijst niet naar deugden. De categoriefout van het verwarren van 'is' met 'moet' wordt vermeden. De termen karakter, persoon en individu verwijzen meestal naar individuele verschillen en hebben nauwelijks betrekking op ontwikkeling en sociale context van de persoon.

Samenvatting en conclusie

De term karakter suggereert het bestaan van stabiele persoonskenmerken. Persoon betekent oorspronkelijk masker en verwijst nu naar gedrag dat iemand typeert. De term is van oudsher verbonden met deugden en kwaliteiten als gematigd, galant, volwassen en correct. Dit te herkennen in tekstboeken over persoonsleer van de 20ste eeuw. In de persoonsleer is hij zijn scores op een aantal trekken dat hem onderscheidt van anderen. Individu wijst op een ondeelbare eenheid. De termen zijn in het dagelijks leven niet neutraal, maar omschrijven wat men van een 'persoonlijkheid' verwacht.

2. Geschiedenis van het westerse persoonsbegrip

Mensen leven in groepen die voor een deel hun identiteit bepalen. Van vroege perioden zijn geen documenten beschikbaar. Archeologen leiden uit wat ze vinden af hoe de sociale structuur van de eerste jagers en landbouwers eruit zag en wat voor mensen ze waren. Hoewel er oudere documenten uit Azië en Egypte zijn dan die van de Grieken, start de westerse traditie met onvolledige documenten van denkers vóór Socrates. Ze leefden in de 7de tot 5de eeuw BCE en werden gevolgd door Plato en Aristoteles. Het werk van de laatsten was dominant tot ver in de Middeleeuwen en daarna. In de wijsbegeerte kreeg de persoon een telkens nieuw gezicht: Descartes vanaf de 16de eeuw, de Britse empiristen van de 17de en 18de eeuw en in de 19^e eeuw door de synthese van Kant. Eind 19de eeuw komen de empirische wetenschap en technologische veranderingen op gang die gepaard gingen met het vooruitgangsgeloof. Dit had gevolgen voor hoe de persoon zichzelf zag. De filosoof Charles Taylor (1989) heeft in een majestueus boek de totstandkoming van de westerse identiteit, het westerse zelf beschreven.

Concepten van Grieken en de Middeleeuwen Thomas van Aquino (13de eeuw) vatte het Griekse wijsgerige denken van Plato en Aristoteles over de mens samen. Hij nam het op in een vernieuwd concept van de persoon als een schepsel van God. Hij ontleende aan Plato het beperkende en beperkte vermogen van de mens om de Ideeën van het Ene, Ware, Goedheid en Schone te kennen. Hij is onvolmaakt en kan in beperkte mate deel hebben aan het 'Zijn', dat wil zeggen aan het Ene, Goede, Ware en Schone. Dit heet de participatieleer van het Zijn (Peters, 1957, XI pp. 117-124). Is participatiemaatschappij een uitdrukking voor het beperkt deel hebben aan die ideale samenleving zoals sommige politici die voor ogen staat? In ieder geval kan een bezuiniging op deze wijze mooi wijsgerig gelabeld worden.

Aristoteles was belangrijker voor Thomas' systeem dan Plato. Hij leverde een opklimmende schaal van de natuur. Deze begint bij stof, materie en via planten en dieren eindigt hij bij de mens als een dier met bewustzijn, ziel, verstand: *animal rationale*. De schaal wordt geïnterpreteerd als een die van laag naar hoog gaat. De mens is een speciaal soort op de schaal van de natuur en dat is overgenomen in het christelijk geloof. Thomas kon de regel van het midden behouden en gematigdheid wijzigen in het licht van de onvoorwaardelijke overgave aan Gods plan met de mens(heid). Waarom altijd maat houden en niet extremen zoals armoede, lijden, nietigheid en ook vreugde plaatsen in een goddelijk plan? In de christelijke leer zijn dat acceptabele condities die zelfs de mens dichtbij God konden brengen. De mens dankt zijn speciale karakter, de ziel, aan de Schepper. Dit door het geloof geïnspireerde concept heeft het vijftien eeuwen lang volgehouden met een opleving in de 19de en vroege 20ste eeuw.

Het is nog steeds prominent aanwezig in Westerse, Arabische en (Zuid) Amerikaanse samenlevingen. Butera (2011) beweert niet geheel ten onrechte dat alle centrale principes en methoden van de cognitieve therapie al bij Thomas van Aquino en dus bij Aristoteles te vinden zijn. De emoties en condities waaronder ze voorkomen (Lazarus, 2006, zie verderop) zijn al bij Thomas te vinden.

Steeds verzet tegen religie-gedomineerde persoonsopvattingen: Tegelijkertijd zijn deze opvattingen in kleine kring steeds betwist, bijvoorbeeld door Spinoza, Voltaire, Hume en Nietzsche, maar hun denkbeelden en geschriften hadden nauwelijks invloed op de opvatting over de persoon. We danken de voorkeur voor- en lippendienst aan Ideeën zoals het onzichtbare, hiernamaals, volmaaktheid en extremen aan Plato en de joods-christelijke traditie. We kunnen daar de derde monotheïstische leer aan toevoegen: de Islam. Deze zijn niet verdwenen, ook al liggen de contradicties die deze religieuze stelsels van ideeën aankleven in het concrete leven voor het oprapen.

Filosofie van de Nieuwe Tijd Descartes verklaart in de 16de eeuw de denkende persoon tot bron van kennis. Hij is niet in de eerste plaats een lid van een groep of onderdeel van de Staat Gods: de *Civitas Dei* van Augustinus (4de eeuw). Volgens Descartes leer ik over de wereld en mijzelf eerst iets als ik denk in isolement. Het denkende Ik is de enige weg naar zekerheid. Het is daartoe uitgerust - dat wil zeggen door God begiftigd - met heldere en onderscheiden (klare en distincte) ingeboren ideeën. Hij staat aan de wieg van de moderne filosofie. Hij nam afscheid van de scholastiek waarin oninteressante vragen werden gesteld, zoals: Hoeveel engelen kunnen er op de punt van een naald en waarin (on)zekerheid van buiten kwam: Gods wegen waren immers paradoxaal: helder en duister en voorspelbaar en onvoorspelbaar. Hij heeft immers een onbekend plan voor ieder van ons. Het moderne persoonsconcept toont Cartesiaanse trekken, zoals autonomie, vinden van je eigen weg, objectief zijn, voor jezelf zorgen, gebruik maken van je denken en verstand: 'ratio' gebruiken.

Dualisme en typerend gedrag Descartes maakt een onderscheid tussen stof, materie: *res extensa*, uitgebreidheid en *res cogitans*: denkende zaak, zonder uitgebreidheid. De materie, de objecten, zijn gekenmerkt door lengte, breedte, hoogte (en beweging). De geest is de onstoffelijke ziel zonder uitgebreidheid en kan bijgevolg niet gemeten worden. Hij verdedigt een status aparte voor het spirituele door het bewustzijn als onzichtbaar en onmeetbaar te definiëren. Descartes is een non-psychometricus avant la lettre. Trendler (2009) beweert eveneens dat gedrag niet gemeten kan worden. Psychometrici zijn zowel neoplatonist met ideeën of concepten als ware, verwachte score, latente trek, theoretisch attriboot als materialist: bijvoorbeeld door een materiële, ontologische interpretatie van de latente trek. Er wordt een onderliggende realiteit verondersteld die overigens - Cartesiaans - in een formeel model moet passen.

Er zijn pogingen het bestaan van psychologische attributen aannemelijk te maken (Maul, 2013): psychologische kenmerken behoren tot de natuurlijke wereld. Helderheid over het bestaan van iets dat we bestuderen, gaat logisch vooraf aan hoe we er iets over te weten komen. Men kan de latente trekken, attributen opvatten als eerste-persoon-intentionele verschijnselen of als structuren die op die verschijnselen causaal inwerken. Er is ook een collectieve intentionaliteit die helpt om attributen te beschrijven. Misschien zijn de *Big Five* en veel begrippen in onze gemeenschappelijke taal op te vatten als gevolg of uitdrukking van zo'n collectieve intentionaliteit.

Wetenschappelijk verantwoord op zoek naar typerend gedrag Het wetenschappelijk zoekproces loopt in de psychologie via bootstrapping en *feedback loops*: een concept, een hypothese, een theorie, daarna empirische realisatie, toetsing en weer terug naar het concept. *Bootstrap* betekent letterlijk laarzentrekker of schoenveter. Als werkwoord verwijst het naar zich uit eigen kracht omhoog werken. Het is een zoekproces waar onderdelen steeds verder opgedeeld kunnen worden. Elk onderdeel bestaat dus uit nog meer deeltjes om bij de elementaire uit te komen. Gerard 't Hooft (2013, p. 79) noemt het de schoenvetertheorie naar een mythologische figuur die zich aan zijn eigen schoenveters omhoog wilde hijsen. In de psychologie is dat het Baron van Münchhausen dilemma: het zich aan eigen haren uit het moeras trekken. Vooraf en *top-down* een doorzichtige theorie eisen, mag natuurlijk. Sommige psychometrici wijzen in deze geest op slordige, onheldere theorievorming, maar het is niet realistisch. Theorievorming in de psychologie vertoont kenmerken van het werk van een detective of van een (onder)zoeker met een vruchtbare intuïtie en minder van abstracte systeembouwer. Als dat systeem er al komt, is dat vaak achteraf: een lineaire reconstructie.

Uitgebreidheid zonder ziel De opvatting van de wereld als *res extensa* heeft de ontwikkeling van de wis- en natuurkunde bevorderd. Een materieel wezen zonder ziel kan met wiskunde en mechanica volledig beschreven worden. Een gevolg van deze opvatting is dat dieren die

volgens Descartes geen ziel hadden (Aristoteles gaf ze nog een dierlijke ziel) als machine of object behandeld mochten worden. In de praktijk wordt weliswaar het nut van dieren voor de economie erkend, maar een reden voor een fatsoenlijke behandeling ontbreekt in deze opvatting. De arts De la Mettrie (1709-1751) volgde Descartes vrij letterlijk en heeft dat doorgetrokken naar de mens en hem als machine opgevat en nagebouwd: een ingewikkelde stalen en houten constructie. Er is geen ziel en hij vat de mens op met een *zero level of subjectivity*. Dat was en is tegen het zere been, want hij is een subject met emoties, gevoelens en moraal. Om aan de nul-subjectiviteit te ontkomen en omdat hij niet om subjectieve kenmerken heen kon, formuleerde De la Mettrie een wetenschappelijk hedonisme dat de weg baande voor Marquis de Sades libertinisme en sadisme.

Dualisme en de psychologie In de psychologie is Descartes' dualisme nooit ver weg. Er is strijd om de middenweg te vinden tussen de nul-subjectiviteit, bijvoorbeeld in het strikte behaviorisme en het objectief testen enerzijds en de totale subjectiviteit van bijvoorbeeld het strikte intuïtionisme, anderzijds (De Vos, 2011). Rationaliteit wordt verbonden met niet-betrokken, afstandelijk en koud kennen. Descartes erkende echter het bestaan van emoties die hij de *passions de l'ame* noemde. In dit opzicht verschilde hij niet van Thomas van Aquino die alle te onderscheiden emoties beschreef in combinatie met de situaties die verdriet vreugde, angst, enzovoort uitlokken (zie de Tabel overgenomen van Lazarus, 2006). Descartes is van belang geweest voor ons westers beeld van de mens en de natuur.

Box Descartes luidde de Nieuwe Tijd in, maar niet radicaal

Descartes stond als iedere wetenschapper op de schouders van anderen onder meer die van Copernicus en Galilei die de aarde uit het middelpunt van het heelal haalden, haar draaien om de zon en eigen as vaststelden en formules gebruikten om natuurverschijnselen te *beschrijven*. Zij verklaarden niet in de Aristotelische zin: welk principe houdt de aarde draaiend. Was dat God, de onbewogen Beweging van Aristoteles? Descartes had minder last van de inquisitie dan Galilei en kon zijn denken uitwerken en verspreiden. Een wetenschapper wil wel eens een voorganger vergeten die dicht bij zijn eigen denken staat. Dat was ook bij hem het geval: hij zette een Zeeuwse dominee opzij: Beeckmans, die collegedictaten maakte met gedachten over de materie - Descartes' *res extensa* - die dicht bij zijn opvatting lagen. En, als wetenschapper lag hij overhoop met vertegenwoordigers van de macht, in die tijd de hoven, universiteiten en de kerk. Dit was bij hem onder meer Professor Dominee Gisbertus Voetius door Cohen (2007) een ultra-Calvinist, een ayatollah avant la lettre genoemd. Hij verzuchtte: 'Als de redelijke ziel, de Drie-Eenheid, de Transsubstantiatie (brood wordt volgens sommige katholieken in de misviering werkelijk Christus' lichaam) losgelaten wordt, er geen wonderen, geen natuurlijk Godsbesef, geen verrijzenis meer is, dan vervalt de mens in ijdelheid, scepsis, bandeloosheid en ongelovig cynisme'. Voetius wilde een theocratie vestigen en alle religies, behalve de zijne uiteraard, verbieden en bestrijden; een verschijnsel dat zich bij de grote monotheïstische religies nu nog voordoet volgens Cliteur (2010). Voetius stond aan de wieg van de Universiteit Utrecht, waar het later toch nog goed mee gekomen is. In de late 20ste eeuw werd ze wel de katholiekste van de Rijksuniversiteiten genoemd.

Descartes was van meer markten thuis: filosofie, theologie, methodologie, wiskunde en natuurkunde. Met de *res extensa* en de *res cogitans* nam Descartes afstand van Aristoteles die via Thomas van Aquino het wereldbeeld beheerste. Er waren geen drie zielen: de plantaardige, dierlijke en menselijke; er was er maar één: die van de mens. Zijn opvatting van de materie was een atomistische: conglomeraten van bewegende materiedeeltjes. Daar viel ook het lichaam onder en het was dus te beschrijven als een machine. Descartes stond dicht bij een atomistisch mechanistisch wereldbeeld zonder god. Hij was zich daar ook van bewust. Tegelijkertijd wilde hij geen strijd aangaan met de kerkelijke en wereldlijke machten en zijn boeken gepubliceerd krijgen, onder meer in Nederland. Floris Cohen (2007, p. 171) - de Nederlandse wetenschapshistoricus over de opkomst van de natuurkunde - wijt deze houding aan de toen heersende censuur, Descartes' zelfcensuur en een dreigende oorlog van allen tegen allen waar niemand iets bij kon winnen. Uiteindelijk komt Descartes tot een substantieloze god die waarachtig is en ons heldere en distincte ideeën schenkt. Zo was hij behalve een echte vernieuwer een kind van zijn tijd, dat wil zeggen van de politieke en religieuze krachten uit zijn verleden en heden.

In de geschiedenis van het denken en de opeenvolging van wereldbeelden en mensopvattingen (ook in psychologische theorieën) verdwijnt een beeld, opvatting, theorie zelden radicaal. Uit Einsteins *God letter* blijkt dat bij een radicale wijziging steeds oude vragen terugkeren. Einstein heeft de natuurkunde na Newton volstrekt herzien maar ideeën van een *intelligent design* en allerlei godsopvattingen blijven opduiken. In praktijken zijn wel radicale breuken te herkennen als gevolg van nieuwe inzichten uit de natuurkunde en biologie: denk aan vervoer- en communicatiemiddelen en de huidige geneeskunde. De beelden, opvattingen lijken soms achter te blijven, zoals blijkt uit sommige metaforen: tegen kanker moet 'gevochten' worden en bacteriën zijn 'beesten' die dood moeten. Dat zegt men bijvoorbeeld niet over astma of reuma. Waarom eigenlijk niet? Zijn deze - in tegenstelling tot kanker - ons lot, waar niet tegen op te boksen valt?

Locke en Hume (17de - 18de eeuw) ontkennen het bestaan van ingeboren ideeën. Zij leggen de nadruk op de zintuigen als bronnen van kennis: 'Zijn is waargenomen worden'. Dit idee staat aan de wieg van de empirische wetenschappen van de 19de eeuw. Lockes persoon is modern: hij is onafhankelijk, rationeel, bewust van zichzelf en kan zelfstandig waarnemen en denken. Waarnemingen worden door hem op zinvolle wijze verbonden en hij herkent zich als een eenheid en dezelfde. Humes empirische oriëntatie op kennen is mogelijk wat onderbelicht door de invloed van het Duitse en Franse rationele *'foundationalism'* (Rorty, 1979) van Plato tot de moderne rationalisten. Mogelijk heeft dat ook te maken met het feit dat de scepticus Hume beschouwd werd als atheïst en dat maakte hem in zijn tijd niet populair. Men mag uit zijn geschriften afleiden (1757/1993, p. 162) dat hij het Griekse veelgodendom sympathieker achtte:

'The intolerance of almost all religions, which have maintained the unity of God is as remarkable as the contrary principle of polytheists'.

De laatsten voerden ten minste niet aan de lopende band godsdienstoorlogen. De goden knokten het onderling wel uit. Hij legt de nadruk op morele waarden als empathie en

ontzien van anderen en gaat uit van de mogelijkheid om houdingen van mensen tegenover psychologische objecten en andere personen te vormen en bij te sturen.

Kant (eind 18de eeuw) is dé denker van de Verlichting. Hij integreert Descartes' rationalisme en het empirisme van Locke en Hume. Zijn veronderstellingen over de mogelijkheid van kennisverwerving en wetenschap hebben lang nagewerkt. Het gaat over drie apriori's van het verstand: oorzaak-gevolg relaties, ruimte en tijd: we kunnen niet anders dan denken dat gebeurtenissen en gedragsverschijnselen *veroorzaakt* zijn. In de gedragswetenschappen blijkt dat uit de voorkeur voor het opvatten van fysische en sociale contexten, inclusief andere mensen, als onafhankelijke variabelen, als mechanische oorzaken, krachten die op gedrag inwerken. Verder kunnen we niet anders denken dan dat we met anderen zijn, die verschillen van ons - we zijn geen klonen of replica's - en dat we hier en nu zijn: gesitueerd en met een verleden en een toekomst: ontwikkeling.

Volgens Kant zijn mensen als kenners van de werkelijkheid gehandicapt want wat of wie iets of iemand op zich (*an sich*) is, blijft verborgen. Dit wordt het *noumenon* genoemd en religieus geïnterpreteerd als het goddelijke. Objecten en subjecten *an sich*, dat wil zeggen in, met, door en op zichzelf, blijven ondoordringbaar voor ons. Dit lijkt op Plato's Idee en op Sartre's *en soi*, het hermetische ding, het object, dat verpletterd ligt op zichzelf.

Opkomst van de empirische wetenschappen, eind 19de eeuw In deze eeuw ontdoet de wetenschap zich van enkele niet op te lossen wijsgerige vraagstukken en dilemma's: bijvoorbeeld 'wat is' en 'waarom' vragen en het lichaam-geest probleem. Zij beantwoordt deze onmogelijke vragen niet maar pakt ze pragmatisch en empirisch aan. Dit leidt tot het succes van empirische studies in de biologie, geneeskunde en psychiatrie. De aanpak heeft de wetenschap bevrijd van remmende invloeden van de filosofie en volgens empirici van speculatie en spitsvondigheden. Begrippen als 'waarschijnlijkheid', 'kans', 'toeval' komen in de plaats van het religieuze determinisme dat zelfs voor een deel nog de wiskunde van die tijd (Newton) bepaalde. Hacking (1990) noemt de late ontdekking van deze begrippen het 'schandaal van de filosofie'. Waarschijnlijkheid, contingentie, lot, toeval, volstrekte onvoorspelbaarheid worden niet gemakkelijk aanvaard. De wetenschapsfilosoof Derksen (2010) noemt het niet erkennen van het toeval een cognitieve handicap. Einstein had er volgens sommige interpretatoren moeite mee: *Der Herr Gott würfelt nicht*. Hij gooit niet met dobbelstenen.

Box Einsteins 'God letter'

Volgens velen is Albert Einstein met Isaac Newton de grootste natuurkundige ooit. Als zulk een genie zijn mening geeft over een thema buiten zijn vakgebied wordt er naar geluisterd. Maar waarom eigenlijk? Zou Einstein ons iets kunnen leren over theologische vraagstukken? Zijn opmerking, dat *der Herr Gott* niet dobbelt kan op verschillende manieren gelezen worden. Waarom niet zo: we zijn in staat om een deel van de fysische werkelijkheid te verklaren: het is niet allemaal toeval,

onvoorspelbaarheid, donkerte: donkere gaten die alle energie opslokken, of als het lukraak gooien van dobbelstenen: aan de fysische en sociale werkelijkheid ligt een dieperliggende theorie ten grondslag die eenduidig is en deterministisch opgevat en met behulp van wiskunde beschreven (niet verklaard) kan worden. In de fysica is er nog steeds de vraag van het determinisme of toeval. Kan het laatste leiden tot iets dat er geordend uitziet zoals in de chaostheorie. Sommigen interpreteren Einsteins opmerking als de erkenning van het bestaan van god of van een plan voor de wereld en de mensheid. Einstein zelf twijfelde niet aan de fysica, maar wel aan religie. Hij was niet eenzelfde mening toegedaan gedurende zijn leven. Hij formuleerde de wiskunde voor de Brownse beweging. Dat is het willekeurige gedrag van stuifmeel in water. De beweging beschreef ook het gedrag van atomen. Einstein was zich diep bewust van kansprocessen op het niveau van de kosmos tot dat op het niveau van atomen, neutronen, protonen, bosonen en fotonen maar dacht dat er een theorie zou kunnen zijn die dat alles wiskundig *beschrijft*. Niet alles ligt vast wat er in de kosmos gebeurt, maar er kan een systeem van vergelijkingen zijn dat razendsnel en precies beschrijft hoe gebeurtenissen zich ontwikkelen (zie bijvoorbeeld NRC, 22-3-2014 en 't Hooft, 2013, pp. 279-280).

In dit verband is een brief aan de filosoof Eric Gutkind interessant die Einstein een jaar voor zijn dood in 1954 schreef. De brief was verstuurd in een envelop van het Instituut voor *Advanced Studies* in Princeton (VS), waar hij na WO II werkzaam was. Hij moest Zwitserland verlaten voor de Nazi's en wilde (en heeft) Duitsland nooit terug(ge)zien. Twee zinnen uit de brief zijn bekend geworden en luiden ongeveer zo: *The word God is for me nothing more than an expression, and a product of human frailty...* En, hij karakteriseerde de Bijbel als *...a collection of respectable but still primitive legends, myths, which are considerably infantile...* Dit laatste lijkt op Freuds omschrijving van het monotheïstische geloof: *infantiel zoeken naar een vader*. Volgens mensen die hem van nabij kenden was de brief niet voor publiek bedoeld. Collega's vertelden dat hij af en toe liet merken dat hij de noodzaak van religie niet kon inzien maar wel begreep dat mensen er behoefte aan hadden. De evolutionair bioloog Richard Dawkins wilde de brief kopen, maar de prijs was te hoog.

Hoe de opmerkingen van Einstein te lezen? Hij ging wellicht gemakkelijk op en neer in de schaal van Simonton, Aristoteles of die van Oppenheimer en Putnam (zie verderop). Hij was niet in één discipline te vangen. Zou de schaal van de theologie volgens hem de laagste zijn? Waarschijnlijk niet want hij scheidde wetenschap van het dagelijks leven en daar rekende godsdienst toe. Het feit dat zijn zinnen zoveel losmaakten is *in the eye of the beholder*. En we zijn selectief in het verwerken van informatie en benutten wat ons van pas komt. Het is aannemelijk dat Einstein twijfelde of blinde kansprocessen de basis van de kosmos en mens zijn. Misschien weten fysici van de 21ste eeuw meer over ontstaan van het universum dan die van de 19de en begin 20ste eeuw. Gerard 't Hooft sluit niettemin bij Einstein aan. Einstein schreef al in 1905 zijn vijf artikelen die de wereld veranderd hebben. In deze eeuw wordt de overgang, de geleidelijke sprong van blinde kansprocessen naar intelligibele en rationele patronen gemakkelijk gemaakt, denk aan de chaostheorie. Het is nu voor wetenschappers niet onaanvaardbaar of onbegrijpelijk dat er in miljarden jaren uit bacteriën menselijk bewustzijn is ontstaan. Ze schrijven een scheppingsverhaal zonder god. De aarde wordt op 4.57 miljard jaar geschat; tijd genoeg om uit de kansprocessen een vreemd organisme: een mens met bewustzijn te voorschijn te laten komen. Tegelijkertijd zijn de fysici bescheiden: zij beschrijven slechts ongeveer maar 5% van alle materie/energie in het universum.

Darwin en het vooruitgangdenken Hij beschouwde de mens niet als het resultaat van een Ontwerp(er). De evolutie is *blind*: al wat is, is contingent en berust op toevallige samenlopen van omstandigheden. Er is natuurlijke selectie en overleven van de meest aangepaste exemplaren van de soort. Dat hoeven niet de sterkste te zijn. De mechanismen van evolutie worden overigens regelmatig opgevat als motoren van vooruitgang. Tijd is ongrijpbaar, alomtegenwoordig en heeft één richting: vooruit. We kunnen feitelijk en letterlijk niet teruggaan in de tijd. Dit leidt ertoe dat we gemakkelijk natuurlijke historie - de oude Darwiniaanse benaming voor biologie - opvatten als vooruitgang en niet als een tragisch noodlot of een doodlopende weg. Kant, Hegel en De Concordet zagen vooruitgang in wetenschap, mensheid en samenleving. Kant dacht zelfs - hij was overigens niet naïef: mensen vechten altijd - als verlichte rationele geest dat de wereldvrede onder bepaalde condities mogelijk was. De tijd heeft hem tot nu ongelijk gegeven. Comte zag de wetenschap als het eindpunt na duistere perioden van mythen en religies. Ook hij kreeg ongelijk. Er zijn nog volop mythen en religies. Marx verwachtte na veel ellende het arbeidersparadijs. Het SU communisme imponeert nu als een mislukt sociaal experiment. De geharnaste communist is een optimist die niet op een lijk meer of minder kijkt. Spence verwachtte wonderen van de industrialisatie voor de wereld: oordeelt U zelf.

Er zijn altijd dissidenten (en er wordt zelden naar geluisterd). De tijdgeest ondersteunt een stroming doordat velen zich daartoe bekennen. Maar er zijn ook steeds buitenstaanders die alternatieven formuleren. Zo zijn er aan het eind van de 19de eeuw denkers als Kierkegaard, Schopenhauer en Nietzsche die de persoon vormgeven en uitvinden als een uniek subject, gesitueerd in zijn sociale context waarin hij zichzelf moet verwerklijken. Hij is zijn eigen project: een kunstwerk. Hij is geen object dat gemeten en in een bepaalde richting gestuurd moet worden. Hij treft zichzelf aan als een onvolledige realiteit en moet zichzelf vormgeven in een grillige fysische en brute sociale context en wereld. Deze auteurs maken onderscheid tussen de technologische vooruitgang en die van de mens. In het eerste zit wel schot. Maar kan dat getransponeerd worden naar de tweede? De mens is een ziek dier volgens Nietzsche, want hij is een dier met bewustzijn van zijn eigen onbepaaldheid in een goddeloze wereld en met de dood in het vooruitzicht terwijl hij onsterfelijkheid wil. Hij kan veel betere en slechtere daden verrichten dan het dier. Hij zet zichzelf onder druk door conventies en wetten te maken waaraan hij zowel lijdt als van profiteert.

Psychologie, een nieuwe wetenschap In de 19de eeuw ontstaat de psychologie als wetenschappelijke discipline. Ze sluit aan bij tijdgeest en kiest de empirische houding van eerst zien dan geloven. Het vooruitgangdenken wordt overgenomen en is nog aanwezig bijvoorbeeld in programma's om het lot van groepen en individuele cliënten te verbeteren. Piagets theorie van de cognitieve ontwikkeling gaat van sensomotorisch, via concreet operationeel naar formeel operationeel. Het laatste stadium is het minst gevoelig voor

verstoring en is daarom het hoogst haalbare. Freud erkent de mogelijkheid van doorgroei naar een rijpe persoonlijkheid, maar ziet onderweg ook veel obstakels.

Vanaf Descartes kan de westerse persoon alleen zekerheid vinden in het Ik of Mij: het denkend subject. Het Ik is de autoriteit die losgemaakt is van zijn geschiedenis en cultuur. De nadruk kan zo komen te liggen op het Ik als bron van succes, macht en dominantie en deze sluiten niet noodzakelijk verbondenheid in. Taylor (1989) omschrijft Moderniteit dan ook als resultaat van de *mixed blessing* van

- (a) Individualisme
- (b) Instrumentele rede en Efficiëntie
- (c) Verlies van vrijheid

De individualistische doctrine dwingt tot het vormgeven van de eigen levensloop maar dat gaat volgens Taylor gepaard met verlies van gedeelde doelen om voor te leven of te sterven. Instrumentele rationaliteit en pragmatiek rechtvaardigen streven naar de hoogste winst tegen de laagste kosten. Waarde wordt uitgedrukt in materiële, meetbare termen. Technologische oplossingen worden benadrukt en die bieden onpersoonlijke mechanismen in de vorm van bureaucratische overheden en instituties terwijl het om iets anders gaat, bijvoorbeeld zorg voor kwetsbare mensen. Op politiek niveau worden instrumentele, rationele instituties in het leven geroepen die de vrijheid beperken en normaal sociaal contact ontmoedigen: bureaucratie. Het is als een *trouvaille* gepresenteerd dat een ambtenaar een burger wel eens zou kunnen opbellen om met hem over een verzoek of klacht te praten. Dit verklaart waarom weinig mensen stemmen volgens Taylor en ongeveer 15% of nog meer op een protestpartij.

Het postmoderne individualisme lijkt op dat van de Verlichting, maar wel in een nieuw jasje: de uitdrukking van eenieders onvervreembare identiteit. Dat heeft niet te maken met privacy, want wie we zijn, is nog nooit zo openbaar geweest door verbondenheid met alles en iedereen, denk aan Google (1998), Wikipedia (2001), Skype (2003), Facebook (2004), YouTube (2005), iPhone (2007), WhatsApp (2009), iPad (2010), en wat er nog zal volgen?

Huidige Amerikaanse dominantie De VS domineren de wereldeconomie vanaf het eind van de 19de eeuw en als gevolg daarvan de psychologie. Na WO II (1937-1945) zwegen de Duitse psychologen die voor WO II belangrijke bijdragen geleverd hadden aan de wetenschap. Zij die gebleven waren, hadden wel iets anders te doen. Ze hielden zich schuil na de misdaden van het Derde Rijk en herbouwden het land. En wat viel er over menselijk gedrag te zeggen na de oorlogsmisdaden door militairen en burgers? De Amerikanisatie kon beginnen. Er werden vanaf eind jaren 60 Amerikaanse tekstboeken gebruikt op de Nederlandse en Europese universiteiten.

Een (zwak) tegengeluid In Duitsland kwam even een kritische psychologie op die zich verzette tegen het behaviorisme: een functionalistische psychologie van variabelen (Holzkamp, 1985; geciteerd in Teo, 2013). Het werd metafysisch behaviorisme genoemd en dat was volgens hen een filosofisch misbaksel. Behaviorisme was propagandistische conditioneringsideologie (Bruder, 1982, geciteerd in Teo, 2013). De kritische psychologie is vaker door literatoren, sociologen en filosofen beoefend dan door psychologen. De kritische beweging paste in de tijdgeest van protesten tegen de oorlog in Vietnam en ging ook over emancipatie van de burger en die van de vrouw. Niettemin verdween deze stroming uit de universitaire curricula. Teo (2013) houdt vol dat de psychologische theorievorming cultuur centrisch is en dat geldt voor zowel de Amerikaanse als de huidige Duitse. Franse psychologen gingen hun eigen weg en bleven dichter bij de filosofie en bij hun gereviseerde Freudianisme. Britten, Nederlanders en de nieuwe generatie Duitsers volgen de Amerikanen blindelings.

De 'VS persoonlijkheid' De ondernemersgeest van VS burgers inspireerde Allport (Lombardi & Fossi, 2003) tot zijn opvatting over de persoon als een uniek, heel, verantwoordelijk en rationeel wezen. In die cultuur wordt een hoog niveau van individuele zelfstandigheid en cognitieve rijpheid verwacht. Personen die niet aan die standaarden voldoen worden gemarginaliseerd. Allports persoonsopvatting werd dé standaard voor de Amerikaanse en Europese psychologie. Naast deze opvatting in welvarende en technologische geavanceerde landen zijn er andere: de persoon is flexibel, niet stabiel en past zich aan de sociale context aan; hij is weliswaar een individu maar is horizontaal verbonden met de eigen groep en met alle mensen. Dit treft men in niet-westerse culturen wat meer aan.

Twee historici over het persoonsbegrip Na deze race door de geschiedenis van westerse opvattingen over de persoon vermeld ik twee boeken van historici over het persoonsconcept. Beide zijn kritisch. McAdams (2012) heeft ze besproken. Frank Dumont (2010) heeft een dik boek geschreven over de geschiedenis van de persoonlijkheidspsychologie. Hij bespreekt Plato en Aristoteles, de opkomst van het individualisme aan het eind van de Middeleeuwen, de Renaissance en de opkomst van de empirische wetenschap in de 19de eeuw. Als onderwerpen kiest hij: ontwikkeling, emoties, meten en persoonlijkheidsstoornissen. Deze overlappen met psychologieteksten. Het is geen uitwerking van de receptie van verschillende persoonsopvattingen door de tijd heen in verschillende culturen. Als geschiedwetenschapper heeft Dumont een idee over de waar de psychologie naar toe *moet*: persoonsgericht, constructivistisch, proces-georiënteerd, teleonomisch, evolutionair, genetisch-gefundeerd, vrouwvriendelijk, sociologisch en idiografisch. En dit allemaal tegelijk. Het boek is ideologisch en getuigt van *wishful thinking*. Is het een voorbeeld van *whiggish* geschiedschrijving met een eigen perspectief op vooruitgang? Is geschiedenis een ethische wetenschap die zegt hoe iets *moet*?

Eugene Taylor (2009) niet te verwarren met de Canadese filosoof beperkt zich tot de geschiedenis van de freudiaanse psychologie. Hij wijst erop dat er een mythe van de oorsprong is. Met Freud werd natuurlijk niet een volstrekt nieuwe theorie en praktijk geboren. Er waren veel voorgangers, te beginnen met Plato. Hij beschrijft de grote diversificatie van Freuds denken en stelt vast dat er geen eenheid is in denken en onderzoeksresultaten. Hij is van mening dat het Freudianisme nu prooi is geworden van de *human potential movement*. Hij ziet dat juist het afstand nemen van Freuds pessimistische denken over de mens succes heeft in deze beweging. De *human potential* bewegingen zijn volgens hem afkomstig uit Aziatische religies, *New Age* en transpersoonlijke psychologie. Taylor heeft geen vertrouwen in persoonlijkheidsonderzoek: (p. 1):

'... personality focus on insignificant problems...' en (p. 275) 'behavioral scientists claim that they employ reason and evidence to pursue truth, but they are really more like persons with schizophrenia in their tendency to depersonalize or reify persons'.

Is kritiek die zegt dat een wetenschap eigenlijk over iets anders moet gaan zinvol? Wat moet een promovendus als een opponent tijdens zijn promotie zeggen: 'U had eigenlijk iets anders moeten onderzoeken; niet, dat wat ik hier voor me heb liggen?' De Groot sprak bijvoorbeeld met meelezers van zijn beroemde *Methodologie* af dat zij - collega's en enkele 'scherp geselecteerde studenten' - kritische opmerkingen bij de concepthoofdstukken zouden maken, 'maar het is niet de bedoeling dat er discussies worden gehouden over hoe je *een ander boek* zou kunnen schrijven'. Het forum was bij de Groot er een van experts. En getuigt het kwalificeren van wetenschap als pathologisch gestoord van een kritische houding? Er valt voor de diagnosticus weinig te leren over persoonsopvattingen in beide historische werken.

Samenvatting en conclusie

In het persoonsconcept zijn oude Griekse opvattingen doorgedrongen over de - voor een deel - spirituele aard, zijn plaats - de hoogste op de schaal van de natuur - en daarna verbonden met het christelijk geloof. Descartes maakte in de 16de eeuw het Ik tot bron van onbetwifelbare kennis op basis van ingeboren heldere en onderscheiden ideeën. Het Ik is *maître et possesseur du monde*. De persoon is daardoor ook verantwoordelijk. De Engelse empiristen (17de - 18de eeuw) zien de zintuigen als de bron van kennis. De persoon is een uniek wezen door zijn ervaring en kennis van de wereld en van andere mensen. Kant (eind 18de eeuw) combineert de opvattingen: voor een deel zijn er oordelen die we vooraf aan alle kennis hebben en voor een deel leren we over de wereld en de mens door empirisch onderzoek. We zijn niet in staat door te dringen tot het ding op zich of tot de mens op zich. Enkele denkers (Hume, Voltaire, Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche) maakten zich aan in de 18de en eind 19de eeuw los van de christelijke opvatting over aard en bestemming van de mens maar ze hielden zich gedeisd en vonden weinig gehoor voor hun atheïsme. Darwin zag

de mens als toevallige uitkomst van een evolutionair proces door mechanismen van natuurlijke selectie. De meest aangepaste exemplaren overleefden. Deze opvatting is gebruikt om te verklaren waarom er vooruitgang is wetenschap (Comte) en samenleving (Marx, Spencer).

De opkomst van de exacte en empirische wetenschappen in de 19de en 20ste eeuw bevorderde een empirische houding en het vertrouwen in de vooruitgang door wetenschap en technologie. Galton ontwikkelde instrumenten om de verschillen in begaafdheid te meten. De vooruitgang in de biologie, geneeskunde en natuurkunde bevorderde de bevolkingsgroei. Er ontstond een nieuwe klasse armen die met liefdadigheid tegemoet werd getreden. In de 20ste eeuw is er een beeld van de westerse persoon als verantwoordelijk, ondernemend, rijp en rationeel (Allport). Historici over het persoonsconcept en over de Freudiaanse psychologie, Dumont en Taylor zijn niet op de hoogte van empirisch onderzoek en hebben geen aandacht besteed aan de toekomst onder invloed van de internet revolutie. Ze voegen weinig toe aan inzicht in de psychologische persoonsconcepten door de tijd heen.

3. Niet-westerse persoonsconcepten

In niet-westerse culturen wordt de persoon regelmatig als *interdependent* en niet als *self-sufficient* beschreven. De grens tussen mens en andere levende wezens wordt niet zo scherp getrokken als in het Westen. Als Westerlingen op een formulier in het vliegtuig de naam van hun grootouders moeten invullen, moeten ze diep nadenken over hoe die ook weer heten. Dit is onwaarschijnlijk in de Indiase cultuur. In het Hindoeïsme en Taoïsme zijn de platoonse Ideeën nog levend: zelfconcepten zijn vals, in de zin van onwaar: ze weerspiegelen slechts schaduwen van het Ene, Goede, Ware en Schone. Het idee van controle ontbreekt. Vrede is daar geen westerse gewapende, maar een vrij van egoïsme, verlangen en jaloezie. Er wordt gelijkmatig en gelijkmoedig omgegaan met warmte en kou, met vriendschap en vijandigheid, met geluk en verdriet. Het verwerven van aanzien en managen van een *self-image* zijn - op papier - *non-issues*. Respect en het ontbreken daarvan worden gelijkmoedig verdragen. Een stabiel en permanent zelf is een illusie. Er is altijd verandering in de fysische en sociale wereld. Aan deze kenmerken wordt regelmatig in geschriften *lip-service* gegeven. Een voorbeeld:

Een essay van Sandhu (2004) bevat een illustratie van een niet-westers zelfconcept. Hij beschrijft een Aziatische kosmologie en opvatting over het zelf. De persoon kent veel lagen. Het spirituele zelf is de kern met daaraan ondergeschikt het bewustzijn, de ziel en het lichaam. Een persoon is geen geïsoleerde entiteit. Hij is verbonden met gezin, familie, sociale omgeving, de samenleving en met de natuur(wetten). De invloeden van gezin, familie laten zich gelden in iemands geest, gedachten, gevoelens en gedrag. Lijden is onderdeel van het leven. Innerlijk lijden is het gevolg van een valse (onjuiste) constructie van het zelf, bijvoorbeeld in de vorm van zelfopgelegde rollen. Uiterlijk lijden is het gevolg van verschillen in status, onderdrukking, armoede en het slachtoffer zijn van omstandigheden. Sandhu ziet een parallel van dit persoonsbeeld met dat van het westerse existentialisme van Kierkegaard en met de existentiële fenomenologie van Heidegger: de persoon is

geworpen (*Geworfenheit*), dat wil zeggen hij treft zich aan in een uit zichzelf zinloze wereld en moet zijn eigen antwoorden vinden. Hij is verantwoordelijk voor zijn toestand en zich bewust van zijn eigen dood.

Deze opvattingen staan ver af van zelfpresentatie en het creëren van het *image in everyday life* dat de socioloog Goffman (1957) beschreef. Een empirische verwerking van een gefabriceerd beeld of een *self-presentation* is het verhaal van J.F. Kennedy. De song van de 'The Byrds', een bekende popgroep in de jaren 60, na de moord op Kennedy in Dalles in 1963: '*... he was my friend..., leader of a nation..*' is naïef in het licht van de doelgerichte campagne van de Kennedyclan om J.F.K het imago van een echte leider, sterke man en trouwe huisvader te geven: '*...ask not what your country can do for you, but ask what you can do for your country*'. Dit beeld van de persoon is geen romantisch, authentiek zelf. Het gaat niet over wat en wie hij is, maar wat hij wil voorstellen. '*...met een glimlach van oor tot oor, stelt zijn vrouw een ander voor*' (Koot & Bie, z.j.). Men hoeft dan ook niet te zeggen wat men denkt en doet of opschrijven waar men in geïnteresseerd is. Men doet wat het publiek wil horen en zien. Deze houding is niet alleen 20ste en 21ste eeuws. Een ouder voorbeeld is de brievenroman van Choderlos de Laclos (1782): *Les liaisons dangereuses*. Het gaat in de roman niet om uitdrukking geven aan iemands unieke, authentieke persoonlijkheid, maar om het gebruik van alle mogelijke middelen om eigen wensen te bevredigen. De hoofdpersonen worden in de roman wreed gestraft en dat ontbreekt bij het scheppen van het moderne imago.

Het westerse beeld van het succesvolle zelf wordt mogelijk geëxporteerd naar de nieuwe middenklassen in groeiende economieën van China, India, Brazilië en Indonesië. Een gevolg is dat als iemand niet succesvol is dat aan zijn gebrek aan moed en wilskracht te wijten is. Dit is de overgang van een voorbestemmingsgeloof naar maakbaarheid.

Samenvatting en conclusie

Het westerse individualistische, doelgerichte en onafhankelijke persoonsidee verschilt bijvoorbeeld het Aziatische. Dat sluit onderlinge afhankelijkheid in en is niet gekenmerkt door de binaire logica van het een of het ander. De grenzen tussen mij en de ander, tussen mens, dier en de natuur zijn doorlaatbaar. Er is nadruk op verandering en instabiliteit. Vooruitgang, doelgerichtheid en het creëren van een positief zelfbeeld zijn niet dominant. Bij sommige westerse 19de en 20ste -eeuwse filosofen is deze opvatting terug te vinden maar die had nauwelijks invloed op de psychologie. De tijd zal leren of het westerse maken en presenteren van een zelfbeeld overgenomen wordt door de midden en hogere klassen in de nieuwe groeiende niet-Westerse economieën.

4. Vooronderstellingen bij persoonsbegrippen

Af en toe reflecteren psychologen over de aard van de persoon, over wat een persoon is. Bukobza (2007) vat de vooronderstellingen over de persoon in verschillende culturen samen in vier typen. Ik schets het soort studie dat zulke vooronderstellingen kan uitlokken. Vooral de eerste domineert de tekstboeken maar van de andere zijn ook sporen te vinden.

Vier typen persoonsbegrippen De monolithisch mono-formele persoon (1) is stabiel, consistent, coherent en zonder tegenstellingen in zichzelf. Dit concept lokt studie naar stabiele, observeerbare, formele unidimensionele latente trekken of structuren van typerende gedragingen uit. De relatieve-relationale persoon (2) veronderstelt geen absolute of universele kennis. Hij 'waait mee' met de contexten waarin hij verkeert. Het zelf is inconsistent, incoherent, nooit in rust en afhankelijk van anderen en van de omgeving. Een dergelijke opvatting vraagt om fenomenologische beschrijvingen van gedrag in wisselende sociale en fysische contexten. Onveranderlijke structuren en stabiele gehelen bestaan niet. De dialectisch-deconstructieve persoon (3) veronderstelt het bestaan van een paradoxaal, niet-koersvast en wisselvallig zelf. Hij is steeds in beweging en er is voortdurend kwalitatieve verandering. De persoon doorbreekt bekende patronen en verzint telkens nieuwe systemen. Deze opvatting lokt studie naar veranderlijke identiteiten uit en naar het kiezen van nieuwe identiteiten. Een voorbeeld is Sartres beschrijving van de 'heilige' Genet. Deze koos voor de identiteit als dief en het kiezen in vrijheid maakt hem volgens Sartre tot *heilige*. De integraal-inclusieve persoon (4) veronderstelt een volledige, omvattende, 'geheel = meer dan de som der delen'-persoon. Dit kan leiden tot onderzoek naar integratie van verschillende niveaus en benaderingen van de persoon. De schijnbaar onderscheiden of tegengestelde kennis wordt geordend in één raamwerk of referentiekader. Dit kan bijvoorbeeld door het beschrijven van de verbonden niveaus van de persoonlijkheid. Het gaat van de genetische uitrusting, het DNA, biochemische structuren, geïsoleerde observeerbare responsies, trekken, tot verhalen die een persoon over zichzelf vertelt (McAdams, 2001). Hij zet dat in 2015 nog eens op een rij. Hij gaat in tegen individuele-verschillen-trekpsychologie en wijst op stijlen en sociale scenario's die we zoeken en waarin we verzeild raken, op doelen, motieven, plannen en waarden en op de persoon met zijn autobiografie, zijn levensverhaal. Weger en Wagemann (2015) doen hetzelfde en eisen een plaats op voor de ervaring van gedrag (wat is het om aandachtig te zijn) naast gedrag in neo-behavioristische betekenis (hoe observeer ik dat iemand aandachtig is).

Essays over wat typerend gedrag is Daarnaast worden essays geschreven over wie, wat de persoon is. Kouwer (1963) is een Nederlands voorbeeld. In de VS is er het initiatief van Martin (2012, pp. 86-88). Hij laat in het tijdschrift *New Ideas in Psychology*, 30 (2012, pp. 86-143) een aantal auteurs aan het woord dat kenmerken van de persoon aan de orde stelt, die nauwelijks in empirisch persoonsonderzoek te vinden zijn. Martin (pp. 131-143) formuleert als alternatief voor de individualistische, cognitief-biologische en reductionistische persoonsopvatting een pragmatische visie. De nadruk ligt daarbij op de inbedding in het dagelijks leven, de dagelijkse activiteiten, de persoonlijke geschiedenis en deelname aan culturele praktijken. De persoon vormt de wereld om zich heen en stemt zijn creatie af op heersende culturele praktijken van de samenleving. Robinson (pp. 89-96) gaat ervan uit dat de persoon een status aparte heeft te midden van de levende wezens. Dat houdt in dat er onderscheidende eigenschappen moeten zijn of verworven moeten worden ten opzichte

van dieren en objecten. Volgens Robinson zijn een morele en burgerrechtelijke vorm van leven. Hij zet 'hoog' in op de schaal van nul-subjectiviteit naar totale-subjectiviteit. Guignon (pp. 97-109) bepleit een fenomenologische benadering: dat is de persoon in zijn concrete gesitueerdheid: in zijn *average everydayness* (p. 97). Dit houdt in dat de persoon een 'gebeuren' is met een levensverhaal, een authentiek wezen, dat is, letterlijk vertaald: 'eigen, bezit'. Als onderdeel van de sociale context is hij een geschiedenis makend wezen met de mogelijkheid om zichzelf steeds opnieuw te interpreteren. Hij is gemaakt en geschikt om morele verantwoordelijkheid te dragen. De persoon is gekenmerkt door morele, zinvolle keuzen. Bickhard (pp. 107-119) benadrukt de persoon als oorsprong en drager van waarden en doelen. Hij is altijd in een context en ontwikkelt zich. De persoon is *emergent*: hij maakt een cultuur en een samenleving. Hij is een biologische/ psychologische eenheid met de vaardigheid om doelen te kiezen en waarden te scheppen.

Bukobza's analyse, McAdams verbindingswerk en enkele essays laten zien dat er naast de westerse opvatting van een monolithisch mono-formeel zelf/persoon aandacht is voor de gesitueerdheid van de persoon, voor het idee dat hij geschiedenis maakt en voor zijn bijzondere kenmerken: bewustzijn en moraal. Het persoonsconcept wordt verrijkt met doelen, waarden en interesses. Hij is context gebonden dat wil zeggen ingebed in culturele praktijken. Deze uitwerking, verrijking is vooralsnog beperkt geoperationaliseerd, gemeten en empirisch gerealiseerd. In II wordt de monolithische mono-formele trektheorie uitgewerkt. Deze berust op een beperkt persoonsconcept maar heeft de winst van predictieve en constructvaliditeit.

Samenvatting en conclusie

Bukobza onderscheidt vier typen persoonsconcepten waarvan het monolithisch mono-formeel concept het meest in empirische studies aanwezig is: de studie naar de stabiele, consistente, verantwoordelijke persoon. Andere culturen tonen elementen van een relationeel, dialectisch en integraal persoonsconcept. Essays leggen de nadruk op de persoon als actief handelend in de onmiddellijke sociale context en middellijke van socio-culturele praktijken.

5. Wetenschap en kennisverwerving over typerend gedrag van de persoon

De geschiedenis laat zien dat het persoonsconcept zich bevindt tussen de extremen van de persoon als object - een ding te midden van andere dingen - en de persoon als subject, verbonden met zichzelf, anderen, de socio-culturele context en de biologische en fysische natuur. Hij moet zichzelf ontwerpen als een kunstwerk (Nietzsche). Het bestuderen van de persoon is het bestuderen van bijna alles en sluit alle wetenschappen in.

De persoon is de go-between van de wetenschappen Psychologie gaat over gedrag, gevoelens, emoties, attitudes, intelligentie, cognitie, hier samengevat onder de noemer

gedragingen of gedrag. Elke wetenschap draagt uiteindelijk bij aan kennis over die gedragingen. Epistemologie is in de westerse filosofie het thema over wat we kunnen kennen en hoe. Ook de psychologie ontkomt niet aan de vraag hoe gedrag te kennen. Descartes maakte het binaire onderscheid tussen materie en geest. Materie kan wiskundig beschreven en in technologie omgezet worden. De geest is voorzien van rationaliteit en bewustzijn en beschikt over ingeboren ideeën die hem toegang en inzicht verschaffen tot en in de fysische wereld, de geest en het bewustzijn. Deze bewering heeft als gevolg dat elke wetenschap bijdraagt aan het bestuderen van de mens.

Gedurende haar geschiedenis oscilleert de psychologie tussen

- (a) studie van objectief observeerbaar gedrag als een object, verschijnsel in de exacte wetenschappen
- (b) gedrag als gevolg van de natuurlijke historie, de oude benaming voor biologie en evolutieleer
- (c) als studie van geritualiseerd, sociaal en groepsgedrag, bestudeerd in de culturele antropologie, sociologie en voor een deel in de psychologie.

Wetenschappen 'geranked', in slagorde, in pikorde gezet Simonton (2004, 2009) heeft de wetenschap aan de hand van empirische criteria gerangschikt op een schaal van 1 tot en met 5. Psychologie is een levenswetenschap en staat tussen biologie en sociologie. De vijf wetenschappen staan op een schaal die loopt van -1.1 tot + 1.5. Psychologie staat op het willekeurige nulpunt. Van de naastliggende krijgt sociologie de waarde -1.0 en biologie + 0.5 (Simonton, 2004, p. 65). In zijn systeem ligt psychologie het dichtst bij de biologie. Dat is een levenswetenschap die overigens zowel biochemie als ethologie van diergedrag omvat. Ook de afstand tot de sociologie is beperkt. Deze richt zich op het leven in groepen met hun praktijken en rolverdelingen.

Wetenschap beoefenen is gedrag Er valt niet aan te ontkomen dat iedere wetenschap iets over mensen en hun gedrag te melden hebben. Dit is het gevolg van het feit dat wetenschap van mensen is. Onderzoekers hebben weinig concurrentie van apen in hun *high impact journals*. Ze hebben haar zelf uitgevonden, van wijsbegeerte, taalkunde, sociologie tot fysica en wiskunde. Klassiek was de mens een *animal rationale*: een dier met bewustzijn door Descartes uit elkaar gehaald als stof/materie en geest/ziel. Door de ontwikkelingen in de wetenschap kan de mens zich nu zien als sterrenstof (theoretisch natuurkundigen), aarde (oude Grieken en moderne geologen; zelfs de Alkmaarse cabaretier en zanger Rudi Carrell deed mee aan het 1960 songfestival met de tekst: '*...ik ben zo blij dat ik een stukje van de wereld ben, dat ik de wijsjes van de sijsjes en de merels ken...* Zijn diepe inzicht werd niet gewaardeerd: hij eindigde op één na laatste plaats, dier (Darwin) en homo sapiens: meester en bezitter van het universum (Descartes) of het wezen dat onvermijdelijk ten dode is (Heidegger): zijn bestaan is nooit doorzichtig voor hemzelf, zijn kennis van de wereld is perspectivistisch (Merleau-Ponty).

Als alle wetenschappen kunnen bijdragen aan kennis over gedrag dan is het mogelijk om psychologie *tegen elke wetenschap* aan te leggen: van neuroscience tot sociologie, taalkunde en zelfs theologie. Zo kun je als je onzeker bent over je vak zeggen dat psychologie alleen kan overleven als wetenschap als ze onderdeel van de biomedische wetenschappen wordt, of afstapt van het streven een exacte wetenschap te worden en zich aansluit bij kwalitatieve culturele antropologie en sociologie.

Het dualisme is hardnekkig De 'het een óf het ander'-uitspraken laten zien hoezeer Descartes' dualisme leeft. Het is hardnekkig maar volgens theoretisch biologen geen toetsbare theorie. Het is incoherente filosofie (Rundle, 1997). Het schiep de *mind-body* tegenstelling die onoplosbaar is want de psyché is materie loos. Hoe kan een niet-materiële entiteit: geest, ziel, idee interacteren met materie: lichaam, hersenen, genen, moleculen, enzovoort? Een oplossing is een flexibel en veel differentiatie toelatend *monisme*. Al wat is, is uiteindelijk geen geest of ziel en alles is uiteindelijk ook niet materieel, lichaam, hersenen, genen of biochemische processen. Beide oplossingen vooronderstellen een dualisme en dat zorgt ervoor dat geest en bewustzijn mysteries blijven. Er wordt moeizaam erkend dat de evolutie van bewustzijn en bewustheid niets meer of minder is dan de ontwikkeling van vormen van *waarnemen en informatieverwerken* bij verschillende soorten. Mogelijk is een verfijning van Darwins theorie een uitweg uit het dualisme. Rundle wil hiermee aannemelijk maken dat er geen Ontwerper nodig is om te verklaren dat er doelen in de natuur zijn. Instinctief gedrag is bijvoorbeeld doelgericht en kan met evolutionaire processen verklaard worden. Intentioneel gedrag van mensen is doelgericht en kan verklaard worden door naar de sociale context en de cultuur te wijzen. Menselijk zelfbewustzijn kan mogelijk verklaard worden door de evolutie van de taal (Smit, 2010). Mensen hebben redenen om te handelen, dat wil zeggen hun gedrag past in een *frame*. Kinderen wordt vroeg geleerd om redenen te hebben en hun gedrag te *framen*: Waarom doe je dit; Wat wil je; Wat is je doel? Dieren hebben geen gedifferentieerde taal om gedachten, wensen en respect voor soortgenoten op flexibele wijze uit te drukken en een referentiekader te geven. Als dat wel gebeurt, dan doen ze dat niet zelf, maar een etholoog, denk aan De Waal (2015) met zijn boek *Bonobo en de tien geboden*.

Wie, wat is die persoon dan wel? Ik verdedig dat gedrag van de persoon ongeveer alles is en dat elke wetenschap op de schaal van Simonton bijdraagt om meer over de mens en zijn gedrag aan de weet te komen. Dit opent voor de psychologie de deur om aansluiting te zoeken bij veel stromingen van *neuroscience* tot *positive psychology*. *Neuroscience* wordt als veelbelovend, want 'echte wetenschap' gezien, maar *positive psychology* ook: het aantal artikelen bedraagt meer dan 20.000 en de impact op basis van citaties is vergelijkbaar met die van de klassieke subdisciplines (Rusk & Waters, 2013). Er is (2014) zelfs een leerstoel Positieve Psychologie aan de Universiteit Twente.

Alle wetenschappen hebben iets te zeggen en dat lokt pogingen te differentiëren uit. Gantt et al. (2012) beweren bijvoorbeeld dat de evolutionaire mechanismen van natuurlijke selectie niet dezelfde zijn als psychologische die voor het overbrengen van emoties, bedoelingen, ideeën en kennis zorgen. Biochemische mechanismen zijn slechts zinvol als metafoor voor psychologische. Gantt et al. illustreren dat met een analogie: Darwin ontwikkelde zijn theorie niet door concepten en werkwijzen van farmacologen over te nemen. Hij observeerde zelf in de natuurlijke omgeving van de soorten. Dit bevat misschien voor diagnostici de boodschap om naar psychologische mechanismen te zoeken als verklaring voor het gedrag van de cliënt.

De psychologie en diagnose van de persoon kunnen kortom aanschurken tegen vrijwel iedere wetenschap. Ze kan direct of metaforisch begrippen uit andere wetenschappen gebruiken. Dat maakt psychologie vloeibaar en niet klaar en distinct of je dat nu wil of niet. De valkuil van het dualisme kan vermeden of tussen haakjes gezet worden. Je kunt een gesofisticeerd monisme aanvaarden, dat wil zeggen een 'startsubstantie' veronderstellen en aanvaarden dat er emergente eigenschappen zijn, waaraan biologie en psychologie structuur en inhoud geven met behulp van mechanismen en constructen. Mechanismen uit niet-psychologische disciplines kunnen als *metafoor* dienen voor het beschrijven van de cliënt als een psychologische eenheid.

Merleau-Ponty probeerde het dualisme van Descartes te overwinnen door de mens als een *corps-sujet* te omschrijven. Hij geeft een voorbeeld door het werk van de impressionistische schilder Cézanne te duiden. Zijn werk is geen verzameling van verf en kleur; het drukt iets uit dat niet bij voorbaat duidelijk is vanuit alle kenmerken, die men maar bedenken kan van de verf en kleur. Op dezelfde wijze is de mens geen reeks neurologische, biologische processen en is het niet bij voorbaat duidelijk wat er te voorschijn komt uit zijn specifieke neurologische en biologische uitrusting.

Persoonsleer: differentiatie of één theorie De discussie boven is theoretisch. Concreet onderzoek beperkt zich tot één niveau van de Simonton schaal, bij voorkeur dat van de psychologische mechanismen. Dit neemt niet weg dat er de wens is om uiteenlopende theorie en vindingen over mens en wereld te integreren of te harmoniseren. Alles tegelijk bestuderen aan een mens of verschijnsel betekent het bevorderen van holisme en de vorming van een theorie over al wat is. Aan het eind van de 19de en begin 20ste eeuw is er een unificerende stroming geweest. Deze leverde abstracte, positivistische constructies op die nu geen aandacht meer krijgen, bijvoorbeeld het werk van Carnap (1934; vertaald door M. Black, 1934). Zo'n theoretisch exercitie is niet zinloos, want het maakt duidelijk dat een helikopterblik over alle wetenschappen niet mogelijk is of als het gedaan wordt, is het zo formeel en abstract dat je er weinig aan hebt. In de wetenschap ontkom je niet aan een niveau in de schaal te vinden dat past en vruchtbaar is voor doen van onderzoek. Daar voor is eerst een concreet domein nodig. Voor de praktijk van het onderzoek is een specifiek

'isme' te verdedigen: physicalisme, neurosciëntisme of empirisme, maar er is geen argument om één 'isme' dominant te maken (Klein, 2012).

Differentiëren suggereert dat er één bron is waar alles uit voortkomt: een gesofisticeerde vorm van monisme. In de wetenschapsleer is er vaker sprake van een omgekeerde beweging: reductie. Het reductieprobleem gaat over de verbinding c.q. dominantie van verklaringsniveaus. In 1958 hebben Oppenheim en Putnam de werkhypothese van de eenheid van wetenschappen' geformuleerd. Wetenschap bestaat bij deze filosofen uit een hiërarchie van verklaringsniveaus, die gaan van hoog of groot naar laag of klein. Het is opgevat als een schaal van het hoogste naar het laagste abstractieniveau. Dat levert bij Oppenheim en Putnam de volgende schaal op. Ik noem eerst het verklaringsniveau en daarna de verschijnselen.

Sociologie → groepsdynamica; psychologie → traits en states; neurowetenschappen → hersenactiviteit en hersenstructuur; genetica → uitdrukking van genen en hun dynamiek; biochemie → interactie van organische moleculen; deeltjesfysica → eigenschappen en interactie van subatomaire deeltjes; snaartheorie → wiskundige modellering van snaren.

Nagel (1961) stelde voor om de niveaus te verbinden met behulp van brugwetten. Zo maak je eenheid en orde c.q. hiërarchie. Deze wetten zijn later gekritiseerd onder meer door Putnam zelf (1967) en door Fodor (1974). Ze gaan ervan uit dat een psychologische toestand gerealiseerd kan worden door een variëteit aan fysische substraten. Er zijn zelfs voorbeelden dat een niet-biologische substraat de waarneming kan beïnvloeden: hersenstamtransplantatie met materiaal gemaakt van de kunststof silicone helpt doofgeboren kinderen om weer te horen (Hagan & Wilson, 2013). Dit steunt de veronderstelling dat strikt onderscheid tussen *mind* en *body* en dood en levend materiaal niet zo categorisch zijn. Verklaringsniveaus zijn gebaseerd op praktische overwegingen om onderzoek te kunnen doen.

Dimensies, lagen van de persoon Om de differentiatie, rijkdom en diversiteit van perspectieven op gedragingen te schetsen worden hieronder vijf dimensies in gedrag onderscheiden (zie ook Alma & Smaling, 2010). Dit is nog een andere invalshoek om de basiscategorieën, parameters, basiskenmerken van gedrag te beschrijven naast die van Oppenheim & Putnam, Nagel en Simonton. Gedrag is, kortom, multipel realiseerbaar, zoals Fodor (1974) het uitdrukt. Het perspectief is pluralistisch, open voor differentiaties, niet-dualistisch en niet-hiërarchisch. Er is wel een startpunt of kern: psychologische mechanismen van waarnemen, reageren en denken. De basis voor de differentiatie is de geologische en evolutionaire ontwikkeling die alle categorieën toelaat en een rol toekent aan taal als bron voor bewustzijn van tijd en bijgevolg van doelgerichtheid, bewustzijn en redeneren.

(1) De ontische dimensie gaat over mensen als elementen van het dynamisch universum. Volgens theoretisch natuurkundigen beschrijven de natuurwetten slechts een klein percentage van het uitdijend heelal. Deze dimensie gaat over vragen als: wat is de natuur, wat is de werkelijkheid, wat is mogelijk en wat niet, wat is waar en wat is de aard van gedragingen? Genetica en *neuroscience* zouden hier thuishoren. Koltko-Rivera (2004, p. 4) gebruikt het begrip *world views* om te verwijzen naar lagen in gedragingen. Het gaat over een reeks opvattingen en veronderstellingen die de werkelijkheid beschrijft. We gebruiken ze om de wereld van objecten, gebeurtenissen, verschijnselen en mensen waar te nemen. De auteur gaat er Kantiaans vanuit dat we dit waarnemen, zoals *wij zijn* en niet zoals de werkelijkheid *is*. De perspectieven op de wereld gaan uiteindelijk over de aard van de mens. Ze worden geformuleerd als wat is en wat moet en sluit zo doende existentiële, evaluatieve en voor-, en beschrijvende opvattingen in. We onderscheiden deze twee als aparte dimensies.

(2) De epistemische dimensie betreft onze opvattingen over wat we kunnen weten van gedrag van de cliënt met behulp van de wetenschap. Het gaat over de relatie wat we zeggen over gedrag en dat gedrag zelf. Hoe doen we het gedrag van het subject recht, zonder een vervormende reductie. Dit sluit niet alleen rationaliteit in zoals de *Heuristics en Biases* traditie van Kahneman et al. en Dawes et al. het willen. Er is ook plaats voor verbeelding en intuïtie. Meer algemeen duidt dit in deze tekst op het leggen van een relatie tussen begrip, theoretisch construct, model, formule en iets daarbuiten in het observeerbare, neergeslagen of verbaal geuite gedrag van de persoon. Dit is een wijsgerig realistische opvatting die in het Westen al vanaf Aristoteles/Thomas van Aquino geldt: het begrip is een zijnde van de ratio met een fundament in de werkelijkheid. Deze dimensie heeft is de psychologie vooral uitgewerkt als de empirisch-analytisch methodologische, logisch positivistische opvatting. Dit heeft sporen heeft nagelaten in de diagnostiek, denk aan het hypothesentoetsend model. Deze stroming legt de nadruk op methodologie en minder op het object van onderzoek: de persoon die ik moet diagnosticeren. In de diagnostiek, zoals hier opgevat, spelen ook andere opvattingen een rol: impliciete lekenopvattingen worden serieus genomen, interpretatieve, constructivistische opvattingen worden vermeld, metaforen zijn niet verboden en zelfs de kritische opvattingen uit de jaren 70 en 80 hoeft je niet uit de weg te gaan. De relatie tussen begrip, model, functie, theorie enerzijds en de werkelijkheid anderzijds kan niet voor eens en voor al vastgelegd worden. Er is een contrafactisch streven dat als regulatief principe functioneert: je blijft doorgaan met het uitvinden van de relatie tussen begrip, theorie, model, enzovoort en het gedrag van de cliënt zonder tot de oplossing te komen. Er is geen definitief referentiekader of omvattende theorie. Wetenschap verbreedt begrip en verlegt grenzen zonder dat het einde ooit in zicht komt (Smaling, 1987).

(3) De waarderingsdimensie bevat waarden, normen, regels, verplichtingen en vrijheden. Concepten als authenticiteit (eigenheid, zelfheid), sociale samenhang en (dis)respect voor anderen beschrijven de dimensie.

(4) De existentiële dimensie verwijst naar de behoefte om na te denken over de oorzaak, reden en zin van zijn bestaan en van de wereld. Dit sluit het besef in dat de mens nooit volledig en bevredigend zijn bestaan kan doorgronden en ook niet dat van het universum. Deze confrontatie met het eigen bestaan en dat van het universum kan leiden tot verbazing, verwondering en bewondering maar ook tot vervreemding en de ervaring van zinloosheid.

(5) De spiritueel-transcendente dimensie blijft meestal uit het zicht van de psychologie van de persoon als onwetenschappelijk. Er wordt verondersteld dat ze niet open voor is voor

psychologische theorievorming en empirisch onderzoek. William James (1902/2010 heeft geprobeerd om precies deze dimensie empirisch aan de hand van getuigenissen te bestuderen en in verband te brengen met psychologische kenmerken, bijvoorbeeld melancholie en neuroticisme. Voor sommigen is innerlijk spiritueel leven realiteit. Het is gericht op openheid naar wat is, op groei van inzicht en op het aanvaarden dat volledig kennen er niet in zit. Er is op zijn minst bij sommigen een verlangen om het alledaagse gedoe te overstijgen en inspiratie te krijgen om hun doen en denken te doorzien en zinvol te maken.

Empirisch onderzoek kan alle dimensies niet tegelijk bestrijken en is noodzakelijk domeinspecifiek. Het gaat over een bepaald gedrag op een bepaald niveau. Daar heeft de empirisch-analytische en logisch positivistische kenhouding voor gezorgd. Toch noem ik een voorbeeld met meerdere dimensies of persoonslagen:

Een voorbeeld van bijna al de dimensies is te vinden in het werk van William James: *The varieties of religious experience* (vertaald door D. Mok: *Vormen van religieuze ervaring*. Amsterdam: Abraxas, 2010, 6de vermeerderde druk). James hield lange tijd allerlei uitingen van religieuze ervaringen en handelen bij uit wat hij las, wat kennissen hem toezonden en hij voerde gesprekken alvorens er zijn boek over te schrijven. Het is bekend dat hij door crises ging. De filosoof Henri Bergson zei over hem: *'Toute sa vie il observa, il expérimenta, il médita'*. Marty noemt hem in het voorwoord van zijn boek: *'a psychologist-turned philosopher'*. Bijna als Boeddha zegt James dat hij zijn standpunt moest bepalen en zijn weg moest vinden ten opzichte van drie negatieve ervaringen: melancholie, het kwaad in de wereld en zijn zondigheid. In zijn boek van 1902 zijn de dimensies te herkennen. Hij bracht religieuze ervaringen in kaart en omschreef religie als psychologisch verschijnsel: p. 31:

'...Religion therefore, as I ask now you to take it, shall mean for us the feelings, acts, and experiences of individual men in their solitude, in so far as they apprehend themselves to stand in relation to whatever they may consider the divine.'

De ontische dimensie is aanwezig in James's aandacht voor-, en vragen naar hoe ze de wereld en de medemens opvatten. De epistemische dimensie blijkt uit zijn openheid voor wat kennen van het zichtbare en onzichtbare is en wat dat oplevert: hij is pragmatist. Zelfs bij de beschrijving van mystieke ervaring erkende hij voorbewust kennen en inzicht. Het scheppen van waarde was belangrijk voor James. Hij was geïnteresseerd in authentieke religie, los van het volgen van voorschriften en doctrines van het instituut kerk. De existentiële dimensie was een persoonlijk belang voor James. Hij heeft diep getwijfeld en gepassioneerd gezocht naar de zin van het bestaan. Authentieke religie was voor hem verbonden met het vinden van zin of accepteren dat die er niet is. De spirituele dimensie had zijn aandacht in de vele teksten die hij selecteerde.

Wellicht komt James' behandeling van religie na W.O. I en II en de gewelddadige conflicten en politieke machinaties daarna naïef over. Wat moet je met religieus gemotiveerde bekeerders en afkicken van verslavingen? Niettemin weet James als empirist/pragmatist aanstekelijk te schrijven over het betrekkelijke van wetenschap voor het alledaagse waarnemen, inzicht en gevoel:

'...al heeft die (de wetenschap) gezag, want is welbespraakt, kan je uitdagen, bewijzen te leveren, ze kan logica bedrijven en je doodslaan met woorden. Toch zal ze niet in staat zijn je te overtuigen of te bekeren, als jouw 'stomme' gevoel niet in overeenstemming is met haar conclusies' (Nederlandse vertaling, 2010, p. 59).

James biedt zicht op de verschillende lagen van gedrag, waarnemen en ervaring. Er is natuurlijk kritiek op zijn kijk op (religieus) ervaren, gedrag en handelen. Het is individualistisch en hij onderschat de functie van een systeem van rituelen, formele spirituele praktijken en van instituties als kerken.

Wat heeft de diagnosticus aan die lagen, dimensies? Een practicus hoeft zich niet bij voorbaat beperken tot één van de lagen. Het hangt van de vraag van de cliënt af. Voor de onderzoeker ligt dat anders. Hij kan en moet zich willens en wetens beperken tot een laag. Het gaat daar bij te ver om die laag tot kern of enige te verklaren maar hij moet wel als hij wil publiceren. De interesse voor de existentiële en spirituele dimensie is ook nu aanwezig in de psychologie. *Mindfulness* is een hedendaagse uiting. Deze bewering wordt gesteund door Stanley (2012). Hij wijst op de stijl van ervaren die door het Boeddhisme geïnspireerd is en op de rol van introspectie bij James. Hermeneutisch kun je altijd een verband leggen, maar James is Westers en dualistischer dan het Boeddhisme.

De onderscheidingen die we kunnen afleiden bij lezing van James gaan verder dan het Aristotelische idee over het 'goede leven'. Daar gaat het om genieten van een rijk eigen gevoelsleven en zo te handelen dat de verhouding tot andere mensen goed geregeld is. Dit is Freuds *Arbeiten und Lieben*. De existentiële en spirituele dimensies zijn - *for better or worse* - een christelijke aanbouw. Dit is herkenbaar in essays - niet in empirisch onderzoek - van Johnson (2013), Amsel (2014) en Weger & Wagemann (2015). Deze auteurs verdedigen integratie en voegen aan de in hun ogen beperkende definitie van 'observeerbaar gedrag' lagen toe. Dat maakt het mogelijk om een mens te bestuderen vanuit het perspectief van hersenen en gedrag, vanuit de sociale wetenschappen, filosofie en religie. Ze beweren dat *'...students, like scholars need help in putting the Humpty Dumpty person back together again'* (Amsel, 2014, p.1).

Martin (2014) stelt vast dat deze essays weinig kritisch zijn en geen aandacht schenken aan *incommensurabilities*, pluriformiteit en gelaagdheid van de persoon. Hij is niet onder een noemer te brengen of hiërarchisch op een rijtje te zetten. Hij erkent ook dat de studie van de persoon raakt aan alle wetenschappen, maar die verschillen fundamenteel in perspectief en methoden. Psychologisch sciëntisme is niet de enige basis voor kennisverwerving:

'... critical engagement with alternative ontological, epistemological, and methodological perspectives and possibilities seems warranted. Unfortunately, such critical engagement is,

for the most part, curtailed unduly by psychological scientism, not rendered unnecessary by rich epistemic and ontological yields of psychological science' (p. 6).

Weger en Wagemann (2015) werken de gelaagdheid van een psychologisch verschijnsel uit. Het onderwerp van de psychologie is ervaring (*experiential aspect*: niet uiterlijk meetbaar en uitgedrukt in een theoretisch construct) en gedrag (*behavioural aspect*: uiterlijk waarneembaar en modificeerbaar en is een uitdrukking van ervaring). Deze worden bestudeerd met bekende operationalisaties en metingen. Zij voegen iets toe door ervaring vanuit het perspectief van het ik beschrijven. Daardoor kan de persoon conceptueel coherentie ervaren en aanbrengen. Ze noemen dit *spirit*. Gedrag werken ze uit door mentale actie erbij te betrekken, zowel receptief als productief. Dit stelt in staat een *conceptual roadmap* te maken voor studie van het gedrag van het individu. Dat gedrag verschijnt materieel, broksgewijs en dus incoherent. Ze noemen dit *body*. De *cogitans* en *extensa* van Descartes lijken terug te keren en ze worden ook verbonden in de laatste laag, de *basic structure*. Daarin beïnvloeden ervaring en gedrag elkaar door middel van productieve en receptieve actie omschreven als *soul*.

De diagnosticus heeft geen 'régard survolante' Alle wetenschappen gaan uiteindelijk over of hebben iets te melden over de mens die we zijn. Door ons perspectivisme is het onmogelijk één theorie over alles te vormen. We hebben geen *régard survolante*. We hoeven niet verbaasd te zijn dat zo nu en dan een andere wetenschap model wordt gemaakt voor psychologie of dat holisme wordt aanbevolen. Onderzoek vereist echter doordachte reductie, compartimentalisatie en differentiatie in theorieën, onderzoeksmethoden en -domeinen. Deze zijn nodig om niet om te komen onder een bombardement van informatie uit alle hoeken en gaten.

Voor de diagnosticus betekent dit dat hij zijn *core business* moet kiezen: gedrag van de cliënt als biosociale eenheid in zijn socio-culturele context. Wetenschappers en practici zijn ertoe veroordeeld theorieën te kiezen, domeinen af te bakenen, categorieën te vormen en methoden te ontwerpen voor studie van de persoon. Daarbij is het een kunst om de valkuilen van dualisme en dominantie van één perspectief te vermijden. Het stilstaan bij de schaal van de wetenschappen (Simonton, Oppenheimer & Putnam, Carnap) maakt de diagnosticus bewust van verschillende manieren van definiëren van de vraag van zijn object: de cliënt. Hij is zich bewust dat er meer dimensies zijn en die kunnen blijken uit het verhaal van de cliënt. Dit kan bijdragen aan het vormen van een rijke probleembeschrijving.

Samenvatting en conclusie

Als alle wetenschappen uiteindelijk teruggaan op menselijk gedrag (wetenschap is een uitvloeisel van dat gedrag) en naar wat hij kan kennen en doen, dan is de psychologie een *go-between* van wetenschappen. Dat betekent dat ze op en neer kan gaan in de Simonton schaal of in de Oppenheimer en Putnam hiërarchie. Het verdelen van wetenschappen is een

wijsgerig of vaker nog een organisatorisch probleem. De bekendste verdeling is de studie van *objecten* die gescheiden is van de studie van *subjecten*: *res extensa* tegenover *res cogitans* (Descartes). Deze verdeling heeft gevolgen voor de psychologie, denk alleen al aan de strijd tussen het behaviorisme met streven naar een *zero level subjectivity* door Watson in zijn Manifesto (1913) en de Gestalt- en cognitieve psychologie met een actieve, subjectieve waarnemer en kenner. Weger en Wagemann herhalen dat nog eens door ervaring en gedrag vanuit de eerste persoon te beschrijven en te verbinden.

Om het dualisme te overwinnen is de psychologie een handreiking gedaan door Merleau-Ponty met het *corps-sujet*, door natuurkundigen en biologen met hun open vorm van monisme: miljarden jaren die via differentiërende toevalsprocessen tot gedragingen van mensen hebben geleid: bewustzijn als de evolutie van waarnemen. Deze staan toe dat mensen van dieren verschillen: denk aan uitvindingen zonder praktisch nut: mythen, legenden, sport, toneel, rituelen, magie, begrafenisplechtigheden, erotische ceremonies, taboes, modes, helden, duivels, grappen, dansen, enzovoort. Pogingen om één theorie te maken voor al wat is, zijn zo abstract dat er geen winst is voor concreet onderzoek. Perspectivisme en verdeling in domeinen zijn onontkoombaar voor wetenschapsbeoefening. Het stilstaan bij de schaal van wetenschappen en het feit dat alle uiteindelijk terugwijzen naar menselijk kennen en handelen, brengt op het spoor van een aantal dimensies van de persoon: de ontische, epistemische, waarde scheppende, existentiële en spirituele. Erkenning van het bestaan van de dimensies kan bijdragen aan een rijke beschrijving van de vraag of het probleem van de cliënt, maar het is zaak maat te houden: het gaat om een verantwoorde reductie en een vruchtbaar perspectief op het probleemgedrag, de vraag van de cliënt.

6. Reflectie en evaluatie

Het persoonsconcept in tekstboeken is niet neutraal. De rijpe, onafhankelijke persoon van Allport paste in de individualistische ondernemersgeest van de VS na de beurskrach van 1929. Een positieve opvatting staat in de VS constitutie: iedere persoon heeft recht op het najagen van *Happiness*. Overlijdensadvertenties roemen de positieve instelling van de overledenen. Deze connotatie keert van tijd tot tijd terug onder meer in *Positive Psychology* (Seligman et al., 2000, 2005, 2010). Het wijkt af van Europese freudiaanse en 19de eeuwse wijsgerige concepten. Positieve psychologie heeft een grote omvang en aanhang. Haar populariteit lijdt niet onder de kritiek dat zij er ongerefleeteerd van uit gaat dat de hoofdstroom van de psychologie negatief is. Er moet immers veel verbeterd worden bij zoveel stoornissen. De kritiek dat het doel van de mens individualistisch succes is en dat de hoofdstroom in de psychologie instrumentalisme predikt, gaat aan haar voorbij. Menselijke beperkingen worden wel gezien maar dit leidt niet tot cynisme of wanhoop (Richardson & Guignon, 2008).

Positieve psychologie etaleert een westers zelfconcept en ziet het goede leven' als een haalbaar en persoonlijk succes. Er wordt niet van uit gegaan dat dit concept tijd- en

cultuurgebonden is (Christopher & Hickinbottom, 2008). Seligman zei op positieve psychologie gekomen te zijn toen zijn dochttertje opmerkte dat hij zo veel mopperde. Zijn al even populaire *learned helplessness* stroming maakte plaats voor een nieuw succesvol thema: meer dan 20.000 artikelen en een tijdschrift *Positive Psychology*.

In de westerse geschiedenis is de persoon cognitief (ratio) dat wil zeggen hij leert op eigen kracht de wereld kennen, heeft zelfvertrouwen, is individualistisch, presenteert zichzelf gunstig en ziet *happiness* als een toestand die hij najaagt en waar hij recht op heeft, *entitled to* zegt de Amerikaanse constitutie. De omschrijving van de persoon door pedagogen als zelfverantwoordelijke zelfbepaling drukt uit hoezeer gehecht wordt aan het je eigen boontjes doppen. Het lot, het toeval dat volgens Shakespeare schopt, trapt en bijt heeft geen plaats in deze omschrijving. Richting en doel zijn: rijpheid, normaliteit en aangepastheid. Ontwikkeling wordt gelijkgesteld met verbetering en vooruitgang. Concepten als kans, contingentie, lot en waarschijnlijkheid zijn al in de 18de eeuw uitgewerkt, maar dringen zelden in persoonsconcepten door.

Het dominante monolithische mono-formele concept presenteert een stabiele persoon met sociaal wenselijke trekken. Volatiliteit, grilligheid van gedrag en van de sociale context zijn niet te ontkennen feiten. Af en toe wordt erkend dat de persoon een ongeleid projectiel kan zijn. In sommige niet-westerse culturen staat onderlinge afhankelijkheid op de voorgrond en is het streven naar geluk een illusie, want lijden is een centrale dimensie van het bestaan, bijvoorbeeld in het Boeddhisme. De geschiedenis zal leren of de opkomende economieën met studenten uit de nieuwe middenklassen van China, India, Brazilië en Indonesië hun klassieke persoonsopvattingen behouden of aanpassen aan die van de westerse middenklasse en (geld)elite. Hoe dan ook zal de persoonsopvatting gedifferentieerder worden (Slife, 2011). De Taoïstische en Boeddhistische persoon wijkt af van de westerse. Persoonsopvattingen uit verschillende culturen zijn weliswaar niet meer geïsoleerd door globalisering maar er blijven lokale verschillen. De niet-westerse persoonsopvatting sluit opvattingen in over lijden, vergankelijkheid, leven in een instabiele wereld, waarin niet teruggevallen kan worden op onwrikbare systemen. In het Westen was dit niet helemaal vreemd in het werk van Voltaire, Hume, Kierkegaard, Schopenhauer en Nietzsche. Deze hadden en hebben geen invloed op de psychologie.

Westerse persoonstheorie is een resultante van krachten van het humanisme, de psychoanalyse en het behaviorisme. Alternatieven zoals het sociaal constructivisme en hermeneutiek omschrijven de persoon respectievelijk als een co-constructie van zichzelf en een (belangen)groep en als een schepper van betekenis. Deze opvattingen zijn wel te vinden in essays, maar deze bevinden zich buiten de hoofdstroom van empirisch onderzoek. En dat wordt als de kern van de psychologie beschouwd. Kritische psychologie valt ook buiten de hoofdstroom.

Menselijk gedrag is verbonden met alle wetenschappen; ze hebben de wetenschappen zelf immers uitgevonden. Het uitgangspunt is hier om zo dicht bij de *core business* van psychologische mechanismen te blijven zonder de gelaagdheid van de persoon uit het oog

te verliezen. Deze is zichtbaar is in de dimensies van ontisch tot spiritueel (James), van fysica tot sociologie (Simonton) en van de snaartheorie tot sociologie (Oppenheimer & Putnam). Voor onderzoek is de *keuze* van een dimensie of niveau nodig. Dat is voor een breed georiënteerde onderzoeker ongemakkelijk: het ongemak van Sartres *Vous êtes libre, choisi*. Voor de psycholoog geldt niet verder te springen dan hij kan: schoenmaker houd je bij je leest: zoek psychologische mechanismen voor het (problematische) gedrag van de cliënt. De diagnosticus kan proberen ruimte te scheppen door terughoudend het pad van het monolithische mono-formele concept op te gaan en voorzichtig concepten en metingen uit vakken als biochemie en neurologie te omarmen. Het gaat erom *overpsychologism* (Loughlin, 2001) en scientisme te vermijden. Het diagnosticeren van de persoon van de cliënt is evenwichtskunst.

II **Impliciete theorieën van typerend gedrag**

Definitie en interpretatie van typerende gedragingen van de persoon zijn niet het monopolie van psychologen. Leken hebben opvattingen over wie ze zijn en waarom zij handelen, zoals zij handelen. Zij observeren en interpreteren typerende individuele verschillen, ontwikkeling en invloed van de sociale context op hun typerend gedrag. Deze kennis is relevant want diagnostiek bestaat als eerste stap uit analyse van het verhaal dat de cliënt vertelt. Hij heeft eigen theorieën, beliefs over wat het probleem is en waarom het hardnekkig is, of niet zo veel voorstelt, terwijl zijn omgeving het daar mee (on)eens is. Hij heeft zijn eigen opvattingen over waarom hij van baan verandert en zijn positie kan verbeteren.

Wanneer spreken we over impliciete theorievorming? Welke individuele verschillen in typerend gedrag kunnen we afleiden uit ons taalgebruik? Wat is de aard en functie van deze verschillen? Welke impliciete opvattingen over ontwikkeling van typerend gedrag kunnen we afleiden uit uitspraken en opvattingen van leken. Hoe vatten ze de sociale context op?

1. Individuele verschillen

Er is sprake van *impliciete theorievorming* zodra de definitie van de persoon aan leken wordt overgelaten. Hofstee (1994) heeft bepleit dat de persoonsdefinitie aan leken overgelaten kan worden. Het kan door zijn omvang en gedifferentieerdheid aan inzichten de weinige theoretici in zijn schaduw stellen. Het forum bestaat uit weldenkende mensen die het gesprek met de psycholoog aangaan. Hij geeft hun definitie vorm met behulp van zijn technieken en instrumenten. Deze stellingname heeft als gevolg dat het gemiddelde van het gehoor de waarheid is. De Spearman-Brown verlengingsformule past zo denkende op kennisverwerving. Een tweede gevolg is dat verandering in theorievorming tot stand komt door raadpleging van dat gehoor. Dit is weliswaar democratisch maar geldt mijns inziens niet voor wetenschap.

Impliciete theorievorming over individuele verschillen in typerend gedrag wordt gedomineerd door de *Big Five* (BF). Dat is een factor analytische opgespannen vijf dimensionele ruimte afgeleid uit ons taalgebruik over kenmerken, karaktertrekken van personen. De hoeveelheid onderzoek over de BF overtreft met afstand onderzoek naar impliciete opvattingen over ontwikkeling en sociale context. BF studies zijn tevens een representatief voorbeeld van de levensloop van een psychologisch construct.

Leken drukken hun opvattingen over individuele verschillen uit met behulp van bijvoeglijke naamwoorden: hij is extravert, aardig, met zelfstandige naamwoorden: zij is een ondernemer, een ambtenaar, een denker, met zinnen: hij is thuis behulpzaam en met verhalen: bijvoorbeeld de langdurige strijd die een persoon levert om zijn doelen te bereiken. Huwelijksadvertenties en *datingsites* bevatten voorbeelden van deze persoonskenmerken. Zelfs klinisch psychologen vragen van hun toekomstige collega's kenmerken als: reflectief, bereid zijn tot inzicht verkrijgen in hun eigen gevoelens, denken en gedrag, kleurrijk en gedisciplineerd.

Leken en professionals gebruiken uitdrukkingen die naar typerend gedrag verwijzen. Ze zijn geïnteresseerd in specifieke vragen zoals de relatie van persoonlijkheid met succes, IQ, creativiteit, gevoeligheid en gezond verstand. Ze vragen zich af of hoogbegaafden zonderlingen zijn.

Hieronder wordt eerst de geschiedenis van de BF besproken, ten tweede de proliferatie van het BF onderzoek en ten derde vraag ik me af of de BF zinvol is voor het diagnosticeren van de persoonlijkheid van de cliënt. Zijn de BF construct- en predictief valide en voor welke criteria?

Geschiedenis van de Big Five De BF hebben de individuele verschillen in typerend gedrag gedomineerd vanaf ongeveer 1975. De constructen hadden voorlopers in het werk van Galton en Thurstone en kregen een impuls door Allport en Odbert (1936). Zij verzamelden ongeveer 18.000 woorden uit de Oxford English Dictionary die naar een persoon konden verwijzen (Goldberg, 1993). Cattell koos uit daaruit 4000 termen en reduceerde die tot 171 clusters. Na het berekenen van de correlaties in een steekproef besloot hij tot 35 clusters.

Deze werden de basis van de *16 Personality Factors* (16PF). Volgens Cattell waren de woorden niet willekeurig. Ze verwezen naar de werkelijkheid. Zijn lexicale hypothese houdt in dat alle kenmerken van de persoon die de tand des tijds doorstaan hebben in ons lexicon aanwezig zijn als bijvoeglijke en zelfstandige naamwoorden.

Een woordenboek verschilt van cultuur tot cultuur, maar bevat ongeveer vijf miljoen woorden met 50.000 lemma's die naar personen verwijzen, 5000 persoonsadjectieven waarvan er 500 regelmatig gebruikt worden en 50 daarvan kunnen in facetten (5 x 10) bij de Grote Vijf geplaatst worden. Hofstee et al. (1981) gebruikten 5960 termen uit het woordenboek. Zij vroegen zich bij elke term af of het adjectief paste in de zin: 'dit is een ... persoon, of als bijvoeglijk naamwoord in: 'een ... persoon'. Dat leverde 1203 termen op die op basis van waargenomen overeenkomst geordend werden in 42 categorieën. Principale componentenanalyse (PCA) op elke categorie leidde tot 143 factoren met eigenwaarden > 1.00. Vervolgens werden items geselecteerd met een lading > 0.40. Dat resulteerde in 96 groepen met drie bijvoeglijke naamwoorden. PCA op deze groepen leidde in 1981 tot zeven factoren. Dat zijn de bekende Grote Vijf (Tabel 10.1) aangevuld met VI: Progressiviteit en VII: Agressie. De Vijf zijn het kleinste gemene veelvoud van persoonlijkheidsadjectieven uit het woordenboek.

Tabel 1: De BF heeft de pretentie om alles te bevatten wat van een persoon gezegd kan worden. De vijf letters vormen het anagram OCEAN met de suggestie van diepte en breedte. Achter de Nederlandse factornamen zijn de Amerikaanse/Engelse vermeld.

I	E: Extraversie (extraversion/ surgency)	energiek, enthousiast, rustig, gereserveerd, verlegen, spraakzaam, assertief, enzovoort
II	A: Aangenaamheid (agreeableness)	altruïstisch, affectief, koud, onvriendelijk, sympathiek, empathisch, warm, enzovoort
III	C: Gewetensvolheid (conscientiousness, dependability, orderliness)	verantwoordelijk, methodisch, precies, chaotisch, effectief, planmatig, enzovoort
IV	N, ES: Neuroticisme/ Emotionele Stabiliteit (neuroticism, emotional stability)	zenuwachtig, stabiel, kalm, onemotioneel, enzovoort
V	O: Openheid/ Autonomie (openness, autonomy, culture)	origineel, geïnteresseerd, open, eenvoudig van geest, intelligent, nieuwsgierig, enzovoort

Het is niet vanzelfsprekend dat de Vijf de persoonsleer zijn gaan domineren maar het gebeurde wel. John (1990) herdefinieerde de persoonsconstructen uit de individuele verschillen theorieën zelfs in het BF frame. De start ging niet over rozen en de aanpak was wisselend populair. Vrij kort na het werk van Allport en Odbert werd de studie van lekenoordelen over karakter en persoonswaarneming (*person perception*) als *biased*

beschouwd. In 1968 schreef Mischel een boek waarin hij liet zien dat trekscores weinig variantie in criteriumgedrag voorspelde. Om beter te voorspellen moesten kenmerken van de situatie erbij betrokken worden. De slagzin *traits don't exist* laat niets aan duidelijkheid te wensen over. Na de bijna-dood van de trektheorie leefde zij krachtig op. Twee Amerikaanse luchtmacht psychologen (Tupes & Cristal, 1961; opnieuw gepubliceerd in 1992) gebruikten 35 *representative traits* in acht steekproeven. Hun rapport verscheen in 1961 maar had geen gevolgen voor onderzoek. In 1992 werd het als artikel opnieuw gepubliceerd. Leken en experts beoordeelden een groot aantal personen. De gegevens werden gefactoranalyseerd en dat leidde tot vijf factoren: *Surgency, Agreeableness, Dependability, Emotional Stability, Culture*. Evenals bij intelligentietests plaveide het VS leger de weg voor een nieuwe start van het diagnosticeren van de persoonlijkheid. Trans-situationele trekken werden als vanzelfsprekend aanvaard.

Zonder empirische studie kun je al vermoeden dat elke factor niet even gevoelig voor situaties is. Extraversie lijkt meer dispositioneel dan Emotionele Stabiliteit. Emoties zijn immers vaak een reactie op een specifieke situatie, bijvoorbeeld verdriet bij verlies en angst bij een serieuze dreiging. Omdat beide in de meeste studies even stabiel zijn wordt ook beweerd dat er nauwelijks verschil in situatiegevoeligheid van de trekken is.

Na Tupes en Cristal confisqueerden Costa en McCrae (1985) de BF en maakten ze tot de populairste persoonsconstructen. Hun vragenlijst de NEO-PI wordt bijna over de hele wereld gebruikt. Eerst bevatte deze 140 items. De verkorte versie met 60 items (12 voor elke factor) is aantrekkelijk voor onderzoekers en practici. Het instrument is gemakkelijk af te nemen en de uitslag eenvoudig te interpreteren. De vragenlijst leidde tot veel onderzoek, ook in Europa en andere continenten.

Proliferatie van Big Five onderzoek Zodra er een eenvoudig af te nemen en te interpreteren vragenlijst is start onderzoek. Wat is de aard, het aantal, de interpretatie, de gevoeligheid voor soort taal en de relatie met sekse, leeftijd en cultuur van de constructen. De pragmatische vraag is of de Vijf interessant gedrag kunnen voorspellen: succes, agressie en leed. Disfuncties zijn daar nog bijgekomen door de verbinding met de DSM. Het is mogelijk dat het BF onderzoek uitgeput raakt. Het wordt te veel en te specifiek. Immers zo ongeveer elk gedrag is gecorreleerd met de BF. De constructen gaan ten onder aan hun eigen complexe bedrading. Het levert een warboel van dunne draadjes op bestaand uit grote aantallen bescheiden (gemedieerde) correlaties verbonden met ongeveer alle individuele verschillen constructen en verklaringsniveaus van biochemie tot linguïstiek en cultuur.

Constructvaliditeit van de BF Wat is de theoretische status van de BF? De lexicale hypothese van Cattell is de eerste verklaring voor de BF. Deze zegt dat die persoonswoorden overleven die functioneel zijn voor de persoon zelf en in het sociale verkeer. Zo overleeft de term Extravert omdat we ermee kunnen zeggen dat die persoon een groep kan opvrolijken en hij sociale interactie belonend vindt. Een Aangenaam persoon is aantrekkelijk als vriend, is

coöperatief en niet egoïstisch bij een belangenconflict. Op een Consciëntieus persoon kun je rekenen en hij is iemand die plant en zijn doelen wil behalen. Een Emotioneel Stabiel persoon is gelijkmatig en gelijkmoedig en raakt niet ondersteboven als men geen aandacht aan hem besteedt of hem uitsluit. Van een Open persoon nemen we graag advies aan en hij vindt cognitieve activiteit aangenaam. De factoren hebben betekenis in het dagelijks leven van de persoon en zijn omgeving. Voorbeelden:

(1) Mehl et al. (2006) volgden gedurende twee dagen 96 deelnemers die een recorder droegen. Deze nam conversaties, situaties, activiteiten, stemmingen en taalgebruik op. De coderingen correleerden als verwacht met vier van de Vijf. Openheid correleerde niet met de coderingen. De vier trekken zijn met andere woorden te herkennen in het leven en gedrag van alledag: het zijn niet alleen *words, words, words*.

(2) Een verband tussen de BF met pragmatisch en expressief taalgebruik is aannemelijk en dat wordt empirisch bevestigd. Cohen et al. (2008) onderscheidde in steekproeven uit de alledaagse taal positieve en negatieve affecten, inhibitie en activatie. Positieve emoties werden het meest geuit door personen met een hoge trek positieve activiteit en met een gevoelig activatiesysteem.

(3) Hirsch en Peterson (2009) ontdekten een verband tussen de BF scores en woord- en zinsgebruik. Ze vonden correlaten van Extraversie met 'Ik spreek graag in het openbaar', van Aangenaamheid met 'Ik voel me veilig', van Gewetensvolheid met 'al het harde werken was de moeite waard', van Neuroticisme met 'ik liep droevig rond' en van Openheid met 'ik begin altijd met te luisteren'. Smedslund (2009) zou hier waarschijnlijk de kanttekening maken dat dit semantische gelijkenissen zijn en geen resultaat van empirisch onderzoek.

McCrae en Costa gaan verder dan een functionele, lexicale lezing van de Vijf. De basis is ontologisch en genetisch want de latente trekken hebben een betrekkelijk hoge h^2 : overerfbaarheidscoëfficiënt. Dat is het percentage variantie van een trek of kenmerk in de populatie dat verklaard kan worden door de hoeveelheid gedeelde genen: de mate van genetische verwantschap. Bij monozygotische tweelingen is dat 100%, broers en zussen 50%, enzovoort. Voorbeelden:

(1) Er is enige steun voor een oppervlakkige genetische lezing uit tweelingstudies. Johnson en Krueger (2004) vonden voor de Vijf *intra-class* correlaties tussen de $r = .15$ en $r = .42$ voor monozygoten (MZ) en tussen de $r = .02$ tot $r = .27$ voor dizygoten (DZ). De bijdrage van de genen en de omgeving voor een trek in een populatie is niet gelijk over de levensloop. Longitudinale studies tonen dat de rangorde-continuïteit van E en N door genen en omgeving beïnvloed worden. De genetische factoren zijn echter vooral in de eerste decaden van het leven actief en van invloed terwijl de omgeving een levenslange bron van individuele verschillen blijft (Kandler, 2012).

(2) McCrae et al. (2010) begonnen met een eenvoudige genetische hypothese maar werden zich er gaandeweg van bewust dat veel genen betrokken zijn bij elk van de Vijf. Omdat genen apart kleine effecten hebben, proberen ze clusters van mogelijk verbonden aparte nucleotide polymorfismen (SNPs) te identificeren. Ze omschrijven die clusters als moleculaire polymorfismen (MPs) waarvoor tussen de 4 en 2.497 SNPs nodig zijn. Ze deden een studie op het eiland Sardinië omdat door het

isolement van de bevolking het DNA bekend is. De MPSs voor N, O, A en C (niet E) bevatten genetische informatie. Ze trokken deze conclusie op basis van bescheiden correlaties tussen MPS en de scores op de NEO-PI. Het bij elkaar brengen van de SNPs laat zien dat het moeilijk is om rechtstreeks een verband te leggen tussen genen (MPSs) en antwoorden op items uit de NEO-PI.

(3) Digman (1997) heranalyseerde 14 studies en kwam tot twee hogere-orde factoren: een alfa- (A, C en ES: Stabiliteit) en een bèta-factor: (E en O: Plasticiteit).

(4) De Young (2006) trok eveneens twee hogere-orde factoren en stelt een *biochemische interpretatie* voor. Hij labelt ze in navolging van Digman als Stabiliteit (Emotionele Stabiliteit, Aangenaamheid en Gewetensvolheid) en Plasticiteit (Extraversie en Openheid). De factoren zouden verschillen vanwege de variatie in de functies van serotonineproductie. Dat is een stof die in de pijnappelklier omgezet wordt in melatonine en het ritme van lichaamsfuncties regelt en dopamineproductie. Dat is een stof die de productie van adrenaline verzorgt en als neurotransmitter fungeert.

(5) Furnham et al. (2012) gebruikten de BF in een Britse steekproef. Ze zochten het in verfijning van data analyse. Zij voegen ‘...*the recently developed Exploratory Structural Equation Modeling...*’ (ESEM) toe aan het factoranalytisch arsenaal. Deze zou beter bij het Vijf Factor Model aansluiten dan toetsende factoranalyse. De ESEM zou de onjuistheid van de alfa en bèta hogere-orde interpretatie van Digman tonen. Onder de ESEM was het twee-factor model niet houdbaar. Ze volgden McCrae en Costa met vijf dimensies. McCrae et. al. (1996) vonden overigens zelf *geen steun* voor de Vijf *onafhankelijke* factoren met CFA en noemden de analyse onjuist. Twee zaken vallen op: Furnham et al. komen in de buurt van wat Gigerenzer *data fitting* noemt en je mag je afvragen of een dergelijke analyse Digmans interpretatie kan ontzenuwen? Zo replicerbaar en vast zijn uitkomsten van factoranalyses niet. En, valt een techniek iets te verwijten?

De theoretische status van de BF varieert van een semantische label tot een neurologisch, biochemisch, genetisch gefundeerd verschil in trekken. Nieuwe analyse technieken voegen wellicht iets toe aan de interpretatie maar er verandert niet veel.

Constructvaliditeit Wat is het aantal factoren van de BF? Vijf maar het aantal varieert van één (Musek, 2007; Hofstee, 2002: Stabiliteit en Conformisme en Sociale Wenselijkheid) tot vijf (Costa & McCrae) tot acht: De Raad en Barelds (2008) voegden aan de Vijf ‘VI: *Virtue*, VII: *Competence* en VIII: *Hedonism* toe. En Cattell is er nog met zijn 16PF. Er is nog een zeven-factor oplossing: Ashton et al. (2004) deden een studie met 1710 Engelse persoonsadjectieven en komen op zeven uit, naast de Vijf: ‘VI: *Honesty-Humility* en VII: *Religiosity*. De VI is recent nader onderzocht. Naar analogie van de G-factor van het intelligentie onderzoek kan men verwachten dat men probeert uit te zoeken of er een *General Factor of Personality* (GFP) bestaat en om tot nog meer eenheid te komen wordt Spearman's G en de GFP verbonden. Voorbeelden:

(1) Rushton en Irwing (2009) pleiten voor een algemene P factor (GFP) na resultaten van meta-analyses geraadpleegd te hebben. Volgens deze auteurs is de GFP opgebouwd in ons evolutionair

verleden als in groepen levende dieren. Ieder moest zich aanpassen en de groepsnorm onderschrijven. Het label zou Aanpassing kunnen zijn.

(2) Van der Linden et al. (2010) presenteren een meta-analyse over het 'aantal factoren' onderwerp. Ze bekeken 212 studies bij 114.117 subjecten. Ze toetsten een factor model om na te gaan of er steun was voor de éénfactoroplossing. Ze komen op één meta-factor uit maar achten een twee meta-factoren oplossing ook acceptabel: I Stabiliteit (de Alfa) en II Plasticiteit (de Béta) die De Young et al. en Digman eerder beschreven.

(3) De Vries (2011) twijfelt aan het bestaan van de GPF. Het lukte de auteur niet om met SEM (*Structural Equation Modeling*) voldoende passing te verkrijgen voor de GFP zonder de error variantie op nul te zetten. Dat is - op dezelfde wijze als bij de correctie voor attenuatie - aannemen dat elk item perfect betrouwbaar is. Niettemin kiest hij een naam voor de GFP: Extraversie. Dat is door fenomenologen gemunt als Intentionele toewending naar medemens en wereld. Er is geen tegenspraak met Van der Linden et al.'s conclusie die berust op een zorgvuldige meta-analyse.

(4) Van der Linden et al. verdedigen in 2012 opnieuw het bestaan van de GPF na analyse van de BF en de *Giant Three* van Eysenck (Psychoticisme, Extraversie, Neuroticisme: PEN). Ze voegden ook uitslagen op EI (Emotionele Intelligentie) toe. Er werd steun voor het bestaan van de GPF gevonden en er was overlap met EI (gemiddelde correlatie van $r = .72$). Ze controleerden voor Sociale Wenselijkheid (SW) en concludeerden dat de GPF ongevoelig is voor SW. Schermer en Vernon (2010) hadden eerder gevonden dat de Spearman G en GPF hoog correleren. De BF is *wel* gevoelig voor de *acquiescence* respons set. Dat is de tendentie conceptueel verschillende persoonstrekken te beamen (*acceptance acquiescence*) of tegen te spreken (*counter acquiescence*) in een studie van Rammstedt en Farmer (2013). Een representatieve Duitse steekproef van 1.427 volwassenen vulde een volledige versie van de BF in. Als er *niet* voor de beamings- en tegensprektententies gecontroleerd werd, was de factorstructuur *verschillend* in de hoogopgeleide ten opzichte van de laag/midden opgeleide groep. In de laatste was de vervorming ten opzichte van de normatieve BF structuur het grootst.

(5) Muncer (2011) ziet statistisch geen dwingende reden om te besluiten tot een algemene P factor. De correlaties tussen de BF factoren zijn daarvoor te heterogeen.

(6) Just (2011) geeft een samenvatting en verricht een evaluatie verricht op de studies die uit waren op het vinden van een hogere-orde algemene factor. Zij accepteert het bestaan van de GPF en maakt melding van de mogelijke interpretaties: genetisch, neurobiologisch en een *statistisch artefact*. Meehl (1992) zei al dat factoranalyse geen *truth generator* was.

Er gaat aantrekkingskracht uit van het idee van een algemene persoonsfactor, de GPF. Er is evenals bij intelligentie bij verschillende rotaties een sterke eerste factor die verschillend gelabeld kan worden.

Costa en McCrae voelen naast de genetisch ook voor een van de Vijf als causale latente trekken. Ze zien ze als dé elementen van de persoon ongeveer zoals Mendelejews elementen van het periodiek systeem. De Vijf zijn een omnibus, een volledige inventaris, alles is ermee gezegd over kenmerken van de persoon. Ze zeggen dat er vijf trekken zijn zoals er zeven continenten zijn. Costa en McCrae maken zich zo schuldig aan hypostaseren of reïficeren, dat wil zeggen als materieel, concreet en werkelijk voorstellen van een abstract of semantisch begrip.

Het idee van volledigheid van de Vijf is ook terug te vinden bij Van Lieshout (2005). Hij gaat er van uit dat de Vijf ongeveer alle relevante gedrag weerspiegelen. Extraversie heeft te maken met fysieke aantrekkelijkheid, integriteit van het lichaam en gezondheid. Aangenaamheid verwijst naar interpersoonlijke relaties, zoals hechting en leven in een stabiele groep. Gewetensvolheid sluit in dat men zich conformeert aan de eisen die nodig zijn om een samenleving gaande te houden en verwijst daarnaast naar eisen die men zichzelf stelt. Emotionele Stabiliteit refereert aan het vormen en instandhouden van een concept en gevoel van zelf, een persoonlijke identiteit en een coherent begrip over wie men is. Openheid - ook intellect en autonomie - genoemd is de trek die ervoor zorgt dat we nieuwe feiten willen weten en meningen van anderen en andere culturen willen leren kennen en waarderen.

Rushton heeft evenals Jensen een voorkeur heeft voor genetische verklaringen voor typerend gedrag en prestaties. Rushton et al. (2008) interpreteren de BF genetisch en wijzen er op dat bijna de helft van de variantie in BF scores gebonden is door variantie in genetische verwantschap. Ze vooronderstellen dat genen en omgeving variantie-analytisch uit elkaar gehaald kunnen worden. Die interpretatie is niet dwingend. Ook een culturele lezing klinkt aannemelijk. Van mensen als groepswezens wordt immers gevraagd zich sociaal wenselijk te gedragen.

Hofstee (2002) interpreteert de eerste factor bij de één factor oplossing dan ook als SW en niet als Extraversie. SW is vitaal voor overleven en helpt om een identiteit in een groep te vormen en te behouden. In de persoonlijkheidsliteratuur is SW evenwel een responstendens. Dat wil zeggen dat subjecten vragen niet beantwoorden zoals de proefleider wil, maar op een formele, niet inhoudelijk wijze. Ze zeggen bijvoorbeeld altijd 'ja', kiezen een extreem antwoord: 'zo streng en duidelijk ben ik nu eenmaal', of zij beantwoorden vragen met te zeggen wat anderen van hen verwachten: brave, aangepaste antwoorden.

Crown en Marlow publiceerden hun *Social Desirability Scale* al in 1960. Ze wilden voor deze responstendens in vragenlijsten controleren. Als u bijvoorbeeld een hoge score op Prestatiemotivatie hebt maar ook een op SW dan leest men dat als: 'U zegt nu wel dat u zo hard er tegenaan gaat, maar doet u dat niet omdat het gewenst is door uw toekomstige werkgever of omdat 'men' het wil? SW onderzoek is ook na Crown en Marlow doorgegaan. Ventimiglia en MacDonald (2012) verrichtten CFA op de SW schaal van Crown en Marlow. Ze stelden een twee-factor-oplossing voor: Factor I: de tendentie van een persoon om *unconsciously* zo te antwoorden dat hij zijn imago op peil houdt en factor II de tendentie een gunstig zelfbeeld aan anderen te tonen. Ter validering vroegen de auteurs significante anderen en hun antwoorden boden steun voor de interpretatie van de auteurs. Er lijken twee kanten aan SW te zitten: een gunstig beeld creëren voor zichzelf en een voor anderen. In deze voorbeelden zijn vooral data analytici en psychometrici aan het woord. Ze passen hun modellen op al beschikbare data en herinterpreteren de resultaten. Ze staan welwillend tegenover het bestaan van een GPF. De variatie in aantal en interpretatie van de factoren

hangt samen met theoretische voorkeuren en *parsimoniousness*. Er is geen *crucial experiment* dat kan beslissen tussen de aantallen en interpretaties. Irwing (2013, p. 7) zegt het zo: ‘... *given what is known about problems of measurement in personality data, no theory of personality will be supported unambiguously*’.

Er is steeds een sterke eerste factor onder verschillende rotaties maar het is niet bewezen of te bewijzen dat dit SW is of dat de GPF niet SW gevoelig is. SW kan psychologisch gelezen worden als een adaptief mechanisme. Je moet met anderen leven zonder al te veel gedoe. Daarnaast is het construct-technisch gezien een hinderlijk verschijnsel. Het is een respons set die je op het verkeerde been zet. Het GPF voorstel is vanuit evolutionair gezichtspunt een aanvaardbare interpretatie. Het gaat om de gerichtheid op een niet gevaarlose buitenwereld (E) en oriëntatie op een groep (SW). Natuurlijke selectie heeft ons behalve intelligent ook sociaal wenselijk, sociaal alert en extravert ‘gemaakt’.

Je kunt allerlei interpretaties bedenken. Wat denkt u hiervan: je gedrag is je demon. Er zijn daarnaast drie oriëntaties onderscheiden met emoties als bewakers van vitale belangen. Nog een interpretatie van de BF is redelijk. Ze vormen een driedeling die bestaat uit onze karakteristieke relatie tot de (a) buitenwereld: Extraversie en Openheid, tot (b) anderen en werk: Aangenaamheid en Gewetensvolheid en tot de persoon die ik ben (c): Emotionele Stabiliteit/Neuroticisme. Deze lezing vat persoonskenmerken als relaties op van het Ik of Mij met de fysische, sociale en de binnenwereld waar dichter Roland Holst (1967, pp. 66-67) soms en heel kort op gericht was:

‘...en hij die uitzag huivert, naar binnen keert hij zich, waar zijn stille dode neerligt, en wacht er de uitspraak en het openden weerlicht, en smacht dat voltrekking moog beginnen over zijn schuld: hij, die aan zijner dromen duistre vervoering haar aanhankelijk leven ontredderd in vereenzaming gedreven prijs gaf, hij roept, dat vergelding kome...’.

De variatie in aantallen en interpretaties laat zien dat er *geen* dwingend aantal en geen duidelijke interpretatie afgeleid kan worden uit factoranalyse, SEM en andere multivariate technieken. Het aantal varieert van 1 tot 16. Interpretaties lopen uiteen van lexicale hypothese tot een genetische, evolutionaire, biochemische oorzaak van individuele verschillen op trekken. De driedeling leidt tot de opvatting dat trekken *relaties* zijn van een Ik met de wereld, met anderen en met zichzelf. Door het zoeken naar samenhang tussen de G van Spearman en de algemene P komen auteurs dicht in de buurt van wat de schrijver Multatuli wilde met zijn boeken: *Alles in Allen*. Zijn amateurfilosofie is volgens de critici niet de sterkste kant van zijn schrijverschap (zie de omvangrijke reeks *Ideeën* (1862-1880, deel 3 tot 10. Amsterdam: Elsevier).

Constructvaliditeit Is de BF invariant voor taalformats? Het blijkt moeilijk om dezelfde Vijf te vinden bij variatie in soort woorden: bijvoeglijke en zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en korte zinnen. Het aantal en de benaming verschillen per format (De Raad,

1992; Saucier, 2003). De Raad gebruikte 543 werkwoorden in plaats van adjectieven. PCA resulteerde in I: Aangenaamheid en II Emotionele Stabiliteit. Met 755 zelfstandige naamwoorden besloot de auteur tot een vierfactoroplossing: I: Openheid II: Extraversie III: Gewetensvolheid en IV: Aangenaamheid. Saucier gebruikte 372 Engelse type-woorden (held, idioot, enzovoort) en trok acht factoren. Hij concludeerde dat de Vijf in bescheiden mate terug te vinden waren. Extraversie en Openheid correspondeerden vrij direct met de typerende termen. Format variatie mutileert de Vijf niet maar levert ook niet exact dezelfde Vijf op.

Constructvaliditeit Zijn de BF paralleltests in verschillende groepen? Hebben de Vijf zoals een paralleltest dezelfde gemiddelden, SDs, factorstructuur en correlaties met andere criteria in verschillende populaties? Er kunnen groepen onderscheiden worden naar sekse, leeftijd, SES, culturen, enzovoort. Voorbeelden van resultaten van drie vergelijkingen:

(1) Ofschoon sekseverschillen bijna *entertainment* zijn vermeld ik een enkele studie over m/v-verschillen. Feingold (1994) en Costa et al. (2001) vermelden vrijwel dezelfde resultaten: vrouwen zijn Neurotischer, Aangenamer en in sommige studies Gewetensvoller dan mannen. Mannen zijn assertiever - een facet van Extraversie - en Opener. Er is geen verschil in factorstructuur. Een evolutionaire verklaring is dat mannen agressiever en vrouwen verzorgender zouden zijn (Budaev, 1999). Niettemin lijkt een culturele verklaring mogelijk. Verklarende hypothesen die berusten op verschillen in mannelijke en vrouwelijke biochemie en hersenontwikkeling zijn er ook. De BF sekse verschillen worden niet verricht vanuit het paralleltest idee en misschien ontbreekt daarom een DIF (differential item analysis) op de items, waarin bepaald kan worden of de items hetzelfde betekenen voor de seksen.

(2) Is de structuur te generaliseren over leeftijd? Kohnstamm et al. (1994) vonden in de vrije beschrijvingen van kinderen door ouders vijftien clusters en 70%-80% van de beschrijvingen paste in de Vijf. Daarnaast vonden ze negen specifieke factoren voor kinderen. Er is dus overeenstemming, maar ook leeftijdgebonden specificiteit. Een concreet voorbeeld is een studie van John et al. (1994). Zij vergeleken een vragenlijst bij jonge kinderen: de California Q set van Jack Block: de kenmerken *ego resilient'* (veerkrachtig), over- en ondergecontroleerd met de Vijf. De moeders leverden de Q set gegevens van 350 jongens van 12-13 jaar. De gegevens pasten goed in de Vijf maar de auteurs voegden *irritability* en *positive activity* toe om de variantie in de antwoorden recht te doen. In Nederland deden Van Lieshout en Haselager (1994) eveneens een studie met de Q set en de Vijf. Zij handhaafden de Vijf en voegden *Motor activity* en *Dependency* toe.

We willen graag sekseverschillen in gemiddelden vinden. Ze zijn bescheiden maar significant door de grote aantallen. Leeftijd zorgt voor variatie op het thema van de Vijf en voegt leeftijdgebonden verschillen toe.

Constructvaliditeit Zijn de Vijf terug te vinden in verschillende culturen? Als er vijf elementen zijn zoals zeven continenten (Costa & McCrae) dan moeten ze overal terug te vinden zijn. Deze vraag heeft veel studies opgeleverd want men wil graag iets zeggen over

het bestaan van universele trekken. De NEO-PI van McCrae & Costa (1985) is wereldwijd vertaald en gebruikt. Onderzoekers lijken er op uit om dezelfde structuur van de Vijf terug te vinden. Voorbeelden:

(1) Katigbak et al. (1996) rapporteerden op de Filippijnen de volgende inheemse (*indigenous*) persoonlijkheidsdimensies: *responsibility, development of social abilities* en *emotional control*. Hoewel dit lijkt te verschillen van de Vijf, blijven de auteurs in het spoor van de Amerikaanse Vijf, want er zijn '... *slight cultural differences in the constructs or in the relevance of some items for the Philippines and the U.S. sample...*' (p. 102). De Procrustes techniek van factorrotatie werd gebruikt om de Filippijnse dimensies in de Vijf van de VS te dwingen. Procrustes was een legendarische Griekse herbergier en boef die zijn bezoekers bestal en dan in bed legde. Als ze te lang waren, hakte hij hun voeten eraf en als ze korter waren rekte hij ze uit. Een gewelddadige structuralist avant la lettre die de werkelijkheid naar zijn hand zette, in zijn model dwong. Katigbak et al. (2002) bevestigden de overeenkomst in een steekproef van 508 studenten. Ze vermelden een klein verschil in de inhoud van de factoren en voegen toe: *Social inquisitive behavior, including gossip, risk taking*: een facet van Extraversie, *Confidence to pursue new challenges* en *Religiosity* (p. 98).

(2) Een Russische studie van Smelyov en Pokhil'ko (1993) met 2029 Russische persoonswoorden leidde tot zes factoren. Aan de Vijf werd een lastig te interpreteren zesde factor toegevoegd met een grillig ladingenpatroon (+ en-): A-, E+ en -, O- en N+. Ze lazen dit patroon op de zesde factor als een Russische trek: de uitdrukking van hun *sadness about facts of life*.

(3) Zhang et al. (2001) gebruikten vrije beschrijvingen van ouders over kenmerken van Chinese en Nederlandse kinderen van 3 tot 14 jaar. De BF dekten respectievelijk 77% en 86% van de twee beschrijvingen. Chinese ouders hadden meer kenmerken nodig om hun kinderen te karakteriseren dan de Nederlandse. Cheung et al. (2001) legden ook nadruk op de gelijkheid van de factoren in een Chinese en Amerikaanse steekproef. Ze vonden zeven factoren en interpreteerden ze als de Vijf. Een extra factor werd geïnterpreteerd als typerend voor de Chinese cultuur: *Interpersonal relatedness*. Benet-Martinez en John (2000) vonden *Los Cinco Grandes* in een Noord-Spaanse steekproef terug. Ze merkten op dat het spaans-Castiliaans dialect meer bijvoeglijke naamwoorden kende voor humor, sociaal-emotionele betrokkenheid, onconventioneel handelen en spiritualiteit. De Fruyt et al. (2009) verzamelden in 24 culturen met hulp van studenten *ratings* van gedrag van 5109 adolescenten van 12 tot 17 jaar. Ze bevestigden de structuur van de Vijf. Een grote studie van McCrae en Terracciano (2005) in vijftig culturen vermeldt eenzelfde conclusie: de factoranalyses binnen de culturen toonden *the normative American self-report structure*.

De boodschap van deze cross-culturele studies kan zo gelezen worden: We lijken aardig op Amerikaanse studenten en we kunnen er iets van onszelf aan toevoegen: iets van Maggi en iets van onszelf. Je kunt echter ook verschillen benadrukken: Heine en Buchtel (2009) wijzen bijvoorbeeld op de beperkte steekproef van Amerikaanse studenten als *data base* voor de Vijf. Zij nemen wel verschillen tussen de VS en andere culturen waar, vooral in de motivatie om zichzelf positief te zien. De auteurs vermelden culturele verschillen in *approach-avoidance, internal-external frames of reference, seeing one-self as independent or dependent, the possibility of personal growth and relational mobility*.

(4) Renfrew (2010) liet zien dat er ook *binnen* de VS verschillen zijn. Ze waren verbonden met sociale indicatoren. Een voorbeeld: de steun voor presidentskandidaten verschilt per staat. *State-level* persoonlijkheidskenmerken dat wil zeggen trekken die situatiegevoelig en bijgevolg wisselender zijn dan traits waren gecorreleerd met stemgedrag: het percentage stemmen voor democratische kandidaten was positief gecorreleerd met *state level* Openheid en negatief met *state-level* Gewetensvolheid: $r = .64$ en $r = -.37$ ($p < .05$).

Deze regionale verschillen maken duidelijk dat het niet juist is om iemand als een typische New Yorker, Amsterdamer, Utrechter (Utrechenaar, zo u wilt), Groninger, Tilburger, Maastrichtenaar of Nijmegenaar te bestempelen. De verschillen tussen steden en staten zijn even groot als binnen steden en staten. Aan het eind van zijn loopbaan heeft Wundt dit type studies gedaan en gepubliceerd: *Völkerpsychologie*. Daar waagt een psycholoog zich nu niet meer aan alleen al vanwege de grote mobiliteit van de huidige (beroeps)bevolking. De aarzeling is terecht: in 2013 hebben McCrae et al. (37 auteurs uit 26 landen; alle continenten, behalve Afrika) aan 3323 deelnemers gevraagd om kenmerken te noemen van een typische adolescent, volwassene en oudere (m/v). Ze gebruikten de NEO-PI, metingen verkregen in een *Adolescent Personality Profiles of Cultures project*, gegevens van een *National Character Survey* van data De Fruyt et al. (2009) en McCrae en Terraciano (2005). Naast de BF (NEO-PI) werden 30 persoonskenmerken beoordeeld van een typische adolescent, volwassene en oudere. De deelnemers toonden *shared beliefs* over de kenmerken van de drie m/v groepen. De auteurs noemen dit stereotypische sekse- en leeftijdsverschillen. De accuraatheid van de oordelen werd bepaald door de stereotypen te vergelijken met de NEO-PI (uiteraard). De correlaties waren significant maar verwaarloosbaar tot laag ($r =$ tussen de .01 en .20). De accuraatheid van de gedeelde *beliefs appeared to be extremely limited* (p. 839). Ondertussen berust de BF op gedeelde *beliefs* over persoonswoorden. Deze aarzeling om landen en culturen te vergelijken treft men *minder* aan bij het vergelijken van de IQs in culturen en landen.

(5) Cheung et al. (2003) vonden in Azië antwoorden die op verbondenheid met anderen, op de sociale aard en de volatiliteit (gebrek aan koersvastheid) van het zelf wezen. Zhou et al. (2009) vermelden voor China als kenmerkende factoren: unselfishness, emotional volatility, dependency/fragility en negative valence. Europeanen (Hendriks et al., 2003) staan wisselende identiteiten toe en benadrukken minder de stabiliteit en koersvastheid van een BF profiel.

Een nieuw verschijnsel is dat een Chinese *Personality Inventory* in andere culturen gebruikt gaat worden (Cheung et al., 2003). In de toekomst komen er mogelijk studies over hoeveel we op Chinezen lijken als de onderzoeksgelden daar vandaan komen. Kunnen wij dan ook weer aan de overeenkomsten met de Chinese Vijf weer iets van onszelf toevoegen?

Cross-culturele studies tonen dus overeenkomst in de structuur van de trekken in verschillende samenlevingen aan. Daarbij redeneert men naar de Amerikaanse structuur toe. Er zijn uiteraard verschillen maar daar is men niet naar op zoek. Als de BF zijn als elementen of continenten (Costa & McGrae) dan moet er eenheid zijn. Verschillen in gemiddelden zijn het meest onderzocht. Het domein van typerend gedrag krijgt niet zelfde aandacht als cognitie, waar vooral gemiddelde verschillen tussen culturen en landen worden bepaald.

Constructvaliditeit Zijn de Vijf vergelijkbaar met instrumenten die dezelfde trekken meten? Zodra een korte, eenvoudig te interpreteren vragenlijst beschikbaar is kan hij vergeleken worden met andere instrumenten die hetzelfde pretenderen te meten. Dat is convergente validiteit, of die iets anders bedoelen te meten: divergente validiteit. Voorbeelden:

(1) De eerste vergelijking ligt voor de hand omdat ze dezelfde oorsprong hebben: De Vijf zijn gecorreleerd met de 16PF van Cattell (Rossier et al., 2004). Ze voerden een hiërarchische factoranalyse uit en concluderen dat de twee instrumenten ongeveer dezelfde factoren bevatten. De tweede laag van de 16PF moet wel samenhangen met de BF want Costa en McCrae gebruikten veel Cattell items voor de NEO-PI. Aangenaamheid was niet aanwezig in de 16PF maar de andere vier wel. Eysenck ontwierp een hiërarchische persoonlijkheidstheorie met Psychoticisme, Extraversie en Neuroticisme als supertraits of typen. De *Eysenck Personality Questionnaire* (EPQ) is opgebouwd uit 21 primaire trekken. Ng et al. (1998) vatte de resultaten tot 1997 samen en deed een nieuwe studie met adolescenten uit Hong Kong. De BF kreeg de voorkeur als beschrijving van de data boven de *Giant Three* van Eysenck. Naast de overeenstemming, was er verschil: Aangenaamheid ontbrak in de EPQ en Extraversie ging gepaard met de facetten sociabiliteit en opwinding zoeken. Impulsiviteit werd niet gedekt door Psychoticisme. Woods en Hardy (2012) onderzocht de hogere-orde structuur van vijf vragenlijsten: Hogan Personality Inventory, Occupational Personality Questionnaire, 16PF, Personality Preference Inventory en de Profile Match. Alle lijsten leverden een interpreteerbare structuur op en bij vergelijking waren de BF steeds terug te vinden. Geen verrassing want de BF pretendeert alle persoonswoorden te bevatten. Als je je richt op de eerste sterke factor vind je steun voor de GPF. De eerste-orde factoren correleren met de GPF tussen $r = .64$ tot $r = .78$. De auteurs interpreteren de GPF als SW.

(2) Moosbrugger en Fishbach (2002) gebruikten de sneeuwbal werkwijze om hun proefpersonen bijeen te krijgen. Ze bereikten 2006 deelnemers met een gemiddelde leeftijd van 31 jaar, meest studenten. De BF factoren Extraversie en Emotionele Stabiliteit waren vergelijkbaar met de EPQ-typen. Avontuur-Voorzichtigheid (het P type van Eysenck) was een mengsel van drie BF factoren: Gewetensvolheid, Aangenaamheid en Openheid.

(3) Barelds en Luteijn (2002) vergeleken drie Nederlandse vragenlijsten: de BF, EPQ (*Edwards Personality Questionnaire*) en de NPV (Nederlandse Persoonlijkheds Vragenlijst), die gebaseerd is op de *Edwards Preference Schedule* (EPS). De factorstructuren waren gelijk in de 254 volwassen proefpersonen. De auteurs kiezen voor vier persoonlijkheidsfactoren: I: Neuroticisme, II: Extraversie, III: Conformiteit en IV: Egoïsme. Ze achten deze stabielere dan de BF. Muris et al. (2000) deden een soortgelijke studie bij 215 Rotterdamse studenten. Er waren sterke relaties tussen de BF en de EPQ. Ze verrichtten een confirmatieve factoranalyse op de verkorte versie van de EPQ. De drie supertrekken pasten in de CFA. Dit gelukte wat minder met de onverkorte EPQ.

(4) Studies met de *California Personality Inventory* (CPI) van Gough (Fleenor & Eastman, 1997; Soto & John, 2009), de *Jackson Personality Inventory* (JPI) (Ashton et al., 1998), Tellegens *Multidimensional Personality Questionnaire* (MPQ) (Church, 1994) en met *Attachment Styles* (Nofle & Shaver, 2006) leiden steeds tot de conclusie dat er substantiële overeenkomst tussen deze instrumenten en de BF is. Enkele instrumenten meten specifieke kenmerken: de 16PF mist de factor Aangenaamheid. De Vijf kunnen ondergebracht worden in de drie van Eysenck: Psychoticisme, nu gelabeld als Adventure/Caution, Extraversie en Neuroticisme. Ashton et al. (1998) zien kans om alle

dimensies van de JPI aan één of twee factoren van de Vijf te verbinden. Church gebruikte hogere-orde factoranalyses waardoor de dimensies bij de Vijf uitkomen. De veilige hechtingsstijl bleek samen te hangen met N- en E+, de vermijdende met A-, N+ en O-, en de angstig ambivalente met N+.

Er zijn steeds substantiële correlaties van de BF met vragenlijsten die andere vergelijkbare trekken pretenderen vast te stellen. Ze halen niet de waarden die voor een paralleltest gelden. Ze verschillen in specificiteit. De BF is daarbij specifiek. Het BF onderzoek gaat door. De tendens daarbij is om naar gelijkennis te zoeken met een kans op *confirmation bias*. De conclusie is dat er convergente validiteit is van de BF met vrijwel alle persoonlijkheidsvragenlijsten. De correlaties zijn als we de lijsten opvatten als parallelle instrumenten (te) laag volgens het Nunnally en Bernstein (1994) criterium voor wetenschappelijk onderzoek: de meeste correlaties zijn $< .65$. Er zijn dus nuanceverschillen tussen de Vijf en andere vragenlijsten. Ze zijn niet inwisselbaar en de diagnosticus zelf moet bepalen welke vragenlijst het beste bij de vraag van de cliënt past.

Bovenstaande studies over de Vijf kunnen we onderbrengen bij *constructvaliditeit* zoals Cronbach en Meehl in 1955 schreven. Ze hebben betrekking op aard en aantal constructen, hoe ze te interpreteren, generalisatie over sekse, leeftijd en cultuur en hun relatie met andere persoonlijkheidsconstructen. We kunnen dat onderzoek onderbrengen bij het diagnostische doel van *beschrijven* met het oog op het verkrijgen van inzicht in de constructen en hun kwaliteit om typerend gedrag van de cliënt weer te geven.

Predictieve validiteit van de BF Onderzoekers, diagnostici en leken zijn mensen en willen voorbereid zijn op gedrag waar ze bang voor zijn (agressie, ziekte), medelijden mee krijgen (armoede, kindermishandeling) en die tot succes leiden (goede opleiding, beroep met aanzien). Kunnen de BF dat voorspellen? Eerst worden voorbeelden gegeven van de voorspelling van typerend (on)gewenst gedrag met behulp van de Vijf en daarna van prestaties en beroepsinteresse.

(1) Marshall et al. (1993) correleerden waargenomen lichamelijke en geestelijk *gezondheid* met de Vijf. E, N en A voorspelden dimensies van gezondheid zoals optimistische controle: hoop, optimisme, zelfwaardering en interne controle en expressie van angst en inhibitie en introspectie. (2) Costa en McCrae deden in 1992 een poging om As II van de DSM-IV TR (2000): *persoonlijkheidsstoornissen* (PDs) te herschrijven in termen van de Vijf. De DSM-5 bevat twee modellen voor PDs. Het eerste (pp. 645-685) bevat dezelfde als de IV versies. In de DSM-5 worden vrijwel dezelfde stoornissen vermeld, maar beschouwd als *impairments in personality functioning and pathological personality traits* (pp. 761-781; onderlijning van DSM-5 auteurs). Er is naar Costa en McCrae geluisterd maar het blijft niettemin een categoriesysteem met dimensies gevormd op basis van kenmerken en oorzaken en expert oordelen over de ernst van PDs. De mogelijkheden van multivariate analyses en IRT kunnen niet benut worden omdat er geen kenmerken en symptomen van PDs in een klinische steekproef zijn om de analyses uit te voeren. Eysencks P-factor is al herschreven als combinatie van E+, ES+ (of N-) en C-. (3) Miller (1991) vond dat N gerelateerd is aan de duur en de intensiteit van de klacht. E voorspelt het enthousiasme om in therapie te gaan en C correleert met de bereidheid om suggesties

van de therapeut te volgen en opdrachten uit te voeren. (4) McCrae (1991) correleerde MMPI scores met de Millon schalen. De helft van de correlaties was niet significant. De overige varieerden tussen $r = .12$ en $r = .63$. Angst, depressie en psychotische klachten correleerden gemiddeld tot hoog met N en drugsgebruik met E. (5) Quirk et al. (2003) beweerden dat de BF *incremental validity* heeft ten opzichte van de MMPI schalen en stellen voor om de BF te gebruiken voor klinische casus. De Eysenck typen Extraversie en Neuroticisme correleren substantieel met persoonlijkheidsstoornissen. (6) Lee et al. (2003) voegden de BF dimensie *Honesty-Humility* toe die in Aziatische steekproeven werd gevonden. Deze factor was bijvoorbeeld negatief gerelateerd aan de kans op seksuele intimidatie.

(7) Haslam (2001) vond dat de E facetten impulsiviteit en sensatie zoeken gecorreleerd zijn met seksueel *risicogedrag*: onbeschermd seks met meer homo- en heteroseksuele partners. Sensatiezoeken was bij heteroseksuele mannen verbonden met drugsgebruik, afgezien van alcohol. (8) De Vijf voorspelden bij 459 adolescenten tussen 11 en 18 jaar de bereidheid tot het nemen van risico's. Opwinding, het zoeken van de kick correleerde $r = .23$ met E; antisociale uitingen $r = -.40$ met N, weerspanning en opstandig gedrag $r = -.19$ met C en roekeloosheid $r = -.14$ (Gullone & Moore, 2000). (9) Bij ingesloten meisjes van 14 tot 18 jaar correleerde het aantal gerapporteerde criminele gedragingen positief met Openheid en negatief met Gewetensvolheid (ter Laak et al., 2003). (10) Joliffe (2013) onderzocht 720 normale Engelse adolescenten (gemiddelde leeftijd 14.8, SD 0,41; 344 meisjes en 90% was Kaukasisch). Onaangenaamheid en Gewetensvolheid waren onafhankelijk van elkaar gecorreleerd met zelfrapportage van geweld bij jongens. Lage scores op Gewetensvolheid waren gecorreleerd met geweld door meisjes. (11) Penley en Tomaka (2002) onderzochten of er een relatie was van de BF met de *coping* processen zoals cognitieve inschattingen, subjectieve reacties en gebruikmaken van coping strategieën met prestaties bij 97 volwassenen. Ze berekenden ook de correlaties tussen de vijf factoren: N en C waren gecorreleerd evenals E en O: $r = -.38$ en $r = .43$. Enkele onderdelen van elke coping strategie met de Vijf lieten r waarden tussen de .21 en .38 zien. (12) DeNeve en Cooper (1998) probeerden welbevinden (*well being*) te voorspellen op basis van persoonskenmerken. Ze ordenden alle scores op verschillende vragenlijsten in de Vijf factoren. N (ES) blijkt de beste predictor van tevredenheid, gelukkig zijn en weinig negatieve gevoelens hebben. E en A prediceren de hoeveelheid positieve gevoelens. De r -waarden zijn significant, maar laag volgens de Cohen-regel ($r =$ ongeveer .20). (13) Hayes en Joseph (2003) rapporteerden r -waarden die varieerden van $r = .38$ tot $r = .72$ bij 111 volwassenen tussen de BF en geluk, depressie en tevredenheid met het leven. Emotionele stabiliteit kreeg in de regressieanalyse voor het voorspellen van 'happiness, depression' en 'satisfaction with life' een β -gewicht van .59. Deze waarden zijn hoger dan in andere studies. De zinnen en woorden uit de ene vragenlijst impliceerden die uit de andere lijst min of meer. Dit is waar Smedslund voor waarschuwde: het gaat niet over empirische verbanden maar over semantische gelijkenissen.

Lichamelijke en geestelijke gezondheid gaan ons allen aan het hart en leveren veel (gesubsidieerd) onderzoek op. Het bovenvermelde is een druppel uit het *mèr a boire* van onderzoek naar BF en gezondheid.

Predictieve validiteit BF en werkprestaties. Voorbeelden:

- (1) Schmidt en Hunter (1998) ontdeedden de gegevens eerst van administratieve fouten en statistische artefacten en berekenden daarna correlaties tussen integriteit en gewetensvolheid en werkprestaties. Het resultaat is resp. $r = .30$ en $r = .40$. Volgens Cohens norm is dit (bijna) gemiddeld.
- (2) Mikulay en Goffin (1998) namen als criterium *counter productivity*: fraude, overtreden regels, stelen, fouten niet toegeven, de Grote Vijf en een aantal integriteitstests als predictoren voor *job performance*. De correlaties varieerden van $r = .01$ tot $r = .62$. Een hiërarchische regressieanalyse toonde de Vijf als eerste en tests voor integriteit als tweede in rang bij het voorspellen van fraude, regels overtreden, stelen en fouten niet toegeven.
- (3) Judge et al. (1997) voorspelden absentieïsme van personeel met de factoren E en C: $r = .26$ en $r = .23$. Deze waarden zijn bescheiden en dat leidde ertoe om werkprestaties directer te voorspellen.
- (4) Verantwoordelijkheid en Risiconemen voorspelden de werkprestaties beter dan de BF (Ashton, 1998). De zesde factor *Honesty-Humility* werd door Ashton en Lee (2005) toegevoegd.
- (5) Johnson et al. (2011) lieten zien dat deze factor positief correleerde met oordelen van chefs en feitelijke werkprestaties. Eerlijkheid en gehoorzaamheid van personeel worden gewaardeerd.
- (6) Sackett en Walmsley (2014) verrichtten een meta-analyse over persoonskenmerken die van belang zijn op de werkvloer. Ze dachten daarbij aan productiviteit, onafhankelijk je werk kunnen doen, omgaan met stress en soepele omgang met collega's. Als steeds blijken Gewetensvolheid en Aangenaamheid de belangrijkste voorspellers. Dat geldt voor veel jobs die variëren in complexiteit, benodigde training en ervaring.
- (7) Schmitt (2014) gebruikt in zijn *Annual Review* hoofdstuk van 2014 vooral meta-analyses om de relatie tussen persoonskenmerken en werkprestatie te beschrijven. Hij stelt eerst vast dat intelligentie, geschiktheid en eerdere prestaties *performance outcomes* voorspellen in de meeste, zo niet *alle* jobs en situaties. De persoonskenmerken voorspellen minder goed, maar nog steeds substantieel en in ieder geval significant. De auteur merkt op dat de kenmerken moeten passen bij de werksituatie: er worden hogere validiteitscoëfficiënten 'gescoord' met *tailor-made, context-specific personality measures, subfacets of the BF and combinations of relevant personality constructs*. Dit klinkt als een onvervalst ATI succes en die zijn betrekkelijk zeldzaam. Als de *tailor-made* metingen vooraf theoretisch uiteengezet en beschreven zijn en de voorspellingen vooraf gedaan zijn (geen HARKING) dan is er sprake van een ATI effect. Als er achteraf zulke interacties vastgesteld worden is het een vorm van vissen naar de beste voorspellende combinatie uit een grote hoeveelheid. In dat geval is kruisvalidatie nodig. De correlaties variëren tussen verwaarloosbaar en gemiddeld.

Predictieve validiteit BF en beroepsinteresse Voorbeelden

- (1) Een voorbeeld van voorspellen van beroepsinteresse met behulp van de Vijf is van Larson et al. (2002). Ze combineerden gegevens van 24 steekproeven met drie beroepsinteressesets. De laatste werden geordend volgens de indeling van Holland. De dertig correlaties toonden gemiddelde effectgrootten. Eerst wordt de beroepsinteresse volgens Holland genoemd en daarachter de persoonlijkheidstrekk: Artistiek en Openheid $r = .48$, Ondernemen en Extraversie $r = .41$, Sociaal beroep-Extraversie en Aangenaamheid, de r s zijn respectievelijk $.31$ en $.19$, en Onderzoeker-Openheid $r = .28$. De Realistische beroepsvoorkeur is niet gerepresenteerd in de BF (De Fruyt & Mervielde, 1997).

(2) Okun en Finch (1998) gebruikten structurele vergelijkingstechnieken en vonden dat gewetensvolheid van 240 eerstejaars met $r = .29$ samenhang met het voortzetten van de studie. Er was een indirect effect van Gewetensvolheid: het verband ging via verbondenheid (commitment) met de organisatie, en met intelligentie. Uitstellen (procrastinatie) is een probleem voor sommige studenten.

(3) Schouwenberg en Clay (2001) hebben er een meetinstrument voor gemaakt. Procrastinatie bleek gecorreleerd met alle zes facetten van Gewetensvolheid en met het facet *tentativeness*: aarzeling, voorzichtigheid, niet to the point zijn van Neuroticisme. (4) Zhang (2003) vond een bescheiden relatie tussen een diepe manier van verwerken van de leerstof: verbindingen leggen, zinvolle vragen stellen - met andere woorden niet alleen lezen en uit het hoofd leren - en Gewetensvolheid en Openheid. Dit werd eerder gevonden door Busato et al. (1999) en zij lieten bovendien zien dat Extraversie verbonden is met een op betekenis gerichte leerstijl en Gewetensvolheid met een die op reproductie en toepassing gericht is.

Predictieve validiteit BF en schoolprestaties Voorbeelden

(1) Gewetensvolheid en Extraversie voorspelden in een studie van John et al. (1994) *schoolprestaties* matig ($r = .17$ en $.24$).

(2) Mervielde et al. (1995) kwamen tot correlaties rond de $.60$ tussen schoolcijfers en Gewetensvolheid, Openheid en Extraversie. De leraren zelf beoordeelden de Vijf bij hun leerlingen; zij waren bekend met de schoolprestaties. Dat verklaart mogelijk de hoge correlaties. Doorgaans worden waarden tussen de $.15$ en $.30$ gevonden (Robins et al., 2003).

(3) Een nauwkeurige schatting bij ongeveer 70.000 deelnemers biedt de meta-studie van Poropat (2009). Schoolprestaties en Aangenaamheid, Gewetensvolheid en Openheid hangen steeds significant maar laag ($r = .15$ tot $.25$) samen. Dit type studies gaat door maar nu met complexe data analyses.

(4) Beaujean et al. (2011) gebruikten latente structurele modellen en vonden significante relaties tussen leesprestaties en Openheid, Gewetensvolheid en Aangenaamheid. Rekenen en wiskunde was gecorreleerd met Openheid, Gewetensvolheid en Extraversie.

Predictieve validiteit BF en politieke voorkeur Voorbeelden:

(1) Vecchione et al. (2011) analyseerden de relatie BF en politieke voorkeur in vijf Europese landen. De resultaten verschillen per land maar een acceptabele samenvatting is dat er lage tot gemiddelde correlaties zijn tussen de links-rechts dimensie en de BF in de te verwachten richting. 'Links' is Gewetensvoller en Neurotischer. Oud PvdA minister Wouter Bos zei eens dat Links wat tobberig is want er moet altijd iets verbeterd worden. Rechts daarentegen vindt de samenleving zoals die is goed. Links ziet gebreken en verwacht dat verbetering een pijnlijk en langdurig proces is.

(2) Chiaburu et al. (2011) correleerden de BF scores met kenmerken van burgerschap: individu-, organisatie- en verandering-gericht. Hun meta-analyse is gebaseerd op 87 verschillende steekproeven. Alle Vijf voorspelden de gecombineerde burgerschap score: $r = .18$ met C, $r = .14$ met A, $r = -.12$ met N, $r = .09$ met E en $r = .14$ met O. De correlaties zijn door de grote aantallen significant maar verwaarloosbaar tot laag. Een beproefd recept is in zo'n geval het combineren van scores met hoop op hogere correlaties, zo ook hier: De prosociale alfa combinatie (C, A, N) leverde evenwel ook een verwaarloosbare correlatie op met een op verandering gerichte burgeroriëntatie ($r = .06$). Bij de Individu- en Organisatie-gerichte oriëntatie werden rs van $.19$ en $.22$ gevonden.

(3) De drie burgerschapsstijlen of -oriëntaties zijn nog eens geanalyseerd in een meta-studie door Berry et al. (2011). Zij vonden dat N, E en O *incremental validity* hadden bij het voorspellen van de burgerschapsstijlen boven C en A. De correlaties waren verwaarloosbaar, laag en bescheiden: van .09 tot .32.

De BF correleren dus significant en meestal bescheiden en een enkele keer gemiddeld met uiteenlopend (on)gewenst gedrag en met prestaties en beroepsinteresse. Overzichten van predictie van criteria op basis van persoonstrekken, geordend volgens de Vijf, zijn te vinden in *reviews* van Ozer en Benet-Martinez (2006) en Paunonen en Ashton (2001). Het is moeilijk om een factor te noemen die verantwoordelijk is voor de bescheiden gemeenschappelijk variantie van de Vijf met deze gedragskenmerken. Er is grote *variatie* in correlatie tussen de BF en de criteria: van verwaarloosbaar, net significant tot $r = .60$. Studies waar correlaties ontbreken zijn niet gevonden; er zijn geen tegenvoorbeelden. De grote hoeveelheid en de variantie van de correlaties zijn verwarrend. De 'afhankelijke variabelen' in dit geval typende gedragingen en prestaties worden met andere woorden door meer factoren bepaald dan de Big Five. Ze voorspellen niettemin waargenomen gezondheid, persoonlijkheidsstoornissen, welbevinden, risiconemen en zelf-gerapporteerde criminele handelingen. De correlaties zijn significant, maar laag tot gemiddeld. De Big Five voorspellen ook prestaties in het onderwijs en de belangstelling voor beroepen. De correlaties zijn ook daar bescheiden. De enkele hoge r -waarden berusten mogelijk op een semantische gelijkheid tussen de items uit de verschillende instrumenten, op één bron van meting (de leraren bij Mervielde et al.) of op het vooraf schonen van de gegevens (Schmidt & Hunter). De diagnosticus heeft met de scores van de Vijf beperkte aanwijzingen over het gedrag van de cliënt.

Box: Oordeelt uzelf! De Big Five berust immers op uw eigen antwoorden: Is dit een faire evaluatie van construct- en predictieve validiteit van de Big Five? (+/+ is goed/voldoende, +/- is gemiddeld en – is onvoldoende).

De Vijf tonen een betrekkelijk robuuste structuur (+/+), maar het zijn geen universeel geldige constructen (+/-). Ze zijn gevoelig voor verschillen in format (+/-). Het aantal is min of meer stabiel: Vijf plus of min 2 (+/-). De interpretaties gaan alle kanten op (-/-). De inhoud is ontleend aan Amerikaans onderzoek maar er zijn binnen de VS en in andere culturen inhoudelijk andere trekken gevonden (+/-). Sekse verschillen zijn min of meer vergelijkbaar in diverse culturen (+/-). De BF zijn een nuttige lijst met factoren, een handige en economische samenvatting van wat we over personen zeggen (+/+), maar de pretentie dat het de bouwstenen van de persoonlijkheid zijn als de elementen uit het periodiek systeem gaat te ver (-/-). De relaties met andere constructen en met criteria variëren van zwak tot gemiddeld. Gegeven wat haalbaar is in de psychologie kan het er mee door (+/-). BF onderzoekers pareren het ontbreken van theorie en leunen op wat steekproeven zeggen dat een persoon is met de opmerking dat de expliciete theorieën het niet beter doen (+/-).

Samenvatting en conclusie

Impliciete opvattingen over individuele verschillen in typerend gedrag worden gedomineerd door de Big Five OCEAN: Openheid, Gewetensvolheid, Extraversie, Aangenaamheid en Neuroticisme. Ze bestaan uit persoonstaal. De BF is niet altijd populair geweest. Na een inzinking tussen 1950 en 1970 kwamen ze via Tupes en Cristal (1961/1972) sterk terug. Costa en McCrae (1985) hebben de NEO-PI geconstrueerd en gedistribueerd. De BF studies vormen een *OCEAN à boire*. Over de aard van de Vijf bestaan verschillende lezingen: van basiselementen van de persoon die genetisch, biochemisch en biologisch verankerd zijn, een causale formele latente trek die verschillen tussen personen veroorzaakt, een functionele lexicale interpretatie tot een semantische lezing: gelijkenis tussen persoonstermen. Als geen overtuigend is dan mag er een bij: De BF berusten op een conceptuele driedeling met de persoon *als relationeel wezen*: hij kan niet anders dan een verhouding, standpunt bepalen ten opzichte van (a) de fysische wereld, (b) andere mensen en (c) zichzelf.

Over het aantal factoren is geen besluit mogelijk: het varieert van één tot zestien, maar $5 (\pm 2)$ geeft het aantal weer dat in de meeste studies vermeld wordt. Hoeveel dimensies kan iemand tegelijk benutten voor een beschrijving en hoeveel dimensies zijn er nodig om als robuuste predictoren allerlei criteria te voorspellen? Vijf plus of min 2 lijkt een hanteerbaar aantal. Het aantal kan niet met (confirmatieve) factor analyse beslist worden: Meehl (1992, p. 152) zei al dat factoranalyse geen waarheid genereert. Technieken maken hiërarchische analyses en orthogonale en scheve rotaties mogelijk maar de 'Vijf Factor theorie' is niet specifiek genoeg om ze aan toetsing te onderwerpen. Aantal en inhoud van de factoren variëren bij gebruik van verschillende taaleenheden, zoals adjectieven en werkwoorden. Dit is een voorbeeld van een *multimethod* studie in dienst van constructvaliditeit (Campbell & Fiske, 1959). De Vijf blijken gevoelig voor methodevariantie.

De BF structuur wordt gegeneraliseerd over geslacht, leeftijd, cultuur en andere persoonlijkheidsmetingen. Culturen zijn niet gelijk en dat leidt tot variaties op de VS gegevens vooral in de gemiddelden die op gegevens van studenten berusten. Er zijn gemiddelde verschillen tussen groepen, bijvoorbeeld op basis van sekse. Dit wordt evolutionair geïnterpreteerd maar een culturele lezing is even goed te verdedigen. Ouders beschrijven hun kinderen met kenmerken die passen in de BF. Voor kinderen voegen auteurs niveaus van motorische activiteit, afhankelijkheid, irascibiliteit en positieve stemming toe aan de BF. Cross-culturele studies laten zien dat de VS-BF door onderzoekers buiten de VS overgenomen worden.

Het ligt voor de hand dat items gemaakt op basis van alledaagse taal (bijvoorbeeld de CPI) dichterbij de BF liggen dan de theoretisch gefundeerde EPI. De BF zijn een omnibus. Alles van de persoon moet er in opgenomen zijn. Dat leidt tot overlap met andere persoonlijkheidsvragenlijsten. De samenhangen zijn niet zo hoog dat de andere lijsten geen nuances en specifieke aspecten toevoegen.

De BF voorspelt uiteenlopende typerende gedragingen onder meer waargenomen gezondheid, persoonlijkheidsstoornissen, therapietrouw, risicogedrag, coping stijlen en welbevinden. De correlaties zijn significant maar laag tot een enkele keer gemiddeld. De Vijf voorspellen prestaties en aangepast gedrag op de werkvloer, beroepsvoorkeur en schoolprestaties. De correlaties zijn bescheiden tot af en toe gemiddeld.

De cliënt praat terug Wat gebeurt er als je het BF profiel en je verhaal erover voorlegt aan uw cliënt? De diagnosticus kan verklaringen, oorzaken en interpretaties vermelden. Hij kan ook twijfel zaaien met antwoorden als het is genetisch, een statistisch artefact, een semantische gelijkenis. Hij kan opmerken dat van al deze kennis de BF het begin en het einde is. Geef het profiel maar. Daar heb je iets aan. Tussen de 2 en 7 dat kan iedereen onthouden. Je kunt er bovendien met de cliënt over in gesprek gaan. Hij mag terugpraten. Hij kan dit zeggen: 'Wat de BF - de gemiddelde burger - Gewetensvol noemt, vind ik saai, initiatiefloos, niet *out of the box* durven denken'. Wat hebt u als diagnosticus dan te zeggen? Wat moeilijker is zijn tegenwerping dat de correlaties bescheiden zijn en de samenhang of het effect voor een beperkt deel van de populatie geldt. U zult een cliënt niet gauw horen zeggen: 'Het is niet zeker of het effect of verband voor mij geldt; ik val misschien substantieel buiten de regressielijn'. Over mondigheid gesproken! De diagnosticus kan de genetische interpretatie stellig overbrengen of nuanceren. Ze wordt vaak gelezen als onveranderlijk. *The genetic myth* project in de VS gaat daar tegen in.

Probeer een gesprek over het BF-resultaat te voeren met uw cliënt. Het kan verschillend uitpakken. Hij cliënt kan de uitslag als een bondige samenvatting beschouwen: 'Kort, maar krachtig, zegt u aardig hoe het zit met mijn karakter; hoe ik in elkaar zit'. Hij kan zich ook tekort gedaan voelen door het neerslaan van veel en genuanceerde gedrag in het platte vlak van de Vijf. Dit overkwam mij, toen ik een vraag van Berkowitz, een onderzoeker van morele ontwikkeling, beantwoordde. Hij vroeg het auditorium een moreel hoogstaande persoon in gedachte te nemen en die te beschrijven. Ik nam Leo Vroman (1964) in gedachte, de joodse biochemicus, gevlucht naar Indië, wachtend op zijn Tineke (door hem beschreven in de prachtige novelle van die naam), een beroemd bloedonderzoeker, verblijvend in de VS ('liever heimwee dan Holland') respect tonend voor SS-ers want zij hadden immers bloed: het wonder, dat ieder mens gelijk en kwetsbaar maakt, enzovoort. Na mijn uitvoerig verhaal met allerlei details, zelfs met een ter plekke gemaakte parafrase van enkele regels uit 'Voor wie dit leest':

Gedrukte letters laat ik U hier kijken/ maar met mijn warme mond kan ik niet spreken/mijn hete hand uit dit papier niet steken/ wat kan ik doen? Ik kan U niet bereiken.

Mijn palaver werd neergeslagen in drie trek-steekwoorden. Eén van de deelnemers vermoedde dat ik Leo Vroman beschreef en vond dat de dichter (en ik) tekort gedaan werden. Geen nieuwsgierigheid naar wie het was, die ik beschreef; het was toch een

bijzondere man, vond ik. *Scientia non est individuorum*. Ik sluit me aan bij wat Piketty zegt over Amerikaanse economen: scientistisch en apologetisch. Voor Amerikaanse psychologen geldt dat ook.

De cliënt wil veranderen Een cliënt wil vaak weten over hoe veranderlijk zijn persoonlijkheid is. Hij wil met de kennis over zijn persoonlijkheid iets bereiken: inzicht, een doel (*target*) behalen, een probleem oplossen, zijn leven veranderen. Studies geven zelden concrete aanwijzingen. Er is vooral onderzoek verricht naar stabiliteit en continuïteit door de dominantie van de individuele verschillen benadering en de populariteit van (latente) trekken. Ontwikkeling en verandering liggen niet empirisch voor het oprapen. Je hebt een theorie nodig die ontwikkeling van een gedrag of een reeks gedragingen beschrijft. Omdat ontwikkeling niet uit data blijkt gebruikte Werner (1957) een apriori definitie van ontwikkeling: toenemende differentiatie en integratie volgens het orthogenetisch principe. Ontwikkeling koerst volgens hem naar een *gute Gestalt*. Werners theorie is vergeten maar duikt af en toe op: Bowlby's volgorde van hechtingspatronen wordt omschreven als differentiatie en integratie door Raeff (2011). Er is eerst een fase van *pre-attachment*: kinderen glimlachen tegen iedereen, dan is er een overgang naar hechting in de maak en daarna ontstaat echte *attachment*. Dat is de vorming van een wederkerige verhouding die behouden blijft door de tijd heen. Eerst gaan kinderen objecten van mensen onderscheiden en daarna maken ze onderscheid tussen mensen en zijn nog weer later in staat het perspectief van een ander in te nemen: sociaal-perspectief-nemen. Raeff ziet de organismische ontwikkelingstheorie als een inspirerend kader.

De ontwikkelingsconcepten differentiatie, integratie en hiërarchisering zijn abstract en kunnen op veel verschijnselen toegepast worden: van het gedrag van een molecule, een cel tot de aanpassing aan een nieuwe baan. Bijgevolg zijn er volop illustraties van de principes te bedenken. Abstracte specificiteit is meestal geen aansporing tot toetsend empirisch onderzoek.

Individuele verschillen vragenlijsten zijn ongeschikt om ontwikkeling af te beelden (Heymans, 2002). *Can personality change?* Er zijn zelfhulpboeken volop om intelligentie en persoonlijkheid te verbeteren. Meestal treft men open deuren aan, zoals, verhoog uw zelfdiscipline, wees geduldig en emotioneel stabiel. De zelfverbeteringsmarkt had in 2008 in de VS een budget van 10 miljard dollar en hield 30.000 personal coaches aan het werk (Marketdata Enterprise Inc., 2010). Interindividuele verschillen instrumenten als de Big Five zijn niet gemaakt om verandering/ ontwikkeling vast te stellen. Je leert er niets door over ontwikkeling/verandering.

Misschien moet ik dit terugnemen. Ik kwam een recente experimentele studie op het spoor. Het is de enige die ik gevonden heb. Misschien heb ik niet goed gezocht. De studie claimt trekken te veranderen (Hudson, N.W. & Fraley, R. Chr., 2015. Volitional Personality Trait change: Can people choose to change their personality traits. Het onderzoek staat in het *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 109, 3 pp. 490-507. Het kan volgens de

auteurs, als je maar *wil*. Het ging niet gemakkelijk. Een interventie werkte niet en de andere wel. Verandering werd ook vastgesteld aan de hand veranderd observeerbaar gedrag. Er is geen lange termijn effect vastgesteld. Ik wacht af en blijf sceptisch gezien de beperkte maakbaarheid van trekken.

Te veel eer voor de BF? Ik heb me afgevraagd of deze bespreking niet veel eer is voor de vijf dimensies. Ik heb het gedaan, omdat het onder meer gedaan omdat zichtbaar maakt hoe er met theoretisch en methodologisch met persoonsconstructen omgegaan wordt. Het is exemplarisch voor nieuwkomers als Emotionele Intelligentie en *Mindfulness* en voor oudgedienden zoals Depressie, Neuroticisme (Freud) en Extraversie (Jung). Het zijn misschien termen die een gesprek over het karakter en de eigenaardigheden van een cliënt kunnen stroomlijnen. Hoef je niet meer naar hobby's, sportclubs, relaties en *good breeding* te vragen, al mag dat laatste officieel niet.

En, de diagnosticus? Hij moet zich zien te redden door op de individuele cliënt te letten en op de vele draadjes waarmee hij verbonden is aan zijn eigen kenmerken in vergelijking tot anderen, zijn context en zijn ontwikkeling. Hij vermijdt het om te komen onder de complexe bedrading die de studies over de BF hem bieden. Het zijn voor hem handige termen die een gesprek over het karakter, de gedragskenmerken en eigenaardigheden van een cliënt kunnen stroomlijnen. De diagnosticus neemt in tegenstelling tot de onderzoeker het terugpraten van de cliënt serieus. Als het over veranderingen gaat, kun je vooralsnog de BF overslaan en moet je een ontwikkelingsconstruct verzinnen. Hij beschikt met de BF niettemin over een instrument dat met verscheidene persoonskenmerken en criteria samenhangt. Het is een breed spectrum instrument. Voor specifieke vragen heeft de diagnosticus preciezere instrumenten nodig. De BF kunnen een beperkte bijdrage leveren aan het beschrijven, voorspellen, controleren en beslissen van- en over het gedrag van de cliënt. Een voordeel van de BF is eenvoud: ze zijn gemakkelijk uit te leggen aan de cliënt en hij kan terugpraten. Hoewel Kouwer daar al op wees in de jaren 60 wordt het vrijwel nooit gedaan.

2. Ontwikkeling

Er zijn impliciete opvattingen over wat ontwikkeling is, waar ze begint, welke richting ze opgaat en wanneer ze ophoudt. Voorbeelden:

(1) Ross (1989) vroeg studenten om grafieken te maken van de verandering van gedragingen als verlegenheid, eerlijkheid, egocentrisme, creativiteit tussen de 5 en 85 jaar. Vier patronen dekten 74% van de antwoorden: (1) 22% rechte lijnen: er verandert niets (2) 14% een U-curve: hoog begin, afzakken en weer omhoog (3) 21% een omgekeerde U-curve: bijvoorbeeld, een afhankelijk begin, een onafhankelijk middendeel en een eind waarin men weer afhankelijk wordt en (4) 18% een snelle groei, gevolgd door stabilisering. Deze patronen kunnen getoetst worden met Rasch schalen, groei curve analyse en niet lineaire dynamische modellen. Ze komen nog aan de orde. We gaan er

impliciet van uit dat veranderingen door de tijd heen specifieke patronen vormen. Er wordt meestal niet aan chaos en willekeurige patronen gedacht, bijvoorbeeld een *random walk*, een dronkemansgang.

(2) Leken gebruiken metaforen om de gedragsverandering te duiden: een stromende rivier, de seizoenen, van knop tot bloem, het groeien en afnemen van talent, het komen en gaan van trekvogels, een verhaal, scenario, toneelstuk, een piramide, een ladder, een *rat race* of een kansspel. Er zijn opvattingen over verandering als een gradueel proces: 'ontwikkeling van een kind heeft zijn tijd nodig' of plotselinge veranderingen: 'revoluties, plotseling verkregen inzichten, gedachten over tijdtafels: wanneer moet ik wat kennen en kunnen doen', bijvoorbeeld in de uitspraak: 'Dat gedrag en dit inzicht passen niet bij een 2de jaars student'.

(3) Voor en kort na de geboorte hebben ouders opvattingen over het karakter van hun kinderen. Ze gebruiken termen als actief, afwachtend, kijkt de kat uit de boom, druk, serieus, gemakkelijk en temperamentvol. Ze voorspellen ook veranderingen en zoeken bevestiging in hun observaties na twee maanden (Cruts, 1994). Dit kan begrepen worden als *self-fulfilling prophecy* maar het is tevens een impliciete theorie over verandering. Ouders noemen gemakkelijk mijlpalen in de ontwikkeling en gebruiken daarvoor organismische (groei van binnenuit) en wat minder vaak behavioristische (verandering van buitenaf) hypothesen. Het leren van specifieke vaardigheden vatten ze behavioristisch en mechanistisch op. Temperament wordt overwegend als een genetisch doorgegeven kenmerk beschouwd (Super & Harkness, 2003).

(4) Peck (1994) analyseerde opvattingen over persoonsverandering bij studenten. Ze verschilden in de mate waarin ze persoonlijkheid *maakbaar* vonden gedurende de levensloop. Ontwikkeling was niet gelijk voor elk gedragskenmerk. Doelen en waarden kunnen veranderen maar trekken, motieven en emoties zagen ze als stabiel. De meeste westerse ouders gaan (of gingen) ervanuit dat er *voortgang* is in wetenschap en economie en ook dat hun kinderen rijker en intelligenter zullen zijn dan zij. De opvatting leeft nog terwijl in Nederland ongeveer 20% van de jongeren een lagere opleiding afrondt dan hun ouders en de meeste een gelijkwaardige (CBS, 2010; NRC, januari, 2011). De 20ste -eeuwse ontwikkelingspsychologie heeft bijgedragen aan het beeld dat leken hebben over een ontwikkeling ten goede. Varga (2011) karakteriseert ontwikkelingspsychologie voor een deel als *colonization of the child* met een eurocentrisch, blank en met een altijd-voort-en-steeds-beter perspectief.

(5) Grün et al. (2011) onderzochten de *normative beliefs* over ontwikkeling. Jonge, middelbare en oude deelnemers gingen in op hun verzoek om 835 leeftijd relevante Franse woorden, adjectieven toe te kennen aan leeftijdsgroepen tussen de 0 en 99 jaar. Ze moesten de twee meest voorkomende uitkiezen per decade, 10, 20, 30...jaar, enzovoort (p. 380). Enkele woorden per decade te beginnen 10 tot 80 jaar: ze zijn *innocent, unruly; impolite, ill-mannered; in love, ambitious; competitive, hard working; respectful, colored; nostalgic, tired'* en vanaf 90 jaar: *dying, isolated*. De auteurs maakten onderscheid tussen positieve en negatieve kenmerken. Het aantal positieve kenmerken piekte in de jonge volwassenheid en nam daarna af. De meeste negatieve trekken werden geplaatst in de adolescentie en dat duurde voort tot de middelbare volwassenheid. Deze namen weer toe bij 70+. De auteurs verwachtten niet het meest positieve profiel viel in de 60-70 decade en dat werd gevolgd door het meest negatieve voor de 70-80 decade. De negatieve profielen hadden te maken met fysieke kenmerken. De ouderen kwamen er niet best af. Negatieve cognitieve profielen zijn het duidelijkst in de adolescentie: adolescenten zijn onverstandig. De profielen passen bij leeftijdsstereotypen maar zijn ook te lezen als de stadia van Erikson en Loewinger.

De studies en essays laten zien dat leken en ontwikkelingspsychologen veranderingen over tijd variabel lezen. Adolph et al. (2008, p. 528) vermelden de volgende patronen: lineair, versnellend, asymptotisch, stapsgewijs (stadia), S-vormig, variabel en onsystematisch, 'stair-climbing', U-vormig en omgekeerd U-vormig. Deze veranderingen worden gewaardeerd als goed en slecht of als passend en afwijkend. De waarderingen hebben te maken met socio-culturele opvattingen. Impliciete theorie over ontwikkeling is minder uitgewerkt en in kaart gebracht dan die over individuele verschillen. Er is geen lexicale hypothese over ontwikkeling en geen *Big Five Personality Stage* theorie.

De diagnosticus heeft baat bij kennis over hoe de cliënt zijn ontwikkeling of gedragsverandering ziet: als (on)mogelijk, als vanzelf, als gestuurd door invloeden van buitenaf. Om dat vast te stellen heeft hij geen vragenlijsten tot zijn beschikking. Hij zal dit moeten achterhalen door middel van interview en anamnese.

Samenvatting en conclusie

Leken hebben opvattingen over gedragsontwikkeling en drukken die uit als stabiliteit, op- en neergang en een afwisseling van die twee. Ze gebruiken metaforen om de verandering door de tijd heen te beschrijven. Jonge ouders vormen overwegend organismische hypothesen over de ontwikkeling van hun baby's. Studenten verschillen in hun geloof in maakbaarheid van de persoon en beschouwen trekken als stabiel, maar doelen en waarden als veranderlijk. Als men adjectieven aan leeftijden per decade laat toekennen krijgt de 60-70 decade het positiefste en adolescenten het negatiefste profiel. Er is geen *Big Five Personality Stage* theorie. Impliciete ontwikkelingstheorie is minder bestudeerd dan opvattingen van leken over individuele verschillen. De diagnosticus heeft baat bij kennis van de opvatting over ontwikkeling van de cliënt. Hij zal hem daarvoor moeten ondervragen en observeren want er zijn geen vragenlijsten die dat in kaart brengen.

3. Sociale context

Ieder ervaart en ondergaat de invloed van de sociale context: gezin, familie, broers en zussen, buurt, school, SES en (sub)cultuur. Mensen verschillen in de mate waarin ze in sociale mobiliteit geloven. Opvattingen van leken over de aard en invloed van de sociale context zijn wel vergeleken met gegevens uit experimentele studies. Leken en diagnostici onderschatten omgevingsinvloeden op andermans gedragingen (Dhami et al., 2004). In interventieonderzoek en *social experimentation*' worden daarentegen effecten overschat, bijvoorbeeld van programma's die (on)gewenste gedragingen bedoelen te beïnvloeden, van veilig gedrag in het (seksueel) verkeer tot schoolprestaties. Voorbeelden zijn *Head Start* (een groot programma om leerachterstand van lage SES groepen te verminderen), *War on Drugs* (het voorkomen van jeugddelinquentie) en *Weight Watchers*. Impliciete opvattingen over de sociale context zijn minder geanalyseerd dan de individuele verschillen. Er is dan ook

geen Big Five taxonomie van sociale contexten. De werkwijze van de BF is wel gebruikt om een situatietaxonomie te maken.

De diagnosticus doet zijn voordeel met kennis van de sociale context van de cliënt en met diens opvatting over de invloed van de sociale omgeving op zijn vraag of probleem. Hij heeft daartoe weliswaar de beschikking over instrumenten, maar zal voor het vormen van een beeld die informatie moeten integreren. Daarbij zijn kennis van de sociale kaart van de cliënt, gegevens uit observaties, anamnese en diagnostische interviews een aanvulling.

Samenvatting en conclusie

Leken hebben opvattingen over de aard van- en de verschillen tussen sociale contexten en de mogelijkheid van sociale mobiliteit. De effecten van de context op andermans gedrag worden onderschat en die van *social experimentation* overschat. Er is naar verhouding weinig onderzoek beschikbaar over impliciete contextopvattingen. De diagnosticus heeft kennis van de sociale context (onder meer de sociale kaart) van de cliënt nodig voor het vaststellen van de vraag en het analyseren van oorzaken en samenhangen van het (on)gewenste gedrag van de cliënt met de sociale context.

4. Reflectie en evaluatie

Van impliciete theorievorming is sprake zodra de definitie van constructen aan leken wordt overgelaten. Impliciet redeneren over individuele verschillen in typerend gedrag wordt gedomineerd door de *Big Five* een factoranalytische reconstructie van alles wat wij over een persoon zeggen met behulp van adjectieven, zelfstandige naamwoorden en korte zinnestelsels. 'Wij' is de gemiddelde persoon. Een consequentie is dat ieder afzonderlijke persoon geconfronteerd wordt met die gemiddelde persoon als hij zijn BF profiel onder ogen krijgt.

De geschiedenis van de BF laat het wetenschappelijk leven van een psychologisch construct zien: oorsprong, bijna dood, wederopstanding en op wat langere termijn gaan ze weer verdwijnen? De BF domineren nu de individuele verschillen in typerend gedrag en zijn als alternatief voor de classificatie van persoonsstoornissen overgenomen door psychiaters in de DSM-5 (2013) als *Alternative DSM-5 model for Personality Disorders* (pp. 761-781). Het gaat van het (dys)functioneren van de persoon en zijn onaangepaste karaktertrekken uit. De toekomst zal uitwijzen of de BF een blijver is. Het voordeel is dat ze gemakkelijk te begrijpen zijn voor leken en diagnostici. Of er wetenschappelijke vooruitgang mee geboekt wordt, is de vraag. Er zijn te veel interpretaties en ze correleren zwak tot bescheiden met persoons- en intelligentieconstructen en de sociale context van de cliënt. Er is geen aanvaarde referentiekader dat de empirische studies organiseert.

Elk construct moet een antwoord bevatten op de vraag wat zijn aard is. De literatuur over de BF laat zien dat bijna alle stappen in de schaal van Simonton of van Oppenheimer en Putnam: van (gedrags)genetica tot sociologie en taalkunde gebruikt zijn om de dimensies, variërend van 1 tot 16 te verklaren. Een niet zo populaire kijk is om de Vijf als een uitvloeisel van ons dynamisch symbolisch taalsysteem te zien. Niettemin geldt voor iedere cultuur dat

een persoon zich *moet* verhouden tot een onzekere sociale en fysische wereld. Het moeten leven met anderen wordt uitgedrukt door A en C, het verblijf in de onzekere sociale en fysische wereld door N/ES die hij assertief, nieuwsgierig of juist niet tegemoet treedt, weergegeven met E en O. Dit standpunt gaat voorbij aan het idee van de Vijf als ontologisch gebaseerd en als bouwstenen van de persoon. McCrae (2009) is te optimistisch over het succes van studies die de BF en sociaal cognitieve processen baseren op fysische en biochemische processen.

De BF onderzoekers verwachten dat de persoonstaal een reeks *onafhankelijke* dimensies oplevert. Feitelijk correleren de Vijf matig tot gemiddeld. In de taalkunde zegt de uitdrukking *polysemous* dat elk adjectief verschillende betekenissen heeft en geen adjectief één unieke essentiële bevat. Een betekenis is een tijdlang dominant (Mollaret, 2009). Deze *polysemy* is de reden dat van de BF de ABC5 circumplex geconstrueerd kan worden (hoofdstuk 4 en 5). De circumplex maakt gebruik van het feit dat de adjectieven niet te verwaarlozen ladingen hebben op meer dan één factor. Hermans (1996) verdedigde vanuit hetzelfde idee het concept *voices of the self* want er is niet een altijd identiek wezen dat we onze persoon noemen. Dit gaat in tegen het monolithische mono-formele concept van de persoon uit de trektheorie.

Veel onderzoek heeft de BF zelf en relaties met andere persoonskenmerken in kaart gebracht. Het gevaar van dit onderzoek is het verwarren van semantische gelijkenissen met empirische bevindingen (Smedslund, 2009). Stel een persoon antwoordt op de volgende 'zeer mee eens...zeer mee oneens' vragen: 1. Een vrijgezel is eenzaam (5-puntsschaal: zeer-in het geheel niet) 2. een vrijgezel is gelukkig getrouwd (5- puntsschaal: eens...oneens) 3. een vrijgezel is geïnteresseerd in de natuur (5-puntsschaal: zeer...in het geheel niet). Als deze vragen beantwoord zijn door persoon X weet u niets meer over hoe X over vrijgezellen denkt. U vraagt zich eerder af of X weet wat een vrijgezel is. Het resultaat van het BF onderzoek leidt tot een te veel. Wat heeft een diagnosticus aan constructen die met ongeveer ieder gedrag een beetje samenhangen? Er zijn veel meta-studies over de predictieve validiteit van de BF. Uiteenlopende criteria worden voorspeld en de correlaties zijn bescheiden tot gemiddeld en dat is de limiet. Als men meer variantie wil binden/verklaren zal het over een andere boeg moeten.

De BF berust op zelfrapportage. Ieder doet zich soms mooier voor dan hij zelf weet dat hij is. Cronbach et al. waren in 1955 al kritisch over hoe een persoon oordeelt over zichzelf en anderen. Hij hanteert stereotypen en houdt zijn eigen belangen in het oog. Connelly en Ones (2010) verrichten een meta-analyse bij 44.187 proefpersonen verzameld over 263 studies. Ze concluderen dat de oordelen van observatoren naar verhouding accurater zijn als zij meer interacteren met de beoordeelde personen. Toename in accuraatheid vraagt om bekendheid, omgang en betrokkenheid met de beoordeelde. Het verhoogt de accuraatheid bij niet direct zichtbare kenmerken als Emotionele Stabiliteit. Door oordelaars toegekende scores tonen een hogere predictieve validiteit voor werkprestaties en studieprestaties dan zelfrapportages. Beoordelaars/observatoren zijn niet perfect accuraat maar ze doen het

significant beter dan wanneer personen zelf hun kunnen en typerend gedrag rapporteren. De diagnosticus is een observator en samen met een team vormt hij een groep onafhankelijke waarnemers. Bij meer oordelaars geldt wellicht de Spearman-Brown formule van testverlenging. Meer oordelaars betekent een betrouwbaardere schatting van het gedrag van de cliënt.

Studies over impliciete opvattingen over typerende verschillen tussen personen leren, dat

de individuele verschillen oriëntatie domineert.

het wetenschappelijk lot van een psychologisch construct grillig kan zijn.

de vraag naar de aard van de BF niet definitief beantwoord is.

sommige samenhangen tussen persoonlijkheidstrekken mogelijk semantische of betekenis relaties weergeven in plaats van empirische.

er een en ander bekend is over de predictieve validiteit van de BF. Ze worden met ongeveer alles gecorreleerd en de waarden liggen tussen de $r = .15$ en $r = .40$. Dit is waarschijnlijk de limiet en houdt in dat ze beperkt bruikbaar zijn voor individuele predictie, controle en beslissing: correlatie is een steekproefkenmerk, een schatter van een populatiecorrelatie die op de individuele cliënt toegepast wordt.

de Vijf zijn goed bruikbaar voor de diagnosticus in de conversatie met- en de beschrijving van de cliënt. Ze zijn factoranalytisch georganiseerde alledaagse taal.

Er zijn impliciete opvattingen over trajecten van gedragsontwikkeling. Leken gebruiken metaforen en gaan er van uit dat er vooruitgang is. Hun metaforen dienen om een geheel, een aanvaardbaar verhaal te maken van de ervaringen uit verleden en heden. Ze erkennen invloeden van de omgeving op typische gedragingen maar er is geen *Big Five* van contextdimensies. Voor het vaststellen en analyseren van opvattingen over ontwikkeling van de cliënt en over de invloed van zijn sociale context op het (on)gewenst gedrag zijn minder instrumenten te vinden dan voor individuele verschillen. De diagnosticus zal zijn vaardigheden als ondervrager en observator nodig hebben om deze kenmerken van de cliënt vast te stellen.

De diagnosticus wordt gelijkgesteld met de leek omdat beiden niet zouden verschillen in opvattingen over individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context. In laboratoriumstudies over categoriseren, prediceren, controleren en beslissen is dat voor een deel ook het geval. Toch ga ik ervanuit dat hij accurater is dan leken gegeven zijn buitenstaanderstandpunt en samenwerking met een team onafhankelijke beoordelaars. De informatie over impliciete theorievorming van individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context is niet in een referentiekader ondergebracht. De diagnosticus heeft een punt als hij beweert dat dit onderzoek zoveel bomen bevat dat hij het bos niet meer kan zien. Kennis over impliciete theorievorming helpt om aan de weet te komen wat de cliënt in zijn hoofd heeft over zijn positie ten opzichte van anderen, zijn ontwikkeling, en de rol van zijn sociale context met betrekking tot zijn vraag of probleem.

III Expliciete theorieën van typerend gedrag

Persoonlijkheidsleer wordt gedomineerd door de individuele verschillen oriëntatie en die sorteert voor naar studie van stabiliteit en continuïteit van typerende gedragingen. Dit blijkt uit het feit dat persoonsontwikkeling meestal afgeleid wordt van individuele verschillen. In dit hoofdstuk worden daarnaast klassieke opvattingen over ontwikkeling benut om persoonsontwikkeling te beschrijven. We nemen daar bij in aanmerking dat studie van ontwikkeling niet zoals in de persoonsleer en de andere subdisciplines gebaseerd is op de exacte wetenschappen van de 19de eeuw maar op de embryologie en evolutieleer van die tijd. Werner gebruikte deze bronnen voor zijn orthogenetisch principe om veranderingen te beschrijven die 'ontwikkeling' genoemd worden. Piaget vormde een sterke cognitieve ontwikkelingstheorie om de vraag te beantwoorden hoe we van wezens met een paar reflexen worden tot wetenschappelijke (formele) denkers en probleemoplossers. Erikson en Loevinger ontwierpen een zwakke stadium ontwikkelingstheorie voor gedragsverandering van de persoon door de tijd heen. De sociale context oriëntatie sluit verschillen tussen contexten in die beschreven worden met behulp van categorieën of dimensies. Context is bij behavioristen als Staats en Skinner de manipuleerbare stimulus en bij sociaal leren theoretici als Rotter en Bandura de reinforcementgeschiedenis, leren van modellen en imitatie. Naast deze manipuleerbare contexten zijn er natuurlijke waarin we ons aantreffen zoals gezin, familie, school, buurt, stad, sociale instituties en cultuur. Persoonlijkheid is gecorreleerd met bijna alle gedragingen, onder meer IQ, emoties, waarden, interesses en attitudes. Het container construct wordt meestal onderscheiden van intelligentie omdat het gaat om typerend gedrag en niet om prestaties.

Welke expliciete individuele verschillen, ontwikkelings- en context theorievorming is er over de persoonlijkheid? Wat hebben deze de diagnosticus te bieden? Met welke constructen zijn individuele verschillen in typerend gedrag gecorreleerd?

1. Individuele verschillen

Auteurs van persoonsleerboeken organiseren expliciete theorievorming aan de hand van perspectieven. Funder (2001) onderscheidt er vijf:

- (1) Karaktertrekken, biologie, gedragsgenetica en hoe hersenen met typerend gedrag samenhangen.
- (2) Psychoanalytische persoonsleer, ontwikkeling van de persoon.
- (3) Humanistische en/of fenomenologische persoonsleer.
- (4) Sociaal leren: hoe een persoon worden.
- (5) Persoon en cognitie.

Carver en Scheier (2000) en McAdams (1994, 2001) vermelden ongeveer dezelfde perspectieven. Wiggins (2003) heeft in zijn laatste boek de expliciete theorieën toegepast op één bestaande persoon. In zijn monografie van 1973 *Personality and Prediction* staat predictie van criteria bij steekproeven centraal. Dertig jaar later benadrukte hij dat de theorievorming over de persoon er is om individueel gedrag te voorspellen. Zijn benaderingen zijn: trek of dispositioneel, intrapsychologisch, psychodynamisch, interpretatief: cognitieve informatieverwerkingsconstructen, fenomenologisch en sociaal leren. Aan het eind van zijn loopbaan kwam hij dichtbij wat de diagnosticus doet en wil: beschrijven, voorspellen en verklaren op het niveau van het individu. Hij maakt daarbij gebruik van een ruim referentie kader en beperkt zich niet tot een theorie.

Deze perspectieven op expliciete theorievorming kunnen herordend worden rond de drie theoretische en alternatieve oriëntaties.

1. Individuele Verschillen: dispositioneel, trek, biologisch, bijvoorbeeld temperament.
2. Ontwikkeling: psychoanalytisch, Rogers, Maslow.
3. Sociale Context: behavioristische en sociale leertheorieën, modelleren en informatie verwerken.
4. Alternatieve theorieën sluiten humanistische en fenomenologische perspectieven in.

Eysenck (1916-1997) is vóór WO II uit Duitsland gevlucht en werkte in het Maudsley hospitaal in Londen. Hij volgde de correlationele discipline van Spearman. Dat houdt in dat hij studie van individuele verschillen als de koninklijke weg beschouwde om inzicht te krijgen in typerende gedragingen en prestaties. Zijn werk begon in de jaren veertig en vijftig en eindigde rond 1995. De onderwerpen van de trektheorie zijn dezelfde als van de BF. Eysenck kritiseerde de BF (1994) vanwege het ontbreken van een causale theorie.

Individuele verschillen zijn centraal in de evolutieleer: natuurlijke variatie. We nemen objecten alleen waar als ze *verschillen* van de achtergrond. Zelfs in de wiskunde - denk aan de Nederlandse wiskundige Brouwer - (zie Heyting, 1975) wordt het verschilprincipe verdedigd: 'iets is verschillend, of het is niet', want we zien het niet.

Hans J. Eysenck was een controversiële psycholoog en theoreticus. Hij was in zijn eigen termen introvert en alleen toegankelijk als het over psychologie (en biochemie) ging. Hij beval zijn studenten aan om biochemie te studeren om afwijkend en gestoord gedrag te verklaren. Buchanan (2010) vertelt over hindernissen bij het schrijven van zijn biografie. Hij kreeg beperkt toegang tot de bronnen en moest door Eysencks enorme productie van ongeveer 80 boeken en 1100 artikelen heen. Zijn familie aarzelde hem te informeren. Hij moest rekening houden met allerlei wetten die vrijuit schrijven bemoeilijkten. Volgens Buchanan is Eysencks productie indrukwekkend, maar niet origineel.

Eysencks interesse betrof de oorzaken van individuele verschillen, dat wil zeggen genetische, biochemische en omgevingsfactoren. Volgens hem moest een persoonsmodel gediversifieerd en hiërarchisch zijn. Hij maakte geen lijst van trekken die hij ontleende aan het woordenboek maar een gelaagd persoonsmodel. Het begint *top-down* met Typen: Psychoticisme, Extraversie en Neuroticisme (PEN). Na het Type, bijvoorbeeld Extraversie, is er het niveau van de Trekken (facetten): sociabiliteit; impulsiviteit, activiteit, levendigheid en prikkelbaarheid. Daaronder staat de *Habitual response level*. Trekken worden gekenmerkt door gewoonten, bijvoorbeeld bij Sociabiliteit: onderhoudend zijn voor vreemden en het habitueel glimlachen als je mensen tegenkomt. Bij Prikkelbaarheid zijn gewoonten: levendig zijn in een conversatie en enthousiast op suggesties ingaan. Daaronder is het niveau van situatiespecifieke responsen. Bijvoorbeeld bij Type Extraversie, de trek sociabiliteit, de gewoonte onderhoudend te zijn voor vreemden hoort de Situatie specifieke respons van het vertellen van grapjes op een feestje (Eysenck & Eysenck, 1985; Tabel 1). Situaties zijn onderdeel van de theorie.

Tabel 1 Eysencks trektheorie met Typen, Trekken, Gewoonten en Situatie specifiek gedrag

I	Type: Psychoticisme
	Trekken: Agressief, koud, egocentrisch, onpersoonlijk, impulsief
	Gewoonten: Antisociaal, niet empathisch, creatief, hard en onsentimenteel.
II	Type: Extraversie: dit is een bipolair type
	Trekken: Sociaal, levendig, avontuurlijk/ waaghals, assertief, zorgeloos
	Gewoonten: Dominant, spanning zoekend; opdringerig, actief
III	Type: Neuroticisme

Trekken: Angstig, schuw, depressief, irrationeel, schuldgevoelens
Gewoonten: Snel ontstemd, emotioneel, gespannen, lage zelfwaardering

Eysenck was ervan overtuigd dat factoranalytische studies niet tot één aanvaarde structuur konden leiden. Volgens hem moeten alle lijsten zijn drie typen of *supertraits* bevatten, bijvoorbeeld de MMPI, 16PF en *California Personality Inventory* (CPI). De oorzaak van de verschillen kan niet uit correlaties afgeleid worden. Steun voor de invloed van biologische factoren blijkt als er cross-cultureel identieke factoren gevonden worden, want unanimititeit wordt volgens hem onder meer veroorzaakt door biologische factoren. Bovendien moet de positie van personen op de typen dezelfde zijn over een lange periode.

Hij noemt weliswaar socialisatie als verklaring voor individuele verschillen maar dat effect berust volgens hem ook op biologische en genetische verschillen. Als argument noemt hij het feit dat klassiek en operant conditioneren een andere uitwerking hebben op introverten dan op extraverten: introverte personen blijken beter te conditioneren dan extraverte. De extraverte persoon doet graag iets opwindends, gaat spontaan en zonder al te veel nadenken tot actie over, gaat graag uit, is levendig en zelfbewust, verliest gauw zijn geduld en is soms onberekenbaar. De introverte persoon is rustig en teruggetrokken, gereserveerd, organiseert veel van tevoren en is ordelijk. Het verschil in conditioneerbaarheid heeft volgens Eysenck zijn basis in het zenuwstelsel. Hij sluit hiermee aan bij Pawlov, bekend van het conditioneren van de speekselreflex bij honden. De laatste onderscheidde een zwak en een sterk zenuwstelsel. Het zwakke past bij de introverte, neurotische persoon. De neurotische persoon is gevoelig en lichtgeraakt, vertoont vaak klachten als hoofdpijn, buikpijn of slapeloosheid. Er is innerlijke onrust, zorgelijkheid en angst. Ook voor Neuroticisme zocht hij de verklaring in het zenuwstelsel en wel in het limbisch systeem en de hypothalamus. Neurotische personen zijn gemakkelijk vegetatief te prikkelen. Psychoticisme verwijst naar een beperkt vermogen tot aanpassing. Psychotici zijn gevoelsarm, niet-empathisch, op zoek naar nieuwe, opwindende ervaringen, agressief, zien geen gevaren en houden van ongewone zaken. De Psychoticisme factor verschilt tussen mannen en vrouwen en de biologische verklaring daarvoor wordt gezocht in verschillen in evenwicht tussen androgene en oestrogene hormonen.

Eysenck was zich ervan bewust dat biologische hypothesen niet gemakkelijk te toetsen zijn omdat er het moeilijk is om *arousal* en activatie te meten. Personen zijn gevoelig voor verschillende stimuli, de *base rates* zijn slecht gedefinieerd en biologische systemen interacteren op onbekende manieren. Hij bleef bij zijn biologische interpretatie. Hij kijkt 'omhoog' in Simontons schaal. De hiërarchische hypothese keert terug in de facetten van de BF. Als boven vermeld, hebben Rossier et al. (2004) de Vijf met de EPI gecorreleerd en interpreteren hun resultaten als steun voor het hiërarchische model.

Eysencks aanbeveling om het EEG en electro-dermale responsen te gebruiken om oorzaken voor individuele verschillen op het spoor te komen werd tussen 1970 en 2000 wantrouwend gadeslagen omdat SES en cultuur als dé factoren voor verschillen werden beschouwd. Er

is nu weer ruimte voor de biologische benadering van de persoon. Het Type bij Eysenck berust op een vaste en onveranderlijke biologische uitrusting. Dat kan betwist worden want zo solide en onveranderlijk is die niet. Hij probeerde een ontologische oorzaak voor individuele verschillen te vinden en dacht die aan te treffen in genetische verschillen in neurologische en biochemische kenmerken. Zijn werk gaat niet over ontwikkeling. De rol van de omgeving is opgenomen in zijn type/trekconcept.

De theorie is hiërarchisch. De trekken, facetten (niet te verwarren met Guttmans facettheorie), gewoonten en situatiespecifieke responsen leveren een genuanceerde beschrijving van de persoon. De theorie is wat vergeten maar er zijn pogingen haar nieuw leven in te blazen en de constructen te verbreden. Ze worden verbonden met kenmerken als affecten, motivatie en actie. Een voorbeeld is een essay van Petrides (2011) dat er van uit gaat dat trekken in staat stellen overeenstemming en verschil waar te nemen tussen ons geloof (*belief*) dat we doelen kunnen bereiken en het belang van de doelen voor ons. Geloof en belang zijn twee assen die een kwadrant opspannen:

1. Hubris (overmoed, roekeloosheid)
2. Motivatie
3. Depressie
4. Angst

Dit essay importeert alternatieve concepten als doelen, *personal projects* en emotionele intelligentie en loopt mee met het PEN schema van Eysenck.

Cattell's werk sluit aan bij dat van Spearman en Allport. Cattell verhuisde van Londen naar de VS. Hij wilde het gedrag van een persoon op een bepaalde plaats en tijd beschrijven en verklaren door middel van psychologische trekken en *states*, toestanden waarin men zich bevindt of waarin men zich aantreft. Ze moeten precies omschreven en objectief gemeten worden.

Raymond B. Cattell: theoreticus van de persoon: diepte en oppervlakte trekken. Hij was van oorsprong ingenieur en las, als meer bèta's - zelfs een oud minister van onderwijs, prof. dr. R. Plasterk - psychologen graag de les: Bèta's weten, alfa's praten of Cattell die psychologen kritiseerde op hun onjuist gebruik van factoranalyse.

Zijn model bevat structurele *traits*' en momentane *states*. Een *trait* is een stabiele, blijvende persoonlijkheidsdispositie die bepaalt wat een persoon doet in een situatie (Cattell, 1965, p. 25):

'... that which tells what a man will do when placed in a given situation. This statement can be formulated: $R = f(S.P)$ '.

R = waarneembaar gedrag; f = een functie van; S verwijst naar kenmerken van de situatie en P = de persoon. Een *state* is een tijd- en plaatsgebonden invloed op gedrag in een situatie.

De specifieke toestand van een persoon is het resultaat van het effect van de situatie op zo'n toestand. De *state* kan veranderen, is volatiel. Cattells vergelijking om de rol van *traits* en *states* te beschrijven ziet er zo uit:

$$A_{hijk} = (f) B_{hj kx} T_{ix} + (f) B_{hj ky} S_{iky}$$

A is een gedragsmaat j bij persoon i als antwoord op stimulus h in situatie k. Gedragsmaat A is een functie van $B_{hj kx}$ het effect van een onmiddellijk aanwezige stimulus h en een omringende omgeving op trek x bij het veroorzaken van gedraging j. T_{ix} drukt de score van de i-de persoon op trek x uit. De emotionele 'state' (term S_{iky}) wordt beïnvloed door de situatie k en door de aard van de specifieke state y (bijvoorbeeld angst, vreugde). De Trek (T) en situatietermen (S) worden gewogen met B, gedragsindices, die bepaald zijn in een steekproef.

De formule laat zien dat trekken én situaties bij voorspellen van criteria betrokken zijn. Cattell benadrukt dat trekken nodig zijn om gedragingen te verklaren. Hij ziet hun bestaan niet als een metafysisch vraagstuk maar als een empirisch aan te tonen verschijnsel. Aantal en structuur kunnen empirisch bepaald worden met behulp van factoranalyse. Hij stelt dat tussen de 30% en 60% van de variantie in gedragingen verklaard kan worden door trekken. Cattell was van huis uit ingenieur en maakte graag formules. Toch roepen die vragen op. Alledaagse begrippen als gedrag en situatie worden met abstracte symbolen weergegeven. Het is niet duidelijk hoe metingen gedaan moeten worden en of er instrumenten voor de termen beschikbaar zijn.

Cattell probeert in een poging de zekerheid over het aantal en het soort trekken te vergroten dezelfde trekken te vinden met verschillende datatypen. Hij onderscheidt L-, Q- en T-data. L-data zijn verslagen van personen met hun levensgeschiedenis en directe observaties van die personen door anderen. Q-data berusten op eigen waarneming en zelfbeoordeling. Dit kunnen spontane verhalen of antwoorden van cliënten zijn op vragen van een diagnosticus. Bij Q-data bestaat het risico van vervorming en deze moeten in combinatie met andere typen data gebruikt worden om zekerder te zijn van de juistheid. Een heteroanamnese: dezelfde anamnese afgenomen bij een goede bekende van de cliënt,

is daar een voorbeeld van. T-data zijn objectieve testdata waarbij de antwoorden op vragen vastgelegd worden volgens vooraf bepaalde regels: objectieve scoring.

States en *traits* worden op verschillende wijze geanalyseerd. Bij *traits* past de R-techniek en omvat correlatierekening en factoranalyse. *States* zijn minder stabiel dan trekken en daarom worden er technieken gebruikt die de dynamiek in het verloop van de tijd kunnen beschrijven. De P-techniek kan trends die *states* door de tijd heen vertonen, afbeelden en geeft zo de intra-individuele veranderingen bijvoorbeeld in stemmingen van een persoon weer.

Cattell legt verantwoording af voor het gebruik van het type factoranalyse. Na Thurstones formulering van de *Primary Mental Abilities* is rotatie naar *simple structure* gebruikelijk. Hij gaat er echter van uit dat trekken *niet* onafhankelijk hoeven te zijn en staat correlaties tussen de factoren toe. Als factoren samenhangen zijn scheve rotaties geschikt, bijvoorbeeld Oblimax en Oblimin (SPSS). Hij stelt dat we door orthogonale rotaties een quasi-algemene factor verkrijgen en geen spreiding van factoren. Hij maakt onderscheid tussen oppervlakte- (*surface*) en diepte- (*source*) trekken. De eerste zijn reeksen gedragingen die gecorreleerd lijken maar door de tijd heen niet consistent blijken samen te hangen. Cattell beweert dat deze factoren vooral op klinische observaties steunen. De clusters van deze *traits* overlappen elkaar. Dieptetrekken zijn onderliggende één geheel vormende samenhangende dimensies van de persoon. Statistisch worden deze afgeleid met behulp van factoranalyse, verricht op een groot aantal kenmerken. Elke dieptetrek moet afgebeeld worden met één unieke, invariante factor. De trekken mogen correleren en moeten stabiel blijken in nieuwe studies. De oppervlaktetrekken corresponderen niet noodzakelijk met één factor en zijn groter in aantal dan de dieptetrekken.

Persoonlijkheidsvragenlijsten onder meer de klinische MMPI-schalen bevatten oppervlaktetrekken. Het onderscheid tussen *hard core* trekken en oppervlaktetrekken wordt ook gemaakt door Costa en McCrae (1999). De BF inclusief temperament zijn de dieptetrekken, terwijl zelfconcept en attitudes als oppervlaktetrekken beschouwd worden. Ze gevoelig zijn voor omgevingsinvloeden. Kandler et al. (2014) maken dit onderscheid niet meer omdat ze empirisch ongeveer even stabiel blijken.

Uiteindelijk moet de trektheoreticus het aantal en de aard van *traits* omschrijven waarop personen verschillen. Cattell komt tot zestien primaire dieptetrekken: de 16PF op grond van convergentie van Q-, L- en T-gegevens. Twaalf van deze trekken zijn in onderzoek min of meer teruggevonden. De vraag of de overige trekken 'bestaan' is door de tijd ingehaald. Cattell gaf ze voor een deel Latijnse namen om te voorkomen dat we er een evaluatieve betekenis aan zouden toekennen. Ik noem als voorbeelden enkele trekken met de Latijnse en gewone naam en met de positieve en negatieve pool:

Affectia-sizia: extravert, gereserveerd; warm, weerspannig, coöperatief, dwars.

Intelligentie: slim-dom; hoge intelligentie-lage intelligentie, abstract-concreet, hoog moreel-laag moreel, goed oordeel-slecht oordeel.

Ik-sterkte: emotioneel stabiel-emotioneel labiel, hypochondrisch, realistisch-onrealistisch.
Flegmatisch: opgewonden, met overleg; geduldig, snel opgejaagd assertief, dwingt aandacht af.

Naast deze trekken heeft Cattell twaalf pathologische tweepolige dieptetrekken beschreven.
Voorbeelden:

Hypochondrie: blij-droevig, niet bezorgd-overbezorgd over zijn gezondheid.
Enthousiast: tevreden met, of haat tegen het leven, het leven is zelfdestructief.
Toewending: vermijdt alles, zoekt geen spanning, behoefte aan iets nieuws, aan spanning.
Psychasthenie: last van dwang-geen last dwang in denken en doen.
Psychose: ziet zichzelf als even goed of slecht als anderen - voelt zich inferieur.

Cattell wilde onder meer een alternatief bieden voor de MMPI. Zijn *Clinical Analysis Questionnaire* (CAQ) wordt nauwelijks nog gebruikt. De DSM (IV TR en 5), ICD (10, 11), de MMPI en voor kinderen de CBCL (*Child Behavior Check List*) hebben het pleit gewonnen. Er stond hem een exacte psychologie voor ogen. Met behulp van de *source-traits* wilde hij voorspellingen doen die berusten op empirisch onderzoek. Hij heeft *behavioral equations* opgesteld waarmee hij met behulp van een combinatie van persoonlijkheidstrekken criteria wil voorspellen, bijvoorbeeld het jaarinkomen van verkopers.

Cattell heeft belangrijke thema's aan de orde gesteld: de (on)afhankelijkheid van trekken, de lexicale basis voor de trekken, het *state-trait* onderscheid en de analyse van (longitudinale) individuele tegenover groepsgegevens. Hij heeft samen met Horn ook bijgedragen aan het intelligentie onderzoek door onderscheid te maken tussen *fluid intelligence* (Gf) en *crystallized intelligence* (Gc). Recente trektheorievorming steunt nog wel op Eysenck en Cattell maar hun instrumenten de EPQ en 16PF zijn ingehaald door de *Big Five*.

De trektheorieën van Eysenck en Cattell zijn uiteraard gekritiseerd. Eysencks resultaten bleken niet gemakkelijk te repliceren. De biologische fundering overtuigde niet en was lang impopulair, denk aan de affaire Buikhuisen in Nederland. Deze Leidse hoogleraar criminologie moest ontslag nemen omdat hij fysiologische metingen wilden verrichten bij delinquente jongeren en de columnist Piet Grijs (H. Brandt Corstius) tegenover zich kreeg. Het tij is gekeerd maar Grijs ging niet met dat tij mee en nam geen woord terug. Eysenck heeft onjuiste conclusies getrokken uit zijn trektheorie over criminaliteit, onder meer over de (on)beïnvloedbaarheid van gedrag. Zijn theorie inspireerde empirisch onderzoek. Het tijdschrift *Journal of Personality and Individual Differences* bevat veel onderzoek in de lijn van Eysencks werk.

Cattell heeft het bestaan van alle 16PF niet bewezen. Ze zijn gebaseerd op Alport en Odberts (1936) inventarisatie van persoonswoorden. Hij stelde daar 43 categorieën uit samen op basis van semantische gelijkenis. Factoranalyse leidde tot de zestien *source traits*. Costa en McCrae zijn met Cattells 16PF begonnen en die zijn de Grote Vijf geworden op

basis van de analyses van Tupes en Cristal (1961, 1992). Cattell had geen opvolger of school, al sprak hij zelf over *Cattellian psychology*, zoals Piaget over *Piagetian psychology*. Hij kritiseerde psychologen op methodegebruik (zie bijvoorbeeld Cattell, 1990). Een deel van zijn items is opgenomen in andere vragenlijsten. Zijn empirische formules voor predictie van criteria zijn niet meer in gebruik. Beide trektheoretici zijn bestreden door Mischel (1968). Hij wees op de geringe predictieve waarde van trekken en verwachtte meer van analyse van situaties. Dit komt aan de orde in het persoon-situatie debat.

De diagnosticus verkrijgt een beeld van trekken en met behulp van Eysencks analyse een beschrijving van de lagen van het typerend gedrag van de persoon. De 16PF van Cattell stond aan de basis van de BF. De EPQ is te herschrijven aan de hand van de BF. Het hiërarchische model van Eysenck is een aanvulling want het geeft een genuanceerd beeld van de opbouw van typerend gedrag van de persoon.

Samenvatting en conclusie

Trektheoretici beschrijven en verklaren individuele verschillen met behulp van een aantal karaktertrekken. Eysenck ontwikkelde een hiërarchisch model dat bestaat uit Typen (Psychoticisme, Extraversie, Neuroticisme: PEN), Trekken (bijvoorbeeld, sociabiliteit onder E), Gewoonten (bijvoorbeeld, onderhoudend zijn met vreemden) en Situatiespecifiek gedrag (bijvoorbeeld, grapjes maken op een feestje). Hij verklaarde de verschillen op grond van de variatie in biologisch-genetische uitrusting die interacteert met socialisatie. Er is indirecte steun voor zijn verklaring. De resultaten zijn onvoldoende gerepliceerd.

Cattell onderscheidde structuren en processen in de persoon. Hij bestaat uit trekken: disposities die bepalen wat een persoon in een gegeven situatie doet. De trekken moeten aangetoond worden in drie soorten gegevens: *Life*, *Questionnaire* en *Test* data. Trekken werden gecorreleerd met de R- of correlatietechniek en *states* (momentane toestanden) met de P-techniek, bijvoorbeeld om trends en patronen van intra-individuele veranderingen in stemmingen op te sporen. Cattell onderscheidde oppervlakte- en dieptetrekken. De laatste werden ontdekt met behulp van factoranalyse. Hij stond scheve rotaties toe omdat de factoren volgens hem niet onafhankelijk waren. De 16PF wordt niet meer gebruikt. De gedragstheorie en calculus van Cattell inspireerden beperkt tot onderzoek. De 16PF staat aan de wieg van de BF van Costa en McCrae en is er door ingehaald. De trektheorie is eind jaren 60 aangevallen door Mischel die de nadruk legde op de situatie als voorspeller van gedrag. Trekken correleren betrekkelijk laag met criteria: r s tussen de .15 en .35: maximaal 10% van de variantie in criteriumgedrag wordt verklaard of gebonden door trekken.

De diagnosticus heeft met de expliciete trektheorieën niet meer in handen dan met de BF. Eysencks hiërarchische model biedt evenwel de mogelijkheid tot nuanceren. Het bevat zowel concrete gewoonten als abstracte typen. Het zijn overigens metingen van individuele verschillen in een steekproef, of ze passen op zijn specifieke cliënt moet de diagnosticus zelf uitzoeken.

2. Ontwikkeling

De diagnosticus gebruikt vooral individuele verschillen instrumenten om iets te zeggen over de persoon van de cliënt. Daar zijn de meeste van. De Amerikaanse individuele verschillen voorkeur boven ontwikkeling blijkt uit de voorstelling van zaken dat ontwikkeling gelijkgesteld wordt aan veranderingen in trekcores van steekproeven. Dit vindt navolging in Europa terwijl in Duitsland ontwikkeling een centraal thema is geweest.

Box Persoonsontwikkeling wordt gedomineerd door onderzoek naar stabiliteit van individuele verschillen, zelfs in Europa.

Het themanummer over *Personality Development* van het *European Journal of Personality* (28, 2014, pp. 213-310) volgt de Amerikaanse trend om ontwikkeling in eerste instantie als een stabiliteitsvraagstuk op te vatten. Zo wordt Erikson door redacteur Denissen (p. 214) weliswaar een *giant* genoemd maar Erikson en Werner, Loewinger en Piaget worden nauwelijks geciteerd. Specht et al. (pp. 216-230) ordenen theorievorming om individuele verschillen in persoonstrekken te verklaren. Kandler et al. (pp. 231-243) hebben het eveneens over individuele verschillen: *'...a small set of dimensional core characteristics'... '...defined as consistent patterns of thoughts, feelings and actions across time and situations'*. Ze zien op basis van empirisch onderzoek geen reden om de Grote Vijf te onderscheiden van oppervlaktetrekken als attitudes, motieven en interesses: ze zijn immers ongeveer even stabiel. Bleidorn et al. (pp. 244-255) beperken zich tot trekken en gaan na welke genetische en omgevingsfactoren bijdragen aan de stabiliteit van die trekken. Ze wijzen er op dat het nodig is om *measurable environmental factors* te identificeren en dat is vooralsnog minder goed geregeld dan het meten van trekken. Luhmann et al. (256-266) hebben het niet expliciet over trekken en formuleren *six notions on the role of time in personality development*. Deze komen neer op een combinatie van persoons- en omgevingskenmerken en soorten veranderingen. Ze wijzen op persoonsverschillen door ingrijpende gebeurtenis, niet-lineaire, niet-normatieve, niet onomkeerbare situaties. Ze schrijven hoe ze methodologisch vast te leggen door leeftijd- en gebeurtenissen gebonden veranderingen te ontwarren. Hutteman et al. (pp. 267-278) bespreken een dwingend contextkenmerk: ontwikkelingstaken (hieronder besproken bij Alternatieve Opvattingen) en gaan na wat de gevolgen zijn voor individuele trekverschillen: gemiddelde of absolute en rangorde verschillen waarbij niet verteld wordt of het om behoud van de rangorde in de steekproef gaat of om intra-individuele, ipsatieve stabiliteit. Reitz et al. (pp. 279-288) volgen Harris' groepsocialisatie opvatting en voegen de uitwerking van dyadische peer relaties op persoonsontwikkeling toe en dat zijn individuele verschillen in trekken. Hennecke et al. (pp. 289-299) spreken over zelf geïnitieerde persoonsontwikkeling en daarbij gaat het om verandering in *traits* en *goals*.

In dit themanummer gaat het, kortom, om stabiele trekken. *Source of surface traits* maakt niet meer uit en doelen en attitudes horen erbij. Ze worden verklaard door de context die gaat van dyadische peerrelaties tot groepsocialisatieprocessen en ontwikkelingstaken. Stabiliteit/verandering wordt opgevat als absolute en minder als structurele en ipsatieve verandering.

Ontwikkeling een niet te ontkennen gedragsparameter. Het is een inherent kenmerk van al wat is, van bacteriën, mensen tot het universum. Niet iedere verandering is ontwikkeling. Eerst wordt een niet-*mainstream* ontwikkelingsidee van Werner toegelicht. Ten tweede

komt Piagets sterke ontwikkelingspsychologie aan de orde. Het is een stadiumtheorie met een voor ieder gelijk begin- en eindpunt. Ten derde komen de zwakke theorieën van persoonsontwikkeling van Erikson en Loevinger aan de orde.

Werner Deze Duitse psycholoog (1890-1964) verbleef vanaf 1933 in de VS. Hij stelde (1957) een systematische en holistische benadering van ontwikkeling voor. Zijn premisse is dat ontwikkeling bestaat uit veelvormige, onderling verbonden constituenten. Ze onderhouden een tweerichtingsverkeer tussen lagen van organisatie- en systeemcomponenten. Dat levert een zeer abstracte 'relationele metatheorie' van ontwikkeling is (Ennis & Overton, 2006). Ze is tegengif tegen de fragmentatie van de mechanistische, atomistische benadering van gedrag. Omdat ontwikkeling niet uit data blijkt, gebruikt Werner een apriori definitie van ontwikkeling: toenemende differentiatie en integratie volgens het orthogenetisch principe. Ontwikkeling koerst naar een *gute Gestalt*. Werners theorie is vergeten maar duikt af en toe op. Bolwby's (1982) volgorde van hechtingspatronen wordt omschreven als differentiatie en integratie. Volgens Raeff (2011) is er eerst een fase van *pre-attachment*: kinderen glimlachen tegen iedereen. Vervolgens is er de overgang waar 'hechting in de maak' is en daarna ontstaat echte *attachment*. Dat is de vorming van een wederkerige verhouding die behouden blijft door de tijd heen. Eerst gaan kinderen objecten van mensen onderscheiden en daarna maken ze onderscheid tussen mensen en zijn nog weer later in staat het perspectief van een ander in te nemen: het sociaal-perspectief-nemen. Raeff ziet de organismische ontwikkelingstheorie als een inspirerend kader.

De concepten differentiatie, integratie en hiërarchisering zijn abstract en kunnen op veel verschijnselen toegepast worden, van het gedrag van een molecule, een cel tot de aanpassing aan een nieuwe baan. Bijgevolg zijn er volop illustraties van de principes te bedenken. Abstracte aspecificiteit is meestal geen aansporing tot concreet empirisch onderzoek. Een veelgebruikte illustratie is taalontwikkeling: differentiatie van de klanken nodig voor woorden, integratie van tekens, letters en klanken in spreken van woorden en zinnen. De richting is hiërarchische integratie: eerder losstaande vormen van handelen worden gereorganiseerd en doen dienst als constituenten van nieuwe wijzen van handelen.

Piaget De mechanismen of motoren van ontwikkeling worden verschillend gelokaliseerd en geïnterpreteerd. Piaget was geïnteresseerd in cognitieve verandering van binnenuit. Hij startte een cognitieve ontwikkelingspsychologie die lange tijd onderzoek vorm heeft gegeven. Het is een sterke ontwikkelingstheorie wat er is een universeel eindpunt: de formele operaties en het principiële niveau van moreel redeneren. Piaget maakte een sterke stadiumtheorie over epistemologische of reflectieve ontwikkeling en generaliseerde deze naar sociale cognitie in zijn studies over perspectiefnemen en morele ontwikkeling.

Jean Piaget: een Europese bioloog, psycholoog en filosoof die gedurende korte tijd met succes afstand nam van het Amerikaanse behaviorisme, de daar dominante individuele verschillen benadering (IQ) en de informatieverwerkingsoriëntatie op kennisverwerving. Hij had de wind er onder in zijn instituut. Niet ieder nam hem dat in dank af.

Piaget probeerde cognitie van het verleden aan het heden te koppelen en die van kinderen aan die van volwassenen. Zijn eerste doel was de geschiedenis van kennen en cognitie door de tijd heen te beschrijven. Zijn inspiratiebron was niet de exacte wetenschappen van de 19de eeuw zoals bij de overige psychologie disciplines. Het was de embryologie en biologie van die tijd. Organismische groei staat tegenover mechanistisch-causale gedragsverandering, zoals bestudeerd in de functieleer en de sociale psychologie. Zij staat los van de individuele verschillen oriëntatie die persoonlijkheids- en testpsychologie domineert. Hij was van huis uit bioloog en bekend met de evolutieleer. Zijn interesse ging uit naar de ontwikkeling van het westerse denken, vooral over wat mensen kunnen kennen en hoe moeten ze handelen: epistemologie en ethiek. Hoewel wetenschappelijk gezien ontwikkeling neutraal is, was er bij Piaget en Werner een weg naar een hogere organisatiegraad. De hoogste kentoestand is bij Piaget formeel operator denken: kennen is dan stabiel en toont kenmerken van wetenschappelijk redeneren en methodologisch adequaat onderzoeken.

In de organismische ontwikkeling kan zwakke en sterke theorievorming onderscheiden worden. Die van Piaget is sterk omdat er een noodzakelijke volgorde is. Er kan geen stadium overgeslagen worden en het begin- en eindpunt zijn identiek voor ieder subject. De stadia zijn sequentieel en cumulatief. De overgang van het ene naar het stadium kan continue of discontinue zijn. Stadia zijn categorieën maar ze worden niet gevormd op basis van overeenstemming tussen experts zoals in de DSM IV-TR/DSM-5. Ze berusten op één van drie veronderstellingen:

- (1) Een latente, onderliggende *structuur*, bijvoorbeeld Piagets logisch-wiskundige structuren: bijvoorbeeld de Kleinse groepen (Klein was een logicus-wiskundige). Hij was een structuralist en interpreteerde de structuur in eerste instantie niet neurologisch, zoals dat later voorgesteld is: veranderingen in de hersenen bij de overgang van pre-operationeel naar concreet operationeel.
- (2) *Betekenis gelijkens*, bijvoorbeeld de analyse van Colby en Kohlberg (1987) om stadia te formuleren. De antwoorden op de morele dilemma's worden geïnterpreteerd met het doel een

onderliggende betekenis te vinden. Dat is een hermeneutische, logisch niet dwingende activiteit want hij berust op een waargenomen en geconstrueerde eenheid of gelijkenis.

(3) Een *dimensie* die blijkt uit de empirische samenhang van de items, bijvoorbeeld hoge ladingen op één factor. Ook een Rasch schaal kan een ontwikkelingsdimensie afbeelden met de stadia als niet overlappende IRFs.

Stadia drukken uit dat gedragingen een vast patroon volgen. Voorafgaand gedrag is bouwsteen voor het volgende. Als je stadia als een logische hiërarchie formuleert is empirisch onderzoek overbodig. Het gaat om een natuurlijke ordening die geobserveerd en getoetst kan worden in longitudinaal onderzoek. Het kan vergeleken worden met de verschijning van de soorten volgens Darwin. Bij Darwin is er evenwel geen sprake is van een geplande opgaande lijn of vooruitgang. Elke soort is immers resultaat van blinde kans processen. De beter aangepasten overleven en dat wordt overigens gemakkelijk opgevat als een geplande vooruitgang.

Analytisch, conceptueel en empirisch onderzoek over stadia wordt verricht om antwoord te krijgen op vragen als: Bestaan stadia? Anders gezegd, laten gedragingen van een stadium een onderliggende structuur, -betekenis, of hoge correlaties zien? Zijn stadia geordend? Zijn er cross-sectionele of longitudinale gegevens die ondersteunen dat de gedragingen in een vaste volgorde worden verworven of verschijnen? Zijn stadia cumulatief? Kunnen we empirisch tonen dat stadium N nodig is om tot N + 1 te komen? Welk soort overgang is er van het ene naar het andere stadium: geleidelijk - continu of plotseling - discontinu?

Ontwikkelingsstadium is een geaccepteerd construct. Diagnostici kunnen het gebruiken om de toestand van een cliënt te beschrijven. Niettemin is er weinig onderzoek om bovenstaande vragen te beantwoorden. Een reden is mogelijk dat het categorieën zijn, evenals de DSM-IV TR en persoonlijkheidstypen die alle overlap tonen.

Expliciete en alternatieve theorieën over persoonsontwikkeling hebben een biologische en psychoanalytische oorsprong. Ze zijn alle schatplichtig aan Freud. Sommige theoretici, bijvoorbeeld Rogers, Maslow en Czikszentmihalyi verzetten zich weliswaar tegen het pessimisme van die theorie maar behouden het ontwikkelingsidee. Concepten als doodsdrijf, defensiemechanismen en gebrek aan controle over het onderbewuste en gedrag zijn bij deze nazaten van Freud niet populair. Zijn stelsel past bovendien niet bij pragmatische doelen van predictie, controle, rationeel beslissen en succesvol en gelukkig zijn. Stagnatie, het blijven steken in een primitief stadium moet immers voorkomen of opgeheven worden.

Erikson (1902-1994) heeft naast Freud de aansprekendste stadia van persoonsontwikkeling beschreven. Hij was geen psycholoog en behaalde geen universitaire graden, eerder een erudiet man en goed waarnemen. Hij kende de menswetenschappelijke literatuur van zijn tijd en was op de hoogte van Freuds persoonsleer waarin het kind langzaam beseft dat er grenzen zijn. De lust (libido, *drive* of motivatie) heeft een bron (een lichaamszone), een doel (bevrediging) en een object (iets waarmee die lust te bevredigen is). De stadia zijn:

oraal, anaal, fallisch, genitaal en latentie en verschijnen in een vaste volgorde. Omdat er een richting is van eenvoudig naar complex of van primitief naar *mature* zijn de stadia cumulatief te noemen. Dit neemt niet weg dat stagnatie (fixatie bij Freud) en terugval (regressie) mogelijk zijn.

Erik Erikson heft hier het glas op zijn voorstel over persoonsontwikkeling in acht stadia, van wanvertrouwen/ vertrouwen naar generativiteit/wanhoop.

Vanaf 1950 heeft Erikson geschreven over het zich ontwikkelende individu in een veranderende samenleving. Zijn schema bevat acht stadia en is de bekendste beschrijving van de levensloop (Tabel 2). Elk stadium bevat een crisis die wel of niet opgelost wordt. De oplossing maakt de weg vrij voor het volgende stadium. Falen leidt tot stagnatie, fixatie. Bij elk stadium hoort een reddende deugd (*virtue*). Capps (1989) heeft een verband gelegd met de zeven hoofdzonden die een rem op spirituele groei zouden zijn. Elk stadium is volgens Erikson gekenmerkt door een maatschappelijke of culturele activiteit. Sommigen laten deze theorie buiten beschouwing (Asendorpf, 2003; Nederlandse vertaling: 2010) omdat er te weinig empirisch onderzoek is. Dit neemt niet weg dat ze voor leken en professionals een hulp is om te denken over veranderingen gedurende de levensloop.

Tabel 2: De acht ontwikkelingsstadia volgens Erikson als een voorbeeld van zwakke organismische theorievorming over de ontwikkeling van de persoon

<i>Leeftijd (jaar)</i>	<i>Stadium</i>	<i>Deugd</i>	<i>Hoofdzonde</i>	<i>Maatschappij/ Cultuur</i>
0-1	Vertrouwen	Hoop	Vraatzucht	Religieus
1-4	Onafhankelijk (schaamte/schuld)	Wil, moed	Angst	law en order
4-10	Initiatief	Doelgericht	'Graaien'	Economie
10-14	Ondernemer	Competent	Afgunst	Technologie
14-20	Identiteit	Vertrouwen Belofte houden	Lof vragen	Ideologie
20-35	Intimiteit	Liefhebben	Lust	Ethiek
35-65	Generativiteit	Helpen	Apathie	Studie

Ouderdom	Integriteit Wanhoop	Wijsheid	Bitterheid	Belangstelling voor samenleving
----------	------------------------	----------	------------	------------------------------------

Eriksons schema wordt door diagnostici als beschrijving van de cliënt benut. Het inspireerde tot onderzoek van het identiteits- en integriteitsstadium. Er is een poging de Piagetiaanse en Eriksoniaanse stadia te integreren. Voorbeelden:

(1) Een nieuwe interpretatie van stadia: Logan (1986) suggereert dat niet elk stadium even belangrijk is voor het bereiken van het volgende. De correlaties zijn niet altijd het hoogste bij opeenvolgende, naastliggende stadia maar wel bijvoorbeeld tussen vertrouwen en intimiteit omdat ze een herhaling zijn op een hoger niveau. Dit berust op het hermeneutische argument van een dieperliggende, achteraf geconstrueerde gelijkenis.

(2) De stadia zijn gebruikt om levensgeschiedenissen te beschrijven. Peterson en Stewart (1990) gebruiken het schema om de ontwikkeling van de schrijfster en activiste Vera Brittain te beschrijven: *A case study of Vera Brittain's generativeness*. De theorie biedt aanknopingspunten om biografieën te schrijven. Erikson (1958) heeft dit zelf gedaan in zijn biografie over Luther die in de 16de eeuw aan de wieg van de Reformatie in Europa stond.

(3) McAdams (1994, 2001) benut de theorie om de ontwikkeling van volwassen identiteiten te beschrijven.

(4) Eriksons suggestie van een crisis vóór de overgang naar een volgend stadium inspireerde Bursik (1991) tot een studie bij 104 gescheiden vrouwen. Een deel van de deelnemers toonde een verhoogd niveau van Ego-ontwikkeling na de echtscheiding. Tot eenzelfde bevinding kwamen Torges et al. (2008) die vrouwen volgden en een longitudinale studie. Subjecten die op 52-jarige leeftijd te kennen gaven niet om te zien in wrok en zeiden haar situatie opgelost te hebben toonden op 62-jarige leeftijd hoge niveaus van Ego-integriteit.

(5) Het stadium systeem inspireert religieuze auteurs. Capps (2011) gebruikt bijvoorbeeld Eriksons concept van *Human Strength* (1964) om spirituele groei te beschrijven. De acht stadia corresponderen volgens hem met vier verbonden krachten: hoop/wil, doel/competentie, trouw/liefde en zorg/wijsheid.

Eriksons schema heeft wel empirisch onderzoek uitgelokt en dat is een succes van zijn bouwwerk. Er is steun voor de verwachte relaties. Twee stadia hebben vooral de aandacht van onderzoekers getrokken: identiteitsvorming en integriteit/wanhoop. Identiteit wordt meestal verbonden met de adolescentieperiode. Er zijn vier categorieën: identiteit, *foreclosure* (voortijdig een identiteit kiezen of ontlenen aan iets, bijvoorbeeld een religie of sekte), verwarring, en moratorium (uitstel: 'word je nu nooit eens volwassen, man?'). Deze categorieën zijn zinvol om jongeren in typen te verdelen (Marcia, 1966; Van Hoof, 1999, Meeus et al., 1999, 2011). De identiteitstypen kunnen onderscheiden worden aan de hand van een vragenlijst met als thema *commitment*: toegewijd zijn. Het nam wat tijd voor er een handig instrument was om het niveau van psychosociale ontwikkeling te bepalen (Hawley, 1988). Voor de bepaling van de stand van zaken in het laatste stadium integriteit/wanhoop is er het *Self-Examination-Interview*, SEI (Hearn et al., 2012). De SEI omvat vier toestanden:

1. geïntegreerd
2. niet-explorerend
3. pseudo-geïntegreerd
4. wanhopig

Convergente validiteit werd gevonden in een studie met 97 subjecten waaronder 66 vrouwen. Openheid, Competentie (een subschaal van de *California Personality Inventory*, CPI), Depressie en Waargenomen Gezondheid hingen samen met de vier toestanden in de voor de hand liggende richting: geïntegreerde waren sociaal competent en veerkrachtiger, niet-exploreren werd gevonden bij conventionele subjecten, pseudo-geïntegreerden waren minder rijp en de wanhopigen gedemoraliseerd.

De twee instrumenten worden in onderzoek maar nauwelijks de diagnostiek gebruikt. Een reden is mogelijk dat de twee niet bijdragen aan voorspelling, controle, behandeling en beslissing. De labels voor de identiteitstatussen en het integriteit/wanhoop stadium worden benut om gedrag van de cliënt in herkenbare, begrijpelijke taal te beschrijven.

Stadia Er zijn voorbeelden van studies die het stadiumkarakter van de psychosociale ontwikkeling als thema hebben:

(1) Meeus (2011) vatte longitudinaal onderzoek over identiteitsvorming in de adolescentie samen en komt tot de slotsom dat er geen evidentie is voor een ontwikkelingsvolgorde in de vier toestanden. Dit veronderstelde Erikson overigens ook niet. Het verwerven van identiteit is gecorreleerd met normale aanpassing en een positief persoonlijkheidsprofiel. De rangorde stabiliteit van de identiteit soorten over tijd is hoog.

(2) De denkstijlen - onderscheiden door Sternberg (1977) - zijn gerelateerd aan de persoonsontwikkeling volgens Erikson. Zhang en He (2011) reduceerden de stijlen tot drie typen: 1. genereren van creatieve oplossingen en het waarnemen van hoge niveaus van complexiteit 2. de tendens zich aan normen te houden en complexiteit te beperken en 3. kenmerken van beide, afhankelijk van de aard van de taak. De stadia van Erikson werden vastgesteld met de *Measures of Psychosocial Development* van Hawley (1988). Studenten (n = 426) van de universiteit van Shanghai waren de proefpersonen. Na controle voor sekse en soort studie bleek het niveau van psychosociale ontwikkeling positief gecorreleerd met het genereren van creatieve oplossingen en negatief met het zich strikt aan normen houden.

(3) Benson en Elder (2011) formuleerden paden van individuele identiteitsvorming bij 18-22jarigen. Ze gebruikten de dimensies subjectieve leeftijd en psychosociale rijpheid. Dit resulteerde in vroege en vertraagde patronen van identiteitsontwikkeling - denk aan Eriksons moratorium - en in twee onevenwichtige typen: pseudo-volwassen: subjectieve leeftijd > rijpheid en anticiperen: subjectieve leeftijd < niveau van rijpheid.

Eriksons schema lokte bovendien een poging uit om de Piagetiaanse structuren en Eriksoniaanse stadia in een model onder te brengen dat de levensloop omspannt (Young,

2011, 2012). Dit is een voorbeeld van een hermeneutische inspanning om onderliggende ontwikkelingsdimensies voor beide gedachtenspingsels te vinden. Ze bevatten ontwikkeling van sociale participatie en verbindt deze met ontwikkeling van logische structuren. Young vond, construeerde vijf Piagetiaanse stadia: reflexen, sensorimotoriek, preoperationeel handelen en denken, abstract denken en collectieve intelligentie. Eriksons stadia reconstrueerde hij als:

- (1) non-participatory reflexive socio-emotions
- (2) pre-participatory socio-affects
- (3) peri-participatory social cognitions
- (4) hyper-participatory social mutuality
- (5) super-ordinate participatory collective sociality

De vijf stadia zijn elk gekenmerkt door vijf organisatie- of ordeningsprincipes:

1. coördinatie
2. hiërachisering
3. systematisering
4. vermenigvuldiging
- 5 integratie

De kenmerken verwijzen naar een natuurlijk pad dat in elk stadium doorlopen wordt. Het begint met losse elementen en eindigt geïntegreerd en ondertussen zijn de verschillende ordeningsregels actief. Youngs voorstel heeft conceptuele en vooral empirische uitwerking nodig. Het laat zien dat Piaget en Erikson het beschrijven en begrijpen van de psychosociale ontwikkeling blijven inspireren.

Hoewel het empirisch fundament van Eriksons stadia zwak wordt genoemd, zijn ze inspiratie voor empirisch onderzoek dat intuïtief begrijpelijke resultaten oplevert. Empirische tegenvoorbeelden dat wil zeggen dat de stadia niet bestaan of anders zijn, zijn niet gevonden. De kritiek van Asendorpf (2003, 2010) gaat over het methodologisch gebrekkig onderzoek. Daarom nam hij Eriksons theorie niet op in zijn boek over persoonlijkheid. Er is intussen wel wat steun voor het idee dat iets opgelost moet zijn voor er een nieuwe stap in de psychosociale ontwikkeling gezet kan worden. Zulk onderzoek is retrospectief en dat is kwetsbaar omdat we het verleden als een voorwaarde voor ons (niet) geslaagde (on)gelukkige heden reconstrueren. Er zou *unobtrusive* onderzoek (niet reactief onderzoek, onopgemerkte observatie, vastleggen van onwillekeurige uitingen van de subjecten) nodig zijn naast zelfrapportage.

Loevinger (1918-2008) is een tweede voorbeeld van een zwakke organismische theorie. Zij heeft een theorie over Ego-ontwikkeling ontworpen (1976, 1997). Het Ego beschouwt ze als een *master trait*, een centraal gebied in de persoonsontwikkeling. Bij Freud is het Ego het

compartiment van de persoon met realiteitszin. Volgens Loevinger 'bewandelt' het Ego een pad gemarkeerd door zeven opeenvolgende mijlpalen op vier domeinen: (a) Impulscontrole (b) Karakterontwikkeling (c) Doelgerichtheid en (d) Sociale interactie en Cognitieve stijl.

Jane Loevinger is psychometricus, zie bijvoorbeeld Loevingers 'H' van 1957. Ze 'bekeerde' zich en werd persoonlijkheidsonderzoeker. Aan haar danken we de zeven stadia van Ego-ontwikkeling.

De mijlpalen van Ego-ontwikkeling zijn een voorbeeld van zwakke organismische theorievorming. De kenmerken van de vier domeinen (a, b, c, d) zijn:

I *Impulsief stadium*, symbiotisch, pre-sociaal (tot 5 jaar). Controle ontbreekt (a). Het kind is impulsief en egocentrisch (b). Het kind stelt zich afhankelijk op (c). Het is in het contact met anderen gericht op lichamelijke gevoelens van lust en onlust (d).

II *Zelfbeschermend stadium* (tot 7 jaar). Controle is opportunistisch (a). Het kind is behoedzaam (b). Het is manipulatief in het interpersoonlijk contact (c). Het is gericht op het voorkomen van moeilijkheden (d).

III *Conformistisch stadium* (tot 11 jaar). Controle berust op respect voor regels (a). Het kind is coöperatief (b). Het is loyaal in de intermenselijke omgang (c). Zijn gedrag is gericht op uiterlijkheden (d).

IV *Overgangsfase* naar zelfbewustheid (tot 14 jaar). De adolescent staat toe dat onder bepaalde omstandigheden de impulscontrole kan ophouden (a). Hij is behulpzaam en zelfbewust (b). Hij erkent tegenstrijdige gevoelens (c). Hij blijft gericht op aanpassing (d).

V *Gewetensvolheid* (tot 16 jaar). Controle berust op zelfgekozen standaarden (a). De adolescent is kritisch jegens zichzelf (b). Hij voelt tegenover anderen grote verantwoordelijkheid (c). Hij is gericht op het leveren van prestaties (d).

VI *Individualisme* (tot 18 jaar). Controle berust op eigen standaarden (a). De persoon is tolerant ten opzichte van zijn impulsen (b). Intermenselijk contact berust op wederzijdse achting, respect (c). Hij leert rollen die nodig zijn in het maatschappelijk verkeer en zet zich in voor de ontwikkeling van zijn individualiteit (d).

VII *Autonome en geïntegreerde volwassene*. Controle komt van binnenuit (a). Hij kan met conflicten omgaan (b). Hij ziet in dat mensen van elkaar afhankelijk zijn (c). Hij ontwikkelt op eigen kracht een 'persoonlijkheid' (d).

Loevinger is gestart als psychometricus en ontwikkelde een statistiek: Loevinger's H (zie Van den Brink & Mellenbergh, 1998, p. 200) om het op elkaar voortbouwen van de stadia (cumulatie) te toetsen. Ze ontwikkelde zelf een instrument om het niveau van Ego-

ontwikkeling te bepalen (*Sentence Completion Test*: de Zin Aanvul Test: ZAT). Dit is ongewoon voor een psychometricus - die laat het handwerk aan itemschrijvers over- en de ZAT is ook nog eens een projectieve techniek. Dat is niet geliefd bij psychometrici. Zij zorgde echter voor een uitgewerkt scoringsstelsel voor de antwoorden zodat de overeenstemming tussen beoordelaars voldoende tot hoog is.

De ontwikkelingshypothese van Loevinger zegt dat interventieprogramma's moeten aansluiten bij het ontwikkelingsniveau. Als een programma niet past heeft het geen effect. Dit is een vorm van ATI onderzoek, dat vooralsnog niet zo succesvol is. Cohn en Westenberg (2004) verrichtten een meta-studie om de Ontwikkelingsniveau x Interventie hypothese te onderzoeken. De studie bevatte verschillende steekproeven, bijvoorbeeld psychiatrische patiënten, verslaafde moeders, 'normale' volwassenen en kinderen en verscheidene criteriumgedragingen, bijvoorbeeld probleemgedrag (CBCL), risicogedrag, schoolcijfers, veerkracht en conformiteit. Ze concludeerden dat de niveaus van Ego-ontwikkeling (gecontroleerd voor intelligentie verschillen) en gemeten met de Zinaanvultest '*incremental validity*' toonden naast andere tests die de criteriumgedragingen van sociale aanpassing en adaptatie voorspelden.

Ontwikkelingsprofiel Een ander instrument is ontworpen door de onlangs overleden Nederlandse psychiater Abrahams (1997). Hij sluit aan bij de psychoanalytische theorievorming over persoonsontwikkeling. Hij heeft een profiel met tien stadia gemaakt, dat loopt van onvolwassen structuurloosheid naar geordende rijpheid. De diagnose berust op de analyse van gesprekken over bepaalde onderwerpen. Het scoringsstelsel is niet zo ver uitgewerkt als dat van de ZALC. De *stadia* zijn achtereenvolgens: begin: structuurloosheid, fragmentatie, egocentriciteit, symbiose, verzet, rivaliteit, individuatie, verbondenheid, generativiteit naar het einde: rijpheid. Ze bevatten elementen van Freud, Erikson en Loevinger. De stadia worden eveneens bepaald op *domeinen*: sociale attitudes en objectrelaties, zelfbeeld, normen, behoefte, cognitie, probleemoplossend gedrag en op inhoudelijke thema's. De diagnose levert voor elke persoon een profiel op. Het basismateriaal is een half-gestructureerd interview met als onderwerpen: klachten en problemen van de patiënt, zijn leefwijze, opleiding en werk, intieme relaties, religieuze, politieke en andere activiteiten, sport en hobby's, belastende en bijzondere gebeurtenissen en behoeften, angst, boosheid, schuld, schaamte en gevoelens van tekortschieten. Een dergelijk interview kan met welbespraakte volwassenen gedaan worden. De procedure is tijdrovend, complex en niet volledig gestandaardiseerd en zal daarom in de praktijk niet veel toegepast worden. Bovendien is een onderscheid tussen tien stadia in de volwassenheid niet gemakkelijk in de empirie terug te vinden.

Is zwakke psychosociale ontwikkelingstheorievorming bruikbaar? Een diagnosticus kan de theorieën gebruiken om het niveau van psychosociale ontwikkeling te beschrijven. Ze helpen een cliënt te portretteren en - een beetje (Loevinger) - om voorspellingen te doen.

Niettemin gebruikt een practicus deze schema's weinig. De individuele verschillen instrumenten zijn gemakkelijker te scoren en te interpreteren en het resultaat is goed aan de cliënt uit te leggen. Omdat er in Nederland een bruikbaar instrument voor Ego-ontwikkeling beschikbaar is, is het mogelijk dat er meer onderzoek komt. De diagnosticus kan gebruikmaken van de kwalitatieve indeling van Erikson. Identiteit en integriteit zijn zinvol als beschrijvende concepten. Loevingers instrument is vooralsnog in handen van onderzoekers en een beperkt aantal diagnostici. Het vaststellen van een ontwikkelingsstadium, voor- of achterlopen en stagnatie en fixatie zijn kwalificaties die een diagnosticus wel toekent maar hij steunt daarbij meestal op zijn observaties en interpretatie van gegevens uit anamnese en interview. De toekomst moet uitwijzen of dit type 'tests' bruikbaar is en of onderzoek doorgaat. Het kan zijn dat het projectieve imago van de test, het matige succes van eerder ATI onderzoek, de weerstand tegen het stadiumconcept en de tijd nodig voor afname het een langzame dood doen sterven.

Samenvatting en conclusie

Ontwikkelingstheorieën sluiten aan bij de biologie en embryologie van de 19de eeuw en wijken daarom af van theorievorming in andere subdisciplines. Zij hebben een organismisch, geen mechanistisch uitgangspunt. Ze zijn tegen wil en dank verplicht aan de psychoanalytische opvatting van persoonsontwikkeling. Er worden stadia beschreven die bestaan uit categorieën met kenmerken als ordening en cumulativiteit. Er is een vaste volgorde naar een hoger stadium. Dit wordt zelden getoetst. Categorievorming berust op empirisch onderzoek: één factor of schaal (Brainerd), het bedenken van een onderliggende eenheid: hermeneutisch (Colby & Kohlberg) of het formuleren van een onderliggende systeem: logisch mathematisch af te beelden structuren (Piaget). Er is in de zwakke ontwikkelingstheorie geen zelfde en noodzakelijk eindpunt. Personen kunnen stagneren en terugvallen.

Erikson onderscheidt acht stadia. Elk stadium is gekenmerkt door een crisis, een deugd (en hoofdzonde) en een maatschappelijke, culturele uitdrukking. Het eerste stadium is gekenmerkt door vertrouwen/wantrouwen en het laatste door integriteit/wanhoop. Erikson heeft geen objectief instrument gemaakt om een persoon aan een stadium toe te wijzen. Later zijn instrumenten ontworpen om vast te stellen of er van identiteit, verwarring, moratorium of uitstel of *foreclosure* sprake is. Dit geldt ook voor integriteit/wanhoop. De theorie inspireert tot onderzoek, al is er kritiek op inhoud en methodologie.

Loevinger beschouwt Ego-ontwikkeling als de *master trait* die betrekking heeft op impulscontrole, karaktervorming, doelgerichtheid en sociale interactie. Er zijn zeven stadia die lopen van symbiotisch en zonder impulscontrole naar autonomie met controle over impulsen, onafhankelijkheid en het op eigen kracht doelen kunnen realiseren. Loevinger heeft een Zin Aanvul Test gemaakt die het mogelijk maakt vast te stellen in welk stadium een persoon verkeert. Deze is voor Nederland bewerkt door Westenberg et al. (2000). De theorie bevat een 'niveau Ego-ontwikkeling x Interventie hypothese'. Dat is een variant op

het ATI onderzoek en dat was niet succesvol tot nu. Hoewel de hypothese aandacht verdient, is er weinig animo daar in te investeren door het projectief imago van de ZALC, het complexe scoringsstelsel en onzekere uitkomsten.

In Nederland heeft de psychiater Abrahams een psychoanalytisch ontwikkelingsprofiel geconstrueerd dat voor welbespraakte volwassenen bruikbaar is. De procedure is complex en tijdrovend en dat remt gebruik in de praktijk. Bovendien is het onderscheid tussen tien stadia in de volwassenheid moeilijk empirisch waar te maken dat wil zeggen betrouwbaar aan te tonen.

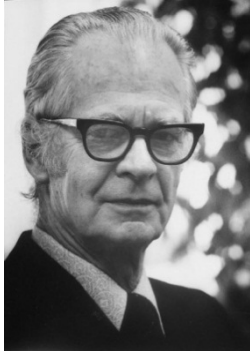
De diagnosticus heeft zijn ervaring en deskundigheid nodig om een ontwikkelingsstadium vast te stellen. Hij kan gebruik maken van uitgeschreven interview onderwerpen en van een nogal bewerkelijk instrumentarium. Trekvragenlijsten zijn gemakkelijker te scoren en uit te leggen. Bovendien gaat het een cliënt vaak om het oplossen van een acuut onmiddellijk probleem en is hij er niet op uit vergezichten op zijn toekomst geschetst te krijgen. Een diagnosticus hoeft zich daar overigens niet door laten te weerhouden zo'n perspectief of prognose te formuleren.

3. Sociale context

De invloed van de sociale context op typerend gedrag is uitgewerkt vanuit een mechanistische en een organismische ontwikkelingsopvatting. De eerste is neutraal over de richting van de verandering en heeft een pragmatische achtergrond. Men wil gedrag controleren en aanpassen aan de eisen van de sociale omgeving. Een sterke ontwikkelingstheorie gaat ervan uit dat er autonome groei is: een organisme loopt niet aan de leiband van de sociale en fysische omgeving. Context verwijst onder meer naar de invloed van willekeurig gemanipuleerde specifieke stimuli, sociale situaties en scholing en training. Hij verwijst ook naar de natuurlijke sociale omgeving van gezin, broers en zussen, leeftijdgenoten, school, buurt en (sub)cultuur. Context omvat zo controle over gedrag dat gaat van geconditioneerde stimuli: de bel die Pawlovs hond deed kwijlen tot de invloed van de cultuur op typerend gedrag.

Eerst ga ik in op gedragsmodificatie waarbij diagnostiek van (on)gewenst gedrag een centrale plaats inneemt. Skinners experimentele werk is een bron van inspiratie voor de functionele gedragsanalyse. Ten tweede wordt een poging tot een behavioristische persoonsleer van Staats (1993) besproken. Ten derde komen de benaderingen van twee sociaalleren theoretici aan de orde: Rotter: geschiedenis van reinforcement en Bandura: sociaal leren door imitatie van een ander die een model voor iemand is. Staats blijft dicht bij de klassieke leertheorie, Rotter voegt de geschiedenis van ervaren steun en het ontbreken van steun toe en Bandura benadrukt het leren van gedrag via personen uit de sociale omgeving. Ten vierde, worden twee natuurlijke contexten toegelicht: leeftijdgenoten en cultuur.

Skinner Het behaviorisme heeft tot de praktijk van gedragsmodificatie geleid sinds Skinner zijn beroemde experimenten met duiven en ratten uitvoerde. Er was uiteraard impliciete kennis over hoe gedrag te beïnvloeden. Mensen zijn immers uitstekende manipulators. Wat doen ouders, leraren, managers en bestuurders anders. De laatsten houden ervan de lakens uit te delen met leuzen als: 'Alle neuzen één kant op'; 'We gaan er als één man voor'. Impliciete kennis over het sturen van gedrag werd gesystematiseerd en theoretisch gefundeerd in de gedragsmodificatie.

Burrhus F. Skinner begon met een studie in de theologie, werd behaviorist en trainde dieren om leerwetten te kunnen beschrijven. Later keerde hij terug naar zijn missie om de wereld te verbeteren in zijn boek over hoe mensen gelukkig te maken in zijn behavioristisch universum. Hij beschouwde bijvoorbeeld gevangenisstraf als zinloos omdat straffen geen nieuw gedrag aanleren en slechts het ongewenste gedrag tijdelijk onderdrukken.

Functionele gedragsanalyse Daarin wordt nagegaan hoe bestaand gedrag kan worden verminderd, vermeerderd, uitgedoofd of afgeleerd en nieuw gedrag aangeleerd. Het diagnosticeren van gedrag is een onderdeel van de functionele gedragsanalyse. Het heeft betrekking op een te veel, bijvoorbeeld roken, drinken van alcohol, een tekort, bijvoorbeeld iemand maakt geen contact met anderen of een op zichzelf acceptabel gedrag dat op de verkeerde plaats vertoond wordt bijvoorbeeld lachen bij een begrafenis, slapen en snurken in de hoorcollegezaal die overigens verdwijnt. Ze gunnen de student geen rust. Ook worden positieve kanten van de persoon geobserveerd zodat die versterkt kunnen worden. De gedragstherapeut bepaalt eerst exact hoe vaak het gedrag onder welke specifieke omstandigheden voorkomt: de *baseline*. Deze moet stabiel zijn en geen richting hebben want dat bemoeilijkt de oorzakelijke interpretatie van de interventie. Er wordt vervolgens een behavioristische therapie gekozen. Daarna wordt deze onderbroken om te zien of het inderdaad de therapie is geweest die het gedrag veranderde. Ten slotte wordt de therapie weer ingesteld om het gedrag opnieuw in de gewenste richting te wijzigen.

De betekenis van deze praktijk wordt wellicht onderschat bij het diagnosticeren van vragen of problemen van de cliënt. Er vindt een nauwkeurige vaststelling plaats van condities die (on)gewenst gedrag tot stand brengen en in stand houden. Onderschatting of veronachtzaming hangt mogelijk samen met de atomistische aanpak en het manipulatieve

karakter van de gedragsmodificatie. Je neemt aan dat een gedrags-, emotioneel of cognitief probleem zelden eenvoudig is. De aanpak heeft waarde want effecten zijn regelmatig aangetoond en de methodologie is precies uitgewerkt in de *Single-Case-Experimental-Designs* (SCED), een speciaal geval van de $n = 1$ ontwerpen.

Daar horen ook dagboeken, *case formulation* en *Ecological Momentary Assessment* (EMA) bij. De diagnostiek van de afhankelijke variabele, het doelgedrag bevat een observatie van dat gedrag of een gedragsneerslag. Een *review* van 24 SCED tijdschriften door Smith (2012) liet zien dat slechts 6% van de 409 studies EMAs waren. Experimentele $n = 1$ ontwerpen zijn gestandaardiseerd. In het begin werd *eye balling* (visuele analyse) gebruikt om te bepalen of een behandeling effect had. Modellen en statistische analyses, vooral SEM en tijdserie analyse winnen terrein. Visuele analyse was aanwezig in 41.5% en statistische in 31.3%. Smith neemt aan dat er steeds meer statistisch geanalyseerd gaat worden in SCED.

De diagnosticus heeft geen tijd om deze analyses toe te passen maar kennis van functionele relaties tussen specifieke stimuli en goed te omschrijven probleemgedrag is nuttig. Er zijn gespecialiseerde tijdschriften voor functionele gedragsanalyse, bijvoorbeeld *Journal of Applied Behavior Analysis* (JABA), *Behavioral Interventions*, *Journal of Positive Behavior Interventions*, *Research in Autism Spectrum Disorders* (zie Smith, 2012, p. 4 voor een overzicht).

Het doelgedrag van functionele gedragsanalyse is gevarieerd van drinken, roken, te hard rijden, nagelbijten tot tandenpoetsen. Het specifieke gedrag wordt direct geobserveerd en geteld. Er zijn geen tests nodig. Dit contextconcept komt uit het behaviorisme en is later uitgebreid naar het cognitief behaviorisme. Bandura en Rotter haalden het dagelijks leven in het laboratorium. De situaties die ze nabootsten waren personen om te imiteren, modellen en de geschiedenis van reinforcements en onthouden van beloning en/of straf. De context is overzichtelijk en te manipuleren en controleren. Gevalsformulering en EMA verschillen daarvan want de cliënt vertelt over gedrag-situatie combinaties die volgens hem met zijn vraag of probleem te maken hebben.

Staats heeft in 1993 een raamwerk geschetst voor een behavioristische persoonsleer. Hij stelt het individu voor als een constellatie van gedragsrepertoires: *Basic Behavioral Repertoires* (BBRs). Deze bouwen op elkaar voort en vormen een hiërarchie. Persoonlijkheid wordt een afhankelijke variabele want condities waaronder en waardoor iets geleerd wordt bepalen de persoonlijkheid. De fundamentele leerprocessen van habituatie en klassieke en operante conditionering verbinden gedrag met stimuli. Zo bouwt een kind repertoires op van cognities, taal, emoties, motivaties en sensomotorische vaardigheden. Dit complexe gedrag kan ook zelf weer als onafhankelijke variabele fungeren voor het uitlokken van ander gedrag.

De repertoires benut Staats om antwoorden op intelligentietests en op vragenlijsten voor interesses en zelfconcept te beschrijven. De BBRs zijn volgens hem fundamentele en preciezer dan de semantische persoonsconstructen. Naar zijn oordeel heeft hij zo een nieuw

type persoonsleer ontworpen waarin het individuele gedrag opgebouwd is uit cognitieve, emotionele, motivationele en sensomotorische BBRs. Het gaat Staats niet om individuele verschillen maar om verworven gedragsrepertoires. Vragenlijsten stellen volgens hem trekcores vast die los van die instrumenten omschreven worden. Een trek is zo dat wat de trektest meet en heeft zo geen theoretische basis. Het voorstel van Staats heeft niet geresulteerd in een behavioristische leer over gedragswijzen van de persoon. Als persoonsleer heeft zijn behaviorisme gefaald. Het is een te ver doorgeschoten geloof in stimuli en een passieve ontvanger.

Julian Rotter en Albert Bandura Eerstgenoemde formuleerde een sociaallere theorie die toegepast is op emoties, sociale angst en voorkeuren. Hij kende het werk van Asch en Adler en werd beïnvloed door (neo) behavioristen als Hull, Skinner en Tolman. Een persoon bouwt op grond van ervaren steun (*reinforcement*) verwachtingen (*expectancies*) op. Dit wordt een controle- en uitlokkingmechanisme voor gedrag. Hij probeerde individueel gedrag te voorspellen met behulp van formules met controlerende en uitlokkende factoren. Ieder individu heeft een uniek *behavior potential* (BP) dat een functie is van *expectancy* en *reinforcement value*:

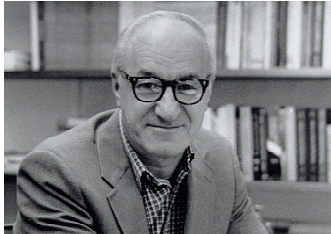
$$BP_x, s_1, r_a = f(E_x, r_a, \& R_{va}, S_1)$$

Het gedragspotentieel (BP_x), dat verschijnt in situatie 1 [s₁ in relatie tot reinforcement a (r_a)], is een functie van de verwachtingen voor gedrag x in situatie 1 (s₁) en de reinforcementwaarde van a in situatie 1 (R_{va}, S₁). B = gedrag; R = reinforcement, E = de verwachting reinforcement te krijgen. E is opgebouwd uit de ervaring van steun of reinforcement en het ontbreken daarvan.

De formule klinkt elegant en is door zijn beknoptheid aantrekkelijk maar ze is hier een uitdrukking voor iets dat vanzelf spreekt. Ze stelt de persoonlijke *geschiedenis* van steun aan de orde en die leidt tot een verwachting van wat een bepaald gedrag de persoon gaat opleveren. Een persoon heeft immers een geheugen. Volgens behavioristen is het doel van gedrag het vermijden van pijn en verkrijgen van genot en welbevinden. Het is moeilijk om zulke formules om te zetten in concreet gedrag. Wat moet je immers allemaal te weten zien te komen en wie is de informant? Is die betrouwbaar en valide? Dit maakt deze opvatting minder bruikbaar voor een diagnosticus. Dat neemt niet weg dat hij soms een inschatting maakt van die geschiedenis van steun, bijvoorbeeld thuis en op school.

Rotter's idee over verwachtingen van reinforcement is uitgewerkt tot een individuele verschillen dimensie: 'interne versus externe controle'. Mensen die hun steun zelf kunnen regelen zijn intern gecontroleerd. Zij die telkens denken te moeten afwachten of er steun komt, zijn extern gecontroleerd. De waarnemingen en schattingen van de persoon over wat zijn sociale omgeving te bieden heeft leiden tot een plaats op een schaal tussen intern en extern gecontroleerd. Bandura verrijkte het behaviorisme met een nieuw maar voor de hand liggend leermechanisme. Ieder weet dat we gedrag leren van anderen door naar hen

te kijken. Kinderen imiteren gedragingen onder meer met het oog op het verkrijgen van steun. Ze doen dat ook voor hun plezier, denk aan basisschoolleerlingen die hun leraar imiteren. Het leren van modellen is nauwkeurig door Bandura uitgewerkt. Men leert niet zomaar en van iedereen. Modellen moeten goed zichtbaar zijn en status en succes hebben.

Albert Bandura: van klassiek behaviorisme naar leren van anderen: modelleren, naar de individuele verschillen: de trek *Self-Efficacy*.

Net als Rotter heeft Bandura een instrument gemaakt dat individuele verschillen meet in *self-efficacy*. De leergeschiedenis laat sporen na en personen ontleen aan hun geschiedenis van succes en falen een opvatting en inschatting van de mate van hun doeltreffendheid (*self-efficacy*).

Bovenstaande laat zien dat stimuli die gedrag controleren door de tijd heen gewijzigd zijn. Staats blijft dicht bij het klassiek behaviorisme. Rotter en Bandura erkennen een geheugen voor wat geleerd is en het bestaan van de waarneming van eigen doeltreffendheid en doelgerichtheid.

Natuurlijke contexten Twee essays bespreek ik om het denken over wat de natuurlijke *habitat* met ons gedrag doet te laten zien. Deze maakt ons voor een deel tot de personen die we zijn. Deze contexten treffen we aan. We zijn er in verzeild geraakt of we willen of niet. Het is *natuurlijke omgeving* die bestaat uit personen, gezin, leeftijdgenoten, broers en zussen, school, buurt en (sub)cultuur.

(1) Judith Harris (1995) vroeg zich af welke de effectieve stimuli en situaties zijn die de persoonlijkheid van een kind vormen. We komen gemakkelijk tot het oordeel dat de ouders het belangrijkste zijn. Gedragsgenetisch onderzoek laat echter zien dat de variantie in trekken als intelligentie en persoonlijkheid bij kinderen hoger correleert met verschillen *binnen* dan *tussen* gezinnen. In gedragsgenetische studies neemt overerfbaarheid (h^2) 30% tot 50% van de variantie in die kenmerken voor haar rekening. De rest wordt aan de omgeving toegeschreven, ongeveer 15% binnen en 5% tussen gezinnen. Een deel van de variantie heeft geen duidelijke bron. Men gaat ervan uit dat er een stabiel overgeërfd deel is en een deel dat de vorming van een contextspecifiek zelf toestaat. Een persoon wordt daarbij opgevat als een verzameling 'zelden'.

De gedragsgenetica levert deze percentages maar doet geen genetisch en omgevingsonderzoek. Ze stelt immers niets rechtstreeks aan de genen en de omgeving vast. Onderstaande box vertelt iets over *genetically informed research* en de bronnen van variantie geschat door middel van verwantschapsonderzoek. Het wordt hier al ter sprake

gebracht omdat de gedragsgenetica een deel is van de studie over de relatie tussen genen en gedrag. Onderstaande tekst parafraseert voor een deel een hoofdstuk van Brendgen et al. (2012).

Box Moleculaire gedragsgenetica, (n)iets voor psychologen?

Kwantitatief en moleculair genetisch onderzoek bieden twee manieren om genetische invloeden op een (gedrags)kenmerk in een steekproef te bepalen. Het eerste staat in psychologietekstboeken. Het tweede type onderzoek is er op gericht om te achterhalen wat specifieke genen bijdragen aan een bepaald gedrag of fysiek kenmerk. Dit vraagt om genetische kennis waarover een psycholoog of pedagoog meestal niet beschikt. Het gen is voorlopig de beste kandidaat om uit te leggen wat wordt doorgegeven aan een nieuw individu. Mensen zijn slaven van hun genen. Het gaat immers niet om ons, individuen maar om de genen. Die willen voort, overleven. Een gen is een specifiek deel van het genoom dat langzamerhand van steeds meer levende wezens volledig beschreven wordt. Zelfs een voorlopige definitie van het gen is niet eenvoudig. De biologe Pearson (2006) had er een pagina in *Nature* voor nodig. Het gen is een herkenbaar stuk van het genoom dat de eenheid van erfelijkheid is. Het vervult bepaalde functies. Een bekend voorbeeld is de codering voor een bepaalde oogkleur. Van elk gen zijn er twee versies. De combinatie van de twee corresponderende genen (allelen) bepaalt op welke manier de codering van het gen tot uitdrukking komt. Dat zijn de aloude Mendeliaanse overervingswetten. Hetzelfde gen kan verschillend uitwerken in individuen. Het bijzondere bij mensen en zoogdieren is seksuele reproductie. Daarbij wordt niet het hele genoom doorgegeven zoals bij asexuele reproductie maar een onvoorspelbare combinatie van allelen. Daarbij worden de andere twee heften verspild want het kind krijgt de helft van de genen van vader en moeder.

Nisbett et al. (2012, zie verderop) meldden bijvoorbeeld dat er 282 genen bekend zijn die bijdragen aan mentale retardatie. Dit getal zegt dat er veel bij betrokken is en er veel vormen van retardatie kunnen zijn. Waarschijnlijk geldt dit ook voor depressie, intelligentie, extraversie, gewetensvolheid, enzovoort. Er zijn vele genen en hormonen betrokken bij variatie in die gedragingen. Het is dan ook niet eenvoudig om de precieze genen en combinaties te vinden die tot dat specifieke gedrag of die afwijking leiden. Vele gedragingen zijn bovendien multipel realiseerbaar dat wil zeggen door verschillende hormoon en genen combinaties. Er zijn geen of weinig één op één patronen.

Gedragsgenetische studies in de tekstboeken leveren de verdelingen van varianties over omgevingen (binnen en tussen gezinnen) en genen.

Box 'Gewone' gedragsgenetica

In kwantitatief gedragsgenetisch onderzoek worden geen genen en ook geen omgevingen gemeten. De ontwerpen schatten drie bronnen van variantie: genetische, gedeelde, gemeenschappelijke omgevingsfactoren en niet gedeelde unieke omgevingsfactoren. Het eerste is duidelijk: MZ tweelingen hebben hetzelfde genetisch materiaal: 100% gelijk. De verschillen moeten dan aan de gedeelde + niet gedeelde omgevingsfactoren toegeschreven worden. DZ tweelingen delen 50%. Voorbeelden van de tweede bron zijn onder meer SES, opleiding van ouders, buurt en behuizing. De

derde bron gaat om omgevingsfactoren die binnen of buiten het gezin leden van hetzelfde gezin *verschillend* maken op een trek of attribuut. Je kunt denken aan verschillende behandeling door ouders en door broers en zussen onderling. Daar komen bronnen buiten het gezin bij, vooral leeftijdgenoten. Broers en zusjes hebben verschillende vrienden, gaan niet naar dezelfde school, doen aan verschillende sporten, en ga zo maar door. Het gegeven of feit dat MZ tweelingen 100% delen en DZ 50% helpt bij het schatten van genetische effecten: de brede overerfbaarheidscoëfficiënt is $h^2B = 2(r_{MZ} - r_{DZ})$. Als de r_{MZ} .80 is en de r_{DZ} .50 dan is het genetisch effect $h^2B = 2(.80 - .50) = .60$. De gedeelde omgeving (c^2) wordt geschat door de MZ correlatie van de 2 x DZ correlatie van $r = 1.00$ af te trekken: $1.00 - r_{MZ} = 1.00 - .80 = .20$; e^2 is een schatting van de meetfout. Dit is het ACE model: A is latente additieve variantie, C is latente gedeelde omgevingsvariantie en E de latente niet-gedeelde omgevingsvariantie. In dit model neemt men aan dat de drie invloeden opgeteld, onafhankelijk gemeten en geschat kunnen worden. Genen en omgeving interacteren altijd en onontkoombaar ook al haal je ze variantie-analytisch uit elkaar. Dit heeft geleid tot het G x E onderzoek. Dat verwijst naar genen-omgeving interactie (GEI) en naar genen-omgeving-correlatie (GIC). GEI betekent dat het effect van genen op het gedrag afhangt van omgevingscondities. Anders gezegd, een effect van de omgevingscondities op een gedrag varieert met de genetische dispositie van een individu. Bijvoorbeeld de kwetsbaarheid van een kind om te dik te worden zal gemakkelijker manifest worden in een omgeving met veel *fast food* dan in een omgeving met een uitgebalanceerd dieet. Het tweede is te zien bij de erfelijke stofwisselingsziekte fenylketonurie. Dat is een specifieke omgeving (lactose) die tot mentale retardatie leidt bij kinderen met dat risico gen. GIC verwijst naar de situatie waarin specifieke genotypen geassocieerd zijn met specifieke omgevingen. GIC kan ontstaan door omgevingsinvloeden op genen bijvoorbeeld een specifieke omgevingsfactor lokt het voorkomen van specifieke genotypen uit boven andere (evolutionaire processen). Het kan ook het gevolg zijn van genetische invloeden op de omgeving. Personen met een genetische kwetsbaarheid voor depressie onttrekken zich aan sociale activiteiten, krijgen geen baan, raken sociaal geïsoleerd, enzovoort.

Een diagnosticus wil weten wat het effect van genen op de omgeving is (GIC). Hij weet echter niets over de omvang van de A, C en E variantiecomponenten en de GEI en GIC waarden voor het probleem/vraag van zijn cliënt. Er zijn schattingen in steekproeven en daar heeft hij niet veel aan. Hij weet natuurlijk wel dat GEI en GIC een rol spelen maar de gegevens zijn incompleet voor hem. Bovendien wordt A overschat omdat interactie tussen genetische en gedeelde omgevingsfactoren niet meegerekend wordt. E kan overschat worden als geen rekening gehouden wordt met de interactie tussen genetische en niet-gedeelde factoren (zie voor een uitvoerige beschrijving: Brendgen, 2012. Deze box steunt op haar beschrijving).

Harris heeft het over genetische verwantschap en over een bron buiten ouders die volgens haar te weinig aandacht krijgt. Zij denkt aan groepsgedrag en socialisatie door *leeftijdgenoten*. Zij zijn een belangrijke bron voor de verschillende 'zelden'. Groepsgedrag met leeftijdgenoten bevat verschijnselen als de voorkeur voor de *in-group*, afstand nemen tot- en zelfs vijandigheid tegenover een *out-group* en waarnemen van contrasten tussen groepen. Kinderen leren veel thuis maar wat ze daar leren is onvoldoende om buitenshuis te kunnen functioneren. Buiten worden ze meer afgerekend op hun gedrag dan thuis. We leren dat van jong tot oud, vanaf de crèche tot in het verpleeghuis. Hun 'zelden' veranderen

als gevolg van processen van assimilatie en accommodatie aan nieuwe en bekende groepen. Ze eindigt haar artikel met de klassieke uitspraak: ... *it takes a village to raise a child*. Dat 'dorp' bevat alle groepen die nodig zijn om een persoon te worden en hun bijdrage is volgens Harris groter dan die van de ouders.

(2) Tomasello et al. (1993) benadrukken eveneens de omgeving in de wording van de persoon. Ze brengen cultuur onder de aandacht. Cultuur delen we. Er zijn subculturen en we maken van verschillende deel uit. Ze beginnen met ons 'dierlijk' verleden maar wijzen vooral op de unieke menselijk vaardigheid om culturele producten te maken. *Cultureel leren* komt in de loop van de ontwikkeling tot uiting in drie vormen:

(1) imiterend leren: conventionele symbolen zijn willekeurig en kunnen alleen door imiteren geleerd worden

(2) instructie: leren thuis, op school, van ouders en leeftijdgenoten

(3) leren door samenwerking: de gezamenlijke materiële en symbolische constructies van culturele groepen. Voor sociaal leren en sociale cognitie moet iemand in staat zijn het perspectief van een ander in te nemen.

Mensen hebben systemen gemaakt als wiskunde en grammatica omdat ze in staat zijn te *reflecteren* op hun eigen gedrag, taal en denken. Het tot stand brengen van die systemen vraagt om clubjes van personen en instituties. De informatieverwerkingsstudies zijn volgens de auteurs niet in staat om kennen, persoonlijkheid en ontwikkeling te verklaren.

Helpen deze benaderingen de diagnosticus bij het vaststellen en analyseren van de vraag van de cliënt? Gedragsmodificatie heeft zijn diagnostisch en therapeutisch zijn nut bewezen. Hij heeft geen voordeel van de BBRs van Staats. Bandura en Rotters werk leiden tot en helpen bij het formuleren van voor de hand liggende hypothesen over het ontstaan en in stand houden van (on)gewenst gedrag van de cliënt. De diagnosticus heeft zo een nuttig en toegankelijk begripstelsel ter beschikking. Gedragsmodificatie kent een diagnostische fase: vaststellen van de *baseline* maar de diagnosticus laat dat over aan een expert op het gebied van gedragsmodificatie. De natuurlijke omgeving draagt bij aan de variantie in gedragingen in een steekproef. Elke diagnosticus probeert de invloeden van de natuurlijke sociale omgeving vast te stellen voor zijn cliënt. De kaders van Harris en Tomasello et al. zijn daarbij weliswaar inspirerend maar niet concreet genoeg om de invloed van leeftijdgenoten en cultuur op het gedrag van de cliënt te diagnosticeren.

Samenvatting en conclusie

Contexttheorieën zijn neutraal over de richting van de ontwikkeling. Ze benadrukken de rol van de onmiddellijke omgeving op het verwerven en in stand houden van typerend gedrag. In de functionele gedragsanalyse en gedragsmodificatie wordt ongewenst gedrag afgeleerd en gewenst gedrag aangeleerd. Diagnostiek houdt daarbij in dat de mate van een omschreven gedrag bijvoorbeeld roken wordt vastgesteld, de *baseline*. Er wordt een

therapie ingesteld als die stabiel is. Er wordt niet nagegaan of er individuele verschillen bestaan in aan- en afleren op grond van de reinforcement geschiedenis en het opgebouwde zelfstelsel.

De sociale context varieert van specifieke stimuli - de gemanipuleerde context - tot cultuur: cultureel leren in de natuurlijke omgeving. Staats heeft aan de leertheorie BBRs ontleend om een behavioristische persoonlijkheidsleer te ontwerpen. BBRs zijn cumulatief en hiërarchisch en volgens hem stellen ze iemand in staat om taal, cognities, emoties, motivaties en sensomotorische vaardigheden te verwerven. Er zijn geen individuele verschillen in gedragswijzen mee beschreven omdat de nadruk ligt op verandering van gedrag ten gevolge van stimuli. Het gedrag zelf is een stimulus voor een volgend gedrag. De leertheorieën van Rotter en Bandura bieden constructen om angst, vermijding, verwachtingen en het tot stand komen van zelfsystemen te beschrijven. Deze zijn niet bedoeld om verschillen tussen personen op dimensies te meten maar om het effect van experimentele condities aan te tonen. Personen kunnen echter in beginsel beschreven worden met hun individueel verschillende *reinforcement* geschiedenis en daaruit voortgekomen verwachtingen. De constructen zijn dan ook als variabelen van individuele verschillen opgevat: *internal-external control* (Rotter) en *self-efficacy* (Bandura).

In het behaviorisme is (sociale) context veranderd. Het gaat van een specifieke stimulus naar de geschiedenis van ontvangen steun en leren van anderen. De studies zijn experimenteel en het gaat om gemanipuleerde sociale contexten. Harris en Tomasello et al. richten zich vooral op de natuurlijke sociale context waarin we verzeild raken. Ze leggen de nadruk op respectievelijk natuurlijk leren van leeftijdgenoten en binnen de cultuur.

Aangezien de diagnosticus graag over voor instrumenten beschikt die individuele verschillen meten gaat hij soms voorbij aan de mogelijkheden van de leertheorie en de kennis over in stand houden en veranderen van gedrag. De diagnosticus heeft niet veel aan de BBRs maar kan aan Bandura en Rotter concepten ontleen om het ontstaan en in stand houden van (on)gewenst gedrag van de cliënt te beschrijven en te verklaren. De natuurlijke sociale omgeving is door Harris en Tomasello et al. weliswaar inspirerend beschreven, maar niet direct bruikbaar voor het interpreteren van het gedrag van de cliënt.

4. Persoonskenmerken en hun relatie met andere gedragingen

Individuele verschillen in karakter zijn zo vaak en zo veel met ander gedrag gecorreleerd omdat er volop eenvoudig te scoren en interpreteren vragenlijsten zijn. Er is ook een inhoudelijke reden want persoonlijkheid wordt opgevat als bron of kern die naar ander gedrag 'uitstraalt'. Voor de diagnosticus heeft het zin te weten met welke draadjes karakterkenmerken onderling en met ander gedrag verbonden zijn. Ik ga in op relaties met IQ, emoties, waarden en attitudes. Persoonsontwikkeling is ook gecorreleerd met ander gedrag, bijvoorbeeld Loevingers niveaus van Ego-ontwikkeling met intelligentie. De hypothese is dat hoe rijper de persoon, hoe intelligenter. Dit type studies is zeldzaam want trekken en ontwikkeling worden als gescheiden domeinen gezien. Individuele verschillen en

sociale context zijn terug te vinden en gedragsgenetisch onderzoek en in onderzoek dat omgevingsvariaties aan persoonskenmerken koppelt. Contextkenmerken als SES en opvoedingsstijl zijn gecorreleerd met persoonlijkheidsvragenlijsten als de BF, EPQ, 16PF, NPV.

Intelligentie (IQ) Tests worden verdeeld in typerend gedrag tegenover prestaties. Ze zijn onderscheiden maar dat neemt niet weg dat de relatie tussen IQ en persoonlijkheid onderzocht is. In expliciete theorievorming wordt een verband verondersteld tussen Extraversie, Openheid en Neuroticisme en IQ. Ackerman en Heggstad (1997) verrichtten een overzichtsstudie naar de relaties en vonden dat prestaties significant met deze trekken gecorreleerd zijn. Er zijn dus gemeenschappelijke bronnen van variantie bij persoonlijkheid en prestatie. Er zijn negatieve correlaties van IQ met Neuroticisme, Psychoticisme en Angst gevonden en positieve met Openheid en 'Ideational Fluency', een maat voor creativiteit. Intellectuele prestaties worden regelmatig aan persoonlijkheid gekoppeld. Voorbeelden:

(1) Er zijn zwakke correlaties gevonden tussen IQ en Openheid, Gewetensvolheid, Emotionele Stabiliteit en Extraversie. Hoewel Sternberg (1985a) en Sternberg en Hubart (1992) intelligentie van creativiteit scheiden gaan Nusbaum en Silvia (2010) er van uit dat Gf (*fluid intelligence*) en *executive* intelligentie (uitvoerende informatieverwerkingsprocessen) centraal zijn voor creatief denken. Ze gebruiken daarvoor een gesofisticeerde latente variabelen modelering en vonden steun voor de hypothese dat Gf en *Unusual Uses* (een Guilford-creativiteitsmaat) significant gecorreleerd waren. Irwing et al. (2012) correleerden de *General Personality Factor* (GPF) en de MMPI met 15 prestatietests bij 4462 Vietnam veteranen. Ze hanteerden exclusiecriteria voor hun steekproef zoals militaire rang niet hoger dan sergeant en alleen scores boven het 10de percentiel van een algemene geschiktheidstest. Voor het overige was de steekproef representatief voor de mannelijke VS bevolking tussen 1965 en 1971. Een hiërarchische CFA op de MMPI en de 15 cognitieve tests leverden drie eerste-orde-factoren op van de MMPI: I Somatisatie, II Internalisatie en III Externalisatie en vier van de capaciteitentests: I *Memory*, II *Dexterity* (handigheid, kundigheid, bedrevenheid), III *Crystallized Intelligence* en IV *Fluid Intelligence*. Het CFA model paste en leverde een schatting van $r = .23$ voor de correlatie tussen G (IQ) en G(PF) (persoonlijkheid) op. Hiervoor troffen we hogere waarden - ook met Emotionele Intelligentie - aan en verderop zien we dat in de Van der Linden et al. studies. Het varieert met andere woorden substantieel. Irwing et al.'s resultaat leest als volgt: Hoe hoger de score op G, hoe hoger de score op GPF. De auteurs verwachtten zelfs een hogere correlatie en wijten de tegenvallende waarden aan *restriction of range* (beperkt scorebereik en dus variantie) van de steekproef. De correlatie is bescheiden en verschilt overigens niet van die in andere studies.

(2) Zijn intelligente mensen ook interpersoonlijk gevoelig of het tegenovergestelde? Murphy en Hall (2011) verrichtten een meta-analyse met 38 onafhankelijke steekproeven met 2988 deelnemers. Ze concludeerden dat sociale gesofisticeerdheid, het accuraat emoties en intenties van anderen kunnen decoderen samenhang met IQ ($r = .19$, $p < .001$). Dit is een zwakke relatie maar we kunnen vaststellen dat het omgekeerde niet het geval is.

(3) Mankeert het 'hoog IQ types' aan gezond verstand. Woodley (2010) noemde dit de *clever sillies* hypothese. Ze zouden elke vraag en ieder verschijnsel overanalyseren en vervolgens de verkeerde conclusies trekken. Hij vond geen steun voor de hypothese maar stelt wel dat 'de hoog IQ types' sociale verschijnselen graag rationeel en objectief benaderen.

(4) Von Stumm et al. (2011) gebruiken padanalyse om te laten zien dat de effecten van intelligentie op prestaties in het onderwijs nauwelijks worden gemedieerd door de persoonlijkheidstrekken, behalve Gewetensvolheid en eerder door *typical intellectual engagement*. Dat is intellectuele nieuwsgierig- en betrokkenheid. De opgetelde effecten van intellectuele nieuwsgierigheid en inspanning zijn even sterk als van intelligentie. Het resultaat is niet verrassend want intelligente inspanningen en nieuwsgierigheid: *a hungry and effortful mind* gaan samen om verschillen in prestaties te genereren.

(5) Von Stumm en Ackerman (2012) verrichtten een meta-studie waarin ze 34 trekconstructen identificeerden die naar intellectuele investering verwezen (zie hun appendix A: p. 24). Bijvoorbeeld *investment*, behoefte aan kennis, Intellectuele nieuwsgierigheid, epistemische nieuwsgierigheid, liefde voor waarheid, zoeken naar het nieuwe, openheid voor nieuwe ervaringen, Abstract denken: graag nadenken, behoefte aan informatie, bedachtzaamheid, *Novelty*, *Sensation seeking*: altijd op zoek naar iets nieuws, naar sensatie, openheid, *Absorption*: opgaan in iets, fantaseren, openstaan en *Sociale nieuwsgierigheid*. De indicatoren voor intelligentie waren uitgekristalliseerde intelligentie (Gc), schoolprestatie (GPA), toelatingsexamencijfers voor *college* en verworven kennis. Hun analyse bevatte 112 studies met 236 coëfficiënten en een steekproef van 60.097 deelnemers. Als verwacht kan worden - denk aan de Schmidt en Hunter studie van 1998 met correlaties tussen .10 en .64 - varieerden de coëfficiënten aanzienlijk: van $r = .00$ tot $r = .58$. De gemiddelde waarde bedroeg $r = .30$. De auteurs concluderen dat *Investment traits* positief correleren met prestaties in onderwijs en op het werk. De kenmerken die Von Stumm en Ackerman onderzochten staan dicht bij intellectueel presteren dan de BF. Poropat vond in een uitgebreide meta-studie over de relatie van de BF met prestaties een gemiddelde waarde van $r = .19$.

(6) McAbee en Oswald (2013) namen vijf persoonlijkheidsvragenlijsten af, alle versies van de BF maar met verschillende responstypen. Ze probeerden er het *Grade Point Average* (GPA) mee te voorspellen. Ze verzamelden 151 studies tussen 1991 en 2012 met 274 correlaties. Als vaker was de hoogste correlatie die van de GPA met Gewetensvolheid ($r = .23$). Er waren kleine verschillen tussen de BF versies: de waarden varieerden tussen de $r = .15$ en $r = .23$. Samenhangen met de overige vier van de Vijf waren laag: $r_s < .10$.

(7) Mussel (2013) stelt voor om de persoonlijkheidstrekken en intellectueel functioneren in één kader onder te brengen. Onder het laatste rekent hij schoolprestaties, beroepsinteresse en -prestatie en activiteiten in de vrije tijd. Intelligentie wordt geconceptualiseerd als operaties van zoeken en veroveren (*conquering*), doorzetten en processen als denken, leren en creativiteit. Persoonskenmerken zijn verbonden met deze operaties en processen. Behoeftes aan kennis, intellectueel engagement, openheid voor ideeën en intrinsieke motivatie zijn verbonden met zoekoperaties en denkprocessen. Doelgerichtheid en werkgerichte nieuwsgierigheid zijn gecorreleerd met zoeken en leren. De zoekoperaties en het leerproces worden tegengehouden door het *deficit-type* nieuwsgierigheid (zie hun Figuur 1 op p. 2) De auteur claimt steun voor het kader in drie empirische studies: de operaties konden empirisch onderscheiden worden en bleken gerelateerd aan specifieke interacties met de omgeving gedurende de levensloop. Correlaties tot $r = .30$ werden gevonden. Die zijn ongeveer gelijk aan de waarden die Von Stumm en Ackerman

rapporteerden. Deze zijn bescheiden tot gemiddeld en hoger dan gemiddelde $r = .19$ in de meta-studie van Poropat.

Correlaties tussen intelligentie, GPA en persoonskenmerken zijn dus regelmatig gevonden en gaan in de richting die we intuïtief en met gezond verstand begrijpen. Er zijn geen dissidente resultaten. De correlaties variëren van verwaarloosbaar, bescheiden tot gemiddeld. De score die berust op de combinatie van intellectuele nieuwsgierigheid en inspanning, evenaart de IQ score als voorspeller. De statistische analyses voor de persoon x cognitie relaties worden steeds complexer: SEM, padanalyse, latente trek modellen en meta-analyses. Recent is mediatie analyse populair. Een samenhang zelfs een niet significante kan over verschillende schijven of meer variabelen lopen. Enkele daarvan kunnen wel significant zijn (MacKinnon, 2008). Deze complexe mediaties bieden nuances maar leiden zelden tot hogere uitslagen. De correlaties en verklaarde varianties blijven bescheiden. Ze zijn door middel van een hermeneutische inspanning in een kader gezet, een structuur van intellectuele processen & operaties en karakterkenmerken, zoals behoefte aan kennen en kennis, intrinsieke motivatie, nieuwsgierigheid voor een specifiek domein en openheid. De resultaten laten zien dat het onderscheid tussen *maximum* en *typical performance* zin heeft want ze vallen niet samen.

Emotie Naast cognitie en intelligentie kunnen individuele verschillen in emoties verbonden worden met persoonskenmerken. In tekstboeken staan emotie en motivatie doorgaans bij elkaar. Een diagnosticus krijgt te maken met emoties en motivaties van de cliënt. Deze wil iets: succes behalen, problemen vermijden, kwetsbaarheid verminderen. Zijn vraag/probleem is niet neutraal. Hij is emotioneel betrokken en gemotiveerd om een stand van zaken te veranderen of overeind te houden. De diagnosticus heeft een schatting van de emotionele en motivationele toestand van de cliënt nodig om diens vraag te beantwoorden. Hij kan informatie uit het BF profiel en uit temperamentvragenlijsten gebruiken want deze markeren zijn emotionele en motivationele staat en zijn oriëntatie op zelf, wereld en andere mensen. Openheid en Extraversie kunnen gelezen worden als een nieuwsgierige en spontane houding en Neuroticisme als piekeren over zichzelf. Een hoog niveau van Gewetensvolheid gecombineerd met een hoge score op Neuroticisme indiceren wellicht kwetsbaarheid van de cliënt. Hij maakt zich overal (te) druk over.

Bij emoties en de trekken Gewetensvolheid en Neuroticisme lijkt de regel van Aristoteles te gelden of gevolgd te worden: balans, harmonie, niet te veel. Te hoge of te lage niveaus zijn belastend voor de cliënt. Dat noemt Van Lieshout (2000) een 'begaafde persoonlijkheid'. Zo'n persoon is veerkrachtig (*ego resilient*) en zijn BF profiel toont scores iets boven het gemiddelde op de Vijf: N is daarbij ES. De over- en ondergecontroleerde personen tonen gemengde profielen, bijvoorbeeld de ondergecontroleerden zijn hoog extravert, laag aangenaam en laag gewetensvol (p. 107). De beschrijven van persoonsontwikkeling bij Loevinger en Erikson bevat suggesties over emotionele crises, rijpheid en evenwicht.

Emoties kunnen begrepen worden als passies die onze relaties met mensen en taken kleuren. Ze fungeren daarnaast als markeerders van onze belangen (Frijda, 1986). Emoties konden volgens Freud *free floating* zijn, zoals Heinrich Heine zei: *Ich weiss nicht was soll das bedeuten, das Ich so traurig bin*. Meestal wordt een emotie echter opgewekt door een specifieke sociale situatie of gebeurtenis. Verdriet is bijvoorbeeld met verlies verbonden en kwaadheid met aangevallen worden en gefrustreerd zijn in het bereiken van een doel. Deze situaties, gebeurtenissen zijn relevant omdat ze vitale belangen raken (Shariff & Tracey, 2011).

Emoties laten zien wat de cliënt belangrijk vindt en hoe hij er aan toe is. In hoeverre slaagt hij erin zijn doelen te bereiken en schade te beperken? Emoties kleuren de relaties met gezin, familie vrienden, geliefden, collega's. Ze bevorderen of belemmeren de relaties tussen mensen. Emoties hoeven niet bewust en openlijk te zijn. Ze kunnen verborgen worden maar intense emoties zijn niet gemakkelijk te onderdrukken. Lazarus (2006, p. 16) heeft een schema gemaakt van emoties en situaties die ze uitlokken (Tabel 3). Ze zijn al beschreven bij Aristoteles en Thomas van Aquino.

Tabel 3: Emoties als uitdrukking van de relatie tussen de persoon en zijn sociale context.

<i>Emotie</i>	<i>Kern relationeel thema</i>
Kwaad	Een krenking door een persoon of institutie gericht tegen mij of de mijnen
Angst	Onzekerheid, existentiële angst: mensen zijn vluchtdieren
Vrees	Zien van een onmiddellijk concreet en overweldigend gevaar
Schuld	Overtreden van een morele regel, morele imperatief
Schaamte	Een ego-ideaal niet behalen
Droefheid	Ervaring van een onherroepelijk verlies
Afgunst	Gedepriiveerd voelen, niet hebben wat een ander bezit
Jaloezie	Iets niet hebben en een ander is daarvan de oorzaak
Gelukkig	Het bereiken van een felbegeerd doel
Trots	Bereiken van een waardevol doel en daarvoor geprezen worden door anderen
Opluchting	Een hinderlijke, niet met het doel te verzoenen toestand opheffen
Hoop	Het ergste niet uitsluiten en vrezen maar geloven dat er verbetering zal komen
Liefde	Verlangen naar- en krijgen van affectie. Meer geven dan gevraagd wordt en meer durven te vragen dan habitueel gegeven wordt
Dankbaar	Waarderen dat iets zonder voorwaarden dat wil zeggen altruïstisch gegeven wordt
Compassie	Zich aangezet voelen om iemand in nood te helpen.

Het is gemakkelijker voor de diagnosticus om scores van de BF te interpreteren dan zich een beeld te vormen van het niveau van rijpheid van de cliënt of van relationele thema's. Het schatten van de intensiteit van de 15 emoties en van de sociale condities die ze uitlokken is nog lastiger. Dat vraagt sensitiviteit en interview- en observatievaardigheden. Het is evenwel van belang voor een goed begrip van de vraag of het probleem van de cliënt om de emotionele inbedding van zijn vraag/ probleem in te schatten.

Attitudes, waarden en interesses Attitudes zijn een onderwerp in de sociale psychologie. Ze gaan over gedrag, cognities en emoties ten opzichte van een psychologisch object, bijvoorbeeld school, ouderschap, drugs, politieke partijen, het onderwijs, milieuvervuiling, de derde wereld, enzovoort. Ze voelen zich thuis bij het meten van opinies en voorkeuren voor goederen en instituties. Attitudeschalen zijn er voor een grote variëteit aan psychologische objecten. Ze kunnen nuttig zijn voor een diagnosticus als een studie of baan een bepaalde attitude vraagt. Vaak is dat duidelijk. Een atheïst zal geen baan als pastor of dominee ambiëren, al zijn er uitzonderingen. Het kan ook subtieler zijn, bijvoorbeeld de houding van artsen ten opzichte van oudere patiënten, van bankbedienden ten opzichte van het nemen van risico's met geld van bedrijven en particulieren. Gespecialiseerde diagnostici hebben daar weet van en kennen de geschikte attitudeschalen. Waarschijnlijk zal een hij daarbuiten zelden attitudeschalen gebruiken. Het wordt niet als onderdeel van het diagnostisch onderzoek waargenomen.

Waarden verschillen tussen personen en veranderen door de tijd heen. Ze verwijzen naar hun idealen en wat personen waarderen. Afhankelijk van de vraag van de cliënt kan het interessant zijn om zijn waardenprofiel vast te stellen. Rokeach (1973) onderscheidde instrumentele van uiteindelijke (*terminal*) waarden. Volgens hem zijn instrumentele waarden leidend om een doel te bereiken. Hij beschouwt bijvoorbeeld eerlijkheid, verbeelding en hartelijkheid als instrumentele waarden. Eerlijkheid is deze pragmatische aanpak geen ethisch principe. *Terminal* waarden zijn principes met bijbehorend gedrag die een uiteindelijk doel dienen bijvoorbeeld, een goed, opwindend, comfortabel leven, het gevoel iets waard zijn en zelfrespect. Er zijn schalen om individuele verschillen in waarden te meten bijvoorbeeld de gevoeligheid voor geldelijke beloning, voor aandacht, prestige en baanzekerheid. Diagnostici kunnen deze schalen gebruiken als het helpt de vraag van de cliënt te beantwoorden. Schalen om het waardenprofiel te bepalen worden vooral bij selectie van personeel gebruikt.

Beroepsinteresses worden gemeten bij keuze of verandering van een loopbaan. *De Strong Vocational Interest Blank* (SVIB) is een van de oudste. Het is een empirische gefundeerde schaal. De voorlopig laatste gereviseerde uitgave is van 2004 (Strong et al., 2004). Hollands (1997) vragenlijst is een bekende Amerikaanse beroepsinteresseset. In Nederland is er ervaring met de Amsterdamse Beroeps Interesse Vragenlijst (ABIV). Men kan de vragenlijst zelfstandig invullen en zijn beroepsvoorkeur afleiden. De scoring laat zien dat beroepskeuzen volgens Holland uitdrukking zijn van persoonstypen:

- I Realistisch, bijvoorbeeld een loodgieter, aannemer
- II Onderzoekend, bijvoorbeeld een wetenschappelijk onderzoeker op een gespecialiseerd instituut
- III Artistiek: bijvoorbeeld kunstenaars, grafisch ontwerpers en schrijvers
- IV Sociaal, bijvoorbeeld een klinisch psycholoog
- V Ondernemend, bijvoorbeeld een verkoper, middenstander of bankier
- VI Conventioneel, bijvoorbeeld ambtenaar.

Deze worden de *Big 6 Vocational Interests* genoemd en aangeduid met het acroniem: RIASEC. De cliënt beantwoordt vragen over beroepen, activiteiten, competenties en aspiraties. De diagnosticus kan dit instrument gebruiken in aanvulling op een interview bij vragen over beroepskeuze of bij verandering van baan of beroep.

Samenvatting en conclusie

Individuele verschillen in persoonlijkheid gemeten met de BF zijn gecorreleerd veel andere gedragingen. Intelligentie springt er daarbij uit. De relatie tussen gezond verstand en IQ is te verwaarlozen. De trekken Gewetensvolheid, Neuroticisme, Extraversie en Openheid worden met het IQ in verband gebracht. De resultaten variëren maar een bescheiden relatie met Gewetensvolheid is een constante bevinding. Er is eveneens een lage, maar significante correlatie tussen karakterkenmerken en creativiteit. De bollebozen zijn niet sociaal onhandig maar ook niet sociaal handiger dan de gemiddelde persoon. Ze lossen problemen vaker langs rationele weg op dan anderen. Persoonskenmerken als investeren en zich inspannen om kennis te verkrijgen hangen in 112 studies gemiddeld $r = .32$ samen met IQ en GPA. Als inspanning en nieuwsgierigheid samengaan, voorspellen ze prestaties even goed als het IQ.

De diagnosticus is geïnteresseerd in emoties van de cliënt. Ze spelen een rol bij zijn vraag of probleem. De BF kan emoties markeren. Vooral Neuroticisme is een index voor positieve of negatieve gestemdheid. Emoties kan men lezen als markeerders van onze belangen ten opzichte van anderen zoals familie, werkgevers en instituties. Lazarus heeft 15 emoties omschreven met sociale situaties waarin deze een kans hebben om voor te komen. De diagnosticus heeft zijn vaardigheden als interviewer en observator nodig om het soort emotie te onderscheiden en de intensiteit er van in te schatten voor zover dat helpt om de vraag, het probleem van cliënt te beschrijven. Er zijn veel attitudeschalen die de houding van personen ten opzichte van psychologische objecten meten. De diagnosticus zal ze niet gauw gebruiken want deze schalen staan buiten het diagnostisch proces. Er zijn echter situaties denkbaar waarin ze informatief kunnen zijn. Het gebruik is vooral beperkt tot personeelsselectie. Interesses zijn vooral uitgezocht voor beroepskeuze. Holland heeft een *Big 6* beroepstypen gedefinieerd. Elk van de typen is gecorreleerd met de Vijf. De correlaties zijn bescheiden tot gemiddeld.

5. Reflectie en evaluatie

Expliciete theorievorming over individuele verschillen in typerend gedrag is het domein van trektheorieën. Ze geven antwoorden op vragen over aard en aantal trekken en tonen hun beschrijvende en predictieve waarde voor diagnostiek van typerend gedrag van een persoon. Eysenck en Cattell hebben een theorie en een methode geformuleerd voor de vaststelling van trekken. Ze hebben korte tijd invloed uitgeoefend op de theorievorming, maar zijn nu geschiedenis. De *Big Five* heeft de klassieke trekken ingehaald. De hiërarchische opbouw van trekken (Eysenck) is waardevol als een genuanceerde

conceptualisering. Cattells idee van scheve rotaties is geaccepteerd als eerste stap bij exploratieve factoranalyse (Fabrigar et al., 1999). Zijn interpretatie van diepte- en oppervlaktetrekken speelt geen rol meer (Kandler et al., 2014).

De trekken helpen om de persoon van een cliënt in begrijpelijk taal te beschrijven. Ze zijn niet afdoende verklaard. Wat is de basis: genetisch, biochemisch, een psychometrische model voor een latente trek, semantisch of zelfs cultureel of is het een combinatie van dat alles? De expliciete theorie blijkt als leverancier van predictoren niet beter dan de impliciete BF. Het voorspellen en controleren van (on)gewenst typerend gedrag slaagt in beperkte mate. Op het niveau van de steekproef is de verklaarde, gemeenschappelijke, gebonden, gedekte, na te trekken of betrouwbare variantie tussen de 5% en 15%. Een meta-studie van Poropat (2009) vermeldt dat trekken tussen de $r = .01$ en $r = .22$ samenhangen met studieresultaten. De limiet lijkt bereikt en *try harder* op dezelfde manier leidt niet tot hogere waarden. Er is een beperkte bijdrage aan het voorspellen van gedrag van de cliënt. De diagnosticus heeft steeds te maken met de individuele cliënt en hij moet zelf bepalen of die een element is uit de steekproef waarin de correlaties berekend zijn. De lage en gemiddelde waarden betekenen dat er andersoortige variabelen toegevoegd moeten worden om tot de 50% verklaarde variantie te komen die ik als limiet zie op basis van het onderzoek tot nu.

De draden die individuele trekverschillen verbinden met criteriumgedrag zijn dun. Ze worden 'overwoekerd' door veranderingen in percepties van de persoon, de sociale context, de ontwikkeling, de veranderende inhoud van criteria en de instabiliteit van de persoon zelf. Dit laatste duidt op beperkingen van het monolithisch mono-formeel concept van de persoon. Deze gelden ook voor *beslissen*. De bijdrage van kennis van de trekken van een persoon aan het kiezen van een optie is beperkt maar niet te verwaarlozen.

Expliciete theorievorming over individuele verschillen levert een beperkte maar zinvolle bijdrage aan het diagnostisch handwerk. De keuze voor de ene of de andere theorie en tussen impliciet en expliciet, maakt voor voorspellen, controleren en beslissen weinig verschil. De verwachting dat meer van dezelfde theorievorming en bevindingen tot betere resultaten leidt is een illusie. De trektheorie heeft zijn limiet bereikt. Mediatie analyse verhoogt de relatie tussen persoonskenmerken en andere gedragingen niet maar laat eerder zien hoe fijn bedraad de weg naar het criteriumgedrag kan zijn.

Expliciete theorievorming over de ontwikkeling van de persoon speelt een geringe rol in de diagnostiek van typerend gedrag. Een aantal studies laat zien dat kennis van het ontwikkelingsniveau bijvoorbeeld van identiteitsvorming helpt bij het voorspellen, controleren en beslissen over gedrag. Zwakke organismische theorievorming biedt stadia. Als het stadium van Ego-ontwikkeling relevant is voor de vraag of het probleem van de cliënt en het betrouwbaar gecategoriseerd is, kan het een aanvulling zijn bij het voorspellen van criteria. Er zijn weinig empirische voorbeelden van de interactie tussen ontwikkelingsniveau van de persoon en de predictie, controle en beslissing over (on)gewenst gedrag.

Een diagnosticus houdt vanzelfsprekend rekening met leeftijd en ontwikkelingsstadium van de cliënt. Voor de beschrijving van de cliënt zijn stadia interessant maar niet direct nuttig voor het vaststellen en analyseren van de hulpvraag van de cliënt. Het is soms van belang bevindingen over de relatie tussen gedragingen en leeftijd paraat te hebben. Zo heeft lichte criminaliteit in de adolescentie een hoge incidentie maar enkelen gaan door en ontwikkelen een criminele loopbaan. De vraag is dan hoe vast te stellen *wie* het slechte pad op gaat.

Expliciete theorievorming van de sociale context bestaat onder meer uit manipuleerbare, enkelvoudige stimuli met het oog op verandering van een observeerbare respons. Dit is duidelijk en nuttig voor predictie en controle van specifiek gedrag en helpt bij veranderen en beslissen over bijvoorbeeld drinken, roken, gevaarlijk autorijden en ga zo maar door. Dit werk laat de diagnosticus over aan de gedragstherapeut. Het scherpt de blik op stimulus-respons relaties. De behavioristische persoonsleer met BRRs van Staats is op niets uitgelopen. De sociaalleren theoretici Rotter en Bandura hebben het behaviorisme verruimd met voor de hand liggende concepten als verwachtingen van *reinforcement* op basis van de *reinforcement* geschiedenis en het leren van modellen.

Natuurlijke psychologische contexten zijn niet ondergebracht in een taxonomie. De pogingen van Harris en Tomasello et al. maken de diagnosticus bewust van de complexiteit van de sociale context. De auteurs leggen op basis van argumenten nadruk op leeftijdgenoten en cultureel leren. Hogan (2009) noemt onderzoek van sociale contexten en situaties een *mess*. Toch moet elk advies, elke oplossing gerealiseerd moet worden in de sociale context van de cliënt.

Individuele verschillen in persoonlijkheid zijn met veel andere gedragskenmerken gecorreleerd: IQ en persoonlijkheid leveren veel correlaties op met een grote variantie. De conclusie van meta-studies is dat er een bescheiden samenhang is. Het heeft zin om maximale van typerende gedragingen te onderscheiden. Schmitt (2014) heeft de relatie tussen persoonlijkheid en capaciteiten nog eens bij elkaar gezet aan de hand van meta-studies. De dimensies variëren in aantal van 1 tot 16. Conceptualisering van validiteit loopt uiteen. De aard van het prestatiedomein (verschillende beroepen en opleidingen) is niet beschreven. Er is weinig nuancering van validiteit voor kenmerken van werkprestaties. *Faken* op persoonlijkheidsvragenlijsten doet zich voor en moderator variabelen drukken de correlaties tussen predictor en criterium.

Een nieuwe mogelijkheid van *Web-based testing* biedt zich aan (Amazon.Com) maar er is nog weinig ervaring mee. Men is zich bewust van de bescheiden *magnitudes of the validities reported* maar men acht het resultaat *one of the most remarkable achievements of psychology* (p. 2.14). Er wordt opgemerkt op dat het niet zinvol is om nog meer meta-studies te doen. Je kunt je beter richten op *well-planned, well-executed, large-scale international validation studies*. Men legt zich kennelijk neer bij de bescheiden tot gemiddelde validiteitscoëfficiënten van werkprestaties met persoonskenmerken en capaciteiten. Metingen met het Web zijn overigens gevoelig voor faken en liegen over kennis en capaciteiten.

Persoonsontwikkeling is in een beperkt aantal studies in verband gebracht met intelligentie. De sociale context is in gedragsgenetische studies naast genetische verwantschap een variantiebron voor persoonsverschillen (het ACE schema). Doorgaans wordt de varianties die niet door genetische verwantschap gebonden worden aan de omgeving toegeschreven. Dat zijn verschillen binnen en tussen gezinnen. De verdeling is meestal fiftyfifty waarbij de omgevingsvariantie voor 20% ingevuld is. Dit kan in het lineaire Anova model maar feitelijk staat geen gen los van een omgeving en dit leidde tot G X E: genen x omgeving onderzoek. Persoonsverschillen zijn in verband gebracht met emoties. Het vaststellen van kernemoties, voor zover die te maken hebben met de vraag van de cliënt behoort tot de taak van de diagnosticus. De BF levert indirecte aanwijzingen. Emoties en de uitlokkende condities zijn al vaak beschreven en bijeengezet door Lazarus. De diagnosticus heeft daarvoor geen vragenlijsten tot zijn beschikking en moet afgaan op zijn anamnese en waarnemingen. De lijst van Lazarus kan behulpzaam zijn. Er zijn weinig studies die de inter-observatoren of inter-interviewers overeenstemming bepalen van het toeschrijven van emotie-conditie paren. Emoties zijn bewakers van vitale belangen en het is zinloos om ze irrationeel te noemen. De filosofen Heidegger (1927/1962) en Nussbaum (2001) maken dit rationeel-irrationeel onderscheid nauwelijks. Heideggers concept *Gestimmtheit* verwijst naar stemming, emotie maar ook naar *frame of mind* en *state of mind*. Nussbaum (2001, deel 1, sectie 7) licht de rationaliteit van emotie toe door de uitleg van de propositie: *My wonderful mother is dead*. De bewering ging vergezeld van een storm aan herinneringen en concrete waarnemingen. Deze ervaring van emotie bevat met andere woorden cognitieve elementen. Attitudes zijn een onderwerp in de sociale psychologie. Ze worden meestal niet met individuele verschillen in typerend gedrag in verband gebracht en ook niet met ontwikkeling en sociale context. Bij attitudes gaat het om gedrag, cognities en emoties ten opzichte van een psychologisch object. Het betreft vooral het meten van attitude(verandering) ten opzichte van bijvoorbeeld immigranten, nieuwe instituties, politieke partijen, milieuvervuiling, kerk, enzovoort. Ze worden in beperkte mate gebruikt bij selectie van personeel.

Waarden verschillen tussen individuen en ze zijn bescheiden gecorreleerd met persoonskenmerken. Waarden ontwikkelen gedurende de levensloop en zijn gevoelig voor de sociale context. Het vaststellen van het waardenprofiel van een cliënt kan relevant zijn voor zijn vraag, maar een diagnosticus gebruikt zo'n profiel zelden.

Interesses verschillen, ontwikkelen en worden beïnvloed door de sociale context. In de diagnostiek is er aandacht voor verschillen in beroepsinteresse. Deze zijn gecorreleerd aan persoonskenmerken. De correlaties zijn bescheiden tot gemiddeld en liggen voor de hand. Omdat een beroep ook een bepaald cognitief niveau vraagt worden de vragenlijsten tezamen met intelligentie- en geschiktheidstests afgenomen. Beroepsaspiraties kunnen te hoog of te laag zijn. Niet iedereen kan dokter of advocaat worden.

Persoonsverschillen worden met veel kenmerken in verband gebracht, vooral IQ en GPA. Persoonsontwikkeling wordt zelden gerelateerd aan andere kenmerken terwijl de sociale

context en individuele verschillen en persoonlijkheid de prooi zijn van lineaire modellen van de gedragsgenetica. Er worden drie bronnen onderscheiden, die optellen tot 100%: genetische en binnen en tussen gezinnen variantie. Ze meten daarbij niet rechtstreeks genencombinaties en ook niet omgevingskenmerken terwijl geen gen zonder een omgeving is waarin het zich moet uitdrukken. Aan de verdeling van de varianties heeft de diagnosticus niet veel. Het zijn populatieparameters en er zijn weinig rechtstreekse verbanden tussen (combinaties van) genen en de specifieke vraag/probleem van de cliënt. Bovendien worden genetische afwijkingen niet door psychologen maar door medici en genetici vastgesteld.

IV Alternatieve theorieën van typerend gedrag

Er is naast impliciete en expliciete, alternatieve theorie. Ze bevat onder meer bezwaren tegen de kijk op de persoon als drager van trekken. Psychologen lijken intentionaliteit als persoonskenmerk te mijden. Op de heersende kijk op de persoon als element van een populatie is gereageerd met constructen die aan het unieke individu recht willen doen.

Moet de persoon omschreven worden als intentioneel, als bron van doelen, projecten en waarden? Dient de psychoanalytische defensieve en passieve persoon niet geherformuleerd te worden als open en actief en een die iets maakt van zijn ervaringen? Geaggregeerde gegevens van vragenlijsten tonen stabiliteit. Maar is een persoon niet volatiel net als beurskoersen? Kan hij niet twijfelen over zijn identiteit?

Individuele verschillen theorie leidt tot dimensies die het profiel van een persoon opspannen. Staat daar niet tegenover dat een persoon zijn ervaringen zelf ordent in een zinvol geheel: zijn verhaal? Is het narratief geen nuttige vorm of metafoor voor de verbindingen die een persoon zelf aanbrengt tussen zijn gedrag en ervaringen?

Alternatieven voor de ontwikkeling van de persoon zijn onder meer een reactie op Freuds kijk op de persoon en op een eenzijdige opvatting van biologische groei. Structurerende invloeden van sociale context en cultuur eisen hun plaats op. Wordt de persoon door de cultuur niet geconfronteerd met een grote variëteit aan ontwikkelingstaken? De sociale context varieert van experimenteel gemanipuleerde stimulus tot de omgeving waarin we ons bevinden: gezin, school, buurt en (sub)cultuur. Bij gemanipuleerde omgevingen wordt een causaal-mechanistisch verband tussen omgeving en gedrag verondersteld. Een alternatief voor deze opvatting is het sociaal constructivisme. Is het persoonsconcept geen functie van groepsbelangen van een (sub)cultuur? Wordt de bijdrage van het sociologische symbolisch interactionisme niet over het hoofd gezien om de persoonsopvattingen te verklaren en te begrijpen? Voegt deze interpretatieve, constructivistische stroming iets toe om de cliënt te beschrijven?

De interactie tussen diagnosticus en cliënt is in het diagnostisch proces geneutraliseerd en geüniformeerd door protocollen. Wijzen alternatieve opvattingen niet terecht op de speciale dynamiek van de interactie tussen diagnosticus en cliënt? En heeft interactie geen emergente kenmerken: ontstaat niet iets nieuws, een 'Gestalt' los van de acties van de twee deelnemers?

Alternatieve constructen gaan gepaard met eigen methoden van gegevensverzameling en analyse. Is dat een serieus alternatief voor de gevestigde methodologie? Bieden gesprek, dialoog, interview, participerende observatie, het maken van inferenties, oordelen, observeren en andere kwalitatieve methoden een zinvol of aanvullend beeld van de cliënt? Helpen statistische modellen voor $n = 1$ studies en longitudinale gegevens: tijdserie- en groeicurve analyses de veranderende persoon recht te doen?

1. Individuele verschillen

Het leeuwendeel van theorievorming over persoonstyperend gedrag gaat over individuele verschillen zoals in de Big Five en trektheorieën. Ten eerste zijn er alternatieve concepten die geaccepteerd zijn als *normal science* in de woorden van Kuhn. Deze zijn oud en het feit dat ze weer mee mogen doen heeft te maken met verzet tegen het logisch positivisme en *staticism* (Lamiell, 2010). Ten tweede worden enkele verwaarloosde maar onmiskenbare kenmerken besproken. Ten derde is er aandacht voor analyse van de cliënt-diagnosticus interactie. Ten vierde is er verzet tegen de psychoanalytische preoccupatie met pathologie en worden groei en welbevinden als ontwikkelingsdimensies uitgewerkt. Ten vijfde wordt het zelf, de persoon gelijkgesteld met scores op vragenlijsten die zelf, identiteit en zelfwaardering meten. Dat vooronderstelt een stabiel zelf. Is er geen volatiel zelf? Ten zesde wordt veilige hechting beschouwd als *conditio sine qua non* voor een goed en bevredigend sociaal leven. Ligt dat zo eenvoudig? Ten slotte wordt het voorstel om de persoon te beschrijven met behulp van de verhaal-metafoor vermeld.

Aanvaarde alternatieven Twee voorbeelden zijn het *Psychological Diagnostic Manual* (PDM) en William Sterns nadruk op de uniekheid (*Uniqueness*) en heelheid (*Wholeness*) van de persoon. Beide zijn een wederopstanding van eerdere opvattingen over wat een persoon is. Een eerste voorbeeld van een aanpak die - in een nieuw jasje - door enkelen in genade is aangenomen is het PDM. Het staat tegenover de DSM-IV en de DSM-5 die zijn ontwikkeld om psychiaters en klinisch psychologen dezelfde categorieën te laten gebruiken om stoornissen te beschrijven. Dit heeft tot een uitdijend aantal geleid. De oude psychodynamische oriëntatie is levend en heeft geresulteerd in het *Psychodynamic of Psychological-Diagnostic-Manual* (PDM Task Force, 2006; McWilliams, 2011). Het is een dimensionele, contextuele, subjectieve, onderling afgestemde en inferentiële diagnostische onderneming langs neoanalytische lijnen.

Het PDM wil de balans herstellen tussen nomothetische en idiografische benaderingen en richt zich op de dynamische en unieke persoon. Daartoe wordt gebruik gemaakt van zelfrapportages door middel van vragenlijsten en expertoordelen over de aanwezigheid van stoornissen. Het PDM sluit klinisch oordelen in, maakt gebruik van freudiaanse concepten zoals defensies, verzet zich tegen strikt categoriseren en besteedt aandacht aan subjectieve bronnen van informatie. Dat zijn opinies, belevingen en informatie van significante anderen over de cliënt. Het klinisch oordeel wordt ernstig genomen. Het resultaat is een *Profile of Mental Functioning*. De handleiding is in eigen beheer gepubliceerd. Uitgevers kennen de markt en hebben weet van de klinisch-statistisch controversie en kennen de winnaar. Ze zijn op de hoogte van de invloed APA Standards op de verkoop van tests en handleidingen. Dat draagt mogelijk bij aan hun aarzelende houding. De pretentie van het PDM is stoornissen beter te diagnosticeren dan de DSM. Voorbeelden:

(1) Robinson en Gordon (2011) deden een concrete stap door het PDM te gebruiken om Neuroticisme en Angst te diagnosticeren. Psychodynamische (DSM) en cognitieve (BF) processen werden gebruikt om individuele verschillen in Neuroticisme en Angst te verklaren. PDM constructen en cognitieve processen die een rol spelen bij de vorming van impliciete zelfpresentaties zijn volgens de auteurs bruikbaar om Neuroticisme en angstgemotiveerde agressie te verklaren.

(2) Eurelings-Bontekoe et al. (2008) deden ook zo'n stap. Zij gebruikten neoanalytisch theoretiseren om een structureel model van de persoon te creëren. Uitslagen van vragenlijsten en observaties worden gebruikt om de psychologische conditie van een persoon in kaart te brengen en daarna met het model te duiden. Die conditie stellen ze vast aan de hand van scores op de MMPI (verkorte vorm), andere vragenlijstgegevens en informatie uit observaties en interviews. Er zijn data uit verschillende bronnen maar dat levert nog geen gestructureerd beeld op. Daar is het model voor bedoeld. Het fungeert als een werkhypothese om het gestoorde gedrag van een cliënt te verklaren. De verhaalmetafoor past hier - het is een hermeneutische reconstructie van het materiaal - maar de input verschilt: objectieve gegevens, observatie, indrukken en gesprekken.

Er is kortom kritiek op de DSM. Nu nog het empirische handwerk dat laat zien dat deze gestructureerde profielen categorieën beter toekennen en criteria beter voorspellen dan de BF, DSM-IV en DSM-5. De twee hermeneutische inspanningen dragen bij aan een genuanceerde beschrijving van het probleem/de vraag. Ze geven verschillende gegevens en activiteiten onder meer klinische oordelen een plaats. Er is nog geen empirisch onderzoek dat de claim van betere diagnoses staft.

Het werk van de Duitse psycholoog William Stern (1871-1938) is door Lamiell en Laux (2011) gelezen. Zij beweren op grond daarvan dat er ruimte is om de individuele persoon te beschrijven in plaats hem af te beelden met een profiel van scores gebaseerd op een steekproef. De BF kan volgens hen de structuur van een persoon niet weergeven. Ze zien ook geen heil in het werk van neurowetenschappers die psychologische functies terugbrengen tot gedrag van cellen en synapsen. Waarnemen, voelen, oordelen en waarderen kunnen alleen begrepen worden met de persoon als een uniek geheel voor ogen. Stern legde de nadruk op drie kenmerken van de persoon: (1) eenheid in het vele: *unitas multiplex*, bijvoorbeeld de spons is een eenheid maar bestaat uit vele gaatjes (2) doelgerichtheid en (3) individualiteit. Volgens Renner (2010) worden deze kenmerken ook niet gedekt door de vijf principes van McAdams en Pals van hierboven. De persoon bedenkt, fabriceert wel een verhaal maar *is* geen verhaal. Deze oude ideeën zijn gepubliceerd in het Amerikaanse tijdschrift *New Ideas in Psychology*.

Deze alternatieven hebben geen ingang gevonden in de praktijk van de diagnostiek van stoornissen. Het is het werk van groepen klinici of theoretici die ontevreden zijn met de aanpak van de BF en de DSM. McWilliams (2011) merkt op dat de PDM geen echte concurrent van de DSM zal worden omdat toepassing veel tijd vraagt. Er moet immers geïnterpreteerd en geconstrueerd worden. Deze activiteiten vinden het best plaats in een team van experts. Het is legitiem om empirisch onderzoek te vragen naar de

psychometrische kwaliteit van deze complexe procedures en naar construct- en predictieve validiteit van de structuren die op basis hermeneutische activiteiten gevormd zijn. De voorstellen sluiten dynamische en unieke kenmerken van een persoon in en dat heeft zin op het niveau van een rijke beschrijving van het probleem/vraag van de cliënt. Of het de diagnosticus helpt om beter te kunnen voorspellen, verklaren en helpen bij beslissen, vraagt empirisch onderzoek. Mijn vermoeden is dat het *niet* het geval zal zijn. De r- en d-waarden zullen dan ook niet de rechtvaardiging voor deze alternatieven worden. Dat maakt de kans dat het op grote schaal gebruikt wordt gering. Bovendien is het veel werk. Er zullen andere redenen moeten zijn voor het overleven van deze alternatieven of conceptuele recycling.

Verwaarloosde kenmerken Expliciete theorie over individuele verschillen verwaarloost voor de hand liggende verschillen tussen personen in doelen, doelgericht handelen, persoonlijke plannen en projecten. Daarnaast is een uitwerking van de specifieke verhouding een persoon tot zichzelf en zijn omgeving: *mindfulness* - aandachtig zijn - populair. Voorbeelden:

(1) Zirkel en Cantor (1990) stellen voor om *doelgericht* (purposive) gedrag te onderzoeken, omdat het een persoon directer kenmerkt dan trekken. Ieder geeft betekenis aan zijn ervaringen in de taken en opdrachten die hij tegenkomt en opgelegd krijgt: 'life tasks'. Een voorbeeld is de overgang van middelbare naar hogeschool of universiteit, van vrijgezel naar partner of van werk naar pensioen. Een dergelijke taak vergt inspanning. Wat te doen na de middelbare school, hoe een nieuwe verhouding met ouders tot stand te brengen? De auteurs illustreren een 'life task' aan de hand van de overgang van middelbare school leerling naar student. Ze onderscheiden studenten die bezig zijn met het op zichzelf wonen, los van de familie: 'the absorbed' en een groep die concreet nagaat wat zij kunnen doen om vorm te geven aan de nieuwe situatie met nieuwe vrienden en andersoortig onderwijs: 'the concretes'. De 'absorbed' ervaren meer stress en gaan minder vooruit dan de 'concretes'. De laatsten zijn onafhankelijker. Het vinden van een nieuwe identiteit kost de eersten meer moeite en wordt door hen niet als uitdaging beschouwd. De gegevens stammen uit interviews en de studenten hielden een dagboek bij.

(2) Chulef et al. (2001) leggen de nadruk op *doelen* (goals) als organisatoren van gedrag. De auteurs beschrijven een hiërarchische taxonomie op basis van 135 doelen. Ze verzamelden deze bij 171 subjecten van 17 jaar en ouder. Het grofste onderscheid was dat tussen interpersoonlijke, sociale en intrapersonlijke individuele doelen. De hiërarchische structuur vergeleken ze met werk van Maslow, Schwartz en Murray en vonden overwegend overeenkomsten. De taxonomie is nuttig om de alledaagse taal over doelen in kaart te brengen. De uitkomst van de clusteranalyse is niet verrassend en aspecifiek:

Gezin: huwelijk, seks en relaties;

Interpersoonlijke doelen: het hebben van een sociaal leven, vrienden, steun, erkenning, mogelijkheid tot geven, anderen leidinggeven;

Intrapersonlijke doelen: idealisme, ethiek, vrijheid, aandacht voor sociale gebeurtenissen, flexibiliteit, openheid, opwindend en zich aangenaam bezighouden, intelligentie, loopbaan, vorming

en onderwijs, persoonlijke groei, zelfbepaling, psychologisch welbevinden, stabiliteit en veiligheid, prestaties, orde, zorg voor jezelf, schoonheid, godsdienst en financiën.

Doelen lokken een teleologische verklaring uit, dat wil zeggen gedrag wordt verklaard door het willen bereiken van een doel: een interne en niet-mechanistische, manipuleerbare externe oorzaak. Doelen verschillen per generatie. Voorbeeld:

(3) Twenge et al. (2012) voegen informatie toe over de verschillen in *doelen* over generaties. Ze vergelijken gegevens van 8.7 miljoen Amerikaanse eerstejaars studenten die ze in drie groepen verdelen: *Baby boomers* (1946-1961), *Generation X* (1962-1981) en *Millennials* (geboren na 1982). De *Millennials* leggen de nadruk op doelen die met extrinsieke waarden verbonden zijn: geld, imago, roem. Deze overtreffen intrinsieke waarden als zelfaanvaarding en verbondenheid met de gemeenschap. Betrokkenheid met anderen is afgenomen ten opzichte van voorgaande generaties. De houding als burger werd geoperationaliseerd als interesse in sociale problemen, politieke belangstelling, vertrouwen in de regering en energiebewust handelen. Dit nam door de generaties heen af met een d-waarde van $-.34$ ($\frac{1}{3}$ SD, 5 punten op de IQ schaal. Amerikanen geboren na 1981 werden generatie 'IK' genoemd. De babyboomers hadden het voorrecht zich los te kunnen maken van autoriteiten en hun autoritaire instituties. Ze waren onafhankelijk, protesteerden en gedroegen zich met enige regelmaat onverantwoordelijk.

De diagnosticus kan zijn voordeel doen met kennis van de sociologische generatiecategorie waartoe een cliënt behoort. Het kan nuttig zijn voor beschrijving maar hij is zich ervan bewust dat brede categorieën *wel en niet* kunnen bijdragen aan een valide beschrijving. Dat moet hij zelf voor zijn specifieke cliënt uitzoeken.

(4) Little (1983) vroeg studenten om hun *persoonlijke projecten* op te schrijven. Dat zijn activiteiten die mensen ondernemen en interesses die ze gedurende de levensloop ontwikkelen. Ze denken na over die projecten en maken plannen om ze te verwezenlijken. Af en toe worden plannen immers wel uitgevoerd. De vraag van Little leverde concrete projecten op, bijvoorbeeld tien pond afvallen, een deeltijd baan vinden, een reis maken, iemand helpen met zijn tentamen, angst overwinnen om anderen te ontmoeten. Hij vroeg elke deelnemer om in tien minuten zoveel mogelijk persoonlijke projecten op te schrijven. Daarna selecteerde hij er samen met de proefpersoon tien waarmee hij zich de komende maand wilde bezighouden. Elk project wordt geschaald tussen 1 en 10 op zeventien kenmerken zoals belang: hoe belangrijk is dit project voor jou op dit moment, mate van controle of stress die het uitvoeren uitlokt, plezier, moeilijkheid, zichtbaarheid voor mensen die je goed kennen, planning in de tijd en uitkomst. De kenmerken worden in vijf dimensies geordend: I betekenis II structuur (controle, planning in de tijd) III communiceerbaarheid IV stress en V adequaatheid. De deelnemers rapporteerden strategieën om de projecten te managen en vermeldten emoties, gedachten en acties. Ze uitten bijvoorbeeld defensief pessimisme: 'lukt me nooit', zoeken hulp bij vrienden en docenten en demonstrenen *self-handicapping*: 'ik ben altijd slecht geweest in plannen'. Little beschouwt de persoon als projectmanager. Hij onderscheidt twee typen: de *assertive trustworthy* en de *self-consciously timorous*. Het succes van de projecten blijkt af te hangen van de subjectieve betekenis en controleerbaarheid. Er is buiten Littles groep weinig

onderzoek verricht naar *personal projects*. Ze zijn gecorreleerd met BF scores, in verband gebracht met kenmerken van levensverhalen en met gezondheid. McGregor et al. (2006) vonden dat gerapporteerd geluk het hoogst was bij BA studenten wier persoonlijke projecten en levensverhalen samenhangen met Extraversie en Emotionele Stabiliteit.

Een alternatief concept dat persoon én intelligentie wil beschrijven is *mindfulness*: aandachtig zijn. Het is een geseclariseerde versie van het Boeddhisme genoemd en verwijst naar het moment tot moment bewustzijn, aandachtig zijn zonder te oordelen, in het heden leven, enzovoort (Haigh et al., 2011; Stanley, 2012). Een *mindful* persoon zoekt en produceert iets nieuws, heeft aandacht voor zijn omgeving en is flexibel in denken en doen. *Mindfulness* wordt voorgesteld als een aantrekkelijke toestand in de moderne, ingewikkelde, haastige samenleving vol *ratraces*. Een criticus kan opmerken dat het construct nieuw leven probeert te geven aan de gesloten fabrieken van de hoop uit conventionele religies en politieke systemen. Het is een populair thema voor een welbespraakt en spraakmakend publiek.

Het onderzoek gaat het gebaande pad bij een nieuw construct, denk aan de geschiedenis van de BF: wat is de factor structuur, welke zijn de facetten en hoe zijn ze gecorreleerd met andere persoonskenmerken, psychische gezondheid en welbevinden? Psychometrici voegen zich bij de club door dimensies van *mindfulness* te beschrijven en er is *Differential Item Functioning* (DIF) onderzoek gedaan om verschillen tussen de seksen en klinische groepen te analyseren. In 2000 waren er al tien vragenlijsten om individuele verschillen in *mindfulness* te meten. Haigh et al. (2011) analyseerden de *Five Facet Mindfulness Questionnaire* van Baer et al. (2006) en noemden het een geleed construct maar besloten niet tot een aantal onafhankelijke factoren. De facetten zijn:

- (a) Observeren: aandacht geven aan interne en externe gebeurtenissen van geuren tot emoties en cognities.
- (b) Beschrijven: het naam geven aan de ervaringen zonder zorgelijkheid, wrok of na-ijver.
- (c) Bewust handelen: het aandacht schenken aan elke bezigheid op een niet-mechanische wijze.
- (d) Niet oordelen over innerlijke ervaringen: een niet-evaluatieve houding tegenover eigen emoties en cognities.
- (e) Niet reageren op innerlijke ervaringen: de emoties en cognities toestaan om te komen en te gaan.

Onderzoek naar structuur en aard van 'mindfulness' kwam snel op gang en gaat maar door. Voorbeelden:

(1) Haigh et al. (2011) verwachten niet een aantal onafhankelijke factoren te vinden. Ze maken wel onderscheid in facetten. Ze wijze de schalen van Carson en Langer (2006) af en verdedigen het bestaan van één factor. Ze hadden aan negen items genoeg om een schatting te maken van de individuele verschillen in *mindfulness*. Die factor is gecorreleerd met andere constructen en de scores zijn vergeleken tussen leeftijdsgroepen en in uiteenlopende klinische steekproeven. Er is

bescheiden convergente en divergente validiteit gevonden. Emotie geladen variabelen zoals positief en negatief affect, depressie, angst, rumineren, piekeren zijn van verwaarloosbaar tot bescheiden gecorreleerd met *mindfulness*. Nieuwsgierigheid als een cognitief systeem dat op zoek is naar uitdagende gebeurtenissen is gemiddeld gecorreleerd met *mindfulness*.

(2) Greco et al. (2011) stelden aandachtigheid vast bij 319 kinderen en 428 adolescenten. Ze construeerden een vragenlijst met 10 items zoals *'I push away thoughts that I don't like; At school, I walk from class to class without noticing what I am doing; I think that some of my feelings are bad and that I shouldn't have them'* (p. 609). De items waren intern consistent en de auteurs kozen voor een één-factor oplossing. De scores op de CAMM (*Child and Adolescent Mindfulness Measure*) waren positief gecorreleerd met kwaliteit van leven, sociale vaardigheden en schoolprestaties. Negatieve correlaties waren er met lichamelijke klachten en internaliserend en externaliserend gedrag. De zero-order correlaties varieerden van $r = .14$ met het leraarsoordeel over sociale vaardigheden tot $r = -.60$ met rigiditeit - flexibiliteit. Aandachtigheid gecontroleerd voor het onderdrukken van gedachten als gemeten met de *White Bear Suppression Inventory* (WBSI) leverde correlaties tussen de $r = .14$ (met vaardigheden) tot $r = -.45$ (met inflexibiliteit) op. De auteurs noemen hun 10 item lijst een betrouwbaar en valide instrument. Ze vonden weinig verschillen tussen kinderen en adolescenten.

(3) Er is nagegaan of het construct verschil maakt tussen klinische groepen. Smith et al. (2011) lieten zien dat de mate van aandachtigheid geassocieerd was met minder symptomen van PTSD en depressie, met lichamelijke fitheid, alcoholgebruik, veerkracht, optimisme, *personal mastery* en het organiseren van sociale steun.

(4) Bohlmeier et al. (2011) rapporteren steun voor de vijf-facet verdeling en gebruiken de gecorreleerde factoren (CFA) van de *mindfulness* vragenlijst in een groep van 376 volwassenen met klinische symptomen van depressie en angst. De namen voor de facetten luiden: *Observe (O)*, *Describe (D)*, *Act aware (A)*, *No judge (Nj)* en *Non react (Nr)*. De facetten werden ook gecorreleerd met de BF (de NEO-Five Factor Inventory versie). De hoogste correlaties zijn: (O) met Openheid, $r = .44$; D met Aangenaamheid, $r = .31$; A met Aangenaamheid $r = .30$; Nj met Aangenaamheid $r = .54$ en Nr met Neuroticisme $r = -.39$. *Mindfulness* heeft kennelijk variantie gemeen met de alfa dimensie van Digman en van De Young et al. (zie hiervoor).

(5) Hülshager et al. (2012) onderzochten 219 werknemers met veeleisende banen. Ze suggereerden dat *mindfulness* tevredenheid met het werk bevorderde en burn-out en emotionele uitputting tegenging. Een zelfhulp interventietraining voorkwam en verminderde emotionele uitputting en deed het plezier in werk toenemen.

(6) Naast het concept als een variabele op te vatten die rechtstreeks invloed uitoefent op denken, voelen en gedrag is het beschouwd als een mediator of buffer variabele. Cooke Long en Cristian (2015) lieten zien dat *mindfulness* een buffer is voor rumineren, kniezen en negatieve gevoelens ervaren als iemand onrechtvaardig is behandeld. Activiteiten die met *mindfulness* gepaard gaan omvatten zo zelfregulatie en spelen een rol het verdragen van *organizational injustice*. Behalve dat deze activiteiten werk aangenamer maken kunnen ze ook onrecht in een organisatie draaglijker maken. Beide komen werkgevers goed uit.

(7) Ook psychometrici hebben het construct ontdekt en passen hun modellen toe. Baer et al. (2011) vonden DIF (Itempartijdigheid) van items uit de vijf facetten vragenlijst bij mediterende tegenover niet-mediterende steekproeven. Dit wil zeggen dat enkele items *niet* hetzelfde betekenen voor deze twee groepen. De verschillen kunnen vooralsnog niet verklaard worden als een verschil in

mindfulness bij de groepen: subjecten die mediteren kunnen (nog) niet meer *mindful* genoemd worden. De partijdige items moeten eerst vervangen worden.

Het concept *mindfulness* is kortom succesvol. Er zal nog veel onderzoek volgen en daardoor wordt de 'bedrading' van het construct complexer. Het ontwerpen en uitvoeren van trainingen liggen in het verschiet. Binnenkort, of misschien zijn er nu al gevels met daarop in neonletters 'Centrum voor Mindfulness Training'. Na een jaar of tien zijn die weer verdwenen en komt er weer iets anders voor in de plaats, bijvoorbeeld 'terug tot Uw kern'. De structuur is voorlopig een dimensie met facetten. De correlatie met andere constructen en met criteria is bescheiden en een enkele keer gemiddeld en er is aanzienlijke variantie in de correlaties.

Het construct is verbonden met de wijsheid traditie van het Boeddhisme. Moderne psychologen zijn niet de eersten die zich dit onderwerp bezighouden. Stanley (2012) ziet een voorloper in de introspectieve methode van William James. Volgens deze auteur heeft James een niet-dualistische benadering waarin introspectie en *mindfulness* niet alleen opgevat worden als een innerlijk psychologische toestand maar ook als een sociale praktijk. James was pragmatist en hij vatte het innerlijk en het bewustzijn niet op als iets om over te schrijven en te praten maar *as something to do or to be* (p. 210). James had ook weer voorlopers: de pessimistische filosofen van de 19de eeuw: Kierkegaard, Schopenhauer en Nietzsche. Schopenhauer heeft het Boeddhisme bestudeerd. Zijn idee van de Wil als hét principe van het menselijk bestaan en de onmogelijkheid van doen stoppen van het willen, was voor hem de basis voor lijden als grondkenmerk van het menselijk bestaan.

Je kunt overigens een vraagteken zetten bij Stanley's interpretatie dat James's denken niet-dualistisch is. Zijn pogingen om greep te krijgen op de stroom van het bewustzijn en zijn protestantse ethiek leiden tot een dualistische positie. De *mind* maakt plannen en controleert de bewustzijnsinhouden. Daarnaast geeft hij (extreme) voorbeelden van onberedeneerde overgave van personen aan een ideaal of het numineuze (het onzegbare, het goddelijke).

De belangstelling voor aandachtigheid weerspiegelt behoefte aan reflectie en maakt volgens aanhangers weerbaar tegen de last van het conformeren aan de veeleisende, eenzijdige op prestatie gerichte en complexe samenleving. Cliënten hebben weet van deze therapeutische stroming en vermoeden het nut van aandachtigheidstraining. Misschien wordt het opgenomen in een zorgverzekeringspakket als er adequaat gelobbyd wordt.

De diagnosticus kan er niet omheen. Hij heeft de vragenlijsten niet altijd nodig. Het diagnostisch interview volstaat om uit te vinden over aandacht van de cliënt, zijn niet-oordelende houding en nieuwsgierigheid. Er is tot nu weinig onderzoek naar de predictieve validiteit en naar effecten van *mindfulness* training. Dat komt er zonder twijfel aan. Kan het gedrag voorspellen waar we bang voor zijn of die ons welzijn en succes bevorderen? Het wordt geclaimd maar dat is niet genoeg. Er is empirische steun nodig. Mijn voorspelling is

dat de effecten van de training bescheiden zullen zijn. Daarin wijkt de training of therapie niet al van de vele andere.

Aandachtigheid is dus een gewenste toestand, een gewenste *state of mind* die helpt om zich staande te houden in onzekere economische en sociale omstandigheden. In korte tijd zijn structuur en relaties met andere constructen onderzocht. Je kunt op afzienbare tijd meta-studies over de effecten van *mindfulness-training* verwachten. De criteria die in voorspellende studies gebruikt zijn komen onder meer uit de sfeer van de arbeidsproductiviteit. *Mindfulness* als therapie is booming business, ook in Nederland. De training zou helpen bij depressie, angst, chronische pijn en vermoeidheid bij volwassenen, bij stress, depressie of psychiatrische problematiek bij kinderen en jongeren en in het algemeen bij gezins- en opvoedproblemen. U betaalde voor een eendaagse cursus 269,- euro(BTW?) *Congres Mindfulness in Therapie*, 3 maart 2015. Meestal gaat het enthousiasme en de vormgeving van het idee in een therapie vooraf aan effectstudies. De meta-studie zal helderheid kunnen verschaffen. Mijn *educated guess* is dat het een effect vergelijkbaar met andere therapievormen laat zien en er opnieuw een grote variatie in de d-waarden zal zijn: een herhaling van de effecten van vele andere therapieën.

Verwaarlozing van de interactie tussen diagnosticus en cliënt Zowel diagnosticus als cliënt spelen een rol in het diagnostisch proces. Er is geen volstrekt objectieve informatieverstrekker en geen strikt objectieve informatie-ontvanger. Twee voorstellen worden vermeld waarin de rollen evenwichtiger verdeeld zijn dan in die van de klassieke klare en heldere diagnosticus tegenover de luisterende, gehoorzame ontvanger:

(1) Er zijn er die nadruk leggen op het feit dat een persoon zélf zijn kenmerken en trekken kan definiëren. Hij hoeft niet te worden vergeleken met anderen op een aantal dimensies. Kelly (1955, 1963) vat de cliënt op als een *onderzoeker* die zijn eigen systeem opbouwt om de sociale werkelijkheid te ordenen en te begrijpen. Dat systeem wordt gediagnosticeerd met Kelly's *Role Repertory Grid* (RRG). De matrix wordt gevuld met de rollen die een persoon zelf invult en met centrale personen uit zijn omgeving. De persoon bepaalt zelf de kenmerken waarop de personen en de rollen vergeleken worden. De matrix spoort zo de constructen op die een persoon zelf hanteert om zichzelf en anderen te beschrijven. De RRG wordt niet meer gebruikt. Het instrument is in 1982 beoordeeld door de Cotan en onvoldoende bevonden als een individueel verschillen test. Normen zijn hier niet van toepassing omdat de persoon niet vergeleken wordt met resultaten van een steekproef (Cotandocumentatie, 2013).

(2) De Zelf Konfrontatie Methode (ZKM) van Hermans (1992) bevat een procedure om het waardenpatroon van een cliënt vast te stellen. De auteur stelt de *waardenbeleving* van een persoon centraal. Waardengebieden omvatten alles wat iemand van actueel belang vindt in een bepaalde periode van het ervaringsproces. De cliënt is medeonderzoeker en de diagnosticus helper. De ZKM begint met open vragen, bijvoorbeeld '... vertel me eens iets wat niet zo lang geleden gebeurd is'; '... noem een gebeurtenis of persoon die belangrijk voor je is'. Daarna worden waardengebieden geïnventariseerd. Een gemiddelde medeonderzoeker noemt er ongeveer twintig, bijvoorbeeld, 'mijn werk vraagt veel, in mijn kamer voel ik *me* alleen', 'mijn *gezin* steunt mij', enzovoort. De beleving bij

de waardengebieden wordt beschreven met behulp van een affectmatrix. Deze bestaat uit schalen waarop gevoelens, zoals rust, plezier, boos, neutraal een cijfer krijgen. Statistische bewerking van de antwoorden levert een beeld op dat de helper voorlegt aan de mede-onderzoeker. Samen verhelderen en ontwikkelen ze waardengebieden. Deze analyse laat zien hoe negatieve of positieve gevoelens over de gebieden verdeeld zijn. Soms worden waarden rechtstreeks met elkaar vergeleken. Dat levert een ordening van belangrijkheid op een moment op of bij herhaald invullen een beeld van verandering door de tijd heen. De statistische bewerking levert een reeks getallen op die iets zeggen over de verschillende waardengebieden x affecten. Daar staan getallen in tussen de 0.00 en 1.00. Dit maakt de waarderings expliciet. De mede-onderzoeker interpreteert die getallen: ‘...nou die .70 laat zien dat mijn gezin belangrijk voor me is, maar ik er te weinig aandacht aan besteed’. Mogelijk worden daarbij kleine verschillen overgeïnterpreteerd en grote verwaarloosd. Is er een rol voor de helper om betrouwbaarheidsintervallen rond de getallen toe te lichten of laat hij het voor wat het is? De werkwijze is op de persoon afgestemd en staat onder gezamenlijke controle van de diagnosticus en cliënt. Er zijn geen standaardvragen. De ZKM kan niet als een klassieke test beoordeeld worden. Normen zijn niet van toepassing (Evers et al., 2000, pp. 425-426; Cotan Testdocumentatie, 2013).

Kelly en Hermans benadrukken dus de inbreng van de cliënt om zijn psychologisch universum in kaart te brengen. Beide voorbeelden en hun uitwerking worden beperkt gebruikt. De eerste is vergeten, maar kan terugkeren, de tweede wordt door een groep rond de ontwerper van de methode uitgewerkt. Deze volgt een opleiding om de ZKM uit te voeren en er interventies aan te verbinden.

Weerstand tegen pathologische lezingen van typerend gedrag Enerzijds worden psychoanalytische (PDM) en personalistische (Stern) concepten van stal gehaald als tegenwicht tegen de logisch positivistische epistemologie en empirisch-analytische aanpak en de invloed van statistiek, anderzijds is er verzet tegen elementen uit de psychoanalytische mensopvatting. De persoon heeft daar immers beperkte controle over zijn motivatie, gedachten en emoties. Er is een therapie mee verbonden die uitgaat van de donkere kant van de persoon en de nadruk ligt op pathologie en ziekte. Voorbeelden:

(1) Positieve Psychologie (PP) is een tegengif tegen het kijken naar de persoon door de bril van pathologie. Het tijdschrift *American Psychologist* (Seligman, 2005, 2010) heeft er edities aan gewijd. De benaming is een categoriefout want onderzoek in de psychologie levert geen producten die een goed gevoel of mooi resultaat moeten opleveren. Niettemin is positieve psychologie nu populair. Ze zal ook weer wegebden omdat zij geen vernieuwing in theorie, constructen of methode biedt. Zij is de uitdrukking van verlangen naar goed nieuws. De verwachting is dat ze voordelen oplevert voor de kwaliteit van werk en relaties. Seligman et al. (2011) propageren dit concept en anderen proberen het onder meer in te zetten om Amerikaanse soldaten weerbaar te maken tegen de verschrikkingen van de oorlog. Dit wordt in de *American Psychologist* beaamd door een stafchef, generaal Casey, Jr. (2011). Selectie en weerbaarheid van soldaten zijn vanaf het begin van de Amerikaanse psychologie onderzoeksthema's geweest. Hier staan psychologen en overheid dicht bij elkaar en het ideaal van

een onafhankelijke wetenschap staat onder druk. Positieve psychologie klinkt goed in tijden van oorlog en bij het missen van richting en stuur in het leven. Maar gaat ze niet voorbij aan de werkelijkheid van deze mondiale conflicten en de onvermijdelijke persoonlijke onzekerheden?

De onderwijsfilosoof Kristjánsson (2010) wijst op *formele* problemen van de verbinding van geluk, deugd en positieve emoties omdat er verschillende gezichtspunten zijn op wat dat is. De mogelijkheid van niet-deugdzaam geluk doet zich feitelijk voor. Wordt 'is' en 'ought' niet verward; wordt *beschrijven* niet gelijkgesteld aan *voorschrijven*? De auteur valt de positieve psychologie niet hard omdat er een ontwikkeling is waarin vormen van positiviteit genuanceerd worden. Brinkmann (2009) betoogde dat het in de psychologie lastig is om wat 'is' en wat 'moet' te ontwarren. Het is niettemin voor filosofen moeilijk te accepteren.

(2) De positieve interpretatie van lijden is oud: denk aan christelijk, boeddhistisch en islamitisch ascetisme bijvoorbeeld in het boek Job uit het Oude Testament van de christelijke Bijbel. Het Boeddhisme is ervan doortrokken. Deze interpretatie is nog levend. McAdams en McLean (2013) zien mild en onontkoombaar lijden als mogelijkheid tot groei. Personen die kans zien er een zin in te ontdekken tonen een hoger niveau van welzijn en rijpheid. Tedeschi en Calhoun (2004) gaan een stap verder en spreken over *Post Traumatic Growth* (PTG). Dit gaat niet over een mild lijden maar over het overwinnen van een trauma. PTG staat voor de ervaring van positieve verandering als het resultaat van een strijd met een uitdagende en heftige levenscrisis. Ze veronderstellen dat een dergelijke crisis positieve consequenties heeft zoals waardering voor het leven, zin van relaties, toeneming van persoonlijke kracht, verandering van prioriteiten en een rijker spiritueel leven. De in Jemen gegijzelde Nederlandse Judith Siegel en partner reageerden zo op hun gedwongen verblijf. Of dit een duurzame respons is of een momentane reconstructie van een absurde ervaring zal moeten blijken. De auteurs gaan ervan uit dat deze groei interacteert met wijsheid en het vormen van een adequaat levensverhaal (McAdams & Pals, 2006). Sommige auteurs verwelkomen dit concept en eindigen hun essays met de obligate opmerking: *more research has to be done* (zie *Psychological Inquiry*, 15, pp. 19-80, 2004).

De vreugde van het lijden is een oud thema in de Joods-Christelijke traditie. In de Amerikaanse traditie is het dubbelzinnig, want daar geldt hedonisme (*pursuit of happiness*) als bron voor groei. Het is een contrast met wat een dichter als Dylan Thomas (1914-1953; 2003) zegt over tegenslag en dood:

'...do not go gentle into that good night, Old age should burn at close of day, Rage, rage, against the dying of the light...' (onderlijning, jtl).

Hij schreef deze regel terwijl hij zijn vader voor zich zag, een veteraan van WO I die vele jonge mannen ontmenselijkt had. Dit herinnert ook aan een van de eerste documenten uit de Europese literatuur: Homerus' Ilias: het boek opent met: *'Godin, muze, vertel ons van de woede van de zoon van Peleus, Achilles...'*. Deze woede wordt vaak gelezen als moed en bereidheid tot actie. Christenen probeerden woede te neutraliseren en noemden het trots: *superbia*. Er wordt daar gelijkmoedigheid bepleit maar Seligman en Tedeschi & Calhoun gaan een andere kant op en wijzen op de *voordelen* van lijden.

Er is intussen zelfs een therapie die op aanvaarding uit is. Er wordt training gegeven in de 'Acceptance and Commitment Therapy' die in allerlei settings toegepast kan worden. Aan de TU Twente is er een leerstoel voor levenskunst en positieve psychologie (Bohlmeijer et al., 2013). Een benaming voor de leerstoel *Mindfulness* zou in het Twents '...k loat mie 'n kop nich gek maakn' kunnen zijn. Dicht bij Duitsland liggend, zouden de auteurs *Die Apostel mit der sanften Vernunft* genoemd kunnen worden, geduchte concurrenten voor Immanuel Kants *reine* en *kritische Vernunft*. Het is duidelijk dat deze stroming tegemoet komt aan een behoefte en die zal blijven, al zal de benaming na een aantal jaren wijzigen. Nieuwe therapieën zullen ontworpen en nieuwe congressen uitgeschreven worden.

De houding om zin te ontlenen aan tegenslagen wordt niettemin aanbevolen. Seligman en Fowler (2011) passen het construct toe op de conditie van soldaten (zie ook Larner & Blow, 2011). Zij rapporteren over PTG bij de 1.6 miljoen soldaten die actief zijn geweest in de *war against terror*. De auteurs formuleren een model van zinverlening en groei bij veteranen in drie fasen: gedurende de tijd voor de militaire inzet, gedurende de inzet en na de inzet in gevechten. De betekenis van de eerste fase kan onder druk komen te staan door ervaringen in de tweede fase en dat kan resulteren in een langdurige crisis in de derde fase. Het kan het begin zijn van een pathologisch proces waarin de gebeurtenissen uit het geheugen verdreven worden. Dit leidt tot destructieve en zelfkritische betekenisverlening. Het kan ook het begin zijn van opbouw van veerkracht en de beheersing van herinneringen aan gebeurtenissen gedurende de gevechten. De laatste fase wordt door constructieve en coherente betekenisverlening gekenmerkt.

De auteurs benadrukken groei na *adversities*. Ze zijn verbaasd dat ze zo weinig studies (slechts acht) konden vinden over deze 'groei op de mestvaalt', zoals in het boek Job uit de christelijke Bijbel heet. De meeste studies gingen over PTSS. Het is mogelijk dat trauma overheerst na zulke inspanningen en een deel - schatting uit meta-studies: 10%-15% - langdurig stoornissen vertoont na oorlogservaringen. Ze vonden dat militaire status/rang en de mate van angst geassocieerd waren met niveau en voorkomen van PTSS bij de veteranen van de Golfoorlog.

Freud karakteriseerde de mens als slachtoffer van driften en benadrukte zijn zwarte kant; bij Tedeschi en Calhoun leiden de zwartste gebeurtenissen tot persoonlijke groei. Zwarte gebeurtenissen werken volgens deze auteurs verschillende kanten op. Als dat feitelijk het geval is, zou het netto effect in steekproeven ongeveer nul zijn.

Tegengeluid Dit zijpad over de vreugde van het lijden laat zien dat een positieve attitude tegenover tegenspoed oud is en de wens, illusie bevat dat lijden bijdraagt aan een groter geluk. Het geeft niet de werkelijkheid van de gevolgen van ernstige tegenslagen weer. In het tijdschrift *Psychological Inquiry* is er een tegengeluid: Wortman (2004, pp. 81-90) betwijfelt of de evidentie voor het bestaan van PTG *overwhelming* is en dat groei een van de mogelijke gevolgen van tegenspoed is. Ze wijst erop dat PTG in de Amerikaanse cultuur de indruk kan wekken dat mensen kampioenen, sterk, onkwetsbaar en koel moeten zijn, als ze met

tegenslagen geconfronteerd worden. Deze houding belast de overlevers. Als ze niet posttraumatisch groeien zijn het *losers, wallowing their pain, making us more complacent toward evil or harm*.

Negatieve psychologie? Logisch beschouwd kan er een *negatieve* psychologie geformuleerd worden maar die zal niet uit de VS komen. Ze bestaat wel in de klassieke literatuur: Griekse tragedies, christendom, gnosis en mysteriespelen van de Middeleeuwen, Spaans-Oostenrijkse barok, romantische *spleen*, Schopenhauers en Nietzsches pessimisme en nihilisme, de decadente Franse verveling (*ennui*) en het existentiële lijden bij Pascal en Kierkegaard. In Nederland kan men denken aan schrijvers als W.F. Hermans, G. Reve en A. Grunberg. Deze literaire traditie steunt op een wijsgerige houding, bijvoorbeeld van Schopenhauer (zie bijvoorbeeld Thomas Manns essay, van 1938/1977 en denk aan Reves bewondering voor Schopenhauer). Deze ademt melancholie, ontroostbaarheid en wanhoop en lokt verlangen naar verlossing uit. Tegelijkertijd kunnen deze kunstenaars een dergelijke levelsgevoel afstandelijk beschrijven.

Oorlogen en andere tegenslagen ontstaan door *men-made* belangenconflicten. Religieuze tegenstellingen komen daar meestal ook uit voort. Het herformuleren van conflicten als bronnen van betekenis heeft verdachte voorgangers. Goebbels, Hitlers propagandaminister prees de oorlog *der frische fröliche Krieg*. Nietzsche schreef aan het eind van de 19de eeuw in zijn boek *Genealogie van de Moraal* over het verheerlijken van geweld tegen zichzelf en anderen. Hij noemde zelfkweeling een van de langdurigste en breedst gedragen tradities in de westerse samenleving en verwees naar de religieuze traditie van ascese (Sloterdijk, 2009).

Geen enkel gedrag is inherent positief of negatief Gedragingen en gebeurtenissen zijn dat simpelweg niet. McNulty en Fincham (2011) laten bijvoorbeeld zien dat vier onbetwistbaar geachte positieve processen en gedragingen: vergevingsgezindheid, optimisme, positieve gedachten en vriendelijkheid bij gehuwden zowel het welbevinden kunnen bevorderen als schaden. In slechte huwelijken voorspelden deze processen versterking van getroebleerde relaties. Ze wijzen erop dat er naar de specifieke situatie en gedragingen gekeken moet worden om een oordeel op de positief-negatief schaal te geven. Hun boodschap luidt: vermijdt psychologische trekken en processen te labelen als inherent, onbetwistbaar en vanzelfsprekend positief of negatief.

(3) Csikszentmihalyi en Rathunde (1998) beschrijven de succesvolle persoonlijkheid. Zij ontwikkelden dit concept door kunstenaars te ondervragen over wat zij beleven bij werken aan succesvolle producten. De term *flow* verwijst naar het met overtuiging en plezier opgaan in een taak die je de moeite waard vindt. Ontwikkeling houdt volgens hen een toename van complexiteit in waarbij de persoon het voor elkaar krijgt om het evenwicht te bewaren tussen zeven tweepolige dimensies:

1. *Agency en Communion*: kiezen tussen eigen interesses en betrokkenheid bij de gemeenschap.
2. *Subjective involvement en Detached objectivity*: aan de ene kant zich subjectief, vol overgave en zonder reflectie wijden aan een taak, anderzijds naar eigen product kijken op een afstandelijke en kritische wijze.
3. Divergent en Convergent denken: enerzijds zonder angst vrijuit associëren waarbij alles kan en mag, anderzijds kritisch letten op de kwaliteit van het geheel en nagaan of het een mooi, inzichtelijk product is.
4. Rust en Onrust: het toestaan van de twee tegengestelde gemoedstoestanden, bijvoorbeeld koortsachtig werken en ontspannen achteroverleunen.
5. Speelsheid en Discipline: enerzijds jezelf toestaan te spelen met je materiaal en je gedachten, anderzijds volstreekte discipline, bijvoorbeeld in een streng dagritme.
6. Introversie en Extraversie: enerzijds kwetsbaar naar binnen gekeerd en gevoelig voor kritiek, anderzijds ermee voor de dag durven komen en je niets aantrekken van wat anderen ervan vinden.
7. Traditioneel en Vooruitstrevend: enerzijds werk baseren op wat er allemaal al gedaan is in je tak van kunst of in je vak, anderzijds grenzen durven overschrijden.

De diagnostische procedure bestaat uit een uitvoerig interview. Het *flow* concept is populair (geweest) en terug te vinden in zelfhelpboeken. De grens tussen wat 'is' en wat 'gewenst is' is hier doorlaatbaar. Je kunt *flow* ook Sartrians (1943) lezen: de wens drukt uit dat een persoon wil zijn wat een succesvolle groep beweert dat je moet zijn. Een wat neutraler voorbeeld is de poging om de talentvolle persoonlijkheid te beschrijven: Van Lieshout et al. (2000) gebruikten Blocks constructen van veerkracht en over- en ondercontrole om een talentvolle of hoogbegaafde persoonlijkheid te beschrijven. De *ego resilient* adolescenten laten in vergelijking met de 'over-' en 'undercontrolled' een gelijkmatig patroon zien van iets bovengemiddelde waarden op de Grote Vijf. Ze verschillen in positieve zin van de over- en ondergecontroleerden op de trekken Aangenaamheid en Emotionele Stabiliteit. Het Aristotelische 'niets te', de gulden middenweg bij de BF is een kenmerk van de begaafde persoonlijkheid.

Positieve psychologie, PTG, *flow* en wat minder de begaafde persoonlijkheid bevatten waarderingen en riskante uitwerkingen. Denk aan het bewonderen van martelaren in religieuze systemen en het accepteren van slachtoffers van politieke ideologieën.

Weerstand tegen self-esteem Van Halen (2002) heeft bezwaar tegen de opvatting over het zelf zoals onder meer door Harter (1999) uitgewerkt. Het *academic self, the self at school, the social self*, enzovoort kunnen niet objectief met schalen weergegeven worden. Volgens hem is de *persoonlijke zelfdefinitie* subjectief en niet koersvast. Het zelf wordt geen recht gedaan door getallen op trek- en zelfwaarderingsschalen. Het vertoont immers antithetische aspecten. We kunnen van onszelf beweren dat we iets zijn of hebben en tegelijkertijd dat we iets *niet* zijn of hebben. Onzekerheid is deel van de zelfdefinitie. De auteur heeft de persoonlijke zelfdefinities geïnventariseerd aan de hand van antwoorden op stellingen:

Ik vind het soms moeilijk mezelf te zijn omdat... (18 mogelijke antwoorden met 'ja-nee' antwoordmogelijkheden en een maat voor de intensiteit).

Ik vind het moeilijk mezelf te kennen omdat... (16 mogelijke antwoorden).

Ik vind het moeilijk om mezelf te beschrijven omdat... (14 mogelijke antwoorden).

Een groep van 733 personen (17-, 40-, 55- en 70-jarigen) beantwoordde de stellingen. Jongeren hadden de meeste moeite met zelfdefinitieopdracht, maar elke deelnemer gaf een antwoord. De nadruk lag bij allen op adequate zelfkennis, een bevredigende zelfbeschrijving, ervaring van (het ontbreken) van zin, fragmentatie van het zelf, het probleem van de zelfverwerkelijking en een gevoel van gebrekkige continuïteit. Ook in de VS komt soms een ongeschaald zelf aan de orde. Bering (2003) veronderstelde een existentieel domein waarin een persoon door middel van een verhaal een zelf opbouwt uit zijn ambivalente ervaringen en onzekerheden. Mensen beschikken over het vermogen om een onderliggende reden voor tegenstrijdige ervaringen te bedenken. Cognitieve informatieverwerkende capaciteiten en inzicht in de toevalligheden van het bestaan vormen de basis voor het stellen van vragen over de zin van die ervaringen.

Weerstand tegen veilige hechting als basis voor het goede leven Hechting is een dominante typologie voor individuele verschillen. Het heeft een positieve connotatie. Een veilige hechting is een voorwaarde voor het goede leven (*eudaimonia*) ook wel het christelijk deugdelijk leven. Het thema is een imperium in de Nederlandse pedagogie. Het was al een bron voor animositeit tussen Anna Freud (Sigmunds kleindochter) en de onderzoeksgroep van Bowlby. Haar precieze observaties van kinderen die uit de Nazi-kampen terugkeerden, werden door Bowlby's groep onopgemerkt gelaten. Overzichtsstudies claimen de bijdrage van veilige hechting aan het goede leven, dat wil zeggen een geordend sociaal leven met stabiele intieme relaties (Cassidy & Shaver, 2008).

Het tegenovergestelde concept *nonattachment* is uitgewerkt door Sahdra et al. (2010) en houdt in dat men zich bevrijdt van *mental fixations*. Het *niet* gehecht zijn wordt als nuttig beschouwd voor adaptief functioneren. De oorsprong is de boeddhistische onthechting. De auteurs maakten een 30-item vragenlijst om *nonattachment* te meten. Voorbeelden van items met positieve lading zijn: 'Ik ben niet bezitterig over de dingen die ik heb; Ik voel geen behoefte om me aan slechte ervaringen te onttrekken in mijn leven; Ik aanvaard mijn *flows* en met negatieve lading: 'Ik heb moeite om successen van anderen te waarderen als ze beter presteren dan ik'; 'Als de zaken niet lopen zoals ik wil, raak ik uit mijn gewone doen', enzovoort. De schaal was betrouwbaar en constructvalide want toonde de verwachte correlaties met *mindfulness* (het non-reactivity facet) en autonomie. Het niveau van *nonattachment* voorspelde adaptieve functioneren, zoals reductie van gevolgen van lijden en psychologische rijpheid.

De persoon als verhaal Nog een stap verder in het afstand nemen van individuele verschillen op basis van trekken is de narratieve benadering. Op de vraag: 'Wie bent U', volgt geen profiel van trekken of trekken x situaties maar een verhaal. Bijvoorbeeld wat wil je met je projecten, *life tasks*, waarderingen (waardengebieden) en wie ben je wat is je momentane identiteit? Het verhaal is onderdeel van de taalkunde. Studenten Engelse taal en letterkunde moesten tot de jaren 70 het werk van de zeer Britse literatuurwetenschapper E.M. Foster over de *novel* lezen:

Box: Categorieën van de *Novel*

De Britse taalwetenschapper E.M. Forster (1879-1970) heeft een essay geschreven over de roman: *Aspects of the Novel* (1ste uitgave 1927; Cambridge: Edward Arnold; 17de uitgave 1987, London: Pelican Books). Een roman vertelt een verhaal met een specifieke toon en bevat een reeks opeenvolgende gebeurtenissen. Een goede roman maakt de lezer nieuwsgierig over wat er straks zal gebeuren. Nog interessanter zijn de karakters, de actors. Zij worden geboren en zullen sterven. Ze eten, slapen, hebben lief en ze zijn (niet) alleen. Ze doen hun best om elkaar te begrijpen, (gelukkig) meestal tevergeefs anders valt er niet zoveel te vertellen. De interactie is uitgewerkt in een plot, een verhaal met gebeurtenissen die een causaal verband hebben. Fosters vaak aangehaalde voorbeeld is: *...the king died, and then the queen died...* tegenover *...the king died and the queen died of grief...* Het laatste is een plot (p. 87). Het verhaal heeft een moraal en vindt plaats in een sfeer. De roman ademt fantasie en voorspelt iets. Ten slotte heeft het structuur en ritme. Foster illustreerde de aspecten van de roman met voorbeelden uit de rijke Britse literatuur.

Kenmerken van een begrijpelijk verhaal zijn eenheid van onderwerp, logische ordening en een aanvaardbare causale structuur (Brochmeier & Carbaugh, 2001). In aansluiting bij Foster is er een verhaal als minstens twee gebeurtenissen in een relatie geplaatst worden: 'de koning stierf en de koningin stierf van verdriet'. Een verhaal bevat een plot, is nooit af, dat wil zeggen kan steeds hernomen en opnieuw gelezen worden. Het is gefabriceerd en vrijwel nooit een feitenrelaas. De suggestie van een feitenrelaas in de boeken van Voskuil over *Het Bureau* maakt het juist zo intrigerend, want de feiten over de inhoud van het werk op het Meertens Instituut en de relaties aldaar schuren op iedere bladzijde.

Het verhaal kan gebruikt worden om veranderingen in de levensloop te beschrijven. Het uitgangspunt van de narratieve benadering is dat de persoon zélf structuur aanbrengt in zijn gedrag, denken en beleven. Het heeft een begin, een ontwikkeling (plot) en een eind. Een persoon wordt beschouwd als iemand met een levensverhaal waarmee hij orde aanbrengt in gebeurtenissen, werk en relaties. Het vervult functies zoals het behouden van zelfwaardering, verantwoordelijkheid nemen of juist niet, zelf verteller van je leven zijn en zeggenschap of macht hebben over de interpretatie van je gedragingen. Bovendien zijn we door een verhaal dat we kunnen delen met anderen onderdeel van een gemeenschap.

De taalwetenschapper Paul Eakin (2008) zegt het zo in zijn boek: *Living autobiographically: How we create identity in narrative* (Ithaca/London: Cornell University Press):

'...I believe that our life stories are not merely about us but in inescapable and a profound way are us...'. (onderlijning: Eakin).

Lewis (2014) wijst op het nut van het verhaal in de psychiatrie. De psychiatrische *case formulation* heeft narratieve functies. Het helpt de clinicus om de persoon/cliënt/patiënt te zien als uniek, complex en gesitueerd en niet als een diagnostisch type. Het plaatst de vraag/het probleem in de context van zijn geschiedenis en heden. Het organiseert de geschiedenis in een plot met een begin, midden en een eind. Een vraag/probleem kent immers een verleden, heden en toekomst. Het organiseert de vraag/ het probleem in een frame en kan daarbij verschillende disciplines inzetten.

Hieronder volgen typen en voorbeelden van verhalen en wordt nagedacht over de rol van het verhaal in de diagnostiek. Een oude indeling is van de literatuurwetenschapper Frye (1957). Hij kwam tot vier basisverhalen na analyse van romans uit de wereldliteratuur: het romantische, komische, tragische en ironische (satirische) verhaal. De meeste spontaan vertelde levensverhalen zijn romantisch. Dat houdt in dat de hoofdpersoon obstakels en uitdagingen tegenkomt die hij overwint met idealisme en geloof in zichzelf of in de goede zaak (McAdams, 2001; Sugarman, 2001). Hieronder de vier van Frye aangevuld met een narratief van Thompson en onderscheidingen van Elsbree en Hankiss.

Box Narratieven volgens Frye, Elsbree, Thompson en Hankiss

Frye: *Romantisch*: het leven is als een middeleeuwse queeste (zoektocht) naar het overwinnen van het kwade door het goede. De held is een bijzonder iemand en zoekt naar de verloren bron van het geluk. Hij krijgt tegenslagen te verwerken, maar is ook op avontuur uit. Hij is optimistisch over het resultaat. Hij keert terug van zijn reizen na veel oponthoud (Odysseus) en wordt dan op grootse wijze vereerd. Het leven is een gevecht om serieuze zaken. De held vecht voor het goede en voor de mensheid. Als hoofdpersoon wordt hij met zijn idealisme soms in toom gehouden door een aardse persoon die hem gezelschap houdt, bijvoorbeeld Sancho Pancha, de page van Don Quichote, de man van La Mancha. Het romantisch narratief domineert en weerspiegelt de tendens om iets te maken van tegenslagen en het geloof te behouden in een goed einde.

Een bizar en niet humoristisch voorbeeld is het boek van de Duitse pedagoog Hans Würtz (Leipzig, 1932): *Zerbrecht die Krücken. Krippelprobleme der Menschheit. Schicksalstiefkinder aller Zeiten in Wort und Bild*. Het bevat voorbeelden van mensen die lichamelijke gehandicapt waren en beroemd werden: Paulus en Caesar waren epileptici, Rosa Luxemburg de communiste die tegen de Nazi's streed, liep slecht. Een bizar voorbeeld is een violist zonder armen. Unthan speelde viool met zijn tenen. Würtz vermeldde ook Joseph Goebbels, de propaganda minister van de Nazi's die een klompvoet had. Dit werd niet gepikt en hij werd ontslagen van zijn pedagogisch instituut in Berlijn en overleefde het Nazi regime ternauwernood. Een leidinggevende Nazi was immers perfect in alle denkbare opzichten.

Komedie: Het leven is een opeenvolging van gebeurtenissen waarin een balans moet worden

gevonden tussen tegengestelde verlangens en krachten. De held is een doorsnee persoon, Jan Modaal die geen greep heeft op de gebeurtenissen. Hij probeert de tegengestelden te neutraliseren en is daar meester in. Goldoni's *Knecht van twee meesters* is een voorbeeld. Er is geen gevecht of bloedvergieten want hij onderhandelt en werkt samen. Het overwinnen van kwade krachten wordt gevierd met een groot feest waaraan iedereen deelneemt. Ze krijgen een indruk van een betere wereld zonder pijn en verdriet.

Tragedie: De held is altijd slachtoffer hoe goed hij ook zijn best doet om het goede te doen en het kwade te vermijden. Oedipus vecht voor het goede, droeg zijn handicaps - slechte voeten en blindheid - met verve maar eindigt als moordenaar van zijn vader en echtgenoot van zijn moeder. Hij roept steeds kwade krachten op die hem oneindig veel verdriet bezorgen. Hij is alleen en krijgt geen steun van een groep.

Satire (ironie): De held is een gemiddeld persoon en ziet zichzelf ook als gemiddeld. Hij kent de wereld en is verstandig. Hij wil ons laten zien dat we in een wereld van illusies leven. We weten niets van de motieven van anderen en laten ons gemakkelijk voor het lapje houden. Hij weet dat inspanningen om mensen te informeren over de schijnwereld waarin zij leven boter aan de galg gesmeerd is. Religie is volgens hem opium van het volk.

Er zijn er meer (McAdams, 2001). Elsbree onderscheidt vijf plots. Elk plot weerspiegelt een fundamenteel menselijk streven: een huis bouwen, een gevecht aangaan, een reis maken, het lijden verdragen en streven naar vervolmaking. Hankiss neemt als uitgangspunt de manier waarop mensen de vraag beantwoorden hoe ze zijn geworden die ze nu zijn. Ze arrangeren en evalueren heden en verleden met behulp van vier strategieën: *dynastic*: goed verleden/ goed heden, *antithetic*: goed verleden/ slecht heden, *compensatory*: slecht verleden/ goed heden en *self-absolutory*: slecht verleden/ slecht heden. Thompson (1982) voegde het *Wunderkind*, het *Golden Boy* narratief toe. Het is het verhaal van een autonoom onafhankelijk leven in een wereld en een samenleving die als geslaagd worden beschouwd. Eenvoud en natuurlijkheid kenmerken ons *Wunderkind*. Zijn tijdperspectief is het hier en nu dat ten volle genoten wordt. Er zijn geen zorgen over de toekomst, hij maakt zich ook niet druk als er zich ernstige tegenslagen aandienen. Hij vindt dat alle mensen nu een keer onderworpen zijn aan de natuurwetten. Het heeft geen zin om daar tegen in te gaan. Men ziet dit narratief soms bij (kanker)patiënten - denk aan de eerste Nederlandse astronaut Prof. Dr. Wubbo Ockels - die gaan sterven en nog volop bezig zijn met het bestrijden van de ziekte door een boek te schrijven, de samenleving een dienst te willen bewijzen, de marathon te lopen, de Alpe Huez beklimmen, een documentaire maken over hun leven, voorlichting te geven aan anderen, enzovoort.

Er kan nagegaan worden of cliënten één of combinatie van de verhaaltypen gebruiken om hun vraag of probleem te vertellen, te ordenen en causaal te duiden. Toespraken bij pensionering hebben vaak een romantische structuur: veel reorganisaties overleefd, goede collega's verloren, altijd zijn plicht gedaan, een voorbeeld voor de jongeren, enzovoort. Ze worden opgevuld met persoonstermen uit de Big Five. Pensionering en ontslag kunnen evengoed tot een tragisch of satirisch verhaal leiden, maar dat hoor je de betrokkenen zelden hardop zeggen. Verhalen kunnen in elkaar overgaan. Wat romantisch start kan een tragedie worden. Dezelfde gebeurtenissen kunnen in een ander verhaal gereorganiseerd en geherinterpreteerd worden. Het verhaal wordt ook gebruikt om veranderende identiteiten door de tijd heen te beschrijven. Voorbeelden:

(1) Pals (2006) legde narratieven van ervaringen van 83 vrouwen van gemiddeld 52 jaar vast. Ze onderscheidde twee processen in de vorming van de narratieve identiteit: exploratie en het tot stand brengen van een positieve samenhang tussen slechte en goede ervaringen. Het exploratieproces was gerelateerd aan *Openness* op 21- en 62-jarige leeftijd. Verder was veerkrachtigheid op dezelfde leeftijden gecorreleerd met een informatieverwerking die leidde tot een coherent en positief verslag van de gebeurtenissen.

(2) Brugman en ter Laak (2004) bestudeerden veranderingen in het levensverhaal van drie Russische ex-communisten: een KGB officier, een vertaalster en een taalleraar. De verwerking van de overgang van de Sovjet-Unie naar de Russische Federatie had bij twee van de drie tot gevolg dat ze het verleden amputeerden. De derde integreerde het Sovjetverleden met de Russische Federatie van Jeltsin. De BF scores van de drie verschilden niet. De BF werd van tevoren afgenomen met het verzoek zich in te denken dat ze nog in de Sovjet-Unie leefden en na de twee interviews in het Duits of Engels. Ik ben me ervan bewust dat de daarvoor nodige *retrospective priming* riskant is.

(3) De Waele en Harré (1979) gaven een voorbeeld van het ontwikkelen van levensverhalen van ingesloten criminelen met als doel een interventie te ontwerpen. De gedachte was dat een interventie die gebouwd is op hun levensverhaal de kans op recidive vermindert. Het vinden van een stabiel interactie-effect tussen verhaalsoorten en interventietypen zal niet gemakkelijk zijn. Dat hebben de resultaten van *Aptitude Treatment Interaction* onderzoek duidelijk gemaakt.

Analyse van het verhaal van de cliënt kan dus zicht geven op zijn waargenomen identiteit en veranderingen in die identiteit. De diagnosticus kan niet om het verhaal van de cliënt heen. Zijn vraag of probleem is immers gegoten in een verhaal. In zijn rapportage is de diagnosticus meestal terughoudend om het verhaal te gebruiken of er een te construeren. Hij kent de regels. Het verhaal is subjectief en wetenschappelijk onverantwoord. Persoonlijke geschiedenissen zijn immers vertekend in de richting van coherentie en stabiliteit en ze bevatten meestal een gunstige evaluatie. Er zijn weinig studies over de bijdrage van het verhaal aan de doelen van de diagnostiek: beschrijven, voorspellen, controleren en beslissen. Wel is de relatie met de BF bestudeerd. Voorbeelden:

(1) Smith et al. (2009) laten zien dat Gewetensvolheid, Openheid en Extraversie gecorreleerd zijn met verhalen met een positieve toon en met een hoofdpersoon die iets wil uitzoeken, wil leren.

(2) Larkin et al. (2011) hebben de ontwikkeling van conversatie bestudeerd en gebruiken het fenomenologische begrip gesitueerde betekenisverlening. Dit kan een aanknopingspunt zijn om de diagnosticus-cliënt gesprekken te analyseren. Zij moeten immers op de een of andere manier een gemeenschappelijk narratief maken anders hebben ze elkaar niets te vertellen.

(3) Kúpner et al. (2010) vroegen 79 studenten een verhaal te maken van vijf vooraf gegeven woorden: *Plane crash, Parlor Maid, Fireworks, Middle-Ages* en *Supermarket*. Dat vergt de nodige fantasie. Oordelaars schatten de niveaus op de Vijf trekken na het lezen van de verhalen. Er was voldoende tussenbeoordelaarovereenstemming op de scores. Oordelen over Openheid, Aangenaamheid en Algemene kennis waren accuraat. Ze correspondeerden met de BF scores van de subjecten.

De BF factoren laten een te verwachten samenhang met de toon en de inhoud van de verhalen zien. Je leest dat als een empirisch verband maar het kan ook op betekenisgelijkenis berusten. De terughoudendheid ten opzichte van gebruik van het verhaal als diagnosticum kan afnemen als de kennis van verhaalstructuren en -soorten toeneemt en methoden worden ontworpen om ze te analyseren. Een cliënt vertelt een verhaal als hij zijn probleem/vraag aan de diagnosticus voorlegt. Het is voor de professional het eerste materiaal om een beeld van de vraag of het probleem en van de cliënt te krijgen. Een niet direct psychologische uitwerking van het verhaal is het *Strategic Narrative*. Dit is een verhaal dat iets van de luisteraar - het electoraat, de soldaten, 'de troep', de beroepsbeoefenaars, de gelovigen of het elftal wil. Het narratief verklaart wat er onderweg gebeurd is, welke de gevolgen zijn en wat het uiteindelijk oplevert: geluk, de overwinning, erkenning. Dit narratief dwingt tot keuzen door het plot en de bijzondere karakters. Het is niet zo maar een geloof of ideologie en het roept op tot actie. Het lijkt op de driedeling van de Heidelbergse katechismus: Lijden, Verlossing, Dankbaarheid, op de communistische trits: Uitbuiting, Vervreemding, Revolutie en op de jihadistische drie-eenheid: Crisis, Heilige oorlog, Herstel van de s'haria (Friedman, 2013).

Samenvatting en conclusie

Naast impliciete en expliciete theorie is er alternatieve theorievorming over de persoon. Het is een reactie op waargenomen hiaten in expliciete theorieën. Oude gedachten over uniciteit, heelheid en individualiteit keren terug (via William Stern) als reactie op logisch positivisme en staticisme. Het *Psychodynamic Diagnostic Manual* is bedoeld als alternatief voor de DSM. Het laat ruimte voor het klinisch oordeel en voor de uitwerking van de context op de cliënt. De DSM-5 laat in vergelijking tot DSM-IV meer ruimte voor het klinisch oordeel. In het Nederlands is het klinisch oordeel over *distress* vertaald als bepaling van de met lijdensdruk voor cliënt en/of zijn omgeving. De Amerikaanse 5-versie is vertaald onder leiding van de psychiater Hengeveld door een team van 8 vertalers en 22 specialisten. Het is uitgegeven als *Handboek DSM-5* (2014) en omvat 1212 pagina's. Neofreudiaans denken wordt gebruikt om een structuur te ontwerpen (Eurelings-Bontekoe et al.) die scores op de MMPI en observatie- en interviewgegevens verklaart.

In de trektheorie is weinig aandacht voor het intentionele karakter van gedrag. Zirkel en Cantor bestuderen doelgericht gedrag bij overgangen in de levensloop en verschillende levenstaken. Chulef et al. hebben een taxonomie van doelen beschreven op basis van antwoorden van proefpersonen. Ze onderscheiden intra- en interpersoonlijke doelen en doelen rond gezin en familie. Little beschouwt de persoon als manager van projecten die hij in samenspraak met de diagnosticus definieert. Kelly en Hermans geven de persoon zelf een rol in het definiëren van zijn persoonlijkheid. Hij is mede-onderzoeker om zijn eigen rollen (Kelly) en waarden (Hermans) in kaart te brengen en te waarderen. Ze nemen afstand van de persoon als een variatie op een gemiddeld profiel van trekken.

De psychoanalyse is gekritiseerd om de pessimistische kijk op de mens en zijn motieven. Positieve psychologie (Seligman) biedt een alternatief en bevat opvattingen over wat goed of slecht is. Tedeschi en Calhoun verwachten posttraumatische groei na insnijdende levensgebeurtenissen en oorlogservaringen. Csikszentmihalyi beschrijft de *flow* van een persoon op basis van onderzoek bij kunstenaars die aan een mooi product gewerkt hadden. Deze persoonlijkheid in een *flow* kan de spanning op een aantal bipolaire dimensies aan: bijvoorbeeld tussen introvert en extravert, tussen speels en gedisciplineerd, tussen hard en geconcentreerd werken en achteroverleunen. Twijfel aan de stabiele en coherente persoon (het monolithische mono-formele zelf) komt tot uitdrukking in Van Halens studie. Proefpersonen staan zichzelf toe onzeker te zijn over hun identiteit en over de coherentie van hun zelve. Hij erkent het bestaan van een gefragmenteerd zelf. De inzet van het narratief om de persoon te diagnosticeren gaat over de wijze waarop een persoon gebeurtenissen en zijn gedrag in zijn leven verbindt. Er zijn uiteenlopende wijzen van verbinden van dezelfde gebeurtenissen te onderscheiden. Frye noemt er vier: roman, komedie, tragedie en satire. Thompson voegt het verhaal van *Wunderkind* toe. Er is aarzeling deze narratieven diagnostisch te gebruiken omdat ze subjectief en verzonnen of gefabriceerd kunnen of zouden zijn.

De diagnosticus kan niet om het verhaal heen want de cliënt communiceert in eerste instantie met hem door zijn verhaal te vertellen. De alternatieven zijn geen regulier onderdeel van het diagnostisch instrumentarium omdat ze tijdrovend zijn en blootstaan aan kritiek. Er is het bezwaar van subjectiviteit want voor een deel zijn diagnosticus en cliënt zelf de meetinstrumenten. De diagnosticus kan de alternatieven niettemin gebruiken. Ze bieden de ruimte voor een genuanceerde *beschrijving* van het gesitueerde gedrag van de cliënt. Ze worden niet nauwelijks benut omdat ze tijd kosten en complexe analyses vereisen. Alternatieven bevatten echter aanzetten om verwaarloosde, relevante gedragskenmerken van de cliënt te leren kennen.

Een niet psychologische uitwerking is het strategisch verhaal dat gemaakt wordt om mensen tot acties aan te zetten, die iemand goed uitkomen. Het roept door plot en karakters op om iets aan een niet gewenste toestand te doen. Politici, religieuze, militaire leiders en velen anderen bedienen zich van een dergelijke constructie om de kiezers, gelovigen, soldaten, enzovoort tot actie aan te zetten (Friedman, 2013).

2. Ontwikkeling

Bij alternatieve ontwikkelingstheorievorming ligt de nadruk op de sturing van ontwikkeling vanuit de sociaal-culturele context met haar praktijken en opvattingen. Het is een reactie op de organismische opvatting met de nadruk op de ontwikkeling van binnenuit en op de omgeving als een reeks causale stimuli. De context is bij Piaget *aliment* en bij Skinner het toedienen van *reinforcement* die het gedrag controleert/verklaart. Twee alternatieven om ontwikkeling vast te leggen worden beschreven: ontwikkelingscript en ontwikkelingstaak.

Ontwikkelingscript Dit concept is ontleend aan de culture antropologie. Het is een script waarin een persoon nieuwe competenties en vaardigheden verwerft voor zichzelf en in de ogen van anderen: de jury. Heymans (1994) heeft een script van zes overlappende componenten beschreven voor een kind-volwassene dyade. Het gaat over het overgangsritueel waarmee jongeren toegelaten en opgenomen worden in de groep van de volwassenen. Hier is het uitgewerkt als een interactie tussen de zich ontwikkelende, bijvoorbeeld een kind dat leert lezen, fietsen, met geld omgaat, voor een huisdier zorgt, een vriend (in) krijgt enzovoort en een ontwikkelaar, bijvoorbeeld een leraar of opvoeder. Het zou de moeite waard zijn om deskundigen eens een aantal kernscripts te laten beschrijven.

Component 1 De opvoeder en het kind *delen een zelfde conceptueel kader*. De opvoeder werkt zijn deel van dat kader uit, neemt zijn eigen positie in en toont het kind zijn plaats in dat kader. Eerst ligt de nadruk op de huidige positie van het kind. Langzaamaan wordt duidelijk waar het kind op kan uitkomen als gevolg van een ontwikkeling.

Component 2 Het kind vertoont *tekenen* dat het de toegekende kracht *om te veranderen* aanvaardt. Dat kan bijvoorbeeld door zijn nog bescheiden plaats te erkennen, door eerbied, bereidheid voorschriften van de opvoeder op te volgen, bereidheid om te wachten, te betalen voor advies of hulp. De zich ontwikkelende aanvaardt dat en accepteert openlijk dat de opvoeder zegt welke plaats het kind nu inneemt. De tekenen kunnen ook door andere volwassenen worden gegeven die voor de opvoeding verantwoordelijk zijn.

Component 3 Bij het kind wordt *spanning geïnduceerd*. Het idee is dat ontwikkelen en veranderen altijd spanning oproepen. Het is een licht negatieve spanning en die mag niet zo intens zijn dat zij het kind losmaakt van het doel en het afhaakt. De spanning is meestal goed te induceren door het kind de huidige en toekomstige positie duidelijk te maken. Straks kun je je eigen zakgeld beheren, straks mag jij voor de hond, het paard zorgen.

Component 4 Kiezen en uitvoeren van het *overgangsritueel*. Dit bevat overgangssymbolen, bijvoorbeeld: nu ben je nog niet in staat om zelf je kleren te kopen, maar je mag wel alleen gaan kijken en keuzen maken. Straks kun je het zelf want dan krijg je eigen kleedgeld. Bij het kind zijn er gevoelens van bijvoorbeeld trots of competent zijn. De identiteit van het kind verandert van iemand die aangekleed wordt naar iemand die zichzelf aankleedt. Dit wordt publiek bekendgemaakt door de opvoeder. Veelgebruikte symbolen zijn diploma's, oorkondes, enzovoort, maar ook de trotse mededelingen van belangrijke personen uit de context doen ertoe, vooral als ze openlijk zeggen dat er een nieuwe vaardigheid verworven is.

Component 5 Het kind stelt zich zijn *huidige en toekomstige positie* voor aan de hand van een conceptueel kader en ziet zichzelf anders als voor de overgang. Er is een nieuwe identiteit, bijvoorbeeld van middelbare scholier naar student, van thuis- naar zelfstandig wonend, van niet kunnen lezen naar zelf een boekje kunnen lezen, van vrijgezel naar partner, van eerstejaarsstudent naar BA of MA. Voor overgangen zijn in culturen rituelen bedacht.

Component 6 Na het ritueel behandelt het *publiek* de betrokkene *als veranderd*. Er is een nieuwe identiteit als een meer ontwikkeld persoon met nieuwe competenties en verantwoordelijkheden. Hij krijgt nu toegang tot nieuwe gebieden en mag nieuwe handelingen verrichten. Na het behalen van je BA of MA diploma hoef je nooit meer een tentamen te doen om nog eens te bewijzen dat je Bachelor of Master bent.

Een script kan helpen bij het beschrijven van de ontwikkeling van complexe vaardigheden en het verwerven van nieuwe statussen die een persoon in de loop van de tijd krijgt. Het is ontleend aan overgangsriten. De jury, het forum, het universeel gehoor, bestaat uit weldenkende mensen. Dat publiek speelt ook een rol in Poppers, De Groots Forum en Hofstees wetenschapstheoretische opvatting. Er is zo beschouwd dus een cultureel antropologische studie van het bedrijven van wetenschap mogelijk en van de ontwikkeling van haar beoefenaars. Ontwikkeling wordt daarbij opgevat als een door de cultuur geïnduceerd verschijnsel en niet primair als organismische groei van binnenuit of het diepe motief en de drang de waarheid te vinden en te dienen. De interpretatie dat die ontwikkeling gestuurd wordt door stimuli van buitenaf: beloning, reinforcement, subsidie, erkenning door bestuurders en andere machtigen is ook onder deze culturele lezing eveneens niet adequaat.

Kwalitatief empirisch participerend onderzoek moet tonen of de componenten en de volgorde te herkennen zijn in het verwerven van een nieuwe competentie. Een voorbeeld dat zo'n onderzoek benadert is de volgende studie:

Wilt et al. (2010) vroegen 128 volwassenen van middelbare leeftijd mee te doen aan een twee uur durend interview over hun leven. Het werd gecodeerd met behulp van categorieën ontleend aan Eriksons stadia, bijvoorbeeld een positief of negatief beeld van de kindertijd, een levendige herinnering aan de adolescentie, spreken over belangrijke gebeurtenissen tijdens de volwassenheid en zich een ideaal vormen voor de toekomst: wat wil ik nog graag bereiken. Ze konden stadia en relaties verbinden, bijvoorbeeld vertrouwen in de vroege kindsheid was geassocieerd met hoge niveaus van generativiteit. Betrouwbaar gescoorde kenmerken van het interview werden in verband gebracht met de BF: $r = .05$ met Gewetensvolheid tot $r = .18$ met Extraversie. De samenhang met welbevinden en aangepastheid was $r = .29$. De waarden variëren van verwaarloosbaar tot bescheiden.

Ontwikkelingstaken Persoon- en sociale ontwikkeling worden opgevat als het hoofd bieden aan een reeks ontwikkelingstaken. Dit begrip is een intermediair tussen wat een persoon kan en wil op basis van zijn organismische ontwikkeling & leergeschiedenis en de taken die samenleving en cultuur aan hem opleggen. Veel taken zijn leeftijdgebonden. Het concept is voor het eerst gebruikt door Havighurst (1972, zie Oerter, 1986, McCormick et al., 2011 en Hutteman et al, 2014). Eerstgenoemde heeft een lijst met taken voor kinderen beschreven, bijvoorbeeld van zindelijk worden, leren lezen tot zich zelfstandig in het verkeer kunnen bewegen. Oerter (1986) heeft taken voor de levensloop uitgewerkt. In de volwassenheid bijvoorbeeld de ups en downs van het leven aankunnen, integriteit en moraliteit verwerven; voor kinderen en adolescenten, schoolbezoek en omgaan met leeftijdgenoten. De taken bevatten ook anticiperen op mijlpalen zoals geboorte van een kind, pensionering en op specifieke episodes zoals het voorbereiden van het eindexamen, zwangerschap of op specifieke unieke gebeurtenissen, een operatie, lange afwezigheid van de partner, enzovoort.

Heymans (1994) omschrijft een ontwikkelingstaak aan de hand van antropologische begrippen en sluit psychologische vaardigheden, materiële voorwaarden en een toezienend en keurend publiek in:

A developmental task is a period or trajectory during which the individual has the opportunity to prove or to make plausible before a specific audience or jury that he is capable of performing certain actions. This capability is inferred from the controlled and goal-directed use of personal, social and/or material resources available. If the audience or jury is persuaded that the individual is capable, then the individual is granted the right to act on his account as if the individual has acquired a new competency.

Een persoon of cliënt kan gevolgd worden bij het afleggen van een traject of gedurende een bepaalde periode om het verwerven van een competentie te beschrijven. Een ontwikkelingstaak kan bestaan uit het hoofd bieden aan gebeurtenissen met impact zoals ontslag of het verbreken van een langdurige relatie. Iemand moet aan het publiek tonen dat hij een nieuwe positie, identiteit verworven heeft. Het concept wordt in empirisch onderzoek benut als beschrijving van bijvoorbeeld studenten die onafhankelijk worden van ouders of van een lange reis om zich te heroriënteren op werk en relaties of van veranderende verhoudingen in gezinnen tussen ouders onderling en in de ouder-kindrelatie. Het concept is toegepast om de ontwikkeling van de moeder-kind interactie te beschrijven. Kinderman (1993) observeerde de moeder-kind interactie bij drie ontwikkelingstaken: leren lopen, zelfstandig eten, en zichzelf aankleden. De moeders pasten zich goed aan bij wat het kind al kon en lokten kleine stappen uit in de richting van het vervullen van de taak.

Er zijn voorstellen om deze taken te categoriseren. Dat is een eerste stap voor onderzoek van ontwikkelingstaken en hun verloop door de tijd heen. Voorbeelden:

(1) McCormick et al. (2011) vatten ontwikkelingstaken op als leeftijdgebonden normatieve taken gebaseerd op sociale verwachtingen over mijlpalen in de ontwikkeling die in bepaalde levensfasen gepasseerd worden.

(2) Hutteman et al. (2014) doen een voorstel om de taken te categoriseren. Ze zijn van belang, afgezien van de historische tijd en de ontwikkelingsfase waarin iemand verkeert. Ze zijn er dus door de geschiedenis heen en op alle momenten van ontwikkeling. Ze onderscheiden vijf categorieën: (1) het vormen van relaties (2) gezinsleven (3) beroepsleven (4) sociaal leven (los van het gezin) en (5) fysieke verandering. Er is rijping en vooruitgang maar ook verlies en achteruitgang. Als Baltes-aanhangers melden Hutteman et al. bij het laatste compensatiekansen voor achteruitgang tijdens de ouderdom. De taken zijn *...potential sources of mean level and rank-order personality changes...* (p.5). Het Hutteman et al. voorstel is niet duidelijk over het feit of rangorde-veranderingen gaan over test-hertest waarden of over ipsatieve veranderingen binnen een individu. Persoonsontwikkeling over de levensloop verdelen ze arbitrair in blokken: 18-30 jaar, 30-60 jaar en 60 jaar en ouder.

Onderzoek met ontwikkelingscripts en -taken is tijdrovend en wordt bemoeilijkt door het ontbreken van op onderzoek gebaseerde taxonomieën van scripts en taken. De methoden

hoe ze te observeren en betrouwbaar te meten zijn door de complexiteit van de taken een psychometrische nachtmerrie.

De twee alternatieven leggen de nadruk op culturele *constraints* op gedragsontwikkeling. Deze *cultural turn* in de ontwikkelingspsychologie wordt toegeschreven aan de Russische filoloog Bakhtin. Filologie is de studie van teksten die niet automatisch begrepen worden en doordachte uitleg en kritische analyse behoeven. Deze studie was in de 19de -eeuw de mogelijkheid om te ontsnappen aan de theologiestudie zoals Nietzsche bijvoorbeeld deed. In Nederland bestaat de studie niet maar wel in Duitsland en België. Het concept is niet populair in de VS al is het uitgewerkt door de Amerikaan Wertsch in zijn socio-culturele benadering (Creswell & Teucher, 2011).

In de praktijk van de diagnostiek spelen leeftijd- en cultuurgebonden taken een rol. In een cultuur moeten personen immers op bepaalde leeftijden specifieke gedragingen kunnen laten zien. Deze normen kunnen te maken hebben met het probleem van een cliënt. De diagnosticus beschikt niet over instrumenten om het vervullen van die taken vast te stellen. Er is geen taxonomie, slechts een lijst met taken. Dat betekent dat hij zelf voor een deel het instrument is en hijzelf de cliënt en zijn sociale omgeving moet ondervragen en observeren.

Samenvatting en conclusie

In alternatieve ontwikkelingstheorie over de persoon ligt de nadruk op de socio-culturele context als bron voor het verwerven van een nieuwe ontwikkelingsstatus. Dit wijkt af van organismische en behavioristische theorievorming. Een voorbeeld is de verwerving van een competentie als het uitvoeren van een cultureel bepaald script waarvoor de overgangsriten uit de culturele antropologie model staan. De competentie wordt door een publiek erkend en dat komt er nooit meer op terug. Ontwikkelingsscripts en -taken zijn cultureel gedefinieerd. Empirische taxonomieën ontbreken en ze spelen in de diagnostiek nauwelijks een rol bij het beschrijven van competenties van een cliënt die hij gezien zijn leeftijd en lidmaatschap van de cultuur moet tonen. De diagnosticus heeft een beeld nodig van de taken die de cultuur een cliënt oplegt en hoe hij ze waarneemt. Het wel of niet slagen bij een overgang of het niet voldoen aan de culturele taken op een tijdstip in de ontwikkeling kan deel uitmaken van het probleem van de cliënt.

3. Sociale context

De experimenteel gemanipuleerde en de aangetroffen sociale contexten worden meestal mechanistisch geïnterpreteerd. Wat zijn de effecten van de context op typerend gedrag: (S → R: Stimulus → Respons)? Het constructivisme legt de nadruk op de vorming en ontwikkeling van een persoon als onderdeel van een sociale groep met zijn culturele praktijken. Er is daarnaast steeds zijdelings en ondergronds belangstelling over en voor innerlijke groei van het individu.

Sociaal constructivisme is een alternatieve opvatting die de nadruk legt op de sociale oorsprong van persoonlijkheidsconstructen. Er is verzet tegen de empirisch-analytisch aanpak van onderzoek met het streven naar objectiviteit in de methodologische zin. De benadering kan men plaatsen onder de interpretatieve, metaforische, constructivistische hermeneutische aanpak. De constructen zouden belangen van dominante sociale groepen weerspiegelen en dienen. De culturele verschillen in de mate waarin stabiliteit en coherentie van typerend gedrag wordt verondersteld, zijn te begrijpen vanuit de belangen van groepen. Als ouders karaktertrekken toekennen aan ongeboren baby's dan is hun doel niet alleen beschrijving, voorspelling en controle. Het vervult de functie om de baby's binnen te voeren in de gemeenschap, de samenleving. De westerse definitie van de persoon als onafhankelijk en verantwoordelijk legt er de nadruk op dat we eerst naar de persoon zelf moeten kijken en niet naar omstandigheden. Als iemand arm, delinquent, rijk, moreel integer of ziek is, ligt dat ook of mede aan hem zelf. Deze opvatting dient het belang van een individualistische samenleving. De benadering heeft niet tot empirisch onderzoek in de klassieke zin geleid.

De opvattingen worden *geïllustreerd* aan de hand van kritische analyses van gangbare theorievorming en onderzoek. Dat berust op analyse van taaluitingen die vrij geïnterpreteerd worden (Goffman, 1957; Gergen, 1985). De persoon vindt zichzelf niet uit en ontdekt zichzelf niet na diep nadenken en hij is ook niet het resultaat van zijn genen. De sociale en stabiele kenmerken van de persoon zijn cadeaus van zijn sociaal en cultureel milieu. Het westers milieu benadrukt het zelfbeeld van de onafhankelijke persoon en het moedigt aan om een gunstige indruk op anderen te maken. Als dat slaagt, is iemand de persoon die hij graag wil zijn (Hampson, 1995). Pavlovic (2011) haalt Kelly's '*personal constructs*' van stal en wil ze verbinden met het sociaal constructivisme. Zingeving en scheppen van betekenis op basis van de sociale context worden gecombineerd met persoonlijke constructen. Deze hebben betekenis in het sociale systeem waar de persoon deel van uit maakt. Zo doende reflecteren zijn constructen heersende ideologieën en machtsverhoudingen. Voorbeelden:

- (1) Gergen et al. (1990) onderzochten hoe vrouwen dachten over de ontwikkeling van haar kinderen. Vrouwen in de VS en Duitsland geloofden in een stadiumgewijze organismische ontwikkeling. Ze hadden een ontwikkelingsschaal in haar hoofden: kinderen zijn emotioneel in het eerste levensjaar, vertonen sociale vaardigheden op hun tweede en beginnen 'te denken' als ze 3 jaar zijn. Werkende moeders namen aan dat de ontwikkeling minder gesteund hoefde te worden dan moeders die thuisbleven. Hieruit leidden de onderzoekers af dat de constructie van ontwikkeling haar belang diende van haar identiteit als adequate moeder. De persoon is een cultureel systeem van overtuigingen dat het behoud van dat systeem dient. Afwijken betekent buiten het systeem vallen.
- (2) Ungar (2001) analyseerde casussen van 43 kinderen die naar een internaat werden gestuurd. Hun afwijkende gedragingen werden door de begeleiders geconstrueerd als 'al of niet staande blijven in gevaarlijke sociale omgevingen'. De kinderen zelf construeerden hun situatie als volgt: sommigen zagen het internaat als een uitdaging, anderen bleven in hun rol van slachtoffer van

omstandigheden. De onderzoekers verwachtten naar verhouding de meeste verbetering bij de groep die het gedwongen verblijf als een uitdaging zag. De wijze waarop ze de situatie construeerden had met andere woorden gevolgen voor hun gedrag.

(3) Pasupathi (2001) bestudeerde hoe mensen hun autobiografie vormgeven. Zij beschrijft twee tendenties: (1) een autobiografie wordt geschreven op basis van het materiaal dat anderen ons verstrekken en (2) we spannen ons in om onszelf als consistente personen te presenteren ondanks wijzigingen in werk, relaties en gezin. De twee zorgen voor een balans tussen de cultureel gevraagde consistentie en de onvermijdelijke veranderingen in de sociale context. Dit constructivistisch alternatief bevat een speciale kijk op de sociale en culturele context die onder meer is uitgewerkt door sociologen die het symbolisch interactionisme aanhangen.

Deze kwalitatieve onderzoeken laten dus zien dat het constructivisme uit te werken is met behulp van interpretatie en onderzoek. Voor sommige is dat inspirerend maar er is weerstand omdat er niets bewezen wordt. Er wordt iets aannemelijk gemaakt vanuit de constructivistische oriëntatie op gedrag. Het alternatief is marginaal in de psychologie. Toch is het voor een diagnosticus relevant. Hij wil rekening houden met de aard, soort en functie die het verhaal voor de cliënt en zijn directe omgeving heeft. De constructivistische benadering roept weerstand op bij wetenschappers zodra elke theorie wordt opgevat als een *self-fulfilling prophecy* en ten onrechte de claim bevat dat alleen zij valide is.

Terug naar het innerlijk Een alternatief - ook voor het constructivisme - is de terugkerende interesse in de persoon los van zijn directe fysische en sociaal-culturele omgeving. Het verwijst naar innerlijke groei en naar aandacht voor het zelf. Er wordt afgezien van de invloeden van de genetische aanleg en van de micro-, meso- en macrocontexten op gedrag. De hypothese is dat innerlijke, spirituele ontwikkeling of stagnatie te maken heeft met mate van welbevinden. De populariteit van de *New Age* beweging is een uiting van verlangen naar een dergelijke groei. Volgens Day (2010) vertonen cognitief rijpe, religieuze en spirituele personen adequate zingeving, een evenwichtig moreel oordeel en oplossingsgerichte vaardigheden. Deze terugkeer naar het innerlijke is geassocieerd met leeftijd: na het 50ste levensjaar, gok ik. Het komt in het Westen meer voor bij vrouwen dan bij mannen. De diagnosticus zal dit streven dit niet gauw in zijn diagnose betrekken. Hij staat er open voor omdat het verschijnsel zich voordoet bij sommige cliënten. Nogal wat wetenschappers beschouwen het als een non-issue. Ze vergeten daarbij misschien het werk van William James over existentiële en religieuze ervaring.

Samenvatting en conclusie

Een alternatieve opvatting voor de sociale context is uitgewerkt in het sociaal constructivisme. De kenmerken van de persoon en de persoon zelf zijn een co-constructie van hem en leden van zijn sociaal-culturele groep die zijn identiteit vormen en in stand houden. De groep dient zijn belang. Een voorbeeld is de constructie van de persoonlijke identiteit als de balans tussen wat anderen zeggen over iemand en het construeren van een

consistent persoon door de tijd heen. Kwalitatief onderzoek wordt verricht om de ideeën empirisch te realiseren door taaluitingen en documenten van deelnemers te interpreteren. De opvatting van sommige strikte constructivisten is dat elke theorie even geldig is omdat ze niet op objectieve waarheid uit is. Ze wil slechts gedrag laten passen in sociaal-culturele groepsnormen. Het alternatief maakt de diagnosticus gevoelig voor het geconstrueerde karakter van de sociale identiteit.

Er is een terugkerende beweging om afstand te nemen van de socio-culturele en genetische gedetermineerdheid en ruimte te maken voor ontwikkeling van de innerlijke, spirituele persoon. Een diagnosticus zal dit niet onmiddellijk in zijn vaststelling van de vraag van de cliënt betrekken. Wetenschappers wijzen het meestal af als object van onderzoek. Niettemin houdt zijn open houding in dat hij dit niet uit de weg gaat. Hij heeft daarvoor zijn vaardigheid als ondervrager en oordelaar nodig. Het is niet bij voorbaat uitgesloten dat het bijdraagt aan een rijke beschrijving van de vraag of het probleem van de cliënt.

4. Reflectie en evaluatie

Alternatieve theorievorming bestrijdt en/of relativeert de contemporaine paradigma's van individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context. Alternatieve individuele verschillen constructen (doelen, levenstaken, persoonlijke projecten) benadrukken intentionaliteit. Een cliënt is niet in de eerste plaats bij zichzelf en bij zijn trekkenprofiel maar bij wat hij waarneemt, doet en wil bereiken. Hoewel logisch positivisten er moeite mee hebben, hanteren leken en professionals met enig gemak teleologische verklaringen voor gedrag. In een mechanistische aanpak blijft doelgericht gedrag van binnenuit buiten beschouwing. Er is een voorkeur voor oorzaken en niet voor intenties en redenen. De diagnosticus houdt rekening met het intentionele karakter van gedrag als geleefde ervaring. Er zijn weinig instrumenten om de soort en intensiteit van doelen vast te stellen. De diagnosticus is op zijn vaardigheden als ondervrager en observator aangewezen.

De diagnosticus kan de cliënt op opvatten als wetenschapper, medeonderzoeker en zelfs als artiest die *flow* ervaart bij een geslaagd werkstuk. Deze opvatting krijgt weinig aandacht bij het vaststellen van de vraag/het probleem. Uitwerking van dit soort alternatieve theorie vereist welbespraakte volwassenen. Ze moeten immers het een en ander goed onder woorden kunnen brengen. Kelly's *Repertory Grid* wordt weinig meer gebruikt. De ZKM is in gebruik bij een beperkte groep. *Flow* is een populair thema geworden in zelfhulpboeken, maar staat buiten de professionele diagnostiek. Het narratief wordt als diagnosticum weinig gebruikt. De inzichten over opbouw en functie van het verhaal van de cliënt zijn nuttig voor de diagnosticus. De cliënt legt zijn vraag in verhaalvorm voor en zijn verhaal is onderdeel van de informatie die de diagnosticus verkrijgt.

Voor de impliciete en expliciete individuele verschillen oriëntaties zijn de meeste alternatieven voorhanden. Veel heeft de diagnosticus er niet aan voor predictie, controle en beslissen. Het is moeilijk concreet toe te passen, ook al spreken sommige alternatieven bijna vanzelf. Ze zijn mogelijk vruchtbaar voor een rijke *beschrijving* van het gedrag van de cliënt.

Alternatieve ontwikkelingstheorie vestigt de aandacht op de sociaal-cultureel omgeving. Deze schrijft een pad voor dat een zich ontwikkelend individu samen met een ontwikkelaar bewandelt. Dat ontgaat een diagnosticus niet. Er zijn echter slechts enkele bruikbare en weinig efficiënte procedures om de ontwikkelingsscripts en -taken uit te schrijven, empirisch te realiseren en te diagnosticeren.

Alternatieve sociale contexttheorie - in het bijzonder het sociaal constructivisme - legt de nadruk op de functie en rol van persoonsopvattingen binnen een sociale groep, een (sub)cultuur. Ze creëren en behouden de identiteit van de groep en dienen zijn belang. Dit alternatief bestaat uit kritiek op gevestigde theorie die pretendeert belangeloos te zijn en de objectieve feiten voor zich te laten spreken. Dat is een illusie volgens constructivisten omdat elke theorie gelijkwaardig is onder het oogmerk van het vervullen van een functie voor een sociale groep. Dit lijkt misschien een stap te ver. Kennissociologie is belangrijker dan kennis van de inhoud en dat is voer voor wetenschapstheoretici en -sociologen. Voor een deel gaat deze twist voorbij aan de professionele diagnosticus. Het maakt hem wel alert op de functie die theorievorming kan hebben voor sociale groepen.

De diagnosticus heeft te maken met een aanbod aan alternatieven. De ruimte voor intenties, doelen, projecten, verhalen en cultureel gedefinieerde plannen voor ontwikkeling van de persoon is terecht. Hij kent deze kenmerken uit de praktijk en onttrekt zich er niet aan, ook al 'is er geen test voor'. Als er minder aandacht aan geschonken wordt is het om praktische redenen. Operationalisatie en meten van alternatieve procedures kosten tijd door complexe procedures en vereisen inter- en supervisie. Ze vragen veel van de vaardigheid van de diagnosticus. Daarnaast zijn de data-analyse technieken complex: $n = 1$ processtudies, tijdserie-analyse, groei curve analyse, Bayesiaanse hypotheseformulering en herformulering soms een stap te ver voor de professional.

De alternatieven voor open deuren dat veilige hechting goed is voor de sociale en intrapersonlijke ontwikkeling, dat extremen verkeerd uit kunnen pakken (het midden houden!) en dat mensen een donkere kant hebben, nuanceren deze onderstellingen. Ze laten zien dat er geen wetten zijn die overal gelden. Alternatieven kunnen verfrissend zijn maar ook doorslaan zoals bij positieve psychologie en posttraumatische groei. Deze uitwerkingen maken het een strenge wetenschapper gemakkelijk om te zeggen, dat *is* met *ought* verward wordt, objectiviteit ontbreekt, er geen aanvaardbare operationalisatie en meting is en de onderzoekers vooraf de resultaten al kennen. Ze berusten op *wishful thinking*.

Diagnosticus hebben precies geformuleerde vragen, werkbare protocollen en een gedisciplineerde geest nodig om het probleem van de cliënt te analyseren en zijn vraag te beantwoorden. Dit sluit aan bij het kennisbestand van inhoud en methoden van de psychologie. Dat is de eerste stap. Dat bestand heeft beperkingen. Precies dat brengen alternatieve opvattingen onder de aandacht maar sommige gaan te ver. De diagnosticus moet zelf zijn weg vinden, bijgestaan door collega's in inter- en supervisie gesprekken.

V Integratie van expliciete theorieën van typerend gedrag

Integratie verwijst hier niet naar het streven naar eenheid van wetenschappen. Het gaat ook niet om een plaatsbepaling op de schaal van Simonton of een hiërarchie die Oppenheimer en Putnam voorstellen. Ik ga er niet vanuit dat de disciplines op elkaar voortbouwen of via brugwetten verbonden kunnen worden. De feiten zijn er niet naar. Integratie heeft betrekking op de drie theoretische oriëntaties die psychologische mechanismen, zoals leerwetten, Gestaltprincipes van de waarneming en cognitieve operaties leveren om het gedrag van de cliënt te beschrijven en te verklaren. Eerder is gesuggereerd dat ze onafhankelijk opereren. Niettemin wordt er vaak opgeroepen om de krachten te bundelen. Is synergie mogelijk, of geldt Fodors bewering dat elk gedrag multipel te verklaren is en dus met meerdere theoretische oriëntaties? Met behulp van Merleau-Ponty's perspectivisme is aannemelijk gemaakt dat er geen geïntegreerde theorie is. Er is geen helikopterblik die alles tot eenheid maakt. Er is wel verbreding van perspectief, een verbrede rede en voortdurende differentiatie mogelijk. In de persoonspsychologie doet zich niettemin een tendens voor om één raamwerk of theorie te ontwerpen die alles over de persoon insluit. Hij is immers een geheel, een eenheid met een identiteit. In andere psychologische subdisciplines doet deze tendens zich minder voor. Er is geen integratie van oriëntaties in de functieleer, bijvoorbeeld over geheugen, waarneming en emotie en dat geldt ook voor de ontwikkelings- en sociale psychologie. De laatste imponeert als een verzameling topics en minitheorieën.

Zijn er pogingen om tot één kader te komen dat theorievorming over de persoon omvat? Speelt dat een rol in de persoonsleer en is het nuttig voor diagnostiek? Hoe worden de combinaties (2 x 2) van de drie oriëntaties geanalyseerd en waar leidt dat toe? Gaat de combinatie Individuele verschillen x Ontwikkeling verder dan stabiliteit, continuïteit en coherentie van trekken door de tijd heen? Wat heeft Individuele verschillen x Context (het Persoon-Situatie debat) opgeleverd? Is de diagnosticus daar wijzer van geworden? Wat heeft de Context x Ontwikkeling combinatie (het Organismisch-Mechanistisch debat) opgeleverd? Is het integratie of een voortdurende discussie? Verzetten de drie oriëntaties zich tegen integratie en het onderbrengen van persoonstheorieën in een referentiekader, theorie of hiërarchie? Zijn de integratiepogingen niet te abstract en slagen zo daarom alleen al niet? En is het vooral niet een gevolg van de differentiële socialisatie van onderzoekers uit de subdisciplines van de psychologie? Vanderstraeten en Vandermoere (2015) maken op basis van een empirische analyse van Isis (tijdschrift voor de geschiedenis van de wetenschap) aannemelijk dat er beperkte interdisciplinaire openheid is en een sterke intradisciplinaire sensitivisering en socialisering. De geschiedenis van de wetenschap laat volgens de auteurs zien dat disciplines slechts voor een deel gemaakt worden door de organisatie van afdelingen en faculteiten op de universiteiten. Communicatiepraktijken en -structuren spelen een grotere rol. En zodra zich een grote speler op een veld aandient neemt die het leeuwendeel van de publicaties voor zijn rekening. Dit was bij Isis goed te zien. Het is een tijdschrift over de geschiedenis van de wetenschap dat in België (1912) begon en vanaf

1917 gedomineerd werd door Amerikanen. Hetzelfde gebeurde met de taal: het Engels domineerde vrijwel vanaf het begin het Frans, Duits, Italiaans en Spaans.

1. Eén theorie over typend gedrag van de persoon?

We beschouwen de persoon graag als eenheid met een stabiele identiteit ook al is zijn gedrag gefragmenteerd en speelt hij vele rollen. Intuïtief en theoretisch hebben we de overtuiging dat verschillende theorieën niet iets tegengestelds over hetzelfde gedrag kunnen/mogen beschrijven, voorspellen en verklaren. Het eerste axioma van de logica van de Scholastische lijst (van internet te downloaden) luidt: *Impossibile est idem secundum idem simul esse et non esse*. In het Engels: *It is impossible that the same thing be and not be at the same time and in the same respect*. Een bewering kan niet tegelijkertijd waar en onwaar zijn onder hetzelfde opzicht. Een bewering kan bijvoorbeeld niet onwaar zijn onder ontwikkelingspsychologisch perspectief en waar onder individueel verschillen perspectief. Dit is het principe van non-contradictie.

Niettemin tonen we voorkeur voor een 'mens m/v uit één stuk' en willen persoonstheorieën integreren. We zien uit naar een stabiele en verantwoordelijke persoon die ons niet voor verrassingen plaatst. Dit is mogelijk een overblijfsel van het westers monotheïsme dat een zoektocht naar de theorie die alles verklaart bevordert. Het lijkt op Freuds vaderfiguur, het symbool voor richting en duidelijkheid in ons psychisch leven. Het monotheïsme is te verwerklijken op westerse wijze: als één overheersende theorie die evenals het monotheïsme de connotatie heeft van almacht. Een enkele klassieke behaviorist en psychoanalyticus willen daar nog wel eens van dromen.

Het bouwen van een algemeen aanvaard en unificerend raamwerk komt tegemoet aan de wens om eenheid en duidelijkheid. Het echter niet noodzakelijk en niet zonder meer nuttig voor onderzoek. Als je de *paradigm shift* (Kuhn, 1962) als een teken van wetenschappelijke vooruitgang opvat dan is integratie slechts een tijdelijke samenvatting en geen blijk van vooruitgang. Pogingen tot integratie zijn niet gelijk verdeeld over de subdisciplines: bij theorievorming over waarneming, beslissen en geheugen wordt de noodzaak bijvoorbeeld minder gevoeld dan in de persoonsleer.

Integratie essays Doorgaans treft men in essays pogingen tot integratie aan. Een eerste voorbeeld is van Healy (2012). Hij stelt voor om psychologische kennis te integreren door een hermeneutische-dialogische inspanning die fragmentatie in subdisciplines en empirisch onderzoek bemeestert. Een tweede is van Haase et al. (2012). Zij presenteren een combinatie van hermeneutiek en empirische onderzoek om theorieën over regulering van de ontwikkeling van volwassenheid tot de dood tot eenheid te brengen. Als derde voorbeeld wordt Brase's (2014) voorstel van een *multi-level convergence framework* vermeld dat eerdere voorstellen ordent en integreert. Ze zijn afkomstig van Marr met diens theorie voor informatieverwerkende systemen. Deze omvat zelfs anorganisch en organisch materiaal omvat. Verder is de opvatting van de Leidse etholoog Tinbergen erbij betrokken door Brase. Dat is een opvatting die geldt voor alle biologische organismen en ten slotte die van Schmitt en Pilcher. Zij kiezen als afhankelijke variabele fysieke en sociaal-cognitieve adaptatie. De drie ordenen en leggen uiteenlopende systemen naast elkaar. Het zijn

theoretische stromingen (evolutieleer, selectiemechanismen, kosten baten analyses, speltheorie, computermodellen en artificiële intelligentie), genetische invloeden (gedrags- en moleculaire genetica) en evidentie uit psychologisch, cultureel antropologisch en fylogenetisch onderzoek. Ze betrekken er cross-culturele, medische en fysiologische onderzoeksresultaten bij. Hoewel een dergelijke poging tot integratie niet tegengesproken kan worden - je kunt niet zeggen dat een of meer lijnen of bronnen van evidentie overbodig zijn - helpt het 't begrip van gedrag van een cliënt niet of nauwelijks. Er is geen diagnosticus te vinden die overzicht heeft over deze bronnen.

De hermeneutische aanpak in de essays is - naast zoeken naar onderliggende betekenis - ook gekenmerkt door de *bereidheid* om theoretische constructen en onderzoeksresultaten uit wetenschappelijke disciplines zo op te rekken dat er een eenheid ontstaat. Het gaat om een bereidheid. Er is geen logische en/of empirische noodzaak. Unificatie en integratie zijn geen doel van wetenschap. Het oprekken van theoretische constructen leidt tot abstracties en lokt over- en herinterpreteren van empirisch materiaal uit. Het onderscheiden van niveaus brengt ordening en leidt tot hiërarchieën. Deze zijn als ballen die een onderzoeker niet alle tegelijk in de lucht kan en wil houden. Het is voor concreet onderzoek onhandig en niet vruchtbaar.

Box: Integratie, mooi maar niet realistisch

Integratie wordt gezien als een stap vooruit in wetenschap, politiek (enthousiaste coalities) en samenleving (sociale cohesie). Het resultaat van zulke pogingen kan echter variëren van waargenomen integratie tot fragmentatie. Een voorbeeld van het eerste is de ene en almachtige theorie. Deze noemt alle andere theorievorming onvoldoende en nodeloos complex want niet *parsimonious* (zuinig). Het behaviorisme heeft deze pretentie een tijd gehad. Een middenpositie is er voor hiërarchisering van theorieën. Een differentiatie van algemeen naar specifiek is nog acceptabel, de uitwerking van dominantie van een theorie is handig voor de beoefenaren, maar niet juist. Elk gedrag kan eindeloos geconstrueerd, gedeconstrueerd, gereconstrueerd en geherinterpreteerd worden. Deze houding aanvaardt desintegratie als feit en als weerspiegeling van de dynamische psychologische realiteit en van het vermogen als steeds weer anders te duiden.

Monotheorisme lokt alternatieven uit die verschillen in niveau van extremisme. Een alternatief is bedoeld als het vernietigen van het monotheorisme of minder agressief als verbetering. Hiërarchisering is een compromis maar dat kan als het Indiase kastesysteem functioneren. Behalve de toptheorie neem je geen andere serieus. Anarchie lijkt in tegenspraak met wetenschap als geordend systeem van getoetste hypothesen. Niettemin zijn er veel rondzwervende kleine experimentjes en onderzoekjes die een gedesintegreerd, anarchistisch beeld van psychologische kennis suggereren. Deze drie: van 'alles in een', via 'alles onder een hoed', tot 'alles verspreid rondzwervend' rechtvaardigen de nadruk op enkele niet te reduceren kenmerken van gedrag, bijvoorbeeld die van Individuele verschillen, Ontwikkeling en Context.

Als men probeert één frame te ontwerpen voor alles dan kan dat alleen voortdurende differentiatie toe te staan zoals in Darwins evolutieleer. Nadeel van zo'n breed systeem is, ten eerste dat alle levende wezens, alle gedragingen onder een paar simpele principes gebracht worden en ten tweede

dat de relatie met concreet observeerbaar gedrag losjes is en soms geforceerd aandoet. Een voorbeeld van het eerste: het vallen op verkeerde mannen is evolutionair goed want het nageslacht heeft dan ook weer de kans een foute man te worden met een grotere kans op het doorgeven van mevrouws genen. Bij het tweede kun je denken aan culturele praktijken als religie, dancefeesten, voetbal. Ze worden als overleven en survival of the fittest beschouwd terwijl het arbitraire culturele activiteiten zijn.

Op het niveau van naties, staten en landen kan men voorbeelden van pogingen tot integratie aantreffen. De VS zijn geïntegreerd en sommigen hopen dat dit met de EU zal gebeuren in een federale staat. Feitelijk is er een hiërarchie: Noord versus Zuid in de VS en in Europa. De tendens tot integratie en mondialisering wordt bevorderd door het internet. Tegelijkertijd is er een tendens tot regionalisering. De twee zijn geen polen op een dimensie of communicerende vaten. Integratie heeft een prijs. De VS hadden er de burgeroorlog en Grote depressie van 1929 voor nodig. Europa heeft voor de totstandkoming van de EU twee wereldoorlogen moeten doorstaan. Ritueel is nuttig voor eenheid maar is niet voldoende. Denk aan het groeten van de vlag en het beëindigen van elke presidentiële toespraak met de opmerking: 'onze natie is de beste natie ter wereld, een natie die onder bescherming van God staat' of 'een klein land dat vecht tegen het water en overwint en rijk is'. Elke economisch succesvolle eenheid is aantrekkelijk voor anderen: immigratie. In de ogen van sommigen bedreigt dat de eenheid. Integratie is ook op niveau van landen niet eenvoudig. Er is een stroming die juist regionalisatie en zelfs stadsstaat-achtige constructies kansrijker acht voor welvaart en identiteit van de bewoners.

In de wetenschap levert het eenheidsstreven abstracte systemen op die niet nodig en niet vruchtbaar zijn. Dit neemt natuurlijk niet weg dat je van anderen kunt *leren*. Het is de kunst uit te zoeken wat de eigen discipline vooruithelpt zonder een andere te worden.

De minister van Onderwijs hamerde op samenwerking tussen disciplines naar aanleiding van de enquête onder het publiek om vragen aan de wetenschappen te stellen (november, 2015). Er waren 12.000 vragen die in 140 clusters en 16 routes geordend zijn door Rinnooy Kan en D Graaf (of hun secretarissen m/v). De ervaring met wetenschappers leert dat dit wel een vrome wens zal blijven. Interessant was wel dat er naast vragen voor het medisch syndicaat (gezondheid is onze belangrijkste zorg) er veel zingevingsvragen waren. Of die bij de sociale wetenschappen aan het juiste adres zijn is de vraag. Er kan empirisch nagegaan worden hoe die vragen eruitzien en welke theorie ze kan duiden of verklaren.

Hieronder worden pogingen tot integratie van theorievorming beschreven. Twee zijn bedoeld als integratie van theorievorming over de persoon. Twee andere beperken zich tot een thema: veroudering, 'aging'. Dragen ze bij aan vernieuwing, verruiming of verbreding van theorievorming over de persoon?

Mayers systeem thema's Mayer (1999a, 1999b, 2005) signaleert de fragmentatie van de theorievorming over de persoon. Hij beschouwt dit als een rem op communicatie tussen onderzoekers. Hij stelt *system-topics* voor die de studie van de persoon tot een geheel moeten maken. Elementen van het systeem zijn: *componenten*, hun *organisatie en ontwikkeling* door de tijd heen. Een component is een deel van de persoon dat 'in' de persoon is, in de hersenen of in psychologische systemen die van de hersenen afhangen. Hij

denkt daarbij aan geheugen, extraversie, kennis en ego. Ze zijn van verschillend niveau, variëren in omvang en kunnen stabiel zijn of veranderen.

In verklarende woordenlijsten van tekstboeken heeft Mayer 400 van zulke componenten gevonden. Willekeurig kozen hij en een medewerker zeven bladzijden uit drie boeken. Ze waren het erover eens dat 87 van de 170 termen persoonscomponenten waren. Ze ordenden deze in vier verbonden klassen:

1. *Enablers* zijn kenmerken die iets mogelijk maken, zoals aandacht, geheugen, vrees, angst.
2. *Establishments* verwijzen naar gevestigde, vast vormgegeven modellen van zelf en wereld, zoals zelfconcept, ethische systemen, expert kennis.
3. *Themes* betreffen interne uitingen van trekken, zoals Extraversie. Thema's ontstaan uit de interacties tussen 1 en 2. Het zijn individueel verschillen variabelen.
4. *Agencies* zijn min of meer autonome compartimenten van de persoon die bepaalde operaties uitvoeren, zoals het ego, onderbewuste. Ze zijn ontstaan uit organisatie van 'enablers' en establishments.

Het tweede system topic bestaat uit drie subtopics met een onderscheiden bron:

1. Controle: biologisch of door omgeving, zoals het imiteren wat anderen doen.
2. Verdeelprocessen: invloed van de interactie van componenten op de persoon, bijvoorbeeld de Big Five; Interactie van kennis en emoties, bijvoorbeeld Id, Ego, Superego; en aanwezigheid van een regelsysteem, bijvoorbeeld bewuste zelfcontrole.
3. Hiërarchie: aanwezigheid van een regulatiesysteem, bijvoorbeeld bewuste zelfcontrole.

Het derde *system topic* is ontwikkeling die gedragsverandering door de tijd heen regelt. Er is sprake van continuïteit, stabiliteit en voorspelbaarheid door biologische en sociale cycli. Voorbeelden zijn stadia van ontwikkeling en niveaus van zelfactualisatie. De kleine eenheden (componenten) hangen samen op een tijdstip (momentane organisatie) en zijn georganiseerd door de tijd heen (ontogenetische ontwikkeling).

In zijn poging gefragmenteerde concepten van de persoon te integreren stelt Mayer (2005, p. 300) een systeem voor met de onderwerpen motivatie, emotie, werkgeheugen, creativiteit, emotionele en sociale intelligentie, fantasie, IQ, modellen van de wereld en het zelf, coping, defensiemechanismen, hechtingssystemen, kennis van rollen en sociale vaardigheden. Diagnostiek heeft betrekking op die thema's. De persoon is gelokaliseerd tussen systemen die variëren van molair tot moleculair en gaan van invloed van culturen, groepen en psychologische gemaakte betekenissen tot hersenprocessen. Deze systemen zijn gekoppeld aan structuren en processen binnen de persoon (hersenen, persoonlijkheidssystemen) en buiten de persoon (objecten, personen, relaties en betekenissen van relaties). Ten slotte wordt persoon geplaatst in een sociale context van andere mensen, situaties, organisaties en instituties, groepen en culturen.

Mayer hoopt dat het systeem het begin is van een geïntegreerde persoonlijkheidstheorie. Het is bij hoop gebleven. De poging zet veel literatuur bij elkaar maar er is geen dwingend kader. Het systeem overtuigt niet en is niet gemakkelijk toe te passen en blijft daardoor een

nette en geordende compilatie van verklarende termen uit persoonsleerboeken. Het is een voorbeeld van een abstract systeem dat niet vruchtbaar is voor diagnostiek en vooralsnog ook niet voor onderzoek.

McAdams en Pals: Big Five trends In 2001 heeft McAdams een tekstboek geschreven waarin hij alle theorievorming over de persoon recht probeert te doen door elk een plaats te geven. Samen met Pals (2006) beschrijft hij een kader waarin theorievorming over de persoon past. Ze proberen veelbelovende trends in de persoonsleer bij elkaar te zetten (p. 204). Dat leidt tot een schaal van bestudering van de persoon:

Ten eerste is elke persoon een unieke belichaming van een evolutionair ontwerp. Er is een uniek genenpatroon als uitkomst van de natuurlijke historie van soorten en van verschillen binnen de soort mens.

Ten tweede ontwikkelt dat organisme een aantal disposities of trekken: relatief stabiele kenmerken die verschillen tussen personen zoals Extraversie, Neuroticisme, enzovoort.

Ten derde ontstaan karakteristieke adaptaties van een persoon zoals zijn motivatie, sociale cognitie en ontwikkeling door de tijd heen. Adaptatie verwijst naar de interactie tussen trekken en de sociale context.

Ten vierde maakt de persoon een verhaal van zijn unieke adaptatie aan de fysische en sociale wereld.

Ten vijfde vormt zich op basis van 1 tot en met 4 een levensverhaal dat kan veranderen door de tijd heen. Volgens McAdams en Pals verwerft en creëert de persoon op een tijdstip en door de tijd meerdere identiteiten. Het levensverhaal situeert de persoon in de brede sociale context en in de cultuur.

Hun voorstel is een tussenoplossing. Niet één almachtige theorie aan de top en onderaan geen losse verzameling van hypothesen en rondzwerfende empirische studies. Het maakt gebruik van differentiatie en gaat vanuit het biologisch verleden, onze natuurlijke historie naar een plaats in de sociale en culturele context in de vorm van het levensverhaal. Het doet zich voor als een acceptabele ordening en staat differentiatie in persoonsonderzoek toe.

Integratie van persoonlijkheid en stoornissen Leising en Zimmermann (2011) hebben een systeem gemaakt dat persoonlijkheid en stoornissen omvat. Het idee is een onderscheid tussen beschrijving en evaluatie van de persoon. Het laatste is het domein van de klinische psychologie. Ze onderscheiden normaal van abnormaal door een rationele evaluatieve act. Dat is een oordeel over gedragingen die een te veel, een te weinig zijn of die vertoond worden op de verkeerde tijd en/of plaats.

Eerst zetten de auteurs 94 gedragingen op een rij die een probleem kunnen worden. Het is de taxonomie van gedrag met ontsporingpotentie. Ze worden geordend onder vijf factoren. De Big Five is te herkennen:

- I Aangenaamheid
- II Dominantie
- II Neuroticisme
- IV Extraversie
- V Gewetensvolheid

Voorbeelden zijn: Valt anderen aan (-Ag), Beïnvloedt anderen (Do), Stelt zich Open voor anderen (Ex), Ervaart wisselende stemmingen (Ne), Houdt zich aan beloften en verplichtingen (Co). De gedragingen worden op zo'n manier beschreven en geobserveerd dat een clinicus de *intensiteit* op een schaal kan weergeven. Vervolgens wordt een lijst met 23 negatieve consequenties gebruikt om een patroon als problematisch te bestempelen. Dat is een taxonomie van evaluaties van gedrag door personen die een stelsel van normen delen. Voorbeelden: de persoon lijdt, is chronisch gestrest, ontwikkelt een somatische ziekte, gaat zijn baan verliezen, enzovoort. Een inschatting van de lijdensdruk heet dit in de Nederlandse vertaling van de DSM-5.

De auteurs claimen dat hun systeem beter werkt dan de DSM-IV TR en de ICD-10 bij het beschrijven van echte cliënten. Het systeem klinkt plausibel maar *the proof wil be in the pudding*. Het is een poging orde te scheppen in gedrag door een taxonomie te maken. De 94 zijn wel veel, maar hanteerbaarder dan de 400 van Mayer. De taxonomie van consequenties is waardevol. Wat mag en niet mag, wordt vaak in het midden gelaten of aan het oordeel van de dienstdoende diagnosticus overgelaten. Hier wordt het geëxpliciteerd. Toch zal dit systeem de DSM-IV en DSM-5 niet uit de markt drukken ook al kunnen klinici er goed mee uit de voeten. De status van de DSM is immers gevestigd en sluit - soms geforceerd en niet steeds empirisch ondersteund - aan bij behandelingen. Het systeem is niet te abstract en ook niet te gedetailleerd. Het berust niet op losse empirische studies. Het is een taxonomie van 94 gedragingen samen met een taxonomie van 24 gevolgen van de gedragingen volgens bepaalde normen: van moreel tot cultureel.

Integratie van theorievorming over veroudering Haase et al. (2012) zetten een Duitse traditie van Paul Baltes voort. Het is de studie over 'goed en gezond oud worden'. 'Goed' kan hier - heel Duits - als *gute Gestalt* of zelfs als 'deugdelijk' (*tugendhaft*) gelezen worden. De centrale vraag is hoe personen hun ontwikkeling reguleren om een gezond, gelukkig en productief leven te leiden. Dit werk begon als alternatieve theorievorming want het doel was niet beschrijven, verklaren en voorspellen maar wegen vinden die goed oud worden bevorderen. Tegelijkertijd waren de onderzoekers actief in het integreren van de theorieën over veroudering. Een voorbeeld is de analyse en empirische illustratie van drie globale theoretische constructen: Assimilatie en Accomodatie, Motivatietheorie voor ontwikkeling gedurende de levensloop (MDT) en een Model dat de psychologische processen van Selectie, Optimalisatie en Compensatie (SOC) beschrijft. Na een hermeneutische inspanning kwamen Haase et al. tot 11 processen van ontwikkelingsregulatie (zie p. 2):

(1) Assimilatie verwijst naar vasthoudend een doel nastreven, naar toewijding en compensatoire acties. Als het niet op de oude krachtige wijze kan dan maar rustig en precies en wat minder. Deze acties dienen om doelen voor ogen te houden, zich aan te passen aan wisselende eisen, in staat zijn tot herwaardering na verlies en het in een nieuw licht kunnen zien, het te kanaliseren en aan te wenden met gebruikmaking van de mogelijkheden die men nog heeft.

(2) MDT wordt geherinterpreteerd als meta-regulatie. Het gaat over doelen aanpassen aan de fysieke en psychische mogelijkheden en een diversiteit aan doelen behouden. Dit sluit zowel engagement/verbondenheid als loslaten in. Of zoals de dichteres Vasalis (4^e druk, 2011, p. 176) het zegt in *Sub Finem*: ‘...en nu nog alleen maar /het lichaam los te laten/ de liefste en de kinderen laten gaan/ alleen nog maar het sterke licht/ het rode, zuivere van de late zon/ te zien, te volgen – en de eigen weg te gaan. /Het werd, het was, het is gedaan’. Het idee van engagement/verbondenheid en disengagement/loslaten op oude leeftijd is ook bij *aging* theorie mogelijk eerder een poëtische gedachte dan een empirisch feit.

(3) Een klassiek schema van Baltes wordt gebruikt: processen van Selectie (als men ouder wordt moet men kiezen: niet alles kan meer), Organisatie (men moet kunnen ordenen, prioriteren en controleren) en Compensatie (er is onvermijdelijk achteruitgang in psychologisch functioneren maar dat kan gecompenseerd worden). De hermeneutische inspanning om de drie reeksen theoretische constructen en processen te kiezen uit vele en ze in een systeem onder te brengen resulteert in het formuleren van drie kernprocessen voor gezond oud worden: *Goal Engagement*, *Goal Disengagement* en Meta-Regulatie.

Het samengestelde concept ‘Ontwikkelingsregulatie’ is empirisch gerealiseerd met een schaal van 20 items voor *Tenacious Goal Pursuit* en *Flexible Goal Adjustment* en twee schalen van 80 en 42 items voor *Optimization in Primary and Secondary Control*. Er namen 262 subjecten (52.7% vrouwen) deel. De steekproef bestond uit 20-35-, 40-55- en 60-85 jarigen. De drie processen werden teruggevonden in de factoranalyse van de 11 oorspronkelijke. Structurele vergelijkingsmodellen (SEM) werden gebruikt om hypothesen over (in)directe verbanden te toetsen. De richting ligt daarbij voor de hand want er was vooraf een omlijnd idee over wat de *gute Gestalt* voor veroudering was. Er was een relatie met leeftijd: ouderen toonden meer *goal engagement* op specifieke gebieden, *goal disengagement* op andere domeinen en meer meta-regulatie. De relatie met leeftijd was lineair. De oudere subjecten (60-85 jaar) toonden succesvol ouder worden. Hun *goal engagement* was positief geassocieerd met controle op de omgeving. Dit gold minder voor de groepen van 20-25 jaar en 40-55 jaar. De gestandaardiseerde regressie coëfficiënten van de SEM waren significant en varieerden van bescheiden tot gemiddeld. Sommige van de 11 en van de drie processen waren gecorreleerd met welbevinden.

De auteurs claimen een synthese van de drie oorspronkelijke theorieën. Het is echter een samenstelling van 11 kenmerken van ouder worden langs empirische weg tot drie factoren gereduceerd. Operationalisatie van ontwikkelingsregulatie is een aanwinst. Deze poging tot integratie is er een van het middenniveau. Het gaat niet om té abstracte concepten die eerder gebruikt en empirisch gerealiseerd zijn en niet om losse hypothesen die in vele empirische onderzoeken beantwoord zijn. De theorie is beschrijvend en neutraal bedoeld

maar het is duidelijk dat 'slecht en goed oud worden' bestaan en dat het eerste niet wenselijk is. Het Aristotelische doel van het leven als *eudamonia* (welbevinden) en de vier deugden van maat houden, moed, rechtvaardigheid en verstandigheid klinken er in door. Deze zijn niet de *Big Four* geworden terwijl er genuanceerd facetten - ze zijn zoals Guttman ze opvatte - onderscheiden zijn.

Een historisch uitstapje naar de klassieke deugden Thomas van Aquino verdeelde in zijn 'Hoofdzaak van de theologie' (1265: *Questiones* 47-170) elke deugd onder in (a) soorten (b) noodzakelijke bestanddelen en (c) mogelijke uitwerkingen, toepassingen op de domeinen. Voor elke deugd kan zo beweerd worden dat er domeinen te onderscheiden zijn ($D_1, D_2, D_3 \dots$), die bestaan uit bestanddelen ($B_1, B_2, B_3 \dots$) en uitwerkingen of toepassingen hebben ($T_1, T_2, T_3 \dots$). Voor het domein 'Maat houden' zijn bestanddelen: schroom, schaamte, eergevoel of gevoel voor het passende; soorten zijn bijvoorbeeld maathouden in eten en drinken: onthouding en nuchterheid en met betrekking tot seks: kuisheid en maagdelijkheid en de toepassingen of uitwerkingen zijn onder meer zelfbeheersing, mildheid, zachtmoedigheid en bescheidenheid dat verdeeld kan worden in studie ijver en nederigheid. De onderscheidingen van persoonstrekken als deugden - ze zijn immers niet neutraal - hebben voorgangers in klassieke teksten die zelden vermeld worden, Kouwer (1963) niet te na gesproken. Deze theorievorming gaat niet voorbij aan achteruitgang met ouder worden. Amerikaans onderzoek over de tweede levenshelft gaat hoofdzakelijk over het tegengaan van veroudering. Ouderen doen aan fitness, lossen puzzels om een goed resultaat op de geheugenproef te behalen en hun scores te vergelijken met anderen.

Samenvatting en conclusie

Het idee van de persoon als een uniek geheel met een stabiele identiteit domineert het westerse persoonsconcept. Dat bevordert zoeken naar een *unifying framework*. Daarnaast is het in het westerse denken verankerde idee van het monotheïsme een aansporing tot het willen bouwen van één omvattend systeem. Er zijn minder succesvolle voorbeelden, zoals Mayers *comprehensive system* dat opgebouwd is uit de elementen (componenten) die hij haalt uit verklarende woordenlijsten van persoonsleertekstboeken. Er zijn vier klassen componenten: basisfuncties, zelfconcept, trekken en actieve processen, zoals het Ego, en de organisatie op een tijdstip en gedurende de ontwikkeling. Hij definieert kerndomeinen, bijvoorbeeld motivatie, geheugen, creativiteit, modellen van het zelf, kennis en vaardigheid met betrekking tot rollen. Deze lijst is geordend in stappen die gaan van hersenprocessen, via psychologische betekenissen naar invloeden van de groep en de cultuur op de persoon. Het is een abstract en bestrijkt ongeveer de hele schaal van Simonton. Het voorstel is inspireerde niet tot onderzoek.

McAdams en Pals stellen een schaal voor de studie van de persoon voor. Dat is eenheid door een natuurlijke hiërarchische ordening. De schaal gaat vanaf ons evolutionair verleden, via dispositionele trekken, zelf geconstrueerde verhalen naar verhalen die passen in sociale

groepen en culturen. Het voorstel leidt niet tot nieuwe inzichten maar biedt de diagnosticus een gelaagd schema zonder dwang om alle lagen te moeten bestrijken in de diagnose.

Leising en Zimmermann benoemen een 94-tal gedragingen waar het mee mis kan lopen. De clinicus kan de ernst van ontsporing inschatten. Het in de fout gaan hangt af van 24 consequenties die evaluaties bevatten die van de cliënt zelf: hij lijdt, is depressief, is agressief, maar ook van de sociale context die het gedrag van de cliënt een last, onaangepast of gestoord vindt. De auteurs verwachten dat er beter mee te werken is dan met de DSM IV of ICD. Het systeem is niet te abstract en niet te specifiek en heeft descriptieve, taxonomische waarde.

Haase et al. verrichtten een hermeneutische inspanning om hypothesen en theorieën rond veroudering bijeen te brengen. Ze gebruiken dat schema om onderzoek te doen bij 25- tot 85-jarigen. De theorievorming is niet neutraal. Het gaat om verouderen als het maken van een goede *Gestalt*. Het wijkt af van Amerikaans onderzoek van de tweede levenshelft van bijvoorbeeld Birren en Schaie. Dat onderzoek stelt achteruitgang vast en beveelt training aan zodat gekristalliseerde intelligentie (Gc) niet achteruit hoeft te gaan. De auteurs stellen drie algemene en fundamentele processen vast in de oorspronkelijke theorieën en reduceren 11 processen langs empirische weg. De claim van een nieuwe synthese gaat te ver.

Hiervoor heb ik beweerd dat integratie van de drie oriëntaties weinig kansrijk zijn. Het zijn onherleidbare perspectieven. De verschuiving van waarneembare gedragingen en gedragsneerslagen naar de biochemie, DNA, genen, enzovoort is geen optie voor de diagnosticus: hij is er niet voor opgeleid en het bewijs dat ze helpen om de diagnostische doelen te bereiken is niet geleverd.

De diagnosticus heeft te maken met de vraag van de cliënt en kan de pogingen benutten om diens vraag te beschrijven. Integratie lijkt een theoretische exercitie van optimistische psychologen en is ingegeven door het in het westers denken verankerde idee van monotheorisme en hiërarchie.

2. Individuele verschillen x Ontwikkeling: Stabiliteit tegenover gedragsverandering

Ontwikkeling gaat over verandering in inhoud, aard en samenstelling van gedragingen door de tijd heen. Niettemin zijn stabiliteit en continuïteit het meest onderzocht. Onderzoek naar stabiliteit van gedrag wordt bevorderd door het doel van voorspellen van bijvoorbeeld schoolsucces of criminaliteit. Verder is er de invloed van de psychoanalyse dat vroege ervaringen latere gedragingen en stoornissen beïnvloeden. Een derde reden is dat het gemakkelijk te onderzoeken is want met individuele verschillen instrumenten kunnen correlaties en verschillen in gemiddelden door de tijd heen eenvoudig vastgesteld worden.

Bij de uitwerking van het thema stabiliteit/continuïteit wordt eerst een aantal betekenissen onderscheiden. Ten tweede worden voorbeelden van studies over stabiliteit van persoonskenmerken en temperament vermeld en ten derde komen interpretaties van stabiliteit aan de orde.

Stabiliteit/ continuïteit We sluiten aan bij de onderscheidingen van Caspi en Bem (1990) en Caspi en Roberts (2001) en voegen processtabiliteit toe. Dit resulteert in zes typen: vijf homotypische: absolute, relatieve, structurele, ipsatieve en processtabiliteit en één heterotypisch: continuïteit of coherentie:

Absolute of niveaustabiliteit verwijst naar de gelijkheid van ruwe scores op vragenlijsten. Als de gemiddelden van groepen op twee tijdstippen gelijk zijn spreekt men ook van *normatieve stabiliteit*. Dit type komt men tegen in longitudinale vergelijkingen van gemiddelde scores.

Differentiële stabiliteit gaat over het behoud van de relatieve positie van een persoon in de steekproef. Het heet ook *rangordestabiliteit*. Test-hertest onderzoek is een voorbeeld. Deze coëfficiënt is een statistiek voor schatting van betrouwbaarheid en niet een voor ontwikkeling of verandering.

Structurele stabiliteit is het behoud van het correlatiepatroon van een aantal variabelen of factoren door de tijd heen. Het is mogelijk dat een verschillend aantal en inhoudelijke andere factoren nodig zijn om het patroon van correlaties op verschillende tijdstippen te beschrijven. Deze term staat los van Piagets *equilibrated structures*. De berusten (volgens hem) op een onderliggende logische structuur.

Ipsatieve stabiliteit gaat over het behoud van de rangorde van een aantal gedragingen binnen één persoon in de loop van de tijd. Stabiliteit op het niveau van de steekproef hoeft niet samen te gaan met individuele stabiliteit.

In *processtabiliteit* studies wordt uitgezocht of overgangskansen van twee of meer gedragingen behouden blijven op verschillende leeftijden. Een voorbeeld is een studie van MacTurk et al. (1987). In een steekproef van 67 baby's werd gevonden dat de overgangskansen van exploratief, *off-task* gedrag, doorzetten en sociaal gedrag vergelijkbaar zijn op de leeftijden van 6 en 12 maanden.

Heterotypische stabiliteit wordt ook *continuïteit of coherentie* genoemd. De verwachting is dat genotypisch gelijk gedrag de grondslag is voor samenhang tussen fenotypisch verschillende uitingen van dat gedrag door de tijd heen. Een voorbeeld is hechting. Een angstig gehechte baby zou later jaloers zijn in romantische relaties. Een dergelijke verbinding kan men leggen op basis van een hermeneutische analyse. Er is sprake van een door een denkinspanning geconstrueerde gelijkenis van betekenis van verschillend uitzijnde gedragingen. Voorbeelden:

(1) Mercer (2011) beweert dat de hechtingstheorie onder meer succesvol is vanwege die gelijkenis in betekenis over de leeftijd. Er wordt gedoeld op de affectieve band, de robuustheid van hechting door de tijd heen en de blijvende associatie van vroege metingen van hechting met reacties op scheiding, protest en verdriet. Er wordt een causale relatie gelegd tussen hechtingstype en sensitiviteit van de verzorger. Er is ook kritiek op oudere, psychoanalytisch *angehauchte* interpretaties. Het is niet zo duidelijk of er een kritische periode is voor hechting. De causale relatie van onveilige hechting en latere pathologie is soms zwak en wordt betwijfeld. Mogelijk speelt de veronderstelling dat het roer altijd weer om kan en verbetering mogelijk blijft een rol bij deze interpretatie.

(2) Hong et al. (2013) rekken het *attachment* concept op om cross-culturele competentie te beschrijven en te verklaren. De auteurs verrichtten een studie bij 57 studenten. Deze vulden een vragenlijst in om hun hechtingstype vast te kunnen stellen. De deelnemers waren Indonesische en

Singaporeaanse (de gasten) studenten. De positieve hechting aan eigen cultuur, geoperationaliseerd als waardering voor de iconen van de eigen cultuur was geassocieerd met een betere aanpassing van de studenten. Ze waren cross-cultureel competent.

Er is bij heterotypische stabiliteit dus sprake van de constructie van gelijkenis in gedragingen die voor onze waarneming verschillend zijn.

Stabiliteit van persoonlijkheidstrekken Er is veel stabiliteitsonderzoek van typerend gedrag. We vermelden eerst voorbeelden met een voorkeur voor meta- en longitudinale studies (Tabel 1). Daarna worden enkele studies toegelicht om uitspraken over stabiliteit te concretiseren. De boodschap is duidelijk. Gedrag is stabiel en continu. Er zijn geen verrassingen. We kunnen het toekomstig gedrag van de cliënt zien in beperkte mate aankomen want de hoogte van de correlaties is bescheiden/gemiddeld.

Tabel 1 Studies over Individuele verschillen x Ontwikkeling: voorbeelden van studies met verschillende typen stabiliteit (gemiddeld is *medium* bij Cohen).

<i>Auteurs</i>	<i>Stabiliteits type</i>	<i>Type studie</i>	<i>Leeftijd, Aantal ppn,</i>	<i>Persoonlijkheids-karakteristieken</i>	<i>Effect grootte/ indien vermeld</i>
Robins et al., 2001	Rangorde, normatief, ipsatief, structu-reel	Longitudinaal twee gelegenheden: range 4 jaar	19-24 jaar, n = 270	Big Five	Rangorde, normatief, ipsatief gemiddeld structureel: goed
Roberts et al., 2001	Rangorde normatief, structu-reel ipsatief	Longitudinaal, 2 jaar, range 9 jaar	18-27 jaar, n = 921	Multidimensionele persoonlijkheidsvragenlijsten	Rangorde, normatief en structureel gemiddelde toename in gewetensvolheid Aangenaamheid
Helson et al., 2002	Normatief	Longitudinaal en cross-sectioneel	Vrouwen 20-60 jaar, verschillende landen n = 55	California Personality Inventory (CPI)	Norm-oriëntatie; afname sociale vitaliteit
Roberts et al., 2002	Rangorde, normatief	Longitudinaal gedurende 30 jaar	Vrouwen 21-52 jaar n = 55	California Personality Inventory (CPI)	Rangorde gemiddelde jong < stabiel oud; toename norm oriëntatie afname complexiteit afname socialisatie
Caspi, 2000	Rangorde; deels	Longitudinaal	1-18 jaar uit Dunedin	Ego resilience, over- and under controlled (types)	Laag en gemiddelde

	heterotypisch		Nieuw Zeeland n= 1023.		voorspelling van gedragsproblemen, adaptatie en CPI scores
Weir & Gjerde, 2002	Rangorde Differentieel	Longitudinaal ruimte 5 en 10 jaar	5 en 15 jaar n =1020, 4 en 9 jaar n = 93.	Ego resilience, over- and under-controlled temperament, Big Five	Laag en gemiddeld
Pals, 1999	Rangorde differentieel	Longitudinaal	Vrouwen 19 en 27 jaar	Ego resilient, identiteitstypens	Niet te beslissen; significante relatie tussen ego resiliency and identiteit als getrouwde vrouw
Pulkinen, 1996	Rangorde differentieel	Longitudinaal	8-33 jaar 137 vrouwen; 138 mannen	Clusters: geadapteerd, conflictueus, passief, actief (anti) sociaal, Big Five	Gemiddeld en niet te beslissen

Om het thema van stabiliteit/continuïteit verder toe te lichten noem ik drie klassieke en vijf recente studies:

(1) Roberts en DelVecchio (2001) verrichtten een nu klassieke meta-studie over differentiële (rangorde) stabiliteit op basis van 152 studies met 3127 test-hertest correlaties. De leeftijd van de deelnemers varieerde van 0-3 jaar tot 60-73 jaar. De persoonskenmerken waren de temperamenten: *approach/inhibition, adaptability, task persistence, negative emotionality* en *activity level*. Naast de scores op de Vijf zijn *masculinity/femininity* en het type a-syndroom (vijandigheid, ongeduld) toegevoegd. De auteurs veronderstellen dat de coëfficiënten met de leeftijd toenemen omdat de omgeving met het ouder worden consistent wordt en de genetische aanleg meer tot uitdrukking komt. Ze schatten correlaties per temperamenttype en per trek op verschillende leeftijden. De leeftijden zijn tot 22 jaar in vijf klassen ingedeeld. Tussen 22 en 73 jaar vormden ze klassen variërend van zeven tot dertien jaar. Er is gecontroleerd voor de omvang van het tijdsinterval. Correlaties zijn immers lager naarmate de verstreken tijd tussen de twee metingen groter is. Dit heet *temporal erosion*. Na deze controle blijkt de rangordestabiliteit tussen de trekken te variëren van $r = .31$ in de kindertijd, $r = .54$ in de adolescentie, $r = .64$ op 30-jarige leeftijd en $r = .74$ bij 50- tot 70-jarigen. Roberts en DelVecchio concluderen hieruit dat er een substantiële rangordestabiliteit is in temperamentstypen en de BF. We kunnen op het niveau van de steekproeven toekomstige niveaus van trekken en soort temperament zien aankomen. De correlaties berusten op zelfrapportages en antwoorden van ouders. Die kunnen vertekend zijn omdat zij stabiliteit waarnemen ook als die er niet of minder is.

(2) Robins et al. (2001) bestudeerden 270 studenten in hun eerste en laatste studiejaar met behulp van de Grote Vijf. Behalve de rangordestabiliteit onderzochten ze normatieve stabiliteit (verandering van groepsgemiddelden) en structurele en ipsatieve stabiliteit. De gemiddelde Neuroticisme score nam in die vier jaar met een halve standaarddeviatie af. Dat is een gemiddelde tot bijna grote

effectomvang. De gemiddelde Extraversie score veranderde niet. Aangenaamheid, Gewetensvolheid en Openheid namen in bescheiden mate toe. Op individueel niveau bleven tussen de 73% (Neuroticisme) en 91% (Openheid) van de studenten op hetzelfde absolute niveau. Slechts een klein deel van de studenten veranderde. De rangorddestabiliteit varieerde van $r = .53$ voor Neuroticisme tot $r = .71$ voor Openheid over een periode vier jaar. Structurele stabiliteit werd bepaald door het patroon van correlaties tussen de BF op 18- en 22-jarige leeftijd te vergelijken. De onderzoekers maakten een structureel vergelijkingsmodel (SEM) voor de scores van het eerste en van het vierde jaar. Hetzelfde model paste op beide leeftijden. Er is sprake van structurele stabiliteit. Terzijde kan opgemerkt worden dat deze studie laat zien dat varimax-rotatie niet geheel orthogonale factoren oplevert: Neuroticisme correleert met Extraversie, Aangenaamheid en Gewetensvolheid respectievelijk met r s van $-.37$, $r = -.35$ en $r = -.38$.

Het patroon van de trekken veranderde bij 43% van de studenten niet. Bij 17% was er sprake van een wijziging die vooral berustte op verandering in niveau op een van de trekken. De auteurs concluderen dat er sprake is van stabiliteit bij alle onderzochte typen. Er is wel verandering in gemiddelde trekscores. Die geldt voor 10% tot 27% van de deelnemers.

(3) Caspi (2000) startte met 1023 driejarigen uit Dunedin, de vierde stad van Nieuw-Zeeland. De deelnemers werden geordend in de drie typen van Block: (1) *ego resilient*s: goed aangepast met zelfcontrole en zelfvertrouwen, 48% jongens (2) *overcontrolled*: teruggetrokken en angstig, 40% jongens en (3) *undercontrolled* (impulsief, rusteloos, afleidbaar en labiel, 62% jongens). Wat kan voorspeld worden vanaf driejarige leeftijd? Vanuit een klinische oriëntatie was er belangstelling voor de relatie tussen de Block-typen en gedragsproblemen vanaf 5 tot 15 jaar. De ondergecontroleerde kinderen toonden meer externaliserende gedragsproblemen (agressie) dan de twee andere typen. De overgecontroleerde kinderen lieten meer internaliserende problemen (piekeren, depressie) zien. Verder werd het verband tussen de typen en trekken op 21-jarige leeftijd bepaald. De trekken werden gemeten met de *Multidimensional Personality Questionnaire* (MPQ) die kenmerken bevat als traditionalisme, vermijden van pijn, controle, agressie, vervreemding, reactie op stress, prestaties, sociale adequaatheid, welzijn en interesse voor mensen. De *ego-resilients* (veerkrachtigen) scoorden op alle schalen rond het gemiddelde. De overigen scoorden laag of hoog op zelfcontrole, agressie en sociale adequaatheid. Soortgelijke verbanden zijn gevonden met de mate waarin de kinderen sociale steun konden organiseren: veerkrachtigen waarin daarin naar verhouding het bekwaamst. Ze hadden bovendien een geringere kans op psychiatrische stoornissen en criminaliteit rond het 20ste levensjaar dan de andere twee typen. De effectgroottes waren bescheiden tot gemiddeld. De auteurs interpreteerden de resultaten als steun voor stabiliteit van de persoonlijkheid. Pals (1999) en Pulkkinen (1996) hebben bij 21- tot 27- en 8- tot 33-jarigen vergelijkbare resultaten voor stabiliteit met de persoonstypen volgens Block gevonden (Tabel 3.1).

Voor alle soorten stabiliteit wordt empirische steun geclaimd. De resultaten laten zien dat die niet perfect maar 'half-half' is. Recent onderzoek wijzigt dat beeld niet. Voorbeelden:

(1) Vecchione et al. (2010) behandelen het ontwikkelingsconstruct veerkracht als een individuele verschillen variabele. Ze onderzochten de stabiliteit van de late adolescentie tot de jongvolwassenheid en maakten gebruik van longitudinale zelfrapportages van 267 adolescenten (44% vrouwen) op een *Ego-resiliency* schaal. Ze vonden steun voor structurele stabiliteit, construct

continuïteit genoemd met behulp van factoranalyse. Correlationele analyses steunden rangorde stabiliteit (differentiële stabiliteit) en vonden via groeicurve modellen niveau stabiliteit. In de onrustig genoemde periode tussen 16 en 20 jaar was er feitelijk aanzienlijke stabiliteit voor mannen en vrouwen. De schaal voorspelde ook over een periode van 2 tot 4 jaar het voorkomen van internaliseren (depressie) en externaliseren (agressie).

(2) Soto et al. (2011) richtten zich op de gemiddelde verschillen tussen 10 en 65 jaar: absolute stabiliteit. Ze verzamelden cross-sectionele gegevens met de BF (N = 1.267.218) met hulp van het Wereld Wijde Web. De gegevens bevestigden eerdere bevindingen op nationale en gelegenheidssteekproeven. Gewetensvolheid neemt af tussen 10 en 15 jaar en neemt relatief snel toe tussen de 15 en 20 jaar, gevolgd door een langzame graduele toename. Vrouwen zijn Gewetensvoller dan mannen. Aangenaamheid toont hetzelfde patroon: eerst een dip en daarna een graduele toename. Vrouwen zijn aangenamer dan mannen. Neuroticisme neemt tussen de 9 en 15 jaar toe en neemt langzaam af vanaf 18 jaar. Vrouwen scoren hoger op Neuroticisme dan mannen. Extraversie is naar verhouding het meest absoluut stabiel. Gemiddelden veranderen tussen 10 en 15 jaar (afname) maar zijn bijna perfect normatief stabiel vanaf 17-18 jaar. Vrouwen zijn minder extravert dan mannen. Openheid neemt af tussen de 10 en 20 jaar (vooral bij vrouwen) en neemt bescheiden toe vanaf 20 jaar. Mannen zijn Opener dan vrouwen.

De gemiddelde verschillen kunnen aan allerlei factoren toegeschreven worden zoals historische veranderingen en/of biologische factoren. De gelijke trends over leeftijd kunnen berusten op sociale én biologische factoren. De BF worden meestal als stabiel dan *self-esteem* beschouwd. Ook in andere studies blijkt dat de laatste gevoeliger is voor de sociale context van gezin, vrienden leeftijdgenoten en school maar *niet* altijd. Een tegenvoorbeeld is een studie van Hung (2011) die 130 onafhankelijke steekproeven bijeenprokkelde om de gemiddelde verandering in *self-esteem* te bepalen. Hij vond verschillende resultaten in een meta-analyse met longitudinale studies. De overall conclusie is dat *self-esteem* licht toeneemt vanaf de kindertijd tot de eerste decade en na 30 jaar niet meer wijzigt. De gemiddelde effectgroottes (d-waarden) over de levensloop variëren van $d = -.071$ tot $d = .255$. Dat zijn kleine verschillen. Er is geen overtuigend bewijs dat het gemiddelde *self-esteem* meer/minder en gemakkelijker verandert dan de BF.

(3) Een longitudinale studie van Lüdtke et al. (2011) gaat over de verandering en continuïteit van de BF. Ongeveer 2000 studenten werden gevolgd vanaf de middelbare school tot de eerste werkkring. Ook werden belangrijke levensgebeurtenissen vastgelegd op de 2de en 3de meting. Gesofisticeerde groeicurve modellen werden toegepast. De resultaten sluiten aan bij eerdere bevindingen. Absolute veranderingen zijn in overeenstemming met het idee van rijping. Subjecten die een praktisch beroep gekozen hadden toonden een grotere toename van Gewetensvolheid en grotere daling in Aangenaamheid dan de universiteit- en hogeschoolstudenten. De beginscores en de mate van verandering op N en E waren voorspellers van positieve en negatieve levensgebeurtenissen in de te verwachten richting.

4) Leikas et al. (2012) zetten dyadische sociale situaties op in de vorm van sketches met acteurs die vier rollen speelden. De rollen werden geschreven aan de hand van Wiggins' circumplex (zie verder op) en bestonden uit twee polen: dominant-onderdanig en aangenaam-ruzieachtig. Er werden 128 gedragsepisodes op video gezet. De deelnemers (n = 32) hadden een interactie van vijf minuten met vier acteurs van hetzelfde geslacht. De resultaten lopen niet uit de pas met andere studies maar zijn ecologisch meer valide. Er was cross-sectionele consistentie en de rangordes waren stabiel. Deze studie liet ook ipsatieve stabiliteit zien. Deze vorm van stabiliteit wordt zelden onderzocht. De

interpersoonlijke Wiggins dimensies waren te herkennen in geobserveerd gedrag. Het zijn dus niet slechts *words, words, words*. Dat is een aanvulling op vragenlijstonderzoek. De auteurs erkennen dat er zowel consistentie als variabiliteit is en dat kenmerken van personen en situaties de gedragingen van de twee dimensies beïnvloeden. Zij konden laten zien dat in de sketches de situatie er meer toe deed dan persoonskenmerken. Ze konden een interactie tonen: een hoog niveau van Gewetensvolheid was gerelateerd met positieve observator beoordelingen bij interactie met de ruzieachtige acteur maar met negatieve beoordelingen met de onderdanige acteur.

(5) Wright et al. (2012) maakten eveneens gebruik van de interpersoonlijke circumplex opgespannen door de dimensies zelfverzekerd-dominant - niet zelfverzekerd-onderdanig en koud-onaangenaam – warm-aangenaam. Zij voegden de 45 graden (zie verderop) interpersoonlijke tweepolige trekken Arrogant-Calculerend – Bescheiden-Ongekunsteld/ Eenvoudig en Gezellig-Extravert – Afstandelijk-Introvert toe. De 250 deelnemers (53% vrouwen) tussen de 18 en 22 jaar toonden structurele, rangorde, gemiddelde (absolute) en individuele (ipsatieve) stabiliteit. Sommige bevindingen bevestigen eerder onderzoek: de gemiddelde Affiliatie score neemt toe met leeftijd en dat geldt niet voor Dominantie. De auteurs zeggen dat er verandering is terwijl stabiliteit overheerst.

Recente studies vertellen het oude verhaal met gesofisticeerdere technieken. Er is bij psychologisch onderzoek geen *less is more*, zoals de architect Ludwig Mies van der Rohe tot uitdrukking bracht zijn New Yorkse bouwwerken van de jaren 30 en 40 en Eric Satie en Philip Glass met hun *minimal music*. De onderzoekscultuur stimuleert het opschrijven van zoveel mogelijk *least publishable units* over in de belangstelling van subsidieverstrekkers staande thema's met gebruik van zo complex mogelijke analyses en modellen: *More is better*. Deze analyses en de grote aantallen subjecten in meta-studies veranderen de boodschap echter niet. Er is 'half-half' stabiliteit, de r- en d-waarden zijn niet steeds berekend en er is een tegenvoorbeeld van Hong. Observatiestudies voegen iets toe en geven een subtiel beeld van kenmerken van personen, situaties en ook van interacties.

Heterotypische stabiliteit Studies naar heterotypische stabiliteit worden toegelicht aan de hand van hechting (*attachment*) en criminaliteit. Om te besluiten tot coherentie moeten fenotypisch verschillende gedragingen gelezen worden als afkomstig uit eenzelfde bron. Er is onderzoek gedaan of de hechtingstypen stabiel zijn over tijd en over generaties. Voorbeelden:

(1) Magai et al. (2002) stelden bij 63 personen van gemiddeld 63.4 jaar een veilige hechtingsstijl vast. Deze werd met succes verbonden met gedragingen als uitdrukkingen van vreugde op het gezicht, het ontbreken van 'onthouden van liefde' als opvoedingsstijl, het vermijden van negatieve affecten en schaamte.

(2) Stams et al. (2002) vonden een significante relatie tussen de hechtingsstijl van 146 op jonge leeftijd geadopteerde kinderen uit Griekenland en hun sociale aanpassing op 7-jarige leeftijd.

(3) Weinfeld et al. (2000) bestudeerden de stabiliteit van hechting en de representaties - werkmodellen genoemd - daarvan van kindertijd tot jongvolwassenheid. Representatie is een zinvolle term want subjecten beantwoorden retrospectief vragen over hun vroegere attachment. Ze

moeten hun hechtingsverleden in herinnering brengen. Het was een hoog-risico steekproef vanwege de armoede en lage SES van de deelnemers. De eerste hechtingsmaat was de Ainsworth procedure. Op 19-jarige leeftijd werd het *Adult Attachment Interview* gebruikt. Deze procedure is voor Nederland bewerkt door Van IJzendoorn et al. (1991). Crowell et al. (1996) vonden weliswaar een significante correlatie van interviewgegevens met IQ en sociale aanpassing maar geen met sociale wenselijkheid bij 53 Engelssprekende vrouwen met kinderen op de basisschool. De werkwijze toonde enige discriminante validiteit. Er werd *geen* evidentie gevonden voor continuïteit tussen het kind en jongvolwassen hechtingstype. De onderzoeksgroep rond de kinderpsychiater Alan Stroufe is 'veilig gehecht' aan de attachment theorie en beschouwt de resultaten in deze steekproef als een *uitzondering*. Ze suggereren dat de discontinue en continue groepen al gedifferentieerd waren op basis van kindermishandeling, misbruik, depressie bij de moeders en slecht functioneren van het gezin in de vroege adolescentie. Ze komen tot de slotsom dat, hoewel attachment stabiel is over tijd, de representaties gevoelig zijn voor pijnlijke en chaotische ervaringen en gebeurtenissen.

(4) Fraley et al. (2011) zijn zich bewust van de wisselende onderzoeksresultaten in studies naar stabiliteit van attachment en werkmodellen. Ze bestudeerden twee steekproeven. De eerste (n = 203) werd dagelijks gedurende een periode van 30 dagen gemeten. De tweede volgden ze wekelijks (n = 338) gedurende één jaar. Het 'dagelijks' *sample* werd gerekruteerd via de krant en bestond voor 72% uit vrouwen, leeftijd gemiddeld 21 jaar, SD 3.7. Het 'wekelijks' *sample* nam online deel, 65% vrouwen van gemiddeld 22.5 jaar met SD = 6.3. Fraley et al. onderscheidde twee modellen: een prototype en contextueel/revisionistisch model. Dat lijken nieuwe namen voor stabiliteit-verandering. De prototype hypothese veronderstelt dat er variatie is waaraan een stabiel attachment type ten grondslag ligt. Hechting is een blijvende gedragsconstellatie. Het contextueel /revisionistische model gaat ervan uit dat gedrag verandert en gedragingen verschillend zijn over periodes van een maand of een jaar. Ze trekken de conclusie dat het prototype model de data het meest recht doet. Hechting is dus overwegend continu en coherent.

(5) Hechtingsangst en vermijding worden als heterotypisch stabiel beschouwd. Dit houdt in dat ondanks de verschillende attachment-expressies het onderliggende systeem gelijk blijft. Dit staat studies naar absolute verschillen tussen de twee toe en dat is wat Chopik et al. (2013) deden. Hechtingsangst en vermijdingsgedrag werden onderzocht bij 86.555 internet respondenten: 71.8% vrouwen tussen de 18 en 70 jaar. Hechtingsangst was het hoogst bij jongvolwassenen en het laagst op middelbare en oude leeftijd. Subjecten met een partner waren minder kwetsbaar (minder hechtingsangst en vermijdingsgedrag) en vrouwen kwetsbaarder dan mannen. De auteurs hielden zich niet aan het Bowlby frame waarin de voorkeur gegeven wordt aan een biologische lezing van attachment. Ze interpreteren de leeftijdsverschillen als veranderingen in sociale rollen, normatieve persoonsontwikkeling - op verschillende leeftijden wordt ander gedrag verwacht - in relaties van subjecten en in emotieregulatie.

(6) Een onderwerp waar heterotypische stabiliteit graag bestudeerd wordt is de criminele loopbaan. Loeber en Burke (2011) bestudeerden het verloop van internaliserend en externaliserend gedrag bij jeugdigen. Ze schetsen ontwikkelingspaden, dat wil zeggen een geordende ontwikkeling door de tijd heen van twee of meer probleemgedragingen. Bijvoorbeeld een observeerbaar pad van kleine agressie (anderen vervelen en pesten, via fysiek geweld en vechten in een 'gang') naar openlijke geweldpleging. Deze empirisch gevonden volgorde is een voorbeeld van heterotypisch stabiliteit in de vorm van stappen in een criminele loopbaan.

Er wordt dus ook coherentie/continuïteit van gedrag verondersteld en voor een deel gevonden in de hechtingsgeschiedenis en criminele loopbanen. De omvang is af te lezen aan de hoogte van de correlaties. Die zijn significant maar bescheiden tot een enkele keer gemiddeld. Een coherentie conclusie vereist het vooraf construeren van eenzelfde onderliggende betekenis voor op het oog verschillende gedragingen. De resultaten zijn niet dwingend voor zo'n interpretatie.

Het aantal Individuele verschillen x Ontwikkelingsstudies is voldoende om een meta-analyse van gemiddelde niveau verschillen op de BF te verrichten (Roberts et al., 2006; De Soto et al., 2011). De resultaten laten zien dat dominantie (een facet van Extraversie), Gewetensvolheid en Emotionele Stabiliteit toenemen gedurende de jongvolwassenheid (20-24 jaar) en Sociale vitaliteit: een facet van Extraversie en Openheid afnemen met het ouder worden. Sekse en het niet *at random* slinken van de steekproef (*attrition*) hebben nauwelijks effect op de resultaten. Niet alle trekken zijn even stabiel. Vaidya et al. (2008) vond rangorde stabiliteit in de BF die varieerde van $r = .62$ tot $r = .70$. Negatieve affecten waren minder stabiel in de steekproeven: $r =$ tussen $.49$ en $.57$. Voor positieve affecten werden ongeveer dezelfde waarden gevonden. De studie werd verricht bij 18 tot 24-jarigen. Deze meta-studies geven de indruk dat er grote stabiliteit bestaat. De enkelvoudige onderzoeken melden bescheidener resultaten. Er is aanzienlijke variatie in stabiliteit.

Stabiliteit van temperament Een voorbeeld uit het temperamentsonderzoek is afkomstig van de onderzoeksgroep rond Mary Rothbart (Putnam et al., 2008) en er is inmiddels een meta-studie beschikbaar en Europa blijft niet achter. Voorbeelden:

(1) Putnam et al., (2008) bestudeerden de homo- en heterotypische stabiliteit van temperament tot ongeveer 12 jaar. De temperamentschalen waren: *surgency* (activiteitsniveau, impulsiviteit, sociabiliteit, positief uitzien naar wat komt, plezier met hoge intensiteit), *negative affect* (niet reageren als dat normaal is, ongemak, ontstemd over beperkingen, vrees, frustratie, geremde motoriek, verdriet), *regulatory capacity, effortful Control, Orienting* (aandacht, duur van de oriëntatie op iets, verbondenheid, zich laten geruststellen, beheersen en inhibitie van impulsen, lage intensiteit van plezier, snel van aandacht wisselen) en *inconsistency* (waarnemingsgevoeligheid, verlegenheid, glimlachen). Er werd homotypische stabiliteit voor alle temperamentfactoren gevonden. Heterotypische stabiliteit werd afgeleid uit significante correlaties tussen *surgency* als baby en *effortful Control* op de peuterleeftijd. Lage *activity* als peuter was gerelateerd aan gebrek aan *effortful Control* als kleuter. De relaties worden opgevat als afkomstig van of gegenereerd door eenzelfde onderliggend systeem.

(2) Else-Quest et al. (2006) voerden een meta-analyse uit op absolute (gemiddelde) sekseverschillen van 35 temperament dimensies, gereduceerd tot drie factoren bij kinderen tussen 3 en 13 jaar. Ze betrokken studies tussen 1960 en 2002 ($n = 1294$) in hun analyse. *Effortful control* liet het grootste verschil zien ($d = -0,41$). Ze lezen dit verschil in het voordeel van de meisjes (p. 33). Controle wordt als een goed temperamentskenmerk beschouwd. *Perceptual sensitivity* verschilde in dezelfde richting: $d = -0,38$. Jongens vertoonden meer agressief gedrag. Extraversie, activiteit en de kick (*high*

intensity pleasure) kwamen hoger uit voor de jongens ($d = -0,30$). Negatieve affectiviteit maakte nauwelijks verschil. Na de BF sekseverschillen is deze uitslag geen verrassing.

(3) Om te laten zien dat Europa niet achterblijft en de inwoners net als in de VS ook graag stabiel, continu en coherent zijn, vermelden we een studie van Allemand et al. (2007). De auteurs onderzochten 445 subjecten van middelbare leeftijd van 42 tot 46 jaar en 460 subjecten van 60 tot 64 jaar met een interval van vier jaar. De BF was structureel stabiel voor de twee leeftijdsgroepen en op beide tijdstippen. Longitudinaal was er een absoluut verschil met gemiddelde effectgrootte bij Neuroticisme en Openheid. Beide namen af met het ouder worden. De stabiliteitscoëfficiënten bedroegen ongeveer $r = .80$. Dat is hoger dan meestal gevonden wordt.

Temperament is dus stabiel in de steekproeven. Er zijn absolute verschillen met het ouder worden in de te verwachten richting. Het leven leert mensen kennelijk iets en de stabiliteit is van de BF hoog. De resultaten variëren aanzienlijk.

Interpretatie van stabiliteit en coherentie Fraley en Roberts (2005) proberen een kader te schetsen om stabiliteit en coherentie te verklaren. Ze moeten daarvoor mechanismen beschrijven die zorgen voor zowel stabiliteit als verandering. Ze noemen drie *ontwikkelingsprocessen*:

- (1) stochastisch contextuele processen: de sociale context brengt onzekerheid en zorgt voor onvoorspelbare uitkomsten,
- (2) persoon-omgeving transacties: interacties van soorten en niveaus van trekken met soorten en kenmerken van (waargenomen) sociale contexten en
- (3) ontwikkelingsconstanten: wetmatige ontwikkeling en verandering door de tijd heen.

Stabiliteit komt dus voort uit ontwikkelingsconstanten en *traits*. De sociale context leidt uit zichzelf en in combinatie met het niveau van de trekken tot onzekerheid over de gedragsuitkomst.

De onderzoeksgroep van Caspi in Londen (2000) en van Stroufe in Minnesota (2005) geven de voorkeur aan een andere interpretatie maar leggen de nadruk op *dezelfde* mechanismen. Ze vatten ze op als bronnen voor stabiliteit en coherentie. Zij wijzen niet op stochastische processen vanuit de context maar op de *stabiele* sociale context. Ouders veranderen bijvoorbeeld niet plotseling hun opvoedingsstijl. Hun SES is vrij constant. Ook worden genetische invloeden genoemd want veel van de fenotypische stabiliteit is immers terug te voeren op genetische factoren. Daarnaast is er interactie tussen persoon en omgeving. Deze leidt volgens hen niet tot onzekerheid maar tot vaste patronen want een persoon definieert voor een deel zelf de contexten en situaties waarin hij verkeert. Je kunt denken aan keuzes voor vrienden, partners en buurt.

De gegevens uit de stabiliteitsstudies en hun interpretaties door Caspi suggereren dat we een bewegend doel (ontwikkelingsverloop, traject) kunnen voorspellen. De coëfficiënten laten echter een aanzienlijk deel van de variantie onverklaard. Dit wordt door Ardel (2002)

benadrukt. Zij verrichtte een meta-studie waarin ze 206 stabiliteitscoëfficiënten verzamelde en een gemiddelde waarde van $r = .55$ vond bij een gemiddeld tijdsinterval van 9.6 jaar. Er blijft met andere woorden evenveel *instabiliteit* over en die is niet te verklaren met moderatoren. Dat zijn variabelen die de correlaties drukken, zoals leeftijd (hoe ouder, hoe stabiel), tijd (hoe verder uit elkaar, hoe instabieler) en methode (zelfrapportage leidt tot stabielere resultaten dan gedragsobservatie). Dit betekent dat Fraley et al. én Caspi et al. kunnen volhouden dat er steun is voor hun opvattingen. De ene groep interpreteert de gegevens als 'halfvol' en de andere als 'halfleeg'.

In een overzichtsstudie van Bornstein (2014) kan men de ambigue houding ten opzicht van het thema stabiliteit - ontwikkeling/verandering nog eens zien: enerzijds ligt de nadruk op het afbeelden van de ontwikkelingstrajecten door de tijd heen. Dat is geen wanordelijk geheel want Bornstein ontwaart een hiërarchische ordening. Je moet proberen door het niet verbonden lijken van gedragskenmerken heen te kijken:

'...some relations between infancy and maturity may be obscured because they are displaced in time, and others may go unnoticed because surface manifestations of different characteristics at different developmental periods appear unrelated (p. 143).

Dit is hermeneutisch verbinden van fenotypische verschillende gedragskenmerken over de levensloop. Anderzijds sluit hij aan bij resultaten van stabiliteitsstudies en predictief validiteitsonderzoek. Hij neemt stabiliteit en predictieve validiteit als een voldongen feit aan en gaat voorbij aan de ongeveer even grote instabiliteit en de bescheiden tot gemiddelde predictieve validiteitscoëfficiënten. De implicaties van dit 'feit' zijn volgens de auteur een adequate beschrijving van de *growth of individuals* (onderlijning jtl). Het is een bijdrage aan het begrip van de aard van biologische en psychologische verschijnselen en stelt in staat vroegtijdig risico's aan te wijzen en ontsporingen voorkomen (p. 144). Er is hiervoor gesuggereerd dat er naar stabiliteit gezocht is vanuit de gedachte/wens succes, ontsporing en leed te kunnen zien aankomen. Verder maakt hij de stap naar de groei van individuen op basis van steekproef stabiliteits- validiteitsgegevens te gemakkelijk. Hij houdt vast aan het scholastische axioma (1.9) dat luidt *De singularibus non est scientia* en *Scientia non est individuorum*: wetenschap gaat niet over particulariteiten of individuen.

Wat heeft de diagnosticus eraan? Op grond van studies beschikt de diagnosticus over de wetenschap dat persoonskenmerken vanaf jeugdige leeftijd op steekproefniveau redelijk stabiel zijn. Hij weet tegelijkertijd dat die studies wijzen op instabiliteit. Niet-gelijke gemiddelden en niet-perfecte coëfficiënten duiden erop dat de twee soorten stabiliteit voor een aantal personen *niet* gelden. Dat zijn punten die in de puntenwolk het meest afwijken van de regressielijn. Het is niet gemakkelijk om te voorspellen welke cliënt stabiel is en welke niet. Er is een enkele poging om dat te weten te komen. Ozer en Gjerde (1989) wijzen erop dat 20% tot 25% van de subjecten niet bijdraagt aan de samenhang tussen *ego*

resiliency en latere persoonlijkheidstrekken. Asendorpf (1992) vraagt zich af of een specifieke groep stabiel is. Hij vond dat veerkrachtige kinderen stabielere waren dan de over- en ondergecontroleerde. Je kunt dit zo interpreteren: veerkrachtigen worden minder gauw geraakt of aangedaan door interne en omgevingsveranderingen of ze zijn in evenwicht met de stabiele omgeving waarin ze verkeren. Ze leven in een stabiele omgeving thuis, op school en in de buurt. Daarnaast is het mogelijk dat de beoordelaars (ouders en leraren) gedragingen van deze veerkrachtige kinderen als consistent waarnemen.

Box: Op zoek naar de stabiele, voorspelbare persoon

Er zijn weinig voorbeelden van instabiliteit van typerend gedrag in de literatuur. Uitzonderlijk zijn studies naar bekingen en plotselinge veranderingen. William James (1902) vermeldt er een aantal en zegt erbij dat hij vooral de *extreme* voorbeelden gezocht en beschreven heeft. Meestal is er vooral naar stabiliteit en coherentie gezocht en ze zijn gevonden. Zulke bevindingen stellen ons gerust. We kunnen zien aankomen wat er gebeurt. Ze zijn ook welkom in de praktijk van diagnostiek en hulpverlening. Ongewenst gedrag is zo geen verrassing. Dit rechtvaardigt volgens sommigen vroege interventies, bijvoorbeeld bij criminaliteit. Sommige pedagogen bevelen preventieve begeleiding van risicogezinnen aan. Dat is en was omstreden. Staatspedagogiek is niet populair, maar dat kan verkeren. Recent wordt gemakkelijker dan voorheen - naar aanleiding van ernstige incidenten - gepleit voor ingrijpen vóór het misgaat en voor bemoeizorg. Er zijn echter ook studies die de andere kant van de medaille benadrukken. Er is evenveel stabiliteit als instabiliteit op het niveau van steekproeven. De combinatie van individuele verschillen en ontwikkeling laat zien dat de eerste oriëntatie vooral de onderzoeksagenda heeft bepaald. Dat gaat ook gemakkelijk want er zijn volop tests en vragenlijsten en correlatie- en multivariate technieken om soorten stabiliteit te bepalen. Dit had en heeft tot gevolg dat er minder aandacht was voor gedragsverandering en -ontwikkeling. Het is geen tegenstelling maar er is sprake van veronachtzaming van de andere oriëntatie.

Samenvatting en conclusie

Stabiliteit heeft verschillende betekenissen. Absolute stabiliteit verwijst naar het gelijk blijven van groepsgegevens door de tijd heen. Rangorde stabiliteit gaat over het gelijkblijven van de rangorde van een persoon in een groep op een variabele door de tijd heen. Structurele stabiliteit betreft het gelijkblijven van het correlatiepatroon tussen variabelen door de tijd heen. Processtabiliteit kan worden toegevoegd en heeft betrekking op het gelijkblijven van overgangskansen van een reeks gedragingen op twee of meer tijdstippen. Coherentie of continuïteit is de heterotypische vorm van stabiliteit waarin een genotypisch kenmerk zich in de loop van de tijd uitdrukt in fenotypisch verschillende gedragingen.

Rangorde stabiliteit is hoog voor trekken. Absolute stabiliteit is gevonden vanaf 50 jaar, daarvoor is er sprake van afname van Neuroticisme, Extraversie en Openheid en toename van Gewetensvolheid en Aangenaamheid. Voor structurele stabiliteit is er steun uit Big Five onderzoek. Ipsatieve stabiliteit is weinig onderzocht. Coherentie wordt vooral onderzocht

bij hechting. Typen hechting blijken samen te hangen met uiteenlopende fenotypische uitdrukkingen van genotypische gedrag, bijvoorbeeld intieme relaties in de jongvolwassenheid. De typen over- en ondergecontroleerd en veerkrachtig, soorten temperament en emotieregulatie voorspellen gedragswijzen van uiteenlopende aard, vooral van de BF.

De interpretatie van de gegevens als uitdrukking van stabiliteit en continuïteit is niet noodzakelijk want gemiddeld de helft van de variantie wordt ermee gebonden. Er is dus evenveel stabiliteit als instabiliteit. Als verklaring of interpretatie van stabiliteit wijzen Fraley en Roberts op toevalsmechanismen. Caspi et al. leggen daarentegen de nadruk op controlemechanismen als genetica, een stabiele omgeving en normatieve ontwikkeling. Beiden hebben gelijk want het glas is 'halfvol' en halfleeg'. Heine et al. (2006) beweerden dat leken en onderzoekers behoefte hebben aan duidelijkheid. Ze willen leven in een stabiele wereld en het idee behouden dat ze gedrag(sveranderingen) kunnen zien aankomen. Onvoorspelbaarheid en chaos kunnen een ervaring van zinloosheid creëren en dat motiveert tot herstel van stabiliteit. Stabiliteitsgegevens berusten op steekproeven. Ozer en Gjerde zeggen dat 20% tot 25% afwijkt van het gemiddelde pad van een steekproef. Er is weinig onderzoek naar welke kenmerken van personen ervoor zorgen dat hun gedragswijzen stabiel zijn of niet. Asendorpf suggereerde dat de veerkrachtigen stabielere zijn dan over- en ondergecontroleerde kinderen.

De boodschap is dat typerend gedrag van de cliënt niet gedetermineerd is want 100% variantie verklaren is een illusie. De diagnosticus is gewaarschuwd: er is (in)stabiliteit en misschien wijkt zijn cliënt wel af van het gemiddelde dat bepaald is in steekproeven en in de testhandleiding staat.

3. Individuele Verschillen x Sociale Context: Persoon-situatie debat

Impliciete theorievorming over individuele verschillen in persoonlijkheid wordt gedomineerd door de Big Five. Hiervoor zijn studies vermeld waaruit blijkt dat niet iedere factor van de Vijf even gevoelig is voor situatieverschillen, al zijn er tegenvoorbeelden waarin het nauwelijks uitmaakt. Het eerste houdt in dat er op het niveau van steekproeven een Persoonskenmerken x Situatie interactie is. De expliciete theorievorming van Eysenck, Cattell, Rotter en Bandura sluit de situatie in. Bij Eysenck zijn situatie-specifieke responsen een laag in zijn hiërarchisch model. Een dispositie kan verschillend tot uitdrukking komen, afhankelijk van de situatie. Dit ligt zeer voor de hand maar er is heftig debat en het heeft veel onderzoekers beziggehouden. Is het een storm in een glas water?

Verloop van het Persoon-Situatie debat Het debat heeft een verwarrend verloop waarin óf de ene óf de andere als de belangrijke factor is gepositioneerd. De strijd weerspiegelt verschil in temperament. Er is naast dit debat een ander thema: intra-individuele variabiliteit. Om het debat te ordenen worden vijf episodes onderscheiden. Hartshorne en May waren in 1928 de eerste situationisten. Zij interpreteerden hun gegevens zo dat moreel

gedrag als liegen en stelen gevoelig was voor de situatie. De gelegenheid maakt de dief. Ze brachten dit naar voren in 1928, een onrustige periode in de VS. De Grote Depressie kwam eraan en veel mensen raakten aan de bedelstaf. De *tweede* periode - na Hartshorne en May - was er een van herstel. De zoektocht naar stabiliteit begon. De trektheorie domineerde de persoonsleer en er werd naar stabiele disposities gezocht.

Mischels boek van 1968 markeert een *derde* periode. Opnieuw een onrustige periode na de dood van Kennedy en de oorlog in Vietnam. In Europa begonnen de studentenopstanden tegen de regenten. Het was een tijdperk van hoop op verandering. Stabiele trekken passen dan niet zo goed. *The times they are changing* luidde een coversong van Bob Dylan. Mischels boodschap kwam erop neer dat trekken niet bestaan. Ze verklaren immers slechts 10% van de variantie in criteria ($r = .15$ tot $r = .30$). Deze conclusie berustte op zijn meta-studie *avant la lettre*. Trekken zijn gevoelig voor situaties. We zijn niet even Extravert, Aangenaam, enzovoort in alle situaties. Dat ligt voor de hand maar het werd een wetenschappelijk debat. Heil zoeken in variatie tussen situaties en van daaruit criteriumgedrag voorspellen leverde echter een vergelijkbaar resultaat op: ongeveer 10% van de variantie werd verklaard situatieverschillen (Funder, 2001).

Een *vierde* episode begon met een poging om de correlaties te verhogen door het construeren van trek-situatie tests. Dit werd geen succes. Er zijn er weinig en ze worden niet gebruikt. Er werd ook weer onderzoek gedaan naar de robuustheid van de trekken. Asendorpf en Wilpers (1998) lieten zien dat trekcores van Berlijnse eerstejaarsstudenten gedrag na een jaar beter voorspelde dan de wisselende situaties waarin ze verkeerden. Sommigen kregen een nieuwe liefde, nieuwe vrienden, veranderden van studie, enzovoort, maar die veranderingen beïnvloedden hun trekcores nauwelijks. Deze auteurs noemen Mischels boodschap onjuist. Trekken bestaan. Ze bestaan in ieder geval in onze taal: de Big Five en ze voorspellen op bescheiden wijze criteria. Ze bestaan op zijn minst in *das Gerede* (Heidegger, 1927/1962) en als diepdenkend filosoof voegde hij er aan toe dat de alledaagse taal de fundamentele structuren van het bestaan meer verbergt dan onthult. De Asendorpf & Wilpers studie deelt niet het optimisme van alles kan anders en ook niet de ontwijkende en vrijblijvende slogan: 'het hangt van de situatie af'. De intuïtie dat we ons aanpassen aan de situatie is niet te weerstaan.

Een *vijfde* periode volgde waarin rekening gehouden werd met het voor de hand liggende verschijnsel dat we situaties opzoeken die bij ons passen, denk aan het kiezen van een studie of beroep. Pervin (1987, 1993) erkende dat er zowel consistentie als variabiliteit is. Hij herformuleerde de vraag door een persoon op te vatten als doelgericht en actief op zoek naar situaties die bij zijn aspiraties passen. De persoon x omgeving *fit* werd onderwerp van stabiliteitsstudie. Voorbeelden:

(1) Roberts en Robins (2004) toonden een bescheiden rangorde stabiliteit en kleine toename in P-E *fit* aan bij 305 studenten. De *fit* werd naar verhouding het best voorspeld bij mannen, goede studieresultaten en lage Aangenaamheids- en Neuroticisme scores.

(2) Heller et al. (2004) probeerden persoon en omgeving in balans te brengen. Ze verklaarden het niveau van *life satisfaction* op basis van *top-down* (persoonskenmerken) en *bottom-up* variabelen (situatiekenmerken). Dit herinnert aan Eysencks hiërarchische model. De *top-down* benadering toont de bekende relaties van Aangenaamheid, Gewetensvolheid, Extraversie en Emotionele Stabiliteit met tevredenheid met het leven. De *bottom-up* aanpak was beter in het voorspellen van domeinspecifieke *life satisfactions*. Met gegevens uit eerder verrichte studies maakten Heller et al. met behulp van een padanalyse aannemelijk dat de Grote Vijf *indirecte* effecten (mediatie) hebben via variaties in situaties.

(3) Srivastava et al. (2008) kwamen tot dezelfde conclusie. De samenhang tussen Extraversie en Positief affect werd gemedieerd door situatieverschillen, bijvoorbeeld de grotere sociale participatie van de extraverte subjecten zorgt voor positief affect. Deze relatie kon worden gevonden omdat de proefpersonen rapporteerden in welke situatie ze gedurende een bepaalde tijd verkeerden. Trekgedrag wordt met andere woorden zichtbaar door kenmerken van waargenomen situaties.

Ook zonder empirisch onderzoek is ook al duidelijk dat persoons- en situatie kenmerken gedragingen beïnvloeden. De waarden voor de interacties zijn echter niet hoog. Waarom eerst een stropop optuigen en daarna in brand steken? Funder (2006) noemde het een valse tweedeling want consistentie van de persoon blijft ook overeind als hij zich aanpast aan de situatie en wanneer iemand situaties zoekt die passen bij zijn karaktertrekken. In 2009 zei hij ... *the internecine war is over...* De bloedige, moorddadige oorlog is voorbij. Er is ruimte gekomen voor preciezere constructen dan de *Giant Three* (Eysenck), *Big Five or Seven*, 16PF en facetten van de BF.

Dunn (2011) wijst op een historische reden voor de Persoon-Situatie controverse. Zij had dezelfde theoretische achtergrond in het situatieperspectief van Kurt Lewin, een Duitse vluchteling naar de VS (1890-1947). Hij erkende beide bronnen van variantie maar probeerde uit te vinden welke situatie-invloeden de impact van persoonsfactoren konden *overtreffen*. Bestuurders schakelden hem in om bepaalde gewoonten van de bevolking te veranderen. Bijvoorbeeld - triviaal - maar van belang gedurende WO II - de overgang van roomboter naar margarine. Er was schaarste. Hij ging dus op zoek naar sociale situaties die maakten dat huisvrouwen margarine gingen gebruiken. Daarnaast kwam een deel van zijn studenten terecht in de praktijk van de hulpverlening aan veteranen uit WO. Ze werden *rehabilitation officers*. Een ander deel ging naar de universiteiten onder meer Festinger. De eersten legden nadruk op de situatie en gaven training ontwierpen condities om de veteranen te helpen. De tweede groep deed onderzoek naar attitudes, vooroordelen, stereotypen en discriminatie als stabiele persoonskenmerken.

In een themanummer van het *Journal of Research in Personality* (2009) maakt een aantal auteurs de balans op over het persoon-situatie debat. Hogan noemt het een leeg en vals - in de zin van onjuist - debat want

(a) de nadruk op stabiele trekken vanaf de jaren dertig sloot geen veranderingen uit op basis van plaats en tijd (zie Cattells klassieke formules en Eysencks theorie)

- (b) de conceptuele status van situaties is een warboel (*mess*), er is geen fatsoenlijke taxonomie
- (c) situaties moeten altijd waargenomen worden door een persoon. Er is geen situatie als er geen persoon is die hem waarneemt
- (d) de studie van interacties tussen persoon en situaties is geen hoofdstroom in de wetenschap en is niet succesvol geweest. Je kunt wijzen op Cronbach en Snows (1976) poging om *aptitudes* en intelligentiefactoren te verbinden met *treatments* (bijvoorbeeld onderwijsprogramma's) en denk ook aan interacties tussen therapeuten en cliënten. De interacties van persoon x tijd x plaats zijn uniek.

Unieke verschijnselen zijn geen voorwerp van wetenschap volgens deze auteurs. Ze zien niets in maatwerk en $n = 1$ ontwerpen als methode om wetmatige kennis boven water te krijgen. Newtons geest waart rond. Hogan wil algemene gedragswetten vinden en (e) wetenschap heeft niet als doel te voorspellen wát iemand doet op een specifiek uur en op een specifieke plaats (Eysencks klassieke argument om typen en trekken te definiëren, zie ook d).

Waarom is er dan zolang een debat geweest vraagt Hogan zich af. Zijn argumentatie is er één uit de school van de sociologie van de kennisverwerving, een waarvoor de moraalfilosoof Williams waarschuwde:

- (a) Het is de basis van het werk van de sociaalpsycholoog: hij kan niet stoppen met onderzoek en toegeven dat zijn werk niet belangrijk is
- (b) (jonge) onderzoekers moeten publiceren om carrière te maken
- (c) het blijven aanhangen van Watsons idee dat de context de mens maakt en gedrag maakbaar is.

Het veranderen van onderwerp wil een strijd wel eens doen stoppen of vergeten. Er ontstond toenemende belangstelling voor een ander thema: intra-persoonsvariabiliteit. Fleeson (2001, 2007) introduceerde een procedure om die vast te stellen. Hij vond dat er binnen personen over tijd grote variatie was terwijl de interindividuele verschillen stabiel waren. De *within variability* was gerelateerd aan verschillen in reactiviteit en gevoeligheid voor Extraversie-relevante cues. Trekken worden manifest door waargenomen kenmerken van de situaties die als *affordances* (uitlokkers, ondersteuners, bevestigings) werken. En intra-individuele variatie is niet gelijk voor ieder persoon. Deze gedachte is een reden om voor gepersonaliseerde betrouwbaarheidscoëfficiënten te pleiten. Situaties die stabiel gedrag uitlokken zijn niet gelijk voor elke trek. Dit leidt tot een complex interactief model met veel parameters, dat variantie tussen personen, binnen personen, verschillen in perceptie van situaties en verschillende gevoeligheid van gedragingen voor situatie-invloeden kan beschrijven. Funder suggereert dan ook om eerst naar de hoofdeffecten te kijken om te voorkomen dat de resultaten zo complex worden dat ze niet te interpreteren zijn.

Wat is het nut van deze feiten voor de diagnosticus? Hij leest in de onderzoeksliteratuur wat hij en ieder al weten. Houd rekening met trekken én situaties bij het analyseren en

vaststellen van de hulpvraag van de cliënt. Hij kan verleid worden om de situatie te verwaarlozen omdat er meer instrumenten voor trekken dan voor situaties zijn. Het is vanzelfsprekend dat gedrag van de cliënt een functie is van zijn kenmerken en de situaties waarin hij verkeert en hoe hij die situaties opvat.

Samenvatting en conclusie

Al in de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw werd de situatie van belang geacht voor het voorspellen van criteriumgedrag. Het willen vinden van kenmerken die gegeneraliseerd kunnen worden over situaties leidde tot de trektheorie. Mischel schreef in 1968 een boek dat erop neer kwam dat trekken maar 10% van het criteriumgedrag verklaarden en dat de situatie meer van belang was. Pogingen de kracht van situaties aan te tonen lieten zien dat situatieverschillen evenals trekken niet meer dan 10% van het criteriumgedrag 'verklaarden'. Inspanningen om Persoon en Situatie te combineren waren niet succesvol. Nu wordt erkend dat het een valse tegenstelling is. Tegelijkertijd is er de waarschuwing dat de wetenschap kan desintegreren als men het voorspellen van het gedrag van X (met zijn trekscores) in situatie Y (te midden van een enorme reeks slecht gedefinieerde situaties) op tijdstip Z (dat kan variëren van een uur, dagdelen tot weken of jaren) tot onderzoeksthema maakt. Bovendien zijn interactiestudies tot nu niet succesvol gebleken. Hogan zegt dat het debat over deze onjuiste voorstelling van zaken heeft kunnen voortduren vanwege belangen van wetenschappers. Voor de diagnosticus is het vanzelfsprekend dat situaties en trekken van de cliënt van invloed zijn op de hulpvraag.

4. Context x Ontwikkeling: mechanistische tegenover organismische opvattingen

Context- en ontwikkelingsbenaderingen zijn vreemden voor elkaar. Empirisch onderzoek gaat gewoon door en volgt gebaande paden. Typerend gedrag ontwikkelt zich onontkoombaar in een context. De confrontatie van ontwikkeling en context laat twee verschillende tradities zien. Het denken over ontwikkeling komt voort uit de biologie van de 19de eeuw. De overige subdisciplines sloten aan bij de exacte wetenschappen van die tijd. Ontwikkeling was in de VS oorspronkelijk ondergebracht bij de studie van de economie van het gezin, het huishouden en het onderwijs. Onderwerpen waren lichamelijke groei, hygiëne en IQ. Experimentele ontwikkelingspsychologie is een hybride, een onvruchtbare combinatie van twee stromingen. Als er mee geduid wordt op interventies om gedrag te verbeteren hoort ze bij pedagogiek thuis. Psychologie is niet in eerste aanleg een handelingswetenschap.

De introductie van Piaget in de VS in de jaren zestig tot tachtig van de vorige eeuw bracht de biologie terug. Dit toont de dubbele vervreemding tussen ontwikkelingspsychologie en sociale context (leerpsychologie). Het is levens- tegenover exacte wetenschap en een mechanistische tegenover organismische uitgangspunt. Het zijn twee *world views*. Piaget conceptualiseerde de cognitieve ontwikkeling als groei van binnenuit. De omgeving was *aliment* (voeding). Ontwikkeling is volgens de exacte wetenschappen experimenteel te

manipuleren door middel van onafhankelijke variabelen. De twee gezichtspunten berusten op incompatibele *world views* zeiden Reese en Overton al in 1970. In 2006 schreven Ennis en Overton een essay om de twee op een hoger abstractieniveau te *integreren*. Ze veronderstellen dat de scheiding ontstaan is doordat we een metatheorie aanvaardden die gebeurtenissen, objecten en gedragsverschijnselen presenteert door een lens van of-of beweringen.

De organismische ontwikkelingsbenadering richt zich op het psychologisch subject en op hoe mentale handelingen leiden tot veranderingen in zijn mentale organisatie. Een voorbeeld is de overgang van concrete naar formele operaties. Het mechanistisch behavioristisch benaderen van ontwikkeling wil uitvinden hoe de externe wereld van stimuli, *reinforcements*, sociale situaties en informatie gedrag van de persoon selecteert, versterkt, richt en opbouwt. De auteurs benadrukken de *complementariteit* van de benaderingen en bepleiten integratie. Het kennen van eigenschappen van de wereld die intentionele handelingen uitlokken en ondersteunen is immers complementair aan het kennen van persoonskenmerken die intentionele handelingen bevatten. Ennis en Overton zijn tegen reductionisme van de twee tot één en tegen hiërarchisering. Dit standpunt is als conceptuele inspanning te respecteren maar in de praktijk van het onderzoek zijn ze moeilijk te integreren. En er moet aangetoond worden of er synergie tussen de twee bestaat, bijvoorbeeld doordat er nieuw onderzoek begonnen wordt en de combinatie vervolgens helpt een criteriumgedrag beter te voorspellen.

Balans zoeken Je kunt je er niet aan onttrekken om een balans te zoeken. Feitelijk zijn er twee onvermijdelijke standen van zaken. Er is organismische groei in het begrijpen van mensen en de wereld. Een kind ziet, hoort, voelt denkt niet hetzelfde als een volwassene en dat is niet alleen in termen van meer of minder uit te drukken. Er is daarnaast leren. De buitenwereld legt zijn structuur aan de persoon op, denk aan de informatieverwerking. Een van de twee kan niet alles verklaren. Massieve leerprogramma's en nieuwe leeromgevingen kunnen mensen immers niet gelijkmaken en ontwikkelingsniveaus en individuele verschillen doen ophouden te bestaan. Personen die ongevoelig zijn voor de structuur opgelegd door anderen en door de fysische wereld zijn onaangepast en kunnen niet uit de voeten in het leven van alledag. De nadruk op de een of de ander oscilleert door de tijd heen en dat zal wel zo blijven.

De ontmoeting van Context x Ontwikkeling kan uitgewerkt worden als *kleur en vorm geven* aan adaptatie aan een cultuur. Socio-culturele contexten bevatten instructies hoe te socialiseren. In agrarische gemeenschappen ligt de nadruk op interdependente socialisatiedoelen zoals verplichtingen aan gezin en familie. In stedelijke gebieden moet je ook voor jezelf zorgen. Als je dat niet lukt moet je beter je best doen, *try harder*. Deze ontmoeting toont de structurerende kracht van de context.

De twee benaderingen leidden empirische studies uit om aan te tonen dat de stadia van cognitieve ontwikkeling door training versneld konden worden doorlopen. Voorbeelden zijn

studies waarin onafhankelijke variabelen gezocht worden om perspectiefnemen, conservatie van lengte, massa en volume en formele operaties te beïnvloeden en te versnellen. Na de jaren 80 van de vorige eeuw verdwenen deze studies. Het is nu aanvaard dat de training helpt op de korte termijn. Piaget was niet geïnteresseerd in het versnellen van de cognitieve ontwikkeling omdat hij de spontane equilibratie van structuren als motor van de cognitieve, sociale en morele ontwikkeling zag. Het mechanistische wereldbeeld heeft met behulp van empirisch onderzoek de balans niet naar zijn kant kunnen laten doorslaan. Massieve programma's vol nieuwe leeromgevingen met alle activiteiten erop en eraan vlakken ontwikkelingsverschillen niet uit al wordt ieder succes van versnelling - hoe klein ook - uitgelegd als het ongelijk van Piaget (zie het handboek over cognitieve ontwikkeling van Goswami, 2012).

De Context x Ontwikkeling controverse lijkt op het nativisme-empirisme debat in de cognitieve psychologie. Is onze kennis beschikbaar als gegeven structuur of als geïnterioriseerde informatie die in de buitenwereld voor het oprapen ligt? Gezond verstand zegt dat het een gefabriceerde tegenstelling is. Hoe verwerven we kennis? Het komt noodzakelijk voort uit handelen en interactie met een wereld vol uitdagende objecten, verschijnselen en gebeurtenissen. En vol met andere subjecten die van alles over die objecten, enzovoort vertellen en denken. Uit deze (inter)acties komen handelingen voort die je intelligent kunt noemen zoals middel-doel relaties die een kind al snel leert. Het leert ook acties te differentiëren omdat ze verschillende consequenties hebben. Bij leren hoort iets nieuws erbij leren en iets dat er al is afleren. Er blijven actie-gevolgen-reeksen bewaard en die staan anticiperen toe en maken uiteindelijk efficiënt handelen mogelijk. Een kind, persoon heeft geen ingeboren (met de geboorte gegeven) ideeën of grote aantallen geleerde protocollen paraat. Zijn doen, laten en denken kan niet met nativisme, empirisme alleen verklaard worden.

Allen en Bickhard (2013) verwijten beide gezichtspunten fundamentalisme. Ze verschillen niet van elkaar omdat ze aan hetzelfde euvel lijden. Ze stellen er het idee van emergente kennis voor in de plaats. Dit constructionistische idee van ontstaan van nieuwe vormen is aantrekkelijk. Elk organisme neemt immers waar en dat neemt veel vormen aan in de evolutie. Via vele toevallige adaptaties over lange tijd leidt het tot iets dat we kennis en bewustzijn noemen. Dit houdt in dat nativisme-empirisme en nature-nurture, ingeboren-aangeleerde protocollen het veld moeten ruimen voor een aan de biologie ontleende emergente kijk op het ontstaan van gedragingen. Dit erkent onophoudelijke acties en interacties en de daaruit voortvloeiende differentiaties. Allen en Bickhard komen zo uit bij Piagets stadia zoals hij ze omschreef na het observeren van zijn eigen kinderen en zijn vele studies daarna. Ze gaan tegen de huidige trend in. In Goswami's handboek (2012) wordt zo ongeveer op de eerste bladzijde al gezegd dat de analyses van Piaget fout zijn. Was het maar zo duidelijk.

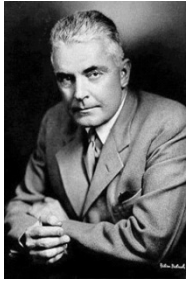
Box: Op zoek naar een nieuwe ontwikkeling x context interpretatie

In het eerste volume van 2014 van het tijdschrift *Research in Human Development*, 11:1 DOI: 10.1080/ 15427609.2014.87 (pp. 1-73) wordt ingegaan op het eigen-aardige van (gedrags)ontwikkeling. Greenberg (pp. 1-4) leidt dit speciale volume in met de constatering van een paradigmaverschuiving. Die betreft een overgang van een genen-gebaseerd idee van instinct naar moderne biologische opvattingen over holisme en epigenesis. Ik vermijd het romantisch concept van holisme en spreek liever over een neo-monisme dat eindeloos differentiaties toestaat: evolutie van niet levende naar levende stof, van bacterie naar organisme, naar bewustzijn. In de pagina's 5 tot 21 werkt Greenberg zijn stelling uit. Van de moderne natuurkunde worden concepten als zelforganisatie en emergentie geleend en van de biologie epigenetica en epigenese om bij een 'holistische, niet reductionistische benadering' van gedragsontwikkeling uit te komen. Witherington (pp. 22-36) legt uit hoe biologische opvattingen over zelforganisatie een nieuw gezicht hebben gekregen in de niet lineaire dynamische systeemtheorie. Deze is in zijn ogen een *mixed blessing* want die kunnen ook leiden tot nieuwe vormen van reductionisme. Michel (pp. 37-49) is minder abstract dan de voorgaande auteurs. Hij gaat van de persoon uit. Hij erft van zijn ouders niet alleen genen maar ook een epigenetisch patroon, een ecologische context (sociaal, biologisch, fysisch) en een gedragstendenties (*biases* genoemd) die met de cultuur gegeven zijn. *Biases* zijn hier geen vertekeningen. Met deze gedifferentieerde giften die we voor niets gekregen hebben, we zijn er zelfs mee opgescheept is er een werkzaam systeem, een structuur die leren en cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling mogelijk maken. Molenaar (pp. 50-62) werkt twee pijlers van zijn denken over menselijk gedrag uit:

- (1) ontwikkeling is een idiosyncratisch, individueel proces en dat zorgt ervoor dat statistische technieken gebaseerd op interindividuele variatie niet passen want die eisen homogene populaties
- (2) gedrag is zelforganiserend en dat is ontwikkeling. Hij vermeldt een techniek om persoon-specifieke overerfbaarheid van gedrag te bepalen door intra- individuele variatie met verloop van tijd te meten.

Hiervoor is zijn 2004 voorstel om gedrag van het individu met moderne technische middelen te volgen en te meten vermeld. Er is toen de kanttekening gemaakt dat het niet gemakkelijk uitgevoerd zal worden. Zijn voorstel leidt tot maatwerk. Overton en Lerner (pp. 63-73) reflecteren op de bijdragen en herhalen hun idee van de verbondenheid van alle levensuitingen en gedragingen. Ze formuleren een meta-theorie, een paradigma dat relationisme genoemd wordt. Verderop suggereer ik dat op hoog abstractieniveau alles één wordt maar het is de vraag of dat diagnostiek en onderzoek helpt. De bijdragen brengen nadrukkelijk ontwikkeling als een niet te reduceren gedragsparameter naar voren.

De empiristische context opvatting is in zijn pure gedaante door John Watson beschreven in zijn Manifesto van 1913: *Psychology as the behaviorist sees it*. Het organisme is een *tabula rasa* door de tijd heen opgevuld met stimuli en gedrag- stimulus verbanden of associaties.

John Watson: 'Geef me tien kinderen en ik maak ervan wat U wil'. Zijn zoon 'Little Albert' kwam in een psychiatrische inrichting terecht. Watson verrichtte samen met zijn collega Rayner (1928) met Albert het experiment over geconditioneerde angst. Door de combinatie van een hard geluid - een ijzeren staaf - en het zien van een konijn werd Albert bang voor het konijn. Er was onenigheid over de fysieke conditie van Albert. Digdon et al. (2014) maken aannemelijk dat Albert niet bij de geboorte neurologisch *impaired* was. Men zegt dat Watson opvoedde volgens zijn behavioristische regels maar er is niemand bij geweest om dat te getuigen. En hij was druk bezet. Hij moest vanwege een relationele affaire stoppen met werken op de universiteit en werd succesvol reclamepsycholoog. Het lijkt - figuurlijk - op een personage uit de Amerikaanse TV serie *Mad Men*.

De diagnosticus hoeft geen óf-óf standpunt in te nemen in de controverse en zich tot een dualisme laten verleiden. Het ligt voor de hand om stabiliteit én verandering, persoon én situatie, sociale context én organismische groei te erkennen. De integratie die op abstract conceptueel niveau gevormd wordt is niet nuttig voor het diagnostisch handwerk. Hij weet dat hij met alle drie te maken heeft en moet zelf uitvinden hoe aan al die kenmerken zo'n gewicht te geven dat de vraag van de cliënt er zo goed mogelijk mee in kaart wordt gebracht.

Samenvatting en conclusie

De 2 x 2 combinaties van de drie oriëntaties zijn gekenmerkt door paradoxen. Bij de context x ontwikkeling combinatie is dat een paradoxale *world view*. Een monistische opvatting over ontwikkeling gecombineerd met differentiatie door de tijd heen haalt de paradox weg en vermijdt dualisme. Hoewel een poging is gedaan ze te integreren blijft het verschil overeind. Ze zijn op te vatten als goede burens die met wederzijds goedvinden zijn gescheiden door een hek. De context kleurt en vormt aanpassing. Integratie én het benadrukken van de paradoxen zijn voor het handwerk van de diagnosticus niet zinvol. Hij zal ze een gewicht proberen te geven om het probleem van de cliënt zo goed mogelijk vast te stellen en te analyseren.

5. Reflectie en evaluatie

Integratie van theorieën over de psychologische persoon komt tegemoet aan een behoefte: de westerse hang naar de ene ware theorie die al sinds Plato het denken kleurt. Integratie vereist dat aan alle theorieën recht wordt gedaan. Sommige problemen kan je niet binnen een discipline oplossen, bijvoorbeeld milieuvervuiling en armoede. De strikte verdeling

tussen biologie en natuurkunde kan inzichten tegenhouden dat het universum en de levende wezens geen strikt gescheiden universa zijn. En daarmee heeft het Cartesiaanse dualisme van het Ik en het niet Ik ons opgezaald. Astronomen geven een schatting van de tijd dat 'wat is' begonnen is. Als de satellieten het oog steeds verder doen reiken zou er dan een keer een eind zijn of is er oneindigheid? Wie het weet mag het zeggen. Astronomen geven een schatting en kunnen geen test-hertest organiseren en X (m/v/o) vragen de om schepping nog eens over te doen. De schatting is dat de differentiatie van levensvormen zo'n 200.000 - 400.000 in beslag heeft genomen om als toevalsproduct de *homo sapiens* af te leveren. Zelfs het idee dat de Neanderthalers als voorgangers dommer dan wij *homines sapientes* wordt herzien. Dit duidt erop dat er geen waardeschaal in de natuur bestaat. Er is eerder willekeur, *toeval dat een omweg maakt naar het doel* zoals Nijhoff (1958) zegt in zijn gedicht 'Awater'.

Integratie vooronderstelt synergie en een samengaan van kennisniveaus die tot meer begrip (hermeneutiek), voorspelbaarheid (beheersing) en kritische analyse (emancipatie) leiden. Door de tijd heen is er een groot aantal theorieën, religies, technologieën, mensbeelden, enzovoort bedacht. Ze melden steeds een perspectief, nooit het definitieve beeld. Wetenschap houdt niet op. Daarom konden Plato en later Heidegger en Merleau-Ponty respectievelijk spreken over 'verhullende en onthullen door middel van afbeeldingen en geschriften', 'zijnsvergetelheid' en van het ontbreken van een *regard survolante*. Integratie is zo beschouwd een illusie die niettemin steeds weer zal opduiken.

Gigerenzer zegt dat je *muddy dichotomies* moet vermijden. Dat is niet gemakkelijk. Het tot eenheid willen brengen leidt tot complexe systemen met vele constructen en bijbehorende data analyses waarvan de resultaten moeilijk te interpreteren zijn. Mayer begon met 400 constructen. De padanalyses, (latente) structurele vergelijkingsmodellen, mediatie- en multilevel analyses leveren veel en lage coëfficiënten op gevat in een complex en bijna onnavolgbaar lijnenspel. Beide bevorderen het onderzoek niet en laten het opdelen en fragmenteren doorgaan. Het lijkt een illusie dat onderzoekers die betrokken zijn bij een onderdeel zich zullen verenigen. Dat deden de arbeiders al niet na de oproep van Karl Marx. Er zijn veel lagen en bijhorende constructen in de persoon: *nature-nurture*, differentiatie-integratie en zelfregulatie en regulatie door de structuur van de omgeving, onze biologie-psychologie-sociologie enzovoort.

Niettemin blijft men om integratie roepen. Sameroff (2010) heeft de zoveelste poging gedaan om de ontwikkelingspsychologie tot eenheid te brengen. Dit kan alleen op een hoog abstractieniveau en dat leidt niet tot concrete en interessante onderzoeksvragen. Aldwin (2014) treedt in Sameroffs voetspoor en leidt een heel nummer over integratie vanuit *Developmental Science* in. Er wordt gestreefd naar multidisciplinaire en multimethoden benaderingen. De integratieve studie sluit disciplines als psychologie, sociologie, filosofie en biologie (p. 248) in. Dat is veel gevraagd want onderzoeksteams zijn monodisciplinair op een specifiek (succes brengend) thema gericht. Aldwin neemt een wijziging waar van behaviorisme naar een *relational developmental systems paradigm* (p. 248). Dat legt de

nadruk op *mutually influencing components in dynamic change patterns over time* (p. 249). Ze wijst wijsgerig reductionisme en methodologisch monisme af. Deze voorstellen drukken een op zich acceptabel gezichtspunt uit. Ze passen echter niet in de huidige APA publicatieregels en gaan desintegratie en fragmentatie van onderzoek niet tegen.

Daarvoor is een nieuw veelbelovend inzicht nodig dat een stroom *nieuw* onderzoek op gang brengt. Het zal steunen op een nieuwe kijk op hoe mensen in elkaar steken. Het zal waarschijnlijk een specifieke theorie zijn die een nieuw inzicht naar voren brengt in de vorm van een intuïtie over wat dat gedrag, emotie en denken *is*, zoals Watson, Freud en Piaget dat gedaan hebben. Uitwerking van een intuïtie kan betrekking hebben op de verschillende lagen en domeinen van de persoon. Hiermee zijn niet retorische verschillen en tweedelingen en paradoxen bedoeld die dienen om domeinen, territoria af te bakenen. En als er werkelijk een overkoepelende *unifying* theorie: een theorie van alles ontworpen zou worden, dan is de wetenschap uitgepraat na onderzoek. Dat verwacht niemand en niemand zit erop te wachten. Zou hetzelfde niet opgaan voor de medische theorievorming, studie en praktijk? Dokters zitten niet te wachten op hun overbodigheid en hoeven zich geen zorgen te maken. Gelukkig voor hen zijn er vele zieken en ziektes en er worden steeds weer nieuwe uitgevonden.

De voorkeur voor integratie komt mogelijk - naast de neiging tot '*foundationalism*' - voort uit verzet tegen de onzekerheid van twee of meer niet te verzoenen uitgangspunten over wat gedrag, de mens is. Diagnostiek van de persoon is een *persistent problem situation* zoals de wetenschapsfilosoof Chalmers (1976) zegt. En dat is maar goed ook lijkt hij te suggereren. Pogingen om diagnostiek te reduceren tot één oriëntatie gaan voorbij aan de onherleidbaarheid van de drie basiskenmerken van de persoon: een individu dat onderscheiden is van anderen, dat zich door de tijd heen ontwikkelt in een sociale en fysische context.

Stabiliteit tegenover verandering wordt de *personality paradox* genoemd. Meta-studies zijn vooral gericht op het vinden van stabiliteit en continuïteit maar er is eenvoudigweg evenveel instabiliteit en discontinuïteit. De fles is halfvol maar ook halfleeg. Al in de 16de eeuw zei Montaigne dat het belangrijkste kenmerk van de persoon consistentie was en in een gedateerd leerboek van 1945 beweerde Lecky precies hetzelfde. Dat is het gewenste, gewilde nieuws maar de persoon is onvoorspelbaar door stochastische toevalsprocessen binnen en buiten de persoon (Fraleay & Roberts, 2005).

Het persoon-situatie debat lijkt achteraf onvruchtbaar want een min of meer consistente persoon past zich aan de situatie aan zoals hij die waarneemt. Organismisch en mechanistisch zijn twee werelden die niet tot eenheid gebracht hoeven te worden. Ze blijven overeind in studies waarin organismische groei en ontwikkeling enigszins versneld kunnen worden door mechanistische acties van training. De organismische timing' van leren en adapteren aan de omgeving is een reëel verschijnsel. Integratie lijkt niet haalbaar. Dit is eerder opgemerkt uiteraard. Alexis De Tocqueville schreef in 1840 een hoofdstuk over het opkomende katholicisme in de VS en constateerde een toenemende aanvoer van dogma's

en rituelen en een groeiende bewondering voor macht en overheersing. Hij analyseerde deze verschijnselen en merkte op dat

'...one of the most known weaknesses of the human mind is that it wants to reconcile contradictory principles, and wants to buy peace at the expense of logic...' (chapter VI^a, Book II, Part 1).

Dit geldt wellicht ook voor bovenstaande dichotomieën in de psychologie.

Wat bieden de combinaties de diagnosticus? Gedragingen zijn stabiel en instabiel en de verhouding is niet voor alle gedragingen en voor alle cliënten gelijk. De diagnosticus zal zelf informatie moeten verkrijgen over de mate van koersvastheid van de cliënt en zijn sociale context. Empirische kennis over de verschillen in stabiliteit tussen trekken, motivaties, attitudes, doelen, enzovoort is behulpzaam. In het persoon-situatie debat ging het erover wie de winnaar was in het verklaren van hoeveelheden variantie in criteriumgedrag. Het gaat niet om de winnaar. Beide zijn nodig om het gedrag van de cliënt te beschrijven, voorspellen, verklaren en beslissingen te nemen. Situaties zijn niet goed in kaart gebracht, een warboel zegt Hogan. De diagnosticus zal zelf de context van de cliënt moeten analyseren en beschrijven. Hij kan niet om het organismische en mechanistische karakter van gedragingen heen bij het vaststellen en analyseren van de vraag van de cliënt.

VI Operationalisatie, meting van, en instrumentatie van typerend gedrag

Operationalisatie en meting zijn vooral uitgewerkt voor individuele verschillen en minder voor ontwikkeling en sociale context. Personen en gedragingen kunnen aan stadia toegewezen worden of een waarde (score) een ontwikkelingsdimensie toegekend krijgen. De context is in het behaviorisme omschreven als een reeks discrete stimuli. Er is een bijzonder kenmerk aan de stimulus x organisme samenwerking toegevoegd: 'affordance'. Dat wil zeggen gedrag wordt uitgelokt door de omgeving. Deze bevestigt of negeert een deel van de mogelijkheden van een organisme. Daarnaast fungeren sociale stimuli als model voor je gedrag. Sociale situaties tref je aan of je wilt of niet. Er zijn daarnaast ontworpen, gefabriceerde situaties en geformatteerde interacties in interventies, therapieën en trainingen. Situaties worden gecategoriseerd of gekarakteriseerd met behulp van dimensies. Volgens Moos hebben situaties als personen karaktertrekken. Betrouwbaarheid en validiteit zijn uitgewerkt voor individuele verschillen in situaties. Deze begrippen kunnen toegepast worden op ontwikkelingscategorieën en -schalen en op dimensies die fysische en sociale contexten kenmerken. Operationalisatie is werkendeweg vinden van voorbeelden die een construct treffend representeren. Dat is een taak van theoreticus en practicus. Meting is het territorium van de afdeling Methoden & Technieken waar psychometricus en methodoloog zetelen. De laatste zijn gericht op onderzoeksontwerpen en statistische modellen die gegevens afbeelden en toetsen - inclusief psychometrie - en op dataverzameling en -analyse. Hoe worden individuele verschillen en ontwikkeling in typerend gedrag geoperationaliseerd en gemeten? Wat is de invloed van de context op typerend gedrag? Welke instrumenten staan ter beschikking en wat is hun kwaliteit?

1. Operationalisatie en onderzoek van typerend gedrag

Operationalisatie mikt op het vinden, verzinnen en specificeren van voorbeelden van gedrag die te maken hebben met de vraag van de cliënt. De handeling van het operationaliseren bestaat uit het zich een weg banen naar concreet gedrag en maakt dankbaar gebruik van elke procedure die dat kan verwerklijken. Voor typerend gedrag domineren vragenlijsten. Meten resulteert in categorieën, schalen en een aantal vectoren, factoren of dimensies. Beide thema's zijn verbonden met onderzoeksmethoden (zie Robins et al., 2007).

Operationalisatie en producten van meting Operationalisatie bevat pogingen om voorbeelden te vinden, te verzinnen en te creëren om een gedragsconstruct empirisch te realiseren. Meetoperaties resulteren in (1) categorieën, bijvoorbeeld DSM, persoonstypologieën, observatiecategorieën, interview onderwerpen (2) rangorde- en intervalschalen: dimensies, factoren, latente trekken, theoretische attributen en (3) een aantal vectoren of factoren: multiple persoonlijkheidsschalen, bijvoorbeeld op basis van Eysencks PEN structuur. Als operationalisatie en meting theorie geleid zijn en de theorie voldoende gespecificeerd is kunnen gehypothetiseerde kenmerken van constructen en hun relaties getoetst worden. Meetoperaties staan echter betrekkelijk los van constructen. Wittgenstein (1889-1951) maakte hierover de verontrustende opmerking in *Philosophical Investigations* dat er in de psychologie *methoden* zijn en er conceptuele *verwarring* heerst; de methoden gaan verder en kunnen meer aan dan de inhoud en veronderstelde aard en de relaties tussen constructen. De relatie tussen de theorie en methode is in de psychologie niet zo hecht als in de bètawetenschappen. Daar is ook veel minder te doen over wat meten van bijvoorbeeld kracht, licht, weerstand *is*. Daar feitelijk een einde aan gemaakt door Newton. Wis- en natuurkunde liggen daardoor dicht bij elkaar. De Nederlandse wetenschapshistoricus Floris Cohen, de broer van... (2007) ziet het samengaan van wiskunde en natuurkennis ('Alexandrië plus', omdat daar toegepaste wiskunde centraal stond) als de basis voor onze op de natuurwetenschap gebaseerde vooruitgang. 'Athene plus' bleef bij een wijsgerige aanpak in de verklaring van de wereld (vinden van een principe, oerbeginsel) en miste zo de aanpak en denkkraft om de moderne natuurwetenschap te bevorderen.

De psychologie heeft ten opzichte van deze twee richtingen (wiskundig beschrijven versus verklaren door middel van principes) al vanaf haar begin een ambivalente positie in genomen. Moet zij een voetnoot bij de natuurwetenschap, bijvoorbeeld neurologie, biologie worden of is een voortzetting van de Atheense wijsgerige bezinning op wat gedrag *is* (het principe, de bron, het genererend mechanisme). Is dat vruchtbaar voor het verklaren en begrijpen van gedrag? Of is een andere weg mogelijk door zich niet te laten verleiden tot een keuze in deze lastige tweedeling?

Onderzoeksmethoden van de persoonlijkheid Er zijn veel en gesofisticeerde methoden voor meting van typerend gedrag. Je klopt nooit tevergeefs bij een psychometricus of

methodoloog aan om een werkwijze om een onderzoeksvraag te analyseren en hypothesen te toetsen. Enkele voorbeelden zijn al genoemd: experimenteel, quasi-experimenteel, correlationeel, longitudinaal, cross-sectioneel onderzoek en $n = 1$ ontwerpen. Om een beeld te krijgen van onderzoeksmethoden voor de studie van de persoonlijkheid hebben Robins et al. (2007) navraag gedaan bij redacties ($n = 72$; response 50%) van twee Amerikaanse en één Europees persoonlijkheidstijdschrift. Zij organiseerden het M & T territorium als volgt:

- (a) *Designs*, ontwerpen die informatie bevatten over waar, wanneer, hoe lang, bij wie en onder welke condities gedragingen na operationalisatie gemeten worden.
- (b) Statistische methoden en data analytische procedures, bijvoorbeeld beschrijving, datareductie, modellen om voorspellingen te toetsen, betrouwbaarheid, correlatie, multiple regressie, factor- en meta-analyse en IRT.
- (c) Diagnostische methoden en metingen, manieren om gegevens te verzamelen: zelfrapportage, vragenlijsten, schalen, interviews, dagboeken, narratieve teksten.

In de diagnostiek gaat het om het gedrag van een cliënt. De diagnosticus kiest voor ontwerpen, data analyses en manieren om gegevens te verzamelen die bijdragen aan antwoorden op vragen over beschrijven, voorspellen, verklaren/controleren en beslissen. Daarvoor werkt hij samen met methodologische experts. Volgens Wittgenstein lukt dat niet zo goed in de psychologie en dat is ruim 60 jaar na zijn uitspraak niet wezenlijk veranderd.

In het laatste hoofdstuk van hun handboek over onderzoeksmethoden in de persoonsleer doen Robins et al. verslag van hun survey naar methoden- en techniekengebruik door persoonlijkheidsonderzoekers. De redacteuren drukten het belang van ontwerpen, gegevensanalyse en methoden uit op een 7-puntsschaal. Ze beoordeelden zo doende het gebruik van de gereedschapskist van de persoonlijkheidspsycholoog. Ik gebruik deze informatie (Robins et al., p. 767, Tabel 37.1) om te laten zien hoe theorievorming van de drie oriëntaties methodologisch behandeld wordt. Ik vermeld het aantal en het oordeel over het belang (1 is gering, 7 is groot) van de ontwerpen (A), statistische procedures (B) en diagnostische methoden (C):

(A) Onderzoeksontwerpen: aantal is twaalf, belang op de 7-puntsschaal varieert van 5,67 tot 1,33. Hoogste is het correlationeel ontwerp rangorde (1) en laagste het *cross-species* (soorten) ontwerp (12) dat gaat over vergelijken van mensen met dieren.

(B) Statistische procedures en data-analyse: aantal is 21, belang op de 7-puntsschaal tussen 5,96 en 1,65. Hoogste rangorde (1) betrouwbaarheidsanalyse en laagste (21) wiskundig modelleren.

(C) Diagnostische methoden en meten: aantal is zeventien, belang op de 7-puntsschaal ligt tussen 6,17 en 1,60. Hoogste rangorde (1) zelfrapportageschalen/ vragenlijsten en (17) laagste moleculaire genetica en DNA-tests.

Samenvatting en conclusie

Operationalisatie & meten leidt tot categorieën, schalen en aantallen vectoren of factoren. Methoden bevatten ontwerpen, statistische modellen en diagnostische methoden. In de praktijk van het onderzoek komen correlatieve methoden, betrouwbaarheidsanalyses en vragenlijsten het meest voor. Het feit dat wiskundig modelleren in de persoonsleer laag in de rangorde staat duidt erop dat de natuurwetenschappelijke aanpak weinig voet aan de grond heeft gekregen.

2. Individuele verschillen

Categorieën In de filosofie en tot ver in de 19de eeuwse psychologie werden categorieën gebruikt om personen in te delen en toe te wijzen aan typen. Aristoteles (4de eeuw BCE) gebruikte de typologie van de lichaamsvochten van Hippocrates. Deze werd eind 18de eeuw nog gebruikt door Immanuel Kant. Eerder zijn de 39 karakters door Theophrastes vermeld. Dat zijn 39 categorieën. Een moderne typologie is de DSM. De taxonomie van doelen van Chulef et al. hiervoor is een ander voorbeeld. Zij gebruikten clusteranalyse (B), rangnummer 15 uit 21. Individuele verschillen kunnen weergegeven worden als een aantal categorieën en geëxploreerd of getoetst wordt met clusteranalyse.

Luyendijk (2014) is journalist en 'financieel antropoloog'. Hij heeft typen onderscheiden in de Londense financiële wereld. Zijn indeling berust op participerende observatie en interviews. Hij heeft geen latente klasse- of een andere statistische analyse verricht. De *back office* medewerkers zien geen klant maar make het werk van het *front office* mogelijk. Ze omschrijven zich als Mieren, Springbokken en Bevers. Het *middle office* oefent toezicht uit en ze zijn niet populair. Luyendijk gebruikte zelf typeringen als: Tandenkners die met moeite verdroegen dat de zakenbankiers met het spaargeld van consumenten pokerden. Verder waren er de Neutrale die het systeem door hebben en de roekeloosheid afkeuren, maar rationaliseren (je kunt de wereld niet verbeteren, het betaalt goed en ik heb ook een hypotheek). Luyendijk omschrijft het als een Darwiniaanse jungle. Ieder jaar worden de 5% minst presterenden ontslagen. Aan de top classificeert hij Waanbankiers die geen contact meer hebben met de realiteit en Koele Kikkers: de berekenenden omschreven als de pyromanen van het financiële stelsel. Deze connotatieve waarde beladen typering doen het goed. Empirisch onderzoek zou waarschijnlijk nuanceren. Wellicht passen de typering slechts op de extremen, en daar gaat onze lekenvoorkeur meestal naar uit.

Factoranalyse De meeste studies worden verricht om criteria te voorspellen op basis van dimensies of factoren die karaktertrekken meten. Deze worden opgevat als unidimensionele schalen, onafhankelijke factoren of latente trekken. Deze veroorzaken individuele verschillen in Extraversie, Emotionele Stabiliteit, enzovoort (B rangorde 3 uit 21). De operationalisatie bestaat uit vragenlijstitems (C: aantal 17, rangorde 1) die gefactoranalyseerd worden (B: aantal 21, rangorde 4). Dit is een correlatief ontwerp (A:

aantal 12, rangorde 1). De BF zijn bijvoorbeeld afgeleid via exploratieve factoranalyse met 3- of 5-punts Likert-items. Rensis Likert introduceerde deze eenvoudige en nu veelgebruikte aanpak aan het *Survey Center* van de Universiteit van Michigan.

Factoren kunnen zinvol getrokken worden als ze (a) eigenwaarden > 1.00 hebben (b) goed te interpreteren zijn (hoog laden op één factor en nauwelijks op de andere) en (c) geen onbeduidende (triviale) items bevatten. Het factor *model* is lineair en vat itemscores op als veroorzaakt door de som van een aantal factoren. Dit is de confirmatieve versie (CFA). De exploratieve techniek wordt gebruikt om de gegevens te reduceren. Omdat factoranalyse een belangrijke rol speelt in de analyse van persoonlijkheidstrekken, ga ik erop in om een beeld te krijgen van theorie en techniek. *Exploratieve* factoranalyse begint met een lineair model van evenveel factoren als er items (variabelen) zijn. Factoren worden getrokken in orde van belangrijkheid, dat is naar hun eigenwaarden (Kaiser-criterium > 1.00) en de hoeveelheid ‘verklaarde’ (gebonden, betrouwbare, gedekte, gemeenschappelijke) variantie. Y is het item, $X_1 \dots X_p$ zijn de factoren en $a_1 \dots$ de factorladingen: de correlatie van het item met de factor:

$$\begin{aligned} y_1 &= a_{11}X_1 + a_{12}X_2 + \dots a_{1p}X_p \\ y_2 &= a_{21}X_1 + a_{22}X_2 + \dots a_{2p}X_p \\ &\cdot \\ &\cdot \\ Y_p &= a_{p1}X_1 + a_{p2}X_2 + \dots a_{pp}X_p \end{aligned}$$

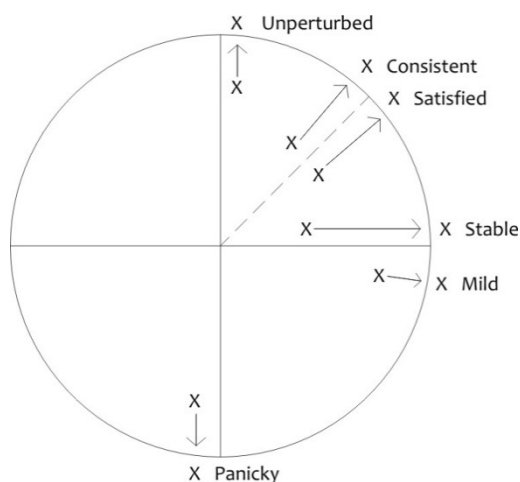
Y is het item (vraag), $X_1 \dots X_p$ zijn de factoren en $a_1 \dots$ de factorladingen (correlatie van het item met die factor).

Je moet kiezen hoeveel factoren je wilt behouden in het uiteindelijke model. Eigenwaarde is de variantie gebonden door de factor. Deze is gelijk aan de som van de gekwadrateerde ladingen van de items op de factor. Ze geeft informatie over het belang van de factor bij het verklaren van de variantie in alle items. De breuk die ontstaat door het delen van de som van de eigenwaarden door het aantal items geeft het percentage variantie weer van alle items verklaard door de factor. ‘Communaliteiten’ zijn gelijk aan gekwadrateerde R van een item met de factoren als predictoren. Als alle factoren behouden worden, zijn de communaliteiten van ieder item 1.00. Twee veel gebruikte wijzen van factorextractie zijn Principale Componentenanalyse (PCA) en *Common Factor Analysis*. Het verschil zit in de wiskundige afleiding en is niet van belang voor de interpretatie. In SPSS is de PCA de *default* optie. Andere technieken kunnen geselecteerd worden in het *extraction* (factortrekking) venster.

Er is geen overeenstemming is over aard, aantal en relatie van de factoren van de Grote Vijf en van de trekken uit expliciete theorieën. Fabrigar et al. (1999) stellen een pragmatische strategie voor: begin niet meteen met orthogonale rotaties (onafhankelijke factoren) maar sta correlatie tussen de factoren toe. Als ze laag correleren kun je alsnog orthogonaal

roteren. Aan de trektheorie kun je men dwingende argumenten ontleen voor een aantal en de correlatie, bijvoorbeeld het PEN van Eysenck. McCrae en Costa kennen een werkelijkheidsgehalte toe aan de Vijf, dat vergelijkbaar is met de elementen van het periodiek systeem en met de continenten. Er moeten er vijf komen uit de CFA. Er zijn geen regels voor de hoogte van de correlatie tussen de factoren om ze als (on)afhankelijk op te vatten. Er zijn wel ongeschreven vuistregels, bijvoorbeeld $r = > .30$ en de hoogte van correlaties en ladingen bij constructvaliditeit.

Niet-orthogonale rotatie van factoren Orthogonale rotaties zijn de *default* optie maar niet orthogonale zijn plausibel. Het ligt bijvoorbeeld voor de hand dat er correlatie is tussen Openheid en Extraversie. Het viel Hofstee et al. (1991) op dat bij varimax-rotatie veel Big Five items op twee factoren laadden. Dat stelde hen in staat de items van de Vijf genuanceerder te interpreteren. Ze namen steeds twee factoren uit de Vijf (tien combinaties) en bekeken welke items op de twee redelijk hoog laadden. Elk paar dimensies (bijvoorbeeld I en II, I en III, I en IV) leveren een circumplex op die is opgebouwd uit de twee polen van elke dimensie. In de cirkel kan je segmenten maken met de items (Figuur 1).

Figuur 1: Een voorbeeld van een circumplex van twee BF-factoren: de twee zijn omcirkeld in het platte vlak; de items kunnen in de cirkel geplaatst worden volgens de ladingen op de twee dimensies (ontleend aan De Raad, 1995, p. 96).

De circumplex staat een subtiele en genuanceerde *beschrijving* van een cliënt toe. Een voorbeeld: Stel, u zoekt een manager die stressbestendig is. We gaan uit van de circumplex met II (Aangenaamheid: + is hoog, en – is laag) en IV (Emotionele Stabiliteit: + hoog, en – laag). We stellen de volgende vragen: Wilt u een geduldige manager (II+ en IV+) of een ongeduldige die opschiet (II– en IV–) of een stabiele (IV+ en II+) of prikkelbare manager (IV– en II–) of een nuchtere (IV+), enzovoort. De auteurs verdelen de cirkel in twaalf segmenten van 30 graden. Het model wordt *Abridged 5 Factor Circumplex (AB5C)* genoemd. Het is

van een cliënt oplevert. Door meer termen te gebruiken die dicht bij elkaar liggen kun je immers nuanceren.

Confirmatieve factoranalyse (CFA) is passend als een specifiek aantal en een specifieke relatie tussen factoren verwacht wordt. Met CFA kan de aanwezigheid van een veronderstelde structuur getoetst worden. Eysencks PEN model vereist zo'n toetsing: een hiërarchische analyse (bijvoorbeeld *hierarchical multi-level modeling* (B), rangorde 12 van 21). Hiervoor is de toetsing door Rossier et al. (2004) vermeld. De structuur werd ook in een Italiaanse steekproef (706 vrijwilligers, 358 vrouwen) nog eens bevestigd. Deze was bovendien invariant voor sekse. Er is structurele stabiliteit en de subschalen zijn voldoende betrouwbaar (Dazzi, 2011).

Aantal factoren Het thema van het aantal kent geen definitief antwoord. De *default* optie van onafhankelijke factoren is populair omdat ze goed te interpreteren zijn. Dat hoeft niet met de werkelijkheid te corresponderen. Er zijn andere rotaties: *Promax* (Bartholomew, 1987) en de Procrustus techniek. Als eerder vermeld verwachten McCrae et al. (1996) de Vijf als onafhankelijke factoren terug te vinden met CFA. In hun samenvatting accepteren de auteurs *niet* dat de factoren correleren in die steekproef (p. 522):

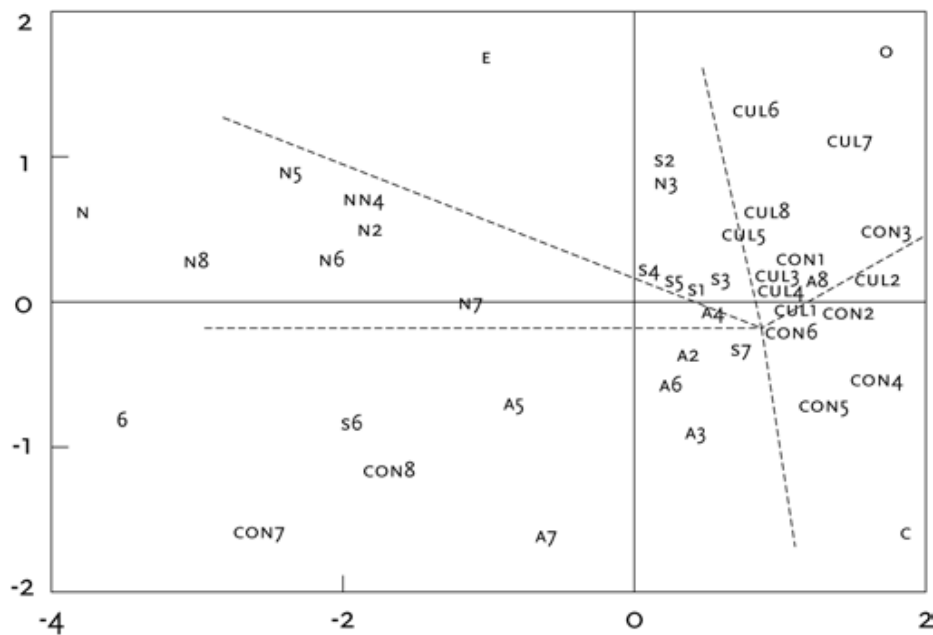
'Despite the empirical robustness of the 5-factor model of personality recent confirmatory factor analyses (CFA's) of the NEO-PI data suggests that they do not fit the hypothesized model. In a replication study of 229 adults, a series of CFA'S showed that the Revised NEO-PI scales are not simple-structured but do approximate the normative 5-factor structure. CFA goodness- of- fit indices, however, were not high'.

Ze houden vast aan hun opvatting en benadrukken de juistheid van de *simple structure* van de Vijf. Het gebrek aan *fit* met dat model (p. 563):

'...points to serious problems with CFA itself when used to examine personality structure'.

De Procrustes techniek werd welwillender behandeld omdat die congruentiewaarden van .92 en hoger opleverde. Het lijkt niet juist de CFA te kritiseren. Die is wat hij is en klopt op de wijze van de regels van het schaakspel. Ze zouden zich ook kunnen afvragen of *simple structure* wel past bij de Big Five. Het AB5C model maakt juist gebruik van de correlatie tussen factoren. Er zijn 10 twee bij twee factoren combinaties mogelijk. Dat is veel en deze complexiteit maakt het onwaarschijnlijk dat een diagnosticus het model zal gebruiken en het zal geen betere voorspelling op leveren, slecht een genuanceerdere beschrijving dan met een profiel met vijf scores.

Een alternatieve afbeelding van de relatie tussen factoren Tegenover de klassieke profiel- en de wat jongere AB5C-weergave van de Vijf heeft Maraun (1997) voorgesteld om de Vijf in een vlak af te beelden met de correlaties tussen de items als afstanden. Op deze afstanden wordt een niet-metrische multidimensionele schaalanalyse verricht. Dit resulteert in een topologische presentatie aan de hand van dertig NEO-PI-schalen, zes per factor, die inzichtelijk is volgens Maraun (Figuur 3).

Figuur 3: De Vijf gebaseerd op dertig items van Goldberg zijn weergegeven in een plat vlak. Twee dimensies zijn genoeg om de relaties tussen de dertig items te beschrijven, want de afwijking is niet te groot (stress = 0,09) (A = aangenaamheid, N = neuroticisme, Con = gewetensvolheid, Cul = Openheid of cultuur en S = Extraversie). Maraun noemt verschillen met de klassieke profielweergave: het onderscheid conservatief-liberaal ligt bijvoorbeeld in het A-gebied terwijl dat bij Goldbergs factoranalyse in het C-gebied ligt (Maraun, 1997, p. 640).

De afbeelding van Maraun heeft een radixstructuur: N is in het gebied linksboven, C rechtsboven, O linksonder en E linksboven. De afstand van het centrum is goed te interpreteren: Altruïsme en Zorgvuldigheid (*Conscientiousness*) bevinden zich in de buitenste ring van A en C terwijl Warmte in het midden ligt. Hoewel dit een plausible weergave is wordt ze nauwelijks gebruikt.

Er zijn dus meerdere ontwerpen, modellen en diagnostische methoden om individuele verschillen in trekken te meten. In het overzicht van Robins et al. (2007) blijkt predictie (B: aantal 21, rangorde 3) een centraal doel van persoonlijkheidsstudie. Meta-studies zijn tijdrovend en komen minder voor (B: aantal 21, rangorde 16). Narratieven nemen toe (C: aantal 17, rangorde 8). Het correlatieve ontwerp overweegt (A: aantal 12, rangorde 1).

Veel praktische vragen gaan over effecten van interventies op gedrag. In tijdschriften over persoonsleer is dat *niet* de hoofdmoot: persoonsverandering is lastig thema als men trekken

als basiseenheden kiest. De feitelijke variatie aan statistische procedures is beperkt gegeven het grote aanbod. Vooral de betrouwbaarheids- en factoranalyse worden gebruikt (B: aantal 21, rangorde 1 en 3). De vragenlijst (zelfrapportage) overweegt als diagnostische methode (C: aantal 17, rangorde 1). Het valt op dat het facetontwerp van Guttman dat bedoeld is om de conceptuele theoretische structuren te verbinden met statistische analyses ontbreekt in het overzicht.

Configuratieve analyse Diagnostici voeren soms in hun hoofd een configuratieve analyse uit. Dat houdt in dat bepaalde combinaties van waarden uit het profiel of zelfs enkele items specifiek geïnterpreteerd worden voor een bepaalde functie of bij een bepaalde cliënt. Bijvoorbeeld, de drie hoge scores op item a tot en met f gecombineerd met lage op g tot en met h bij gemiddelde andere scores op de overige betekent dat kandidaat iets extra's heeft voor functie X. Tegen dit type interpretaties verzet de statistisch georiënteerde diagnosticus zich omdat het een los uit de pols interpretatie is van afwijkingen van een gemiddeld profiel.

Samenvatting en conclusie

Individuele verschillen in persoonlijkheid worden uitgedrukt met behulp van categorieën, vooral als het om stoornissen (DSM) en persoonstypen gaat. Het eerste systeem wordt langzamerhand vervangen door de DSM-5 (2013, 2014). Exploratieve factoranalyse met varimax rotatie naar een simpele structuur overweegt. De Big Five berusten op exploratieve factoranalyse. Omdat items regelmatig op twee factoren laadden konden Hofstee en collega's een circumplex maken voor de tien combinaties van twee factoren: het AB5C-model. Deze staat een genuanceerder beschrijving van een persoon toe dan het profiel van de scores op de Vijf factoren. Een ander model beschrijft de Vijf in een plat vlak met een multidimensionele schaling van de afstanden tussen de items (correlaties omgezet in afstanden). Dat levert een goed te interpreteren structuur op. Niettemin overwegen de simpele structuuranalyse en bijbehorende interpretatie. Naast exploratieve wint confirmatieve factoranalyse (CFA) terrein. Deze toetst een doelstructuur tegen de empirische gegevens. Een stressmaat bepaalt of er van een serieuze afwijking sprake is. De BF van McCrae et al. vertoonden niet de structuur van vijf onafhankelijke factoren. Dit leidde bij de auteurs tot twijfel aan de CFA. Eysencks hiërarchische PEN-model past wel.

In de persoonsleer overheersen het correlatieve ontwerp, betrouwbaarheids- en factoranalyse en zelfrapportage via vragenlijsten. De diagnosticus maakt soms gebruik van zelfbedachte typologieën en profielinterpretaties. Dat is riskant omdat het een vrije interpretatie is van (de afwijkingen van) een op een steekproef bepaald profiel. In het jargon heet dit kapitaliseren op error. Het is overigens los daarvan niet de weg voor een verantwoorde genuanceerde beschrijving. De discussie over aantal en aard van de factoren en de beste wijze van weergeven en toetsen hebben weinig invloed op zijn diagnostisch werk. De resultaten van die discussie geven daar geen aanleiding toe.

3. Ontwikkeling

Het operationaliseren en meten van ontwikkeling is beperkt. Ten eerste ligt de nadruk op individuele verschillen in stabiliteit- en coherentiestudies. Verandering en ontwikkeling zijn zo een *afgeleide* van stabiliteitsonderzoek. Voor zover er geen sprake is van stabiliteit is er verandering die als ontwikkeling geïnterpreteerd wordt. Ten tweede worden de concepten differentiatie en integratie gebruikt om veranderingen in de structuur van gedragingen over tijd te beschrijven en te verklaren. De zwakke ontwikkelingstheorieën van Erikson en Loevinger gaan *rechtstreeks* over ontwikkeling in de vorm van opeenvolgende stadia door de tijd heen. Bestaan en natuurlijke volgorde van de stadia moet empirisch gerealiseerd worden. Stadia worden omschreven als gescheiden, niet overlappende categorieën maar ze kunnen, ten vierde, als overlappende responstypen geconceptualiseerd worden. Er wordt daarbij een onderliggende ontwikkelingsdimensie verondersteld van bijvoorbeeld de socio-emotionele of morele ontwikkeling. Ten vijfde is er de vraag hoe de overgang van het ene naar het andere stadium verloopt: gradueel of plotseling of alternerend beide. Als er meer dimensies tegelijk ontwikkelen zijn er, ten zesde, ontwikkelingspaden te beschrijven.

Er is evenals in de persoonsleer een handboek voor methoden van ontwikkelingsonderzoek met als redacteurs Laursen, Little en Card (2012). Het is georganiseerd rond thema's zoals *designs* (longitudinaal en cross-sectioneel), statistische analyses (voor longitudinale gegevens, bijvoorbeeld groeicurve analyse) en diagnostische methoden. De laatste wijken niet af van die in het persoonsonderzoek al zou je meer aandacht verwachten voor observatie.

Stabiliteit en continuïteit Een ontwikkelingsinterpretatie is mogelijk bij bepaling van de soorten stabiliteit. Absolute stabiliteit van persoonlijkheids-, temperaments- en hechtingstypen, ego-veerkracht, over- en ondercontrole en DSM-IV categorieën kan vastgesteld worden door de percentages overeenstemming te bepalen op verschillende tijdstippen. Doorgaans gaat men ervanuit dat typen en categorieën niet wijzigen. Dat is voorsnog een veronderstelling, die empirisch getoetst moet worden. Het is mogelijk dat er zich in de loop der tijd een verandering van bijvoorbeeld hechtingstype voordoet. Als je zo uitbundig therapie inzet bij hechtingsstoornissen ligt categoriewijziging voor de hand, vooral een van onveilig naar veilig gehecht. Er is niet veel onderzoek naar categorieveranderingen. Wijziging in absolute stabiliteit bij rangorde- en intervalschalen kan worden bepaald door gemiddelden van steekproeven op verschillende tijdstippen te vergelijken. Met het toenemen van de leeftijd wordt bijvoorbeeld de gemiddelde score op Gewetensvolheid hoger. Een dergelijke wijziging wordt niet ontwikkeling genoemd maar een gecombineerd effect van rijping en de normerende sociale context. Als je ouder wordt dien je bijvoorbeeld meer verantwoordelijkheid te dragen. Deze vindingen zijn bijvangst van longitudinale studies met vragenlijsten. Er is geen ontwikkelings- of sociale context hypothese vooraf. De verschillen tussen gemiddelden worden getoetst met t- en F-toetsen.

Rangordestabiliteit van persoonlijkheidsvariabelen is het meest onderzocht. De resultaten van (meta)studies worden beschouwd als steun voor de stabiliteitshypothese. Stabiliteit wordt gebonden aan genetische overeenkomst (verwantschap) en aan stabiliteit van de sociale context. Feitelijk is er ongeveer evenveel instabiliteit die vervolgens aan toevallige invloeden of aan gebrek aan kennis wordt toegeschreven. Dat zijn stochastische processen volgens Fraley en Roberts (2005). Stabiliteit wordt bepaald met lineaire technieken, vooral correlatierekening.

Ipsatieve stabiliteit wordt onderzocht door na te gaan of de rangorde van gedrag binnen afzonderlijke personen door de tijd heen gelijk blijft. Je kunt dit opvatten als een wijziging in de prioritering van gedrag, attitudes en waarden met verloop van tijd. Er zijn vrijwel geen studies bekend over ipsatieve ontwikkeling. Met overeenstemmingsindices kan (het ontbreken van) ipsatieve gelijken bepaald worden. Structurele stabiliteitshypothesen kunnen worden getoetst met confirmatieve factoranalyse en structurele vergelijkingstechnieken.

Differentiatie en integratie zijn concepten die iets zeggen over structurele stabiliteit, over het veranderen of gelijkblijven van een typologie of van het correlatie- en factorpatroon in de loop van de tijd. Ze stammen uit de biologie en beschrijven de groei van organen en hun functies. Toegepast op gedragsontwikkeling betekent het dat cross-sectionele en longitudinale resultaten uit correlatie- en factoranalyse differentiatie tonen. Er zijn meer en/of andere factoren nodig om de gegevens van steekproeven te beschrijven. Integratie betekent dat verschillen verdwijnen omdat de variantie in de steekproeven met minder factoren kan worden beschreven. Er zijn mij geen empirische voorbeelden bekend waaruit blijkt dat verschillende gedragingen uit elkaar of naar elkaar toe groeien.

Processtabiliteit verwijst naar differentiatie en integratie van gedragingen binnen een persoon door de tijd heen. Het is weinig onderzocht maar het kan wel door overgangskansen van gedragingen over tijdstippen te vergelijken. Bepaling van heterotypische stabiliteit vraagt de hermeneutische activiteit van het formuleren van een gemeenschappelijke onderliggende betekenis van verschillende gedragingen. Een voorbeeld is hechting op jonge leeftijd en de aard en kwaliteit van de partnerrelatie als volwassene. Daarvoor kunnen relationele en regressietechnieken en schaling worden gebruikt.

De individuele verschillen oriëntatie bevat dus geen ontwikkelingsmodel om veranderingen door de tijd af te beelden en te toetsen. De verschillen zijn gemiddelde verschillen tussen groepen gemeten op meerdere tijdstippen of van één persoon door de tijd heen, veranderende rangorden, ipsatieve veranderingen en structurele verschillen.

Ontwikkelingsstadia Rechtstreeks ontwikkelingsonderzoek is mogelijk met stadia van persoonsontwikkeling, zoals door Erikson en Loevinger geformuleerd of gestipuleerd. Een stadium is een categorie. Een persoon in een stadium vertoont in het ideale geval alle kenmerken van dat stadium en geen van een hoger of lager gelegen stadium. Het bepalen

van het stadium waarin een cliënt verkeert lijkt van belang voor de diagnosticus. Hij kan zien of er sprake is van een voorsprong of een achterstand ten opzichte van een normgroep, bijvoorbeeld op basis van leeftijd. Het bestuderen van stadiumgewijze ontwikkeling sluit in dat je argumenten bedenkt, (uit)vindt voor hun bestaan. Welke gedragingen behoren tot een stadium en welke niet, de volgorde en de soort overgangen van het ene naar het andere stadium en waar eindigt het.

Het bestaan van stadia wordt uitgelegd en verdedigd met (a) de veronderstelling van een onderliggende logische en mathematische structuur (Piaget), (b) door middel van een hermeneutische inspanning om een gelijke betekenis te vinden onder op zich verschillende gedragingen (Colby en Kohlbergs lezing van morele ontwikkeling) en (c) met empirisch bewijs, dat items van een stadium op een factor laden (Brainerd).

Of er een vaste opeenvolging van stadia is kan longitudinaal of cross-sectioneel nagegaan worden. Een oud voorbeeld is van Liebrand (1977). Hij toetste de stadia van Maslows *need hierarchy* door te bepalen of de stadiumresponsen onderling hoger correleerden dan responsen uit een naastliggend of verder verwijderd stadium. Zijn hypothese werd niet bevestigd. De responsen waren meer taak- en situatie- dan stadium gebonden. Er zijn weinig voorbeelden van toetsing van de volgorde van de stadia. Eerder noemde ik een studie van Meeus (2012). Hij vond geen steun voor een volgorde in de vier identiteitstypen volgens Erikson. Hij veronderstelde overigens ook geen ontwikkelingspad of -patroon.

Steun voor de aanwezigheid van een ontwikkelingschaal is er als de stadia voldoen aan de eisen van de deterministische Guttmanschaal. Een probabilistische variant maakt uiteraard meer kans om te passen op ontwikkelingsgegevens. Het idee van strikte categorieën is daarmee verlaten. Er komt een ontwikkelingschaal voor in de plaats.

Stadiumovergangen Er is belangstelling voor transities naar 'hogere' stadia. De overgangen worden vormgegeven in de Catastrofe Theorie en met Niet-Lineaire Dynamische modellen (NLD). Vooral abrupte, plotselinge veranderingen hebben een tijd de aandacht getrokken. Er zijn voorbeelden van overgangen in de *waarneming*. In een reeks tekeningen verandert een oude vrouw plotseling in een jong meisje (of het omgekeerde; het is maar wat u graag ziet). Hetzelfde doet zich voor bij het *ontstaan van rellen* en gevangenisopstanden. Deze kunnen losbarsten na een klein incident. Het idee van een plotselinge overgang is ook gebruikt om afkicken van drugs en alcohol te beschrijven (Klein Wassink, 1999; Schippers, 2001). Daarbij trekt vooral aandacht dat een kleine verandering in de beginwaarden grote gevolgen kan hebben. Dat overkwam de ontdekker, de Amerikaanse wiskundige en meteoroloog Edward Lorentz. Hij ontdekte met computersimulaties grote verschillen in zijn weersvoorspellingen als hij drie in plaats van zes decimalen gebruikte, bijvoorbeeld, 0.123 of 0.123456.

Een eerste model voor plotselinge overgangen komt uit *catastrofetheorie*. Deze verbindt afhankelijke variabelen aan onafhankelijke en controle variabelen. Ze bevat een model voor elementaire vormen van discontinuïteit, catastrofes genoemd (Van der Maas, 1993, p. 154).

De veranderingen in de afhankelijke variabelen kunnen geleidelijk of plotseling verlopen. Een catastrofe is een plotselinge overgang die enkele van acht kenmerken moet vertonen:

1. Plotselinge sprong: grote veranderingen in een kort tijdsbestek.
2. Multi- of bimodaliteit: de verdeling van responsen is niet normaal, maar met twee of meer opeenhopingen met een plotselinge verandering bijvoorbeeld van foute naar goede antwoorden.
3. Toenemende responsvariatie: dit lijkt op zwalken in tijden van onzekerheid: het afwijken van een rechte lijn, het geven van heel wisselende responsen.
4. Afwijking van een lineair respons patroon.
5. Vertraagd herstel na een verstoring: de persoon keert na een verstoring terug naar het oude stadium, bij een catastrofe is er heel langzaam herstel.
6. Ontoegankelijkheid van een ander stadium: dit hoort bij bimodaliteit, want de responsen van een stadium kunnen bijna niet veranderen in de responsen nodig voor het volgende stadium. Het wordt uitgelegd met een bal in een zak met twee uitstulpingen. De bal kan niet gemakkelijk van de ene in de uitstulping geraken.
7. Hysteresis: dit verschijnsel doet zich voor als er voor een waarde van de onafhankelijke variabele meer waarden zijn op de afhankelijke variabele. Hysteresis bevindt zich in een gebied van de afhankelijke variabele en niet op een vast punt zoals in de Guttman schaal. Stel u voor we maken een kleine bal van klei langzaam dunner en langer. Het antwoord van het subject gaat langzaam naar 'er is minder klei', een antwoord van een non-conserveerder. Nu de omgekeerde weg: het dunne koord verandert langzaam in de kleine bal. Het subject verandert zijn antwoord langzaam in de richting van 'er is meer klei'. Dit gebeurt niet op precies hetzelfde punt, niet op dezelfde waarde van de onafhankelijke variabele. Er is geen omslagpunt maar een omslaggebied.
8. Divergentie van de respons: een stadiumverandering gaat gepaard met een divergentie van de responsen.

Van der Maas vond enige steun voor de catastrofetheorie in het gedrag van kinderen die zich tussen het pre- en concreet operationele stadium bevonden. De kenmerken 2, 3 en 8 deden zich voor. Het model is korte tijd omarmd (1990-2005). De aandacht is nu verdwenen evenals aandacht voor stadia in het algemeen. Het is mogelijk dat er maar weinig plotselinge overgangen te vinden zijn in de ontwikkeling. Misschien zijn er individuele verschillen. De een toont een plotselinge verandering maar een ander niet. Dit levert gemiddeld een gestaag lineair patroon op en daar gaat het niet om in de catastrofetheorie.

Er is een tweede reeks modellen, de Niet-Lineaire Dynamische (NLD). Deze kunnen zowel vloeiende als plotselinge overgangen beschrijven. Waarom dan een aparte (catastrofe) theorie voor de abrupte veranderingen? Plotselinge overgangen zijn spectaculair en trekken de aandacht van het publiek maar zijn ook zeldzaam. 'De natuur maakt geen sprongen', zo luidt een spreekwoord. Een sprong kan ook als groeiversnelling worden weergegeven. De Weert en Van Geert (1999) deden bijvoorbeeld een vergeefse poging om allerlei 'groeisprongen' bij baby's terug te vinden die door Van de Rijt-Plooi en Plooi (1992) geclaimd werden. Dat leidde tot animositeit want de overgangen móesten gevonden worden omdat ze in een boek met negen overgangen in de babyperiode getiteld *Oei, ik*

groei ruim bekend en populair waren. Deze overgangen gaan volgens de auteurs gepaard met onrust en huilen. Dit stelde veel ouders met huilende baby's gerust, want 'huilen hoort bij groeien'.

Van Geert (1991, 1994) paste NLD toe op de gedragsontwikkeling en gebruikte een verschijnsel dat biologen tegenkomen en beschrijven: niet lineaire groei bij toe- en afname van populaties. Er komen niet elk jaar evenveel konijnen bij. Neemt het aantal dan exponentieel toe? Dat komt tegemoet aan het idee dat het hard gaat. Er zit een adder onder het gras want er is een grens aan de groei. Op een gegeven moment is er in een territorium niet voldoende voedsel of er is een groeiconcurrent. Er zijn bijvoorbeeld vossen die konijnen als voedsel hebben. De populatiegroei is afhankelijk van het aantal exemplaren van een soort, van het voedsel in een territorium en van een concurrerende populatie.

Van Geert heeft het logistische groeimodel benut om bijvoorbeeld de toename van de woordenschat bij kinderen te beschrijven. De logistische groeicurve lijkt op de cumulatieve normaalverdeling. De groei is niet lineair want er komen per tijdseenheid niet evenveel woorden bij. Meestal gaat groei in het begin snel en vlt daarna af. Er is een grens aan de groei en er zijn periodes van rust, *attractor states* genoemd. Dat is een punt waarop de omvang van een populatie stabiliseert en hangt in het geval van de konijnenpopulatie af van voedsel en ruimte en van concurrerende groeiers: de vossen. Bij de 'groei' van gedragingen hangt dat af van concurrerende gedragingen. Bij kinderen vertraagt de groei van de woordenschat tijdelijk omdat een ander gedrag, bijvoorbeeld leren lopen, concurreert. Het logistische groeimodel met vertraagde feedback drukt dat als volgt uit:

$$L_{t+1} = L_t (1 + r - r \cdot L_t / k)$$

L is een populatie of een gedrag dat groeit; t is een bepaald tijdstip; r is de groeisnelheid, dat wil zeggen de hoeveelheid groei per tijdseenheid; k is de groeicapaciteit, dat wil zeggen hoeveel er nog gegroeid kan worden.

De formule drukt uit hoe een groeiniveau op tijdstip $t + 1$ veroorzaakt wordt door groeiniveau op tijdstip t en door twee parameters r en k . De benutte groeicapaciteit is de verhouding tussen de huidige omvang van de populatie en de equilibrium dichtheid (het stabiele punt). Het logistische groeimodel kan worden gesimuleerd. Er worden dan beginwaarden en getallen voor r en k ingevoerd. Zo blijkt van een bepaald model dat een groeisnelheid van 2,57 nog net kan. Bij hogere waarden ontstaan volgens de formule chaotische groeipatronen. Chaos is een speciaal geval in dit groeimodel. Het model is bij chaos niet meer toe te passen want het voorspelt onmogelijke verschijnselen, bijvoorbeeld een populatie van -10 konijnen. Het model kan uitgebreid worden met ander groeiend gedrag dat een rem op het eerste groeiende gedrag is. Ouders vermelden bijvoorbeeld dat kinderen als ze leren lopen even wat minder vooruitgaan in taal. Een tijdje gaan twee gedragingen gelijk op in de groei. Er kan een punt komen dat ze concurrent van elkaar worden en elkaar de ruimte om te groeien 'betwisten'. Dat kan eveneens gesimuleerd worden in uitgebreidere versies van het model.

Deze modellen zijn aantrekkelijk want kleine veranderingen kunnen spectaculaire gevolgen hebben. Bovendien wordt geen vast en voor ieder geldend eindpunt verondersteld. De rust van de *attractor state* lijkt op het klassieke stadium waarin een persoon voor langere tijd verkeert. Die rust kan door een kleine wijziging weer verstoord worden. Welke wijziging dat inhoudelijk is wordt zelden beschreven. Het model is toegepast op motorische, taal-, vroege sociale, communicatieve en identiteitsontwikkeling (Kunnen & Bosma, 2000; Bosma & Kunnen, 2002). Een statistische techniek om niet lineaire verandering te beschrijven is *Growth Curve Modeling*. In het overzicht van Robins et al. (2007) is het een statistische procedure (B) met de rangorde 13 uit 21. Afbeelden van ontwikkeling heeft evenals wiskundige modellering een lage rang bij persoonsonderzoek.

Er is al meet vanaf *kritiek* op NLD modellen. Bogartz (1994, p. 314) merkt op dat de modellen te complex worden. Het aantal parameters wordt zo groot dat het rekenwerk de pan uit rijst en niemand de computeroutput nog kan interpreteren. Aslin (1993) beweert dat ze slechts op de motorische ontwikkeling passen en waarschuwt voor *overapplication* op andere gedragsgebieden (p. 386). De fysische termen in de modellen, zoals *attractor state*, de toestand waarin een groei tot stilstand komt, ziet hij als metaforen en niet als formules en beschrijvingen van concreet gedrag.

De discussie over stadiumovergangen heeft een academisch karakter en geen gevolgen voor de diagnosticus. Nader onderzoek naar criteria om personen aan ontwikkelingsstadia toe te wijzen is voor de diagnosticus nuttig maar het onderwerp staat niet hoog op de onderzoeksagenda.

Ontwikkelingsschalen Het schalen van ontwikkeling kan gerealiseerd worden met opeenvolgende niet overlappende categorieën. De schaal is deterministisch en probabilistisch als de categorieresponsen niet strikt gescheiden zijn. De categorisch gedefinieerde stadia zijn hiërarchische stappen die een ontwikkelingsschaal kunnen vormen, bijvoorbeeld Piagets stadia van de sensomotorische ontwikkeling. Deze vormt een onderliggende ontwikkelingsschaal want de antwoorden zijn op een bepaalde manier verdeeld. Als een kind bijvoorbeeld veel stadium-3-responsen geeft dan is de kans op stadium 2 en 1 en 4 en 5, in die volgorde, lager. De onderliggende schaal wordt geïnterpreteerd als een ontwikkeling. Voorbeelden:

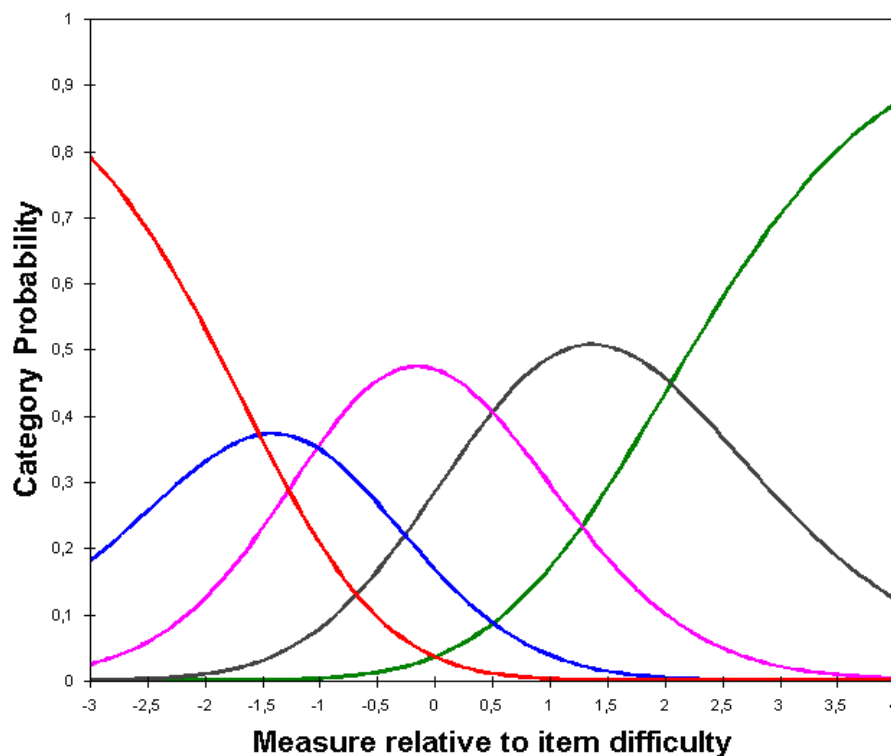
(1) Ter Laak (1983) heeft de veronderstelde niveau opeenvolging in een Curriculum Schoolrijpheid van Kok en Dumont (1973) bij 13 zogenoemde functie ontwikkelingsschalen of -stappen onderzocht. Drie (rekentaal, getalbegrip en ruimtelijke oriëntatie met abstract materiaal) van de dertien toonden een voldoende hoge reproduceerbaarheids- en schaalbaarheidscoëfficiënt. Ze voldeden aan de vereisten van een Guttman schaal. Het was opmerkelijk dat de auteurs het zelf als een logische schaal beschouwden want n gaat noodzakelijk vooraf aan $n+1$. Dit onderzoek zou in dat geval overbodig zijn. Er hoeft niet getoetst te worden en het ontbreken van empirische steun voor de Guttmanschaal kan niet waar zijn (persoonlijke mededeling Dumont, november, 1983).

(2) Dawson (2003) heeft een ontwikkelingsschaal gemaakt en getoetst voor Kohlbergs stadia van morele ontwikkeling. Ze ontwierp een scoringssysteem voor de antwoorden van subjecten tussen 5 en 86 jaar. Het systeem berust op 637 interviews over morele oordelen naar aanleiding van Kohlbergs morele dilemma's. Het heet *Hierarchical Complexity Scoring System* en correleert .88 met het oorspronkelijke systeem van Colby en Kohlberg (1987). De antwoorden op de vragen over morele dilemma's vormden dus een onderliggende ontwikkelingsschaal.

(3) Boom et al. (2006) gebruikten gegevens over moreel redeneren van 99 stads- en 54 dorpskinderen van 7, 9, 12 en 15 jaar. Er werden vragen gesteld over liegen, de waarheid vertellen, afspraken nakomen, onder ogen zien van gevolgen van handelingen voor anderen en moreel redeneren. Het concept 'vriend' werd onderzocht door middel van vragen over de ideale vriend, motieven voor vriendschap, hoe een vriendschap te beginnen en in stand te houden en hoe conflicten op te lossen. Ze toetsten de veronderstelde hiërarchische en invariante volgorde en de consistentie. Een Rasch-schaalanalyse was mogelijk omdat antwoorden en proefpersonen geordend konden worden op een logit schaal met een S vorm (SPSS 21, menu Analyze 6de item). Als een *odds* gelijk is aan $p/1-p$, dan is de *Log odds* $\log p/1-p$ of L.n. $p/p/1-p$, of L.n. $\pi(x) 1-\pi(x)$. De logit is lineair gerelateerd aan x : L.n. $\pi(x)/ 1-\pi(x) = a + b(x)$. Odds is de *likelihood* (kans) van ja / likelihood van nee, bijvoorbeeld *odds* $x'' = .8/.2 = 4$; x'' kan lopen van 0 tot oneindig. De logit schaal maakt gebruik van de natuurlijke logaritme: *logits* = x''' bijvoorbeeld $\log(\text{odds } 4) = 1.4$ en $.25 = -1.4$ en kan lopen van + oneindig naar - oneindig. Voor deze aanpak is een latente schaal nodig, ten tweede transformatie naar *odds* en ten derde naar *log odds*. Om de gewone regressie analyse te doen is het omkeren van de *odds* en de *log odds* nodig (Agresti, 2013). Soortgelijke transformaties zijn bekend voor ordinale interval en absolute schalen. Ze zijn invariant onder bepaalde operaties, zoals optellen, aftrekken vermenigvuldigen en delen (Stevens, 1951). In de natuurkunde hecht men aan de procedure van hernormeren, *renorming*. Dat komt neer op het herdefiniëren van natuurconstanten in een theorie, zodat waargenomen verschijnselen en door kunnen worden weergegeven. Dat zijn voorbeelden van wat Piaget en de Gestaltpsychologen invarianties noemen van denken en waarnemen. Boom et al. vonden steun voor de hiërarchische ordening, voor consistentie en cross-culturele vergelijkbaarheid door hun resultaten te vergelijken met die van Dawson.

(4) Penninx et al. (2010) hebben de Nederlandse versie van Loevingers Ego-schaal (ZALC) gebruikt. Aan de hand van een Rasch-analyse is nagegaan of de antwoorden een ontwikkelingsschaal vormen. Er is een *Rating Scale* (Bond & Fox, 2001) mogelijk omdat 32 items gescoord worden op een of meer categorieën (de stadia). Met behulp van deze analyse kunnen items of categorieën binnen de items kwantitatief geordend worden op een intervalschaal. Het individuele niveau van Ego-ontwikkeling en het niveau van de categorieën wordt geschat. Het niveau van de categorieën wordt bepaald aan de hand van de proportie proefpersonen die een hoog niveau van Ego-ontwikkeling op deze categorie scoort. Voor het bepalen van het individuele niveau van Ego-ontwikkeling geldt hetzelfde. De kans dat een persoon een hoog niveau van Ego-ontwikkeling scoort, hangt van het niveau van de categorie af in samenhang met het individuele niveau van Ego-ontwikkeling. Wanneer dat niveau van een persoon lager is dan het niveau van een categorie is de kans op een score van een hoog niveau van Ego-ontwikkeling op dit item laag. Wanneer het niveau van een persoon toeneemt, wordt de kans op een hoge score op een categorie met een hoog niveau van Ego-ontwikkeling groter. Op deze wijze maakt een *Rating Scale* model het mogelijk om een ontwikkelingsschaal te toetsen.

De ZALC werd afgenomen bij vijftig jongens, mannen en vijftig meisjes, vrouwen van 12, 16 en 20 jaar. Een één-weg ANOVA toonde dat leeftijd samenhangt met het niveau van Ego-ontwikkeling ($F(2, 79) = 8,961, p < .001$). De gemiddelden en SDs zijn respectievelijk 4,34 (SD 1,18), 5,26 (SD 0,71) en 5,85 (SD 1,02). Dit zijn leeftijdsverschillen. Het gaat hier om de aanwezigheid van een onderliggende ontwikkelingsschaal. Deze moet blijken uit de verdeling van de antwoorden op de 32 items van ZALC. De '0'- en '1'-niveaus van Ego-ontwikkeling zijn weggelaten omdat deze scores in deze steekproef te weinig voorkwamen. Figuur 4 toont het verband tussen de stadia en de categorieën van de ZALC. De horizontale as toont het Ego-stadium van de proefpersoon. De verticale as geeft weer dat een bepaalde score op een Ego-stadium gegeven wordt aan de deelnemer op een item. Er is in dat geval aangenomen dat bij alle 32 items dezelfde categorieën bruikbaar zijn. Figuur 4 is neem we aan voor elk item geldig. In werkelijkheid zijn er natuurlijk altijd wel verschillen tussen de items en vormt de figuur een gemiddelde voor alle 32 items. De variantie die verklaard wordt door dit model is 24,9%. Op basis van de responsen op de stadia kan geconcludeerd worden dat de ZALC kenmerken van een ontwikkelingsschaal vertoont.

Figuur 4: Verdeling van de stadia van Ego-ontwikkeling, gemodelleerd met een Rating Scale model, op de horizontale as. Item Category Characteristic Curve (ICCC) van de ZALC staat op de verticale as. – (3) Impulsieve stadium; – (4) Conformistische stadium; – (5) Verantwoordelijke stadium; – (6) Zelf beschermende stadium; – (7) Zelfbewuste stadium.

Ontwikkelingsschalen worden zelden beschreven. Stadia zijn niet populair maar dat kan veranderen. In Nederland is de ZALC intussen bij meer dan 1500 subjecten afgenomen en dat stelt in staat om uit te zoeken of de Ego-ontwikkeling (Loevinger) een ontwikkelingsschaal vormt. Het is dus mogelijk ontwikkelingsstadia af te beelden met

behelp van ordinale schalen. Mijn interpretatie is dat er sprake is van een natuurlijke ordening (zie ook Boom, 1993) en niet zoals Dumont veronderstelde van een logische orde. Het vraagstuk van categorie versus dimensie licht ik toe aan de hand van de DSM 5. Deze wekt de indruk van categorieën naar empirische afgeleide schalen te gaan. Dat is niet helemaal het geval. Het oude systeem blijft overeind. De 2013 DSM-5 revisie berust op vier uitgangspunten:

- (1) het is en blijft een handleiding voor practici
- (2) het systeem steunt op onderzoek
- (3) er is *continuïteit* met de DSM- IV TR versie
- (4) er zijn geen beperkingen vooraf

Er werd door Krueger et al. (2005) en Widiger en Samuel (2005) al gepleit voor schaling van bijvoorbeeld Persoonlijkheidsstoornissen (PDs). In de 2013 versie wordt wel over onderliggende dimensies gesproken maar de diagnose blijft een categorietoewijzing. Deze is ruim gelardeerd onder meer met diagnostische criteria bij elke categorie, met diagnostische kenmerken, met andere verbonden kenmerken, met informatie over prevalentie van de stoornis, met een beschrijving van het beloop (ontwikkeling), met het opsommen van risicofactoren bij de cliënt (bijvoorbeeld, temperament) in de fysische en sociale context (bijvoorbeeld gezin, buurt) en ten slotte met genetische en fysiologische risico's. Er nu ook aandacht voor culturele differentiatie in stoornissen en voor leeftijds- en geslachtsverschillen. De stoornissen zijn kortom gecontextualiseerd.

De clinicus krijgt een grotere rol dan in de IV versies, vooral omdat hij de ernst van een stoornis en de impact (lijdensdruk) op de cliënt en zijn context moet schatten. Er is ook kritiek. De IV versie bevatte veel criteria die tot steeds meer soorten stoornissen leidden. De 5 versie laat weliswaar enkele weg (bijvoorbeeld voor subdiagnoses voor autismespectrumstoornissen) maar het blijven er veel over en er zijn nieuwe toegevoegd. De DSM blijft lijken op een uitdijend heelal. Sommigen zullen de IV versie blijven gebruiken omdat er veel categorieën gebleven zijn. De gebruikers hebben een stem in de vraag of er winst geboekt wordt met de DSM-5. Er zijn empirische voorbeelden waarbij geprobeerd wordt de dimensies van één of een aantal stoornissen empirisch af te leiden. Daarbij wordt de covariatie van symptomen in een steekproef bepaald.

(1) Watson (2005) werkte een voorbeeld met Stemnings- en Angststoornissen uit. Op basis van de beschikbare evidentie wil hij in plaats van de categorieën een overkoepelende klasse van emotionele stoornissen hanteren met drie onderverdelingen:

- (1) *bipolar disorders: bipolar I, bipolar II, cyclothemia*
- (2) *distress disorders: major depression, dysthymic disorder, general anxiety disorder, post-traumatic stress disorder*
- (3) *fear disorders: panic attacks, agoraphobia, specific phobias.*

Deze driedeling berust op onderzoeksresultaten die laten zien dat de symptomen substantieel correleren in steekproeven.

(2) Guay et al. (2005) werkten een dimensioneel systeem uit voor psychopathie. De componenten: *callousness/unemotionality*, *impulsivity* en *anti-social behavior* konden in één dimensie ondergebracht worden.

(3) Markon et al. (2011) verdedigden in twee meta-studies ($k = 58$; 59.575 deelnemers) continue meting van psychopathologie ten koste van DSM-achtige categorisering. Ze toonden aan dat de betrouwbaarheid en validiteit van de continue metingen hoger waren: betrouwbaarheid nam met 15% en validiteit met 37% toe. Ze beweren dat er voldoende theoretische en empirische bases zijn om het categorische systeem te vervangen.

Er is dus al gewerkt aan de omvorming van DSM categorieën naar dimensies. Dat is mogelijk en er wordt beweerd dat de dimensionele weergave betrouwbaarder zou zijn. Er is (nog) geen sprake van de omzetting van de vele DSM categorieën in een hanteerbaar dimensioneel systeem.

Ontwikkelingspaden Ontwikkeling kan zich op meer gedragingen tegelijkertijd en door de tijd heen wisselend voordoen. In de vroege kindertijd ontwikkelen niet alle gedragingen even snel, bijvoorbeeld lopen, praten, middel-doel analyse, object permanentie, enzovoort. Op school volgen de vaardigheden in rekenen/wiskunde, lezen en wereldoriëntatie waarschijnlijk niet eenzelfde pad en eenzelfde snelheid. Het beschrijven van deze paden en theorievorming over verloop en snelheid zijn beperkt. Ontwikkelingspaden vragen complexe en specifieke theorievorming en niet globale concepten als differentiatie en integratie. Voorbeelden:

(1) Raudenbusch (2001) geeft een voorbeeld aan de hand van de expressieve woordenschat van kinderen tussen 12 en 26 maanden met metingen om de twee maanden. Hij maakte een gemiddelde groeicurve en één voor ieder kind afzonderlijk. Niet ieder kind volgde hetzelfde pad. Ieder toonde een eigen groeicurve.

(2) Op conceptueel theoretisch niveau definieert Bergman (2002) van de onderzoeksgroep rond David Magnusson een persoon als een aantal complexe ontwikkelende systemen en beschrijft per groep en per persoon een model. Ontwikkelingspaden of -trajecten zijn vooral op conceptueel theoretisch niveau beschreven voor een beperkt aantal gedragingen en vaak bij jonge kinderen.

De modellen liggen voor op de inhoudelijke constructen en theorieën. Dat is te zien aan de studies. Het zijn illustraties door psychometrici. Ze laten zien dat het mogelijk is de modellen te gebruiken.

Een diagnosticus is gebaat bij informatie over ontwikkelingstrajecten naar (on)gewenste criteriumgedragingen, bijvoorbeeld een criminele loopbaan of een succesvolle school- of beroeps carrière. De studies leveren echter complexe en lastig te interpreteren resultaten

op. De timing luistert nauw. Waar te beginnen en op welke tijdstippen te meten? Er is nog weinig empirisch longitudinaal materiaal met beschrijving van verloop van meerdere gedragingen tegelijkertijd. Daarom ontbreekt ervaring zaken als de keuze van gedragingen en de meetpunten en data analyses. En wat leveren zulke studies met gesofisticeerde methoden op? Meestal zijn het de bekende paden van toe- en afname met verschillende snelheden. Zijn er individueel verschillende paden? Ik heb één voorbeeld gevonden:

Syed en Seiffge-Krenke (2012) bestudeerden de persoonlijkheidsontwikkeling bij adolescenten. Het theoretisch kader is Loevingers Ego-ontwikkeling. Ze probeerden de ontwikkeling van de adolescent te correleren met kenmerken van het gezin. Met behulp van groeicurve analyse definieerden ze vier niet verrassende maar unieke trajecten in 98 gezinnen met kinderen tussen de 14 en 24 jaar: (1) normatief stabiel (2) snel progressief (3) gematigd progressief en (4) stabiel langzaam. De inhoud van de vier trajecten is gekoppeld aan een beginwaarde, een snelheidsparameter en een richting. Er is een kleine groep met een late start die door de tijd heen laag bleef: 'stabiel laag'. De groei is bij andere deelnemers lineair: 'gematigd progressief'. Bij weer een andere is het versneld vooruit: 'snel progressief'. De achterliggende ontwikkelingsidee van de auteurs is een reeks gedragingen die verandert in verschillende richtingen en met wisselende snelheden.

Er zijn dus studies verricht waarin complexe longitudinale data gesofisticeerd geanalyseerd worden en die ontwikkelingspaden laten zien. De interpretatie is achteraf het bekende differentiatie - integratie of een verschil in snelheid (zie hiervoor: Adolph et al., 2008).

Samenvatting en conclusie

Het operationaliseren en meten van persoonsontwikkeling is voor een deel een afgeleide van stabiliteitsonderzoek. Absolute stabiliteit van categorieën wordt voorondersteld. Een persoon verandert niet zo maar van type. In therapie wordt van verandering uitgegaan maar niet van ontwikkeling. Er zijn veranderingen in gemiddelden die niet aan ontwikkeling toegeschreven worden maar bijvoorbeeld aan een experimentele manipulatie of training. Rangordestabiliteit is het meest onderzocht en de resultaten wijzen op evenveel stabiliteit als instabiliteit. Dit laatste wordt aan toevalseffecten maar ook aan ontwikkeling (Fraleay & Roberts, 2005) toegeschreven. Ontwikkeling is aan de orde voor zover er processen zijn die vanuit de persoon of door de cultuur worden opgelegd. Structurele stabiliteit veronderstelt een zelfde structuur door de tijd heen. Er is een ontwikkelingspsychologische interpretatie van verandering in die stabiliteit als integratie: gedragingen gaan door de tijd heen samenhangen en differentiatie: gedragingen lopen uit elkaar. Verandering in proces en ipsatieve stabiliteit is zelden beschreven.

Rechtstreeks operationaliseren en meten van ontwikkelingsconstructen vindt plaats bij stadiumtheorieën. Een stadium is een categorie en er kan worden onderzocht of stadia hiërarchisch geordend zijn. Het passen van de Guttmanschaal is een toets voor de volgorde van verschijnen van gedragingen door de tijd heen. De probabilistische variant heeft meer kans om te passen. Daarbij wordt van een dominant stadium uitgegaan en daar vallen de

meeste responsen onder. Antwoorden die verder van dat stadium verwijderd zijn komen geleidelijk minder voor. Er is steun voor een onderliggende ontwikkelingschaal voor de sensomotorische periode, morele ontwikkeling, concepten van vriend en Ego-ontwikkeling volgens Loevinger. Een ontwikkelingspad is een verandering van meerdere gedragingen door de tijd heen. Meetprocedures zijn beschikbaar maar toepassingen volgen langzaam. Voor het beschrijven en verklaren van stadiumovergangen is de catastrofetheorie gebruikt. Deze biedt criteria om plotselinge ontwikkeling te beschrijven. Zij is even populair geweest maar overgangen worden meestal als geleidelijk gezien. Een ander model is afkomstig uit de populatiebiologie. Dit niet-lineaire dynamische model kan de interactie tussen twee of meer groeiers beschrijven en laat langzame én plotselinge veranderingen toe als gevolg van wijzigingen in de omgeving.

De soorten stabiliteit geven geen directe informatie over de ontwikkeling van de persoon door de tijd heen. Empirisch ondersteunde hiërarchische stadia als de Guttman- of probabilistische ontwikkelingschaal stellen een diagnosticus in staat om het verschijnen van verschillend gedrag door de tijd heen te begrijpen en op te vatten als een natuurlijk ontwikkelingsverloop. Ontwikkelingspaden zijn vooralsnog beperkt gemeten en getoetst. In onderzoek worden beginniveau, richting en snelheid van gedragsverandering als parameters ingevoerd en met complexe technieken geschat. Het meten van ontwikkeling met de moderne technieken staat ver van de diagnostische praktijk af. Dit neemt niet weg dat de diagnosticus meestal zonder steun van resultaten uit onderzoek en van meetinstrumenten een beeld vormt van het ontwikkelingsniveau van het typerend gedrag van de cliënt en de mogelijkheid van verandering of een volgende stap inschat.

4. Sociale context

Operationalisatie van contexten leidt tot onderscheidingen in categorieën, typen, bijvoorbeeld van dyades, nucleaire gezinnen en uitgebreide families, leeftijdsgenoten, broers en zussen, buurt, straat, SES, enzovoort. Dit is de *natuurlijke sociale context* waarin we ons aantreffen. Bronfenbrenner en Morris (1998) organiseerden deze als elkaar insluitende cirkels van directbetrokkenen bij de buurt, school, cultuur, enzovoort. Daarnaast wordt een sociale context gedefinieerd met kenmerken ongeveer zoals bij de Big Five. Moos heeft zulke kenmerken bedacht en spreekt over de 'persoonlijkheid' van een sociale context. Hij denkt daarbij aan gezin, school, ziekenhuis en militaire kazernes. De *gemanipuleerde sociale context* varieert van geconditioneerde stimuli tot grootschalige interventies. Bij de koppeling van context en persoon wordt gedacht aan de invloed van de context op de persoon: het Stimulus → Respons schema. Van het persoon-situatie debat leerden we dat individueel-verschillende trekken en situaties ongeveer evenveel bijdragen aan de variantie in criteriumgedrag. Bovendien bleek niet elk gedrag even gevoelig voor de context. Trekken zouden bijvoorbeeld minder gevoelig zijn dan waarden (Asendorpf & van Aken, 2003) maar in recente studies is daar geen of weinig steun voor (de meta-studie van Huang, 2011). Op

basis van vergelijkbare stabiliteitsgegevens maakt men geen onderscheid meer tussen trekken, waarden en attitudes.

In theorieën over persoonsontwikkeling is de context aanwezig als een hindernis of een stimulans voor de volgende stap (Erikson). Loevinger specificerde de rol van de omgeving minder uitdrukkelijk dan Erikson. In de sociaallere theorieën is de omgeving verwerkt als een geschiedenis van reinforcement (Rotter) en als modellen ter navolging of imitatie (Bandura). De *relatie* tussen natuurlijke omgeving en het typerend gedrag van de persoon wordt geanalyseerd met correlatieve technieken. Het *effect* van de gemanipuleerde omgeving wordt bepaald met behulp van (quasi) experimentele ontwerpen. Als het typerend gedrag een trek is gaat het om de samenhang tussen natuurlijke context en gedrag in een steekproef. Bij een experiment gaat het om verschillen tussen condities op een individueel-verschil variabele. Als het gedrag tot een stadium behoort of een 'plaats' is op een ordinale ontwikkelingsschaal gaat het om de stagnatie of stimulans met betrekking tot het stadium of de 'plaats' op de schaal.

De diagnosticus heeft weet van de invloed van condities en contexten op gedrag. Hij is zich bewust van de beperktheid van die invloed en van het feit dat contexten niet zomaar veranderd kunnen worden. Hij heeft niet veel steun vanuit theorievorming - die is of té globaal of té complex in de technische zin - en vanuit instrumentatie. Dat betekent dat hij zelf zijn cliënt moet observeren en ondervragen.

Samenvatting en conclusie

Sociale contexten worden geordend door ze als elkaar omvattende categorieën te beschrijven. Daarnaast worden ze geoperationaliseerd met behulp van dimensies om die sociale situaties te karakteriseren. Het effect van de gemanipuleerde context op (on)gewenst gedrag wordt bepaald aan de hand van (quasi) experimentele ontwerpen. Samenhangen tussen de natuurlijke context en gedrag worden beschreven met correlatieve technieken. De twee soorten contexten omvatten een gebied dat gaat van de reinforcement-stimulus tot de cultuur. De diagnosticus heeft beperkt voordeel van de theorievorming. Ze is of globaal (Bronfenbrenner) of complex (niet-lineaire dynamica en catastrofetheorie). Daarom moet hij zijn ervaring met observeren en ondervragen van de cliënt benutten.

5. Instrumentatie

Theorievorming, operationalisatie en meten leiden in het ideale geval tot theoriegeleide instrumenten en procedures. De werkelijkheid is anders. Impliciete theorievorming verschilt van expliciete door het ontbreken van aanvaarde operationalisaties, meetprocedures en instrumenten. Eigenberger et al. (2007) noemden dit *default processing* (DP) tegenover het gedisciplineerde *intellectual processing* (IP). Dit onderscheid lijkt op dat tussen de spontane, intuïtieve klinische benadering tegenover de onderzoeksbenadering volgens protocollen en met behulp van statistische modellen. Bij IP worden normatieve modellen gebruikt die het

volgen van de regels bewaken. Impliciete procedures zijn wisselender dan modellen. Ze omvatten voor een deel een gemeenschappelijke taal en gedeelde culturele praktijken.

Expliciete theorievorming van individuele verschillen heeft een enkele typologie opgeleverd en veel persoonlijkheidsvragenlijsten. De laatste zijn efficiënt en objectief in de zin dat de antwoorden objectief gescoord worden. En ze worden gedisciplineerd door de psychometrie. Robins et al. (2007) vonden in hun survey dat persoonlijkheidsvragenlijsten in onderzoek op de eerste plaats staan. Dat geldt ook voor de praktijk. Er zijn naast vragenlijsten andere procedures, bijvoorbeeld beoordelingen, *rating* schalen, informatie van significante anderen, documentatie, observaties en interviews. De biologische parameters zijn wel populair (EEG's, EVP (EVoked Potentials), DNA) maar ze worden bij persoonsonderzoek nauwelijks gebruikt. DNA staat op de laatste plaats in Robins'et al. survey) en in de praktijk in het geheel niet.

Expliciete ontwikkelingstheorie kreeg een stimulans vanuit de theorie van Piaget. Zijn klinische methode week af van de factoranalytische aanpak om intelligentiefactoren te vinden. Deze hield in dat subjecten proefjes deden, 'waarom' vragen beantwoordden en geobserveerd werden. De sensomotorische periode vormt een ontwikkelingsschaal maar wordt niet in de praktijk en nauwelijks in onderzoek gebruikt. Loevingers stadia van de persoonsontwikkeling vormen ook een dergelijke schaal en er is een instrument en scoringsprocedure ontworpen. Twee stadia van Erikson zijn uitgewerkt. Voor identiteit en integriteit/wanhoop zijn meetinstrumenten ontwikkeld. Sommige instrumenten die ontwikkeling in de titel voeren zijn dat niet, bijvoorbeeld de *Infant Developmental Scales* van Bayley (2006). Dat is een individueel verschillen instrument want het gaat niet om stadia of ordinale ontwikkelingsschalen. De *designs*, statistische technieken en diagnostische methoden die in het handboek van Laursen et al. (2012) staan stellen in staat ontwikkeling te beschrijven. Ze spelen een rol in onderzoek maar niet in de diagnostische praktijk.

Expliciete theorievorming over de context loopt parallel aan de individuele verschillen oriëntatie. Er zijn categorieën om omgevingen van elkaar te onderscheiden en er worden dimensies geformuleerd analoog aan persoonlijkheidstrekken om een profiel van een sociale of fysische context te maken.

Alternatieve theorievorming is alternatief in haar methoden. Kelly ontwierp de *Role Repertory Grid* die zelden nog gebruikt wordt. De ZKM is een methode en instrument tegelijk. Deze wordt gebruikt door een kleine groep ingewijden. Narratieven worden geanalyseerd door taalkundigen die verhaalkenmerken vastleggen zoals logica, consistentie, overtuigingskracht en aannemelijkheid. Het narratief krijgt de achtste plaats op een aantal van 17. Observatie en interview worden vaker benut in onderzoek en staan op rang 4 en 5.

Nederland is een klein taalgebied maar heeft gerekend naar het aantal inwoners waarschijnlijk de hoogste testdichtheid ter wereld. Hieronder volgen enkele voorbeelden van instrumenten geordend naar de drie oriëntaties. De volledige lijst met Nederlandse tests en vragenlijsten inclusief een oordeel over hun kwaliteit is toegankelijk als abonnement via www.cotandocumentatie.nl.

Individuele verschillen In de praktijk is er vraag naar instrumenten die efficiënt individuele verschillen bepalen op kenmerken als Neuroticisme, Gewetensvolheid en Extraversie. Deze zijn van belang in de dagelijkse omgang en voorspellen beperkt maar significant succes op school en in beroep. Persoonlijkheidsvragenlijsten zijn een middel om achter die verschillen te komen. Er zijn in Nederland persoonlijkheidsvragenlijsten ontworpen die zowel op impliciete opvattingen over karaktertrekken berusten als op de trektheorie of een combinatie van beide. Een volledig overzicht van dit type instrumenten staat in de testdocumentatie (Evers et al., 2000, p. 415-448). Deze wordt vanaf 2004 bijna jaarlijks geactualiseerd met 'Aanvullingen' die als abonnement online te verkrijgen zijn (zie www.cotantestdocumentatie.nl). Hoewel onderzoek doorgaat en nieuwe informatie over tests ter beschikking komt, blijven de Cotan beoordelingen vanaf 2005 vrijwel gelijk op de zeven rubrieken op die over 'Normen' na. Er zijn kleine verbeteringen en een aantal valt weg als verouderd. Dit is te begrijpen omdat ontwerpen en onderhouden van tests en vragenlijsten bewerkelijk, duur en bij onderzoekers niet populair is. Alleen voor tests die op grote schaal gebruikt worden zoals de WAIS kan een bewerking gemaakt. Dat houdt gefinancierd worden (zie Barelds, Dek & Kooij, 2013). Ik vermeld als *illustratie* enkele vragenlijsten:

(1) De *Neuroticism, Extraversion, Openness, Personality, Inventory* (NEO-PI) is een geautoriseerde bewerking van de *Big Five* van Costa en McCrae door Hoekstra en De Fruyt (1999). De lijst bevat zestig vragen, twaalf voor elke trek. De *NEO-FFI* is een inventaris bestaand uit 240 items. Hij meet per trek zes facetten bijvoorbeeld bij Neuroticisme: Angst, Ergernis, Depressie, Schaamte, Impulsiviteit en Kwetsbaarheid. De persoon geeft zijn antwoord op een 5-puntsschaal. Voor beide instrumenten worden de rubrieken Uitgangspunten, Kwaliteit van het testmateriaal en de Handleiding als 'goed' geëvalueerd. De rubrieken Normen, Betrouwbaarheid en Validiteit zijn goed en voldoende. Criteriumvaliditeit is onvoldoende omdat onderzoek ontbreekt. De beoordeling is van 1999. Dat houdt in dat de Normen verouderd zijn. De Five Factor Personality Inventory (*FFPI*) van Hendriks et al. (1997) is een concurrent van de NEO-PI. Deze is gebaseerd op het AB5C-model en bevat honderd vragen die over de segmenten van de cirkel - opgespannen door tien combinaties van twee factoren - verdeeld zijn. De scoring bestaat uit een weging van elk item op de vijf factoren. De Uitgangspunten en Kwaliteit van het materiaal worden als goed gekwalificeerd en Normen, Betrouwbaarheid en Validiteit als goed of voldoende. Gegevens over criteriumvaliditeit ontbreken. De beoordeling is verricht in 1999. Dat betekent dat de Normen herzien moeten worden. *Blikvanger* (Elphick et al., 2002) bevat twee versies van de Big Five voor kinderen tussen 3 en 5 en 5 en 13 jaar. De ouders vullen de vragen in en geven zo hun oordeel over de persoonlijkheid van hun kind. Voor de 3-5-jarigen worden vier factoren onderscheiden: I Positieve gevoelens, II Verlegenheid, III Hanteerbaarheid en IV Ontwikkeling. De lijst voor 5-13-jarigen bevat 128 items verdeeld over de factoren Extraversie, Vriendelijkheid, Zorgvuldigheid, Emotionele Stabiliteit en Ontwikkeling. De beoordeling van Uitgangspunten, Kwaliteit materiaal, Kwaliteit handleiding, Normen, Betrouwbaarheid, Begrips- en Criteriumvaliditeit luidt resp. voldoende, goed, voldoende, onvoldoende, voldoende, voldoende, voldoende en onvoldoende (Cotan-Aanvulling 2005/3).

(2) De *Minnesota Multiphasic Personality Inventory* (MMPI) is een van de vroegste vragenlijsten voor bepaling van de (gestoorde) persoonlijkheid. Er is door de tijd heen is aan het instrument geschaafd. Er zijn profielen voor specifieke groepen waardoor het interpreteren van de scores vergemakkelijkt wordt. Oorspronkelijk waren er 550 items. Er worden vergelijkingen gemaakt tussen normale en pathologische groepen. Er zijn tien klinische schalen: Hypochondrie, Depressie, Hysterie, Psychopathie, Mannelijkheid/ Vrouwelijkheid, Paranoia, Psychasthenie, Schizofrenie, Hypomanie en Sociale Introversie. Er is een Nederlandse verkorte versie de *NVM* van de MMPI (Luteijn et al., 1985). Deze kan vanaf 16 jaar afgenomen worden. De lijst bevat 83 vragen met drie antwoordmogelijkheden: ja, nee en ?. Er zijn vijf subschalen: 1) Neg (negativisme) 2) Som (somatisering) 3) Verl (verlegenheid) 4) Psy (ernstige pathologie) en 5) Ex (extraversie). Er is normeringsonderzoek verricht bij 455 psychiatrische patiënten, 894 normale personen en 455 (psycho)somatische patiënten. In 1985 is de handleiding herzien. De Kwaliteit van de handleiding is goed. Normen, Betrouwbaarheid en Validiteit zijn voldoende (Evers et al., 1992; Evers et al., 2000). Derksen et al. (2006) bewerkten het instrument tot de *MMPI-2*. De laatste normering is van 1992. Uitgangspunten, Testmateriaal en de Handleiding worden als 'goed' gekwalificeerd; Normen, Begrips- en Criteriumvaliditeit 'onvoldoende'. De auteurs erkennen de klinische relevantie maar wijzen op het ontbreken van gegevens over validiteit. Er is een versie met 478 items voor adolescenten van Van Dijk et al. (2000): de *MMPI-A*. De onderdelen - op Kwaliteit van het materiaal en de Betrouwbaarheid na - worden als onvoldoende gekwalificeerd (Aanvulling 2007/1). De laatste normering is van 1999.

(3) De Nederlandse Persoonlijheids Vragenlijst (NPV) berust op de *California Personality Inventory* uit 1964. De items zijn door patiënten, psychologen en journalisten beoordeeld op begrijpelijkheid. Er zijn 184 items verdeeld over acht apriori schalen. Na onderzoek bleven er 133 items over. In 2000 is een herziene uitgave gepubliceerd. Onderzoek bij een nieuwe groep (n = 8826; 18-56 jaar bestaande uit 'normale' deelnemers en patiënten) leverde drie (hogere) tweede-ordefactoren op: I Neuroticisme versus Emotionele Stabiliteit (in, ve, zw), II Dogmatisme (rg, ve, ze) en III Introversie versus Extraversie (si, do) (zie voor de betekenis van afkortingen hieronder). De beoordeling is goed/voldoende voor alle onderdelen (Aanvullingen 2004/3). De antwoordvorm is: juist, ?, onjuist. De test kan door personen vanaf 16 jaar worden ingevuld. Enkele items zijn: Af en toe ben ik zo slecht gehumeurd, dat niemand het mij naar de zin kan maken: juist ? onjuist. In de omgang met vreemde mensen voel ik me zeker van mezelf: juist ? onjuist. Wanneer mensen veel van mij eisen, blijf ik meestal rustig: juist ? onjuist. Mensen die twijfelen, ergeren mij: juist ? onjuist. Naar aanleiding van de resultaten van item- en factoranalyse gingen de auteurs van de acht apriori schalen naar zeven empirische schalen. Aan het onderzoek namen 1302 personen deel. De zeven schalen behielden niet alle oorspronkelijke benamingen want de empirie voegde zich niet geheel naar de apriori dimensies. De schalen zijn:

Inadequatie (in): bepaling van de mate waarin iemand zich depressief voelt.

Sociale Inadequatie (si): bepaling van de mate waarin iemand zich incompetent voelt in contacten met anderen.

Rigiditeit (ri): bepaling van de mate waarin iemand een strakke en ordelijke wereld prefereert;

Verongelijkheid (ve): bepaling van de mate waarin iemand te kennen geeft vijandig of wantrouwend ten opzichte van anderen te staan.

Zelfgenoegzaamheid (ze): bepaling van de mate waarin iemand te kennen geeft tevreden te zijn met

zichzelf.

Dominantie (do): bepaling van de mate waarin iemand te kennen geeft overwicht op anderen te hebben, dominant te zijn.

Zelfwaardering (zw): bepaling van de mate van tevredenheid met de huidige situatie en met zichzelf.

Luteijn et al. (1985) hebben de responssets 'toegevendheid' en 'sociale wenselijkheid' en 'item bias' onderzocht en de NPV vergeleken met de Big Five. Responssets zijn antwoordtendenties van een persoon die niet slaan op de inhoud van de vraag maar op een tendentie van de persoon om, afgezien van de inhoud, een bepaald type antwoord te geven, bijvoorbeeld sociaal wenselijke, instemmende of afwijkende antwoorden. Een item of test is *biased* als twee personen met dezelfde waarde op een item of persoonlijkheidstest die uit verschillende groepen stammen (sekse, ras, etnische groep, sociale klasse) niet dezelfde kans tonen om 'ja', 'nee' of met een ? te antwoorden op een item of een test. De resultaten laten zien dat het meevalt met de invloed van de twee responssets en *item bias*. De schalen bleken wel gevoelig voor de tendentie om een goede indruk te maken. In de Cotanbeoordeling uit 2009 van de vragenlijst (Barelds et al., 2007) zijn Theoretische fundering, Handleiding, Testmateriaal als goed, Normen als voldoende, Betrouwbaarheid en Begripsvaliditeit als goed en Criteriumvaliditeit als voldoende gekwalificeerd. Er is een versie voor kinderen tussen de 9 tot 17 jaar *NVP-J-2* (Barelds et al., 2011). Op alle rubrieken is het oordeel goed/voldoende. De laatste normering is van 2009.

Resultaten bij persoonlijkheidsvragenlijsten worden weergegeven in profielen. Daarop kunnen we aflezen welke trekken hoog of laag gescoord worden in vergelijking met scores van de normeringsgroep en kunnen we binnen de persoon vergelijken. De auteurs van de NPV zijn voorzichtig met het laatste. Zij zeggen: 'Het gebruik van de NPV als differentiële test, dat wil zeggen het betekenis verlenen aan combinaties van schalen anders dan de handleiding vermeldt, achten wij momenteel onverantwoord omdat hiervoor geen empirische steun voorhanden is' (Luteijn et al., 1985). De auteurs willen eerst combinaties van NPV-schalen maken als blijkt dat er criteria mee voorspeld kunnen worden.

(4) Duijssens et al. (1999, Handleiding: 2000) ontwierpen een Temperament en Karakter Vragenlijst (TCI) volgens de theorie van Cloninger. Er zijn 240 ja-nee-items met zeven hoofd- en 25 subschalen. Er worden vier temperamenten onderscheiden:

I Novelty Seeking

II Harm Avoidance

III Reward Dependency

IV Persistence.

Er zijn drie karakterschalen: *Self-Directedness*, *Cooperativeness* en *Self-Transcendence*. Alle onderdelen van de lijst zijn in 2003 als goed of voldoende gekwalificeerd; predictief validiteitsonderzoek ontbreekt. De laatste normering is van 1999.

(5) De Amsterdamse Biografische Vragenlijst (*ABV*) sluit aan bij Eysencks theorie en is een van de oudste Nederlandse vragenlijsten. Hij bevat 104 vragen, die met ja, ? of nee beantwoord worden. De lijst heeft nu tien schalen. Dat waren er aanvankelijk vier: de N-schaal (neurotische labiliteit), NS-schaal (Neurosomatische labiliteit, als gemeten aan lichamelijke klachten zoals buikpijn en hoofdpijn), E-schaal (Extraversie-Introversie) en de T-schaal (Zelfkritische attitude, Leugenschaal).

Later zijn daar bijgekomen de MF-schaal (Masculiniteit-Femininiteit), V-ja en V-nee (tendentie tot het geven van vulgaire bevestigende of ontkenkende antwoorden), V-totaal (de som van de twee voorgaande), SW (Sociale Wenselijkheid) en de Vraagteken-schaal. In deze vragenlijst worden de items gewogen. De gewichten zijn bepaald na empirisch onderzoek. De test is genormeerd op een landelijke steekproef van 1887 personen. De lijst is voor mannen en vrouwen apart genormeerd. De Theoretische achtergrond wordt als goed gekwalificeerd evenals de Kwaliteit van de handleiding en de Betrouwbaarheid. Normen en Begripsvaliditeit zijn voldoende; onderzoek naar Criteriumvaliditeit ontbreekt. De vragenlijst is van 1963 (De Wilde) en in 1970 is er een versie voor jeugdigen (ABV-K) gemaakt (Van Dijk & Wilde, 1982). De vragenlijst is gedateerd en wordt niet meer gebruikt. In de Aanvullingen worden geen recente aanpassingen en nieuwe onderzoeken vermeld.

Er zijn voldoende persoonlijkheidsvragenlijsten voor het Nederlands taalgebied beschikbaar. Ze voldoen redelijk aan de psychometrische criteria. Een kwaliteitsindicatie is te vinden in de Cotan Testdocumentatie van het NIP.

Ontwikkeling: Zwakke organismische theorievorming veronderstelt het bestaan van stadia. Eerst wordt een voorbeeld van veronderstelde stadia gegeven aan de hand van het werk van Anna Freud. Verder worden onder de naam ontwikkelingstest instrumenten vermeld die dienen om kinderen te screenen op ontwikkelingsachterstand. Het zijn in feite individuele verschillen instrumenten, bijvoorbeeld de Bayley: Nederlandse bewerking: BSID II NL. Daarna komen drie instrumenten aan de orde die aansluiten bij 'zwakke' ontwikkelingstheorievorming: de ZALC, GIDS en TOM. Ten slotte komt een aantal hybride constructen aan de orde dat afkomstig is uit ontwikkelingstheorie maar als individuele verschillen behandeld worden.

(1) Anna Freud (1973) werkte een persoonlijkheidsdiagnose uit voor jeugdigen en lette op psychoseksuele rijping (de vier freudiaanse fasen), processen van driftcontrole, objectbetrekkingen (een drift is op een object gericht), adaptieve functies, zoals waarneming, toetsing aan de realiteit, abstract denken, vermogen tot integratie, angstniveau, angst om iets te verliezen, angst voor vernietiging, defensies, ontkenning, projectie, identiteitsopbouw: loskomen van de moeder en internalisering zodat er van een ontwikkeling van primair narcisme naar een evenwichtig en rijp Ego-ideaal sprake is. Het profiel geeft de stand van de ontwikkeling weer. Er kunnen ook fixaties en regressies mee beschreven worden. Ze zijn niet objectief in de zin dat gescoord wordt volgens vooraf bepaalde regels. Deze diagnose wordt weinig verricht en vergt veel van het observatievermogen en inzicht van de diagnosticus.

(2) Ontwikkelingstests zijn ontworpen om het niveau van functioneren van baby's en jonge kinderen te bepalen. Ze worden intelligentiemetingen genoemd maar ik behandel ze hier persoonlijkheid. Ze berusten niet op een ontwikkelingstheorie. Het doel is het bepalen van ontwikkelingsachterstand. Een voorbeeld zijn de *Bayley Scales of Infant Development-II*. Deze als BSID II-NL bewerkt door Van der Meulen et al. (2002). Er is een nieuwe bewerking uitgegeven (2014) gemaakt door de Pedagogiek afdelingen van de RUG en de UU in samenwerking met Belgische diagnostici. De schalen worden afgenomen bij kinderen van 1 tot en met 42 maanden om het niveau van motorische en

mentale ontwikkeling vast te stellen. De Mentale schaal van 2002 heeft 178 items met op empirische gronden bepaalde oplopende moeilijkheidsgraden. De Motorische schaal bestaat uit 111 items. Bij ieder item is de leeftijd vermeld waarop 50% van de kinderen een positieve score behaalt. De goede antwoorden worden opgeteld. Het instrument bevat speelgoed dat de aandacht trekt en even kan vasthouden. Omdat het om gedragingen van zeer jonge kinderen gaat is training in het afnemen een vereiste. Er zijn 53 normgroepen gevormd. De Normen, Betrouwbaarheid en Validiteit van de voorloper van de BSID II-NL, de Bayley-Ontwikkelings-Schalen (BOS 2-30) uit 1985 zijn door de COTAN als voldoende beoordeeld (Evers et al., 1992). De versie van 2004 is in het jaar 2006 beoordeeld. De kwalificaties luiden goed/voldoende voor alle onderdelen behalve Criteriumvaliditeit omdat onderzoek ontbreekt (Aanvulling 2007/2). Er is in 2014 een derde Nederlandse bewerking uit: de Bayley-III-NL die op termijn beoordeeld zal worden.

(3) Persoonsontwikkeling wordt bepaald met de Zin Aanvul Lijst Curium (ZALC) van Westenberg et al. (2000). De lijst berust op Loevingers theorie van Ego-ontwikkeling en bevat 32 zinnen van het type: 'Mijn vader...'; 'Mijn grootste probleem is ...'; 'Het samen met anderen zijn...'. Er zijn zes licht verschillende versies voor personen tussen de 8 en 25 jaar. De antwoorden worden gescoord in de stadia die Loevinger geformuleerd heeft: Impulsief, Zelfbeschermend, Conformistisch, Zelfbewust en Zelfverantwoordelijk. De scoring is uitgebreid beschreven en de diagnosticus kan gebruikmaken van voorbeeldprotocollen om de antwoorden aan één of meer stadia toe te kennen. Voorbeeldprotocollen berusten op vergelijking van tweehonderd 'zelfbewuste' met achthonderd 'conformistische' personen. De veronderstelde ontwikkelingslijn is in de antwoorden terug te vinden. De 8-jarigen tonen overwegend niveau 2 Impulsief (87%) en 3 (26%). Ze kunnen dus in twee stadia of in een overgangsstadium verkeren. Vier procent bevindt zich in het Conformistische stadium. De meerderheid van de 25-jarigen is in het Zelfbewuste stadium (52%) en 33% verkeert in het Conformistische stadium.

Het Cotan beoordelingssysteem past vooral op individuele verschillen instrumenten en is moeizaam toe te passen op de ZALC. Zo past bijvoorbeeld Cronbachs alfa niet omdat de items geordend zijn. Normering in de klassieke zin aan de hand van een steekproef past eveneens niet omdat de items een ordinale schaal vormen. Validiteitsonderzoek zal ook toetsing van ordinaliteit moeten bevatten naast van hypothesen over samenhang met criteria. De Cotan beoordelaars hebben toch kans gezien het instrument volgens de richtlijnen voor individuele verschillen instrumenten te waarderen. Normen worden als onvoldoende beoordeeld met de opmerking dat ze niet representatief zijn of de representativiteit niet te beoordelen is. Men kan de vraag stellen of Normen passen bij een ontwikkelingschaal die uit een aantal kwalitatief verschillende stadia bestaat. Normeren is bedoeld om de score van een persoon te vergelijken met een referentiegroep. Op zichzelf zegt een waarde van bijvoorbeeld 5 niets. Bij een ontwikkelingschaal betekent 5 het Conformistisch stadium. De betekenis is aan de stap in de schaal af te lezen. Criteriumvaliditeit wordt als onvoldoende beoordeeld omdat er te weinig onderzoek is. De overige onderdelen worden als goed/voldoende gekwalificeerd. In 2005 luidde het oordeel 'goed' voor Uitgangspunten, Materiaal en Handleiding, Normen onvoldoende (zie de opmerking boven), Begripsvaliditeit voldoende en Criteriumvaliditeit onvoldoende.

(4) De Groninger Identiteits Ontwikkelings Schaal (GIDS, Bosma, 1985) meet bij adolescenten actuele bindingen, meningen, houdingen, standpunten, keuzes en exploratie op zes gebieden: school en vrije tijd, relatie met ouders, levensbeschouwelijke opvattingen, vriendschappelijke relaties, persoonlijke kenmerken en 'verkering': een vriend(in). Per gebied worden de sterkte van de binding

(*commitment*) en de exploratie bepaald. Dit instrument wordt behalve op Uitgangspunten en Materiaal als onvoldoende beoordeeld. Dit komt door het ontbreken van onderzoek. Deze schaal bevat een ontwikkelingslijn en de antwoorden dienen empirisch een (natuurlijke) ordening te vertonen.

(5) De TOM-test (Steerneman et al., 2003; Steerneman & Meesters, 2009) meet de vaardigheid om aan jezelf en anderen gevoelens gedachten, ideeën en intenties toe te schrijven en te kunnen anticiperen op het gedrag van anderen. De test berust op de *Theory of Mind* (TOM). Deze heeft een ontwikkelingskarakter en veronderstelt drie stadia: (1) voorlopers, bijvoorbeeld doen alsof (2) eerste manifestaties: causaal denken en begrip van misleiding en (3) metacognitief denken en begrip van complexe humor. De test leidt tot een ontwikkelingsprofiel. De beoordeling van 2010 luidt voldoende voor Uitgangspunten en Materiaal en onvoldoende voor de overige rubrieken omdat onderzoek ontbreekt. De opmerking bij de ZALC geldt ook voor de TOM-test. Het Cotan beoordelingssysteem maakt geen onderscheid tussen de twee oriëntaties en individuele verschillen vormen het uitgangspunt van het beoordelingssysteem.

Er zijn instrumenten die pretenderen ontwikkeling te meten van typerend en per formaal gedrag. Het valt op dat het Cotan systeem geen voorziening heeft om ontwikkelingsschalen te beoordelen. Ze worden opgevat als individuele verschillen tests.

Sociale context: Metingen die passen bij de behavioristische $n = 1$ aanpak worden voor elk (on)gewenst gedrag steeds opnieuw bepaald. Er zijn daarnaast instrumenten die aansluiten bij de individuele-verschillen oriëntatie. Voorbeelden:

(1) De Vreesvragenlijst van Wolpe en Lang is voor Nederland is bewerkt door Arindell (1978). Het instrument heeft als doel het vaststellen van fobieën bij volwassenen. Er is een vragenlijst met 76 items die vijf clusters vormen:

- (1) Sociale fobie
- (2) Agorafobie (pleinvrees)
- (3) Vrees voor ziekte, dood en lichamelijk letsel
- (4) Angstige voorstellingen van geweld en seks en
- (5) Vrees voor levende organismen (onder meer spinnenfobie).

De vragen zijn afgenomen bij 122 studenten en bij 703 fobische patiënten. De Normen worden als onvoldoende gekwalificeerd. Betrouwbaarheid is goed en Begripsvaliditeit voldoende. Predictieve validiteitsgegevens ontbreken (Evers et al., 1992). Het instrument is gedateerd en er is geen recent onderzoek bekend.

(2) De sociaal-leren theorie heeft geleid tot het meten van individuele verschillen bijvoorbeeld Rotters *Internal -External Control* schaal die is bewerkt door Andriessen (1962, 1972). Deze meet de algemene verwachting van de persoon over de mate waarin hij zich in staat acht omstandigheden en gebeurtenissen te beïnvloeden. Er zijn 33 beweringen waarop de persoon tot uitdrukking brengt in hoeverre hij het met de uitspraak (on)eens is. Er wordt één dimensie verondersteld. De waarderingen (1982) zijn onvoldoende, behalve voor theoretisch Uitgangspunt en Betrouwbaarheid

en Begripsvaliditeit. Het instrument is gedateerd en wordt niet meer gebruikt.

(3) *Self-Efficacy* is een construct uit de theorie van Bandura. Het wordt als een individuele verschillen variabele behandeld. Het is een geliefd construct omdat het optimisme over eigen competentie en doeltreffendheid meet. Er is een *General Self-Efficacy Scale* van Scholz et al. (2002) die bestaat uit een 20-item- en een 10-itemlijst met vragen als *Thanks to my resourcefulness, I can handle unforeseen situations*. De interne consistenties waren voldoende tot goed (.71 tot .91) en de test-hertest waarden matig tot voldoende (met tussentijd van een halfjaar: tussen .47 en .67). De schaal bleek één construct te meten in 25 verschillende landen. Er waren wel verschillen tussen gemiddelden die als cultuur bepaalde verschillen geïnterpreteerd kunnen worden. De Nederlanders behoorden tot de hoogste scoorders. Alleen inwoners van Costa Rica en Denemarken scoorden hoger. Met andere woorden de gemiddelde Nederlander acht zichzelf goed in staat om zijn zaakjes onder controle te houden. Inwoners van Hong Kong en Japan lieten naar verhouding de laagste scores zien. Zij wezen vaker het lot en omstandigheden als oorzaken van hun gedrag aan. Vrouwen scoren iets lager dan mannen. Er was geen index voor effectgrootte zodat we niet kunnen zeggen of het nu een verschil is om rekening mee te houden.

Instrumenten voor effecten van de context en leren worden soms omgebouwd tot vragenlijsten voor individuele verschillen. De sociaal-leren theorie leidt tot vragenlijsten voor individuele verschillen. Beide zijn hybriden van twee oriëntaties maar bruikbaar voor de diagnostiek.

Samenvatting en conclusie

Individuele verschillen in typerend gedrag kunnen met persoonlijkheidsvragenlijsten gemeten worden als de BF, 16PF, EPQ, MMPI, NPV enzovoort. Er zijn voldoende Nederlandse vragenlijsten beschikbaar. In onderzoek en praktijk hebben ze rang 1. Observatie en interview volgen in onderzoek op afstand maar ontbreken vrijwel nooit in de praktijk. Instrumenten om ontwikkeling te bepalen zijn beperkt in aantal en sluiten bij Loevingers ontwikkelingstheorie aan, zoals de ZALC. Contexten worden gecategoriseerd en behandeld als 'personen' dat wil zeggen gekarakteriseerd met behulp van een aantal dimensies. Alternatieve opvattingen van de persoon leiden tot het ontwerpen van eigen meetprocedures: Kelly's RRG en Hermans' ZKM. De instrumentatie is onevenwichtig verdeeld over de oriëntaties. De oogst aan instrumenten om ontwikkeling te meten is gering. De diagnosticus steunt daarvoor op zijn waarneming en weloverwogen oordeel. Er zijn instrumenten die individuele verschillen tussen contexten van gezinnen tot culturen meten. Hier heb ik me beperkt tot instrumenten die aansluiten bij de functionele gedragsanalyse.

6. Reflectie en evaluatie

Operationaliseren & meten van *individuele verschillen* in typerend gedrag zijn met allerlei procedures, activiteiten en analysetechnieken verbonden. Robins en Fraley vonden er 21 in drie persoonsleertijdschriften. Factoranalyse overheerst en voor de exploratieve komt

langzamerhand de confirmatieve in de plaats. Het is bekend dat meer dan de helft van de onderzoekers hypothesen opstellen *na* het verzamelen en analyseren van de gegevens (HARKING). Bovendien schieten methoden en technieken de theoretisch inhoudelijke constructen soms voorbij. Er zijn geen sluitende bewijzen voor aantal, aard en relaties tussen dimensies die individuele verschillen in trekken, temperament en hechtingsstijlen meten. Dit houdt in dat de diagnosticus vooralsnog zelf moet kiezen uit de persoonstypologieën en multiële factoren van vragenlijsten. De ene operationalisatie en meting van de constructen doet niet voor de andere onder. Als blijkt dat er verschillen in de predictie van criteria zijn is de keuze voor de diagnosticus gemakkelijk. Deze verschillen worden zelden getoetst en als ze er al zijn, zijn ze niet groot.

Operationaliseren en meten van *ontwikkeling* van typerend gedrag is doorgaans afgeleid van individuele verschillen. Er is een handboek met methoden en technieken om ontwikkeling te onderzoeken en te meten (Laursen et al. , 2012). Het aanbod lijkt groter dan de vraag. Dat economische wetmatigheden hier niet strikt gelden blijkt uit het feit dat er steeds meer technieken en computerprogramma's bijkomen. Individuele verschillen afgebeeld als categorieën en scores op factoren zijn ongeveer even stabiel als instabiel. Vanuit de individuele verschillen theorievorming is er weinig animo om factoren voor instabiliteit op te sporen. Als Robins en Fraley dat ontwikkeling stochastisch is wijzen ze op toevallige invloeden. Het is interessant te weten welke gedragingen relatief meer of minder (in)stabiel zijn. Dat levert op dat attitudes en waarden minder stabiel zijn dan trekken, hoewel de verschillen niet groot zijn. Voor het overige bieden de studies het beeld dat iets vastligt maar iets ook niet: 'ieder de helft'.

Rechtstreeks onderzoek van kenmerken van ontwikkeling van typerend gedrag is mogelijk door nieuwe technieken om categorie-opeenvolging en de aanwezigheid van een onderliggende ontwikkelingsschaal te toetsen. Het lijkt zinvol te weten in welk stadium of op welk punt van de schaal een cliënt zich bevindt. De voorspellende waarde is - als bij *Aptitude Treatment Interaction* onderzoek - niet met empirische voorbeelden getoond. Ontwikkelingspaden naar (on)gewenste criteriumgedrag (bijvoorbeeld succes in onderwijs en beroep; onaangepast gedrag; delinquentie; depressie) zijn beperkt beschreven. Deze informatie is zinvol voor een diagnosticus maar hij weet so wie so dat er vele paden tot hetzelfde criteriumgedrag kunnen leiden en eenzelfde pad op verschillende ontwikkelingsuitkomsten kan uitdraaien.

De aan de wiskunde en biologie ontleende modellen om overgangen te beschrijven voorzien de ontwikkelingspsychologie van verfijnde en ingewikkelde manieren om geleidelijke en plotselinge overgangen in een gedrag en in concurrerende gedragingen te beschrijven. Dit is vooralsnog een academisch tijdverdrijf en heeft geen betekenis voor de praktijk. De modellen zijn op een beperkt aantal gedragingen toegepast en waarschijnlijk blijft het daar ook bij.

Sociale contexten vormen een glijdende schaal tussen exact te manipuleren in ware experimenten, $n = 1$ studies en natuurlijke aangetroffen contexten waar een cliënt het mee

moet doen. Contexten kunnen als categorieën worden onderscheiden en met behulp van een aantal schalen beschreven worden. Een diagnosticus heeft baat bij zinvolle karakteriseringen van sociale contexten en bij inzicht in- en kennis van de effecten van natuurlijke en gemanipuleerde contexten op criteriumgedragingen en het (on)gewenste gedrag van de cliënt.

Instrumentatie wordt gedomineerd door individuele verschillen vragenlijsten. Instrumenten om ontwikkeling af te beelden en te meten zijn beperkt en de sociale context wordt metaforisch als een persoon met trekken opgevat. Alternatieve opvattingen over de persoon leiden tot specifieke instrumenten en kwalitatieve werkwijzen. Het gebruik is beperkt tot de alternatievelingen zelf. Het narratief als expressie van hoe de persoon zijn vraag, probleem en zijn levensgeschiedenis opvat wint terrein in onderzoek. Het was altijd al een onderdeel van de praktijk van het diagnosticeren. Er zijn complexe en gesofisticeerde modellen om ontwikkeling en stadiumovergangen af te beelden. Ze intrigeren maar worden beperkt benut in onderzoek en niet in de praktijk. Sommige modellen zijn verder gevorderd dan de conceptuele ontwikkelingskaders. Modellen kunnen imponeren als een *silly mathematical circus* (Borsboom, 2006) maar evenzeer als formulering van voor de hand liggende verschijnselen door de tijd heen als toe- of afname, geen verandering en de afwisseling daarvan. Ontwikkeling heeft een begin(waarde), een richting en een snelheid. Coombs et al. (1970) vroegen zich al af of wiskundige modellen (p. 1) *a useful bag of tricks* waren of ons inzicht in oorzaken van gedrag opleverden.

Onderwerpen en namen Hoofdstuk I, II, III, IV, V en VI

Foundationalism (Rorty)

Weerstand tegen het waarschijnlijkheidsconcept

Karakter, Persoon, Individu

Kenmerken van het (niet) westers zelf- en persoonsconcept

Monolithisch mono-formeel-, relatief relationeel-, dialectisch deconstructief- en integraal inclusief zelf- of persoonsconcept

De *Big Five* (OCEAN): aard, aantal factoren, interpretatie, generaliseerbaarheid over populaties, construct en predictieve validiteit

Lexicale hypothese als interpretatie van de *Big Five*

Ontologische interpretatie van de *Big Five*

Latente trek interpretatie van de *Big Five*

Factoranalyse: exploratief, confirmatief; factorlading, eigenwaarde, communaliteit; orthogonale en scheve (oblique) rotaties

Persoon als sociale constructie

Bronnen van theorievorming: impliciete door leken, expliciete in tekstboeken, alternatieve als kritiek op de expliciete theorievorming

Drie theoretische oriëntaties op gedragingen van de cliënt: individuele verschillen, ontwikkeling en fysische en sociale context

Trektheorie

Eysencks hiërarchisch model: Typen, Trekken, Gewoonten en Situatie specifiek gedrag

Cattells theorie: diepte- en oppervlaktetrekken; L-, Q- en T-gegevens, factoranalyse, P- en R-techniek, 16PF

Sterk en zwakke modellen voor stadiumgewijze gedragsontwikkeling

Eriksons stadia

Loevingers stadia

Integratie van persoonlijkheidstheorieën: Persoon tegenover Situatie; Stabiliteit tegenover Verandering; Mechanistisch tegenover Organismisch verklaren

Stabiliteit: absolute, rangorde-, structureel, ipsatieve, proces- en heterotypische stabiliteit

Gedragsgenetica: h^2 ; gedeelde en niet-gedeelde omgevingsvariantie van kenmerken: binnen en tussen gezinsvariantie

Basic Behavioral Repertoires (Staats)

Rotter: opbouw van de formule voor voorspelling van gedrag; *internal* tegenover *external control*

Bandura: imiteren, modelleren; *self-efficacy*

Kelly: *Personal constructs*

Intentionele persoonsconstructen: *Personal projects* (Little), *Life tasks* (Cantor), *Goals* (Chulef et al.)

ZelfKonfrontatieMethode (ZKM: Hermans)

Flow (Csikszentmihalyi)

Persoonlijke zelfdefinitie (Van Halen)

Narratieven (Frye, Elsbree, Hankiss, Thompson)

Ontwikkelingstaken (Havighurst, Oerter)

Stadiumovergangen: Chaostheorie, Niet-Lineaire Dynamische modellen

Onderzoeksmethoden: onderzoeksontwerpen, designs (experimenteel, quasi-experimenteel, correlatieel); statistische data-analyse technieken; methoden van (diagnostische) dataverzameling

Persoonlijkheidsvragenlijsten: individuele verschillen, ontwikkeling, sociale context

Interview, observatie, anamnese, ondervraging van significante anderen.

Projectieve technieken: TAT, Rorschach, ZALC

DSM-IV tegenover DSM-5 en relatie met de *Big Five*

Slotbeschouwing

'In diagnose' is iets anders als 'in therapie' of 'onder narcose'. Diagnostiek betreft in dit boekje het vaststellen en analyseren van het typerend gedrag van de cliënt. Voor de professional luidt de vraag: Wat draagt mijn diagnose bij aan het beschrijven, voorspellen, verklaren, controleren en beslissen over aard en omvang van de vraag/ het probleem van de cliënt? De cliënt wil een antwoord op zijn vraag of een oplossing voor zijn probleem.

De diagnosticus vraagt zich eerst af of hij informatie over typerend gedrag nodig heeft om de vraag/het probleem te analyseren. Als hij beslist dat dit het geval is kan hij conceptuele analyses en empirische bevindingen uit de persoonsleer benutten. Dat is een *mèr a boire*. De diagnosticus weet dat natuurlijk. Er zijn uiteenlopende opvattingen en een overdaad aan theorieën over typerend gedrag. Ze hebben betrekking op individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context. Theorie en onderzoek zijn niet gelijk verdeeld over deze evenwaardige en elementaire kenmerken van gedrag van organismen. Er kan ook niet uitgemaakt worden welke vals of waar is. Alle zijn in bescheiden mate valide.

De cliënt mag vragen waarom er zo'n overdaad is en of die uiteenlopende theorie en methoden tot eenzelfde conclusie over zijn probleem/vraag leiden: Waarom overheerst het plaatsen van een persoon in een steekproef of normeringsgroep op een dimensie? Kunt u me een perspectief geven op het verloop van mijn vraag/het probleem en op wat mijn sociale context betekent voor inzicht in mijn gedrag? Hij stelt zulke vragen meestal niet. Mondigheid is hier nog ver te zoeken.

Er zit iets ongemakkelijks in het 'getest worden' of uitgehoord worden over je typerend gedrag. En, als je getest wordt heb je meestal een belang. Daarom is sociale wenselijkheid zo prominent. Antwoorden op persoonlijkheidsvragenlijsten kunnen *gefaket* worden in de richting van dat belang. Dat wil een diagnosticus liever niet omdat hij denkt dat een zo 'besmette' score minder valide is. Het is niet duidelijk waarom dat het geval is. Misschien hangt SW juist samen met het criterium dat je wil voorspellen. Werkgevers willen immers aangepast, stabiel en voorspelbaar personeel. Om wat zekerder te zijn over het typerend gedrag van zijn cliënt - en dat wil een diagnosticus - kan hij significante anderen raadplegen. Dat slaat wel ergens op. Vazire en Carlson (2011) lieten zien bijvoorbeeld dat zelfkennis versus informatie van anderen asymmetrisch zijn. De accuraatheid van vrienden is lager bij matig observeerbare - matig evaluatieve trekken, bijvoorbeeld angst, maar wat beter bij goed observeerbare - matig evaluatieve kenmerken, bijvoorbeeld spraakzaamheid, en bij matig observeerbare - hoog evaluatieve trekken, bijvoorbeeld intelligentie. Het raadplegen van informanten kan ook leiden tot onzekerheid. Ze geven immers zelden een gelijk oordeel over gedragskenmerken.

De diagnosticus is zich bewust van de westerse voorkeur voor de stabiele en voorspelbare persoon. Dit hoeft niet gedeeld te worden door cliënten uit eigen en andere (sub)culturen. Zij zijn misschien niet onder de indruk van de stabiele niveaus op Extraversie, Gewetensvolheid, enzovoort, omdat zij typerend gedrag zien als een relatie en een aanpassing aan zichzelf, de ander en de sociale context.

Impliciete en expliciete theorievorming over individuele verschillen, ontwikkeling en sociale context helpen de diagnosticus om opvattingen van de cliënt over zijn vraag/probleem in kaart te brengen en te begrijpen. De kennis is vergaard bij steekproeven en moet toegepast worden op de individuele cliënt die altijd substantieel buiten de regressielijn kan vallen. Empirische wetten zijn immers gecontextualiseerd. Persoonswoorden, trekcores, ontwikkelingsstadia en omgevingscondities hoeven niet hetzelfde te betekenen voor een cliënt of groep. De betrouwbaarheidscoëfficiënten van vragenlijsten en andere procedures zijn doorgaans voldoende of goed. Predictieve- en constructvaliditeit zijn echter bescheiden tot maximaal gemiddeld volgens de vuistregels van Cohen. Deze stand van zaken maakt de diagnosticus bezorgd en waakzaam voor valse negatieven en valse positieven. De diagnosticus deelt deze zorg zelden met zijn cliënt. Met deze bescheidenheid komt hij niet in de krant, want er is geen *soundbite* van te maken. Er is geen klaar en distinct antwoord. De cliënt zou kunnen terugpraten over zijn BF profiel. Hij kan vragen of zijn typerend gedrag kan veranderen door een uitvoerbare ingreep. Diagnostici doen dat nog te weinig. Het is niet gemakkelijk want hij moet van de steekproefparameter naar een $n = 1$ duiding. En, hij kan het beschouwen als afbreuk aan zijn imago van iemand die weet hoe het met de persoonlijkheid zit.

De ontwikkelingsoriëntatie kan dienen om een perspectief te schetsen voor de cliënt. Een prognose is meer dan predictieve validiteit. De cliënt verkeert in het hier en nu van zijn vraag of probleem, maar hij moet ook verder. Hij mag om zo'n perspectief vragen. Het antwoord is in het licht van onderzoek naar verlopen/ belopen en ontwikkeling van gedrag niet zeker: 'Het hangt er vanaf wat u doet, waar u terecht komt, misschien kunt u het wat sturen als u met enkele kenmerken van uzelf en uw omgeving rekening houdt'. Impliciete en expliciete kennis over natuurlijke en manipuleerbare contexten zijn van belang voor het schetsen van een dergelijk perspectief. De d-waarden uit steekproefonderzoek van interventies zijn echter bescheiden. In hun enthousiasme een antwoord of oplossing te forceren kunnen cliënt en diagnosticus effecten van de natuurlijke en manipuleerbare contexten over- of onderschatten. Het effect van maatregelen en interventies wordt vaak overschat.

Sommigen willen van alle theorieën een geheel te maken. De oplossingen zijn echter te abstract om in de praktijk nuttig te zijn en de cliënt zit er niet op te wachten.

Er is bij het aanbieden van een nieuw product altijd een voorhoede die het product wil. Dat geldt ook voor antwoorden en oplossingen voor vragen en problemen van de cliënt. Hij leest de krant en raadpleegt het internet. De diagnosticus zal willen weten wat dat product binnen het kader van empirisch-analytische onderzoek eisen waard is. Daar wil een cliënt soms niet op wachten. Maak de cliënt maar eens duidelijk dat de nieuwe concepten weinig toevoegen en overlappen met wat al bekend is. De opmerking van Smedslund dat semantische overeenstemming tussen concepten niet verward moet worden met empirische correlaties, lijkt nuttig bij het lezen van de vele significante samenhangen tussen persoonskenmerken.

Oorzaken en redenen voor individuele verschillen, ontwikkeling en effecten van de context leiden zowel bij cliënt als professional soms tot een vlucht vooruit naar prestigieuzere takken van wetenschap als biologie, genetica, biochemie en neurologie. Dat is immers echte, harde kennis. Weet hebben van onderdeeljes van deze vakken kan soms helpen als leverancier van metaforen om gedrag te begrijpen. Vooral de biologie als natuurlijke historie en als langdurige, toevallige evolutie bevat metaforen om (de ontwikkeling van) gedrag te beschrijven en te duiden. Letterlijk inhoudelijk gebruikmaken van het kennisbestand van deze bèta vakken lijkt niet zinvol. Een psycholoog is geen neuroloog, geneticus of bioloog. Erkenning van emergentie van gedrag zorgt voor onzekerheid over waar het (on)gewenste gedrag naar toe gaat: Het kan sterker worden of verdwijnen. Emergentie bevat ook nieuwe mogelijkheden. Er komt iets nieuws.

Het getuigt van werkelijkheidszin om bij psychologische mechanismen te blijven in het beschrijven en verklaren van het gedrag van de cliënt, zoals leerprocessen, modelleren, reinforcementgeschiedenis, vorming en aard van *beliefs*, cognitieve ontwikkelingsprocessen, informatieverwerkingsprocessen, attitudes en mechanismen die omgevingskenmerken en gedragingen verbinden. De diagnosticus is op primair op deze kenmerken gericht want er is theorie (een referentiekader) en onderzoek over. Hij verliest daarbij de gelaagdheid van de persoon niet uit het oog. Dat kan hij ook aan de cliënt uitleggen.

De drie tweedelingen uit de combinaties van de theoretische oriëntaties maken de diagnosticus bewust van een voorkeur van onderzoekers voor stabiliteit en continuïteit. Hij weet dat er evenveel stabiliteit als instabiliteit in steekproeven gevonden wordt. Het is dus steeds mogelijk dat de cliënt afwijkt van de gemiddelde trend en van de regressielijn. De persoon-situatie controverserig is er een uit het verleden. Een diagnosticus heeft meer aan onderzoek dat hanteerbare taxonomieën van situaties produceert en aanbevelingen doet over hoe situaties te interpreteren dan aan een strijd over welke bron de meeste variantie verklaart. De mechanistische-organismische tweedeling laat zien dat elke interventie of natuurlijk voorkomende invloed aangrijpt op een dynamische, zich ontwikkelende persoon in bepaalde sociale context. Dezelfde context heeft niet hetzelfde effect op elke cliënt. Hij weet bovendien dat er nog weinig onderzoek is dat duidelijk maakt hoe het met de context x ontwikkeling interacties eigenlijk zit.

Alternatieve benaderingen bieden constructen waaruit aandacht voor individualiteit en intentionaliteit spreekt. Er worden andere, plausibele kenmerken voorgesteld, individueel verschillende ontwikkelingsverlopen en differentiële invloeden van dezelfde context. Een nadeel is dat deze procedures tijdrovend zijn en er niet veel betrouwbaarheids- en validiteitsgegevens zijn.

Operationalisatie en meten vormen het strijdperk van theoretici, psychometrici en practici. De cliënt staat hier aan de zijlijn en kan niet anders als vertrouwen op hun vakmanschap. Een diagnosticus heeft niet genoeg aan een formule, curve of model. Hij wil het gedrag in psychologische taal begrijpen en in alledaagse taal met de cliënt kunnen bespreken. Het is nuttig gedragingen in clusters en taxonomieën onder te brengen; 400 constructen is te veel,

vandaar het succes van de Grote Vijf. Latente trekken moet hij kunnen interpreteren als extraversie, angst, narcistische stoornis, enzovoort. De discussie over aard, aantal en onafhankelijkheid van categorieën en factoren is niet gesloten. De diagnosticus mag van onderzoekers vragen om een hem een *educated guess* te bezorgen. Vaak hebben de verschillen tussen onderzoekers over dit type vragen geen gevolgen voor de diagnose van de cliënt. De bijdrage van KKT, IRT en complexe modellen en technieken is onmiskenbaar in onderzoek. Ze geven practici enkele nuttige coëfficiënten, maar vervreemden de practici ook. Ze weten soms niet waar het over gaat. Dat zou geen psychometricus en methodoloog over zijn kant moeten laten gaan.

Er is een overvloed aan vragenlijsten voor het Nederlandse taalgebied. Er zou een keuze gemaakt kunnen worden op basis van psychometrische criteria maar de verschillen zijn daar niet groot genoeg voor. De instrumentatie is eenzijdig gericht op individuele verschillen. Onderhoud van het instrumentarium is kostbaar en dat heeft als gevolg dat vragenlijsten snel gedateerd raken. Andere zinvolle procedures zoals interview, observatie, kleine experimenten en analyse van levensverhalen worden ontmoedigd vanwege de tijd die ze kosten en het subjectieve karakter. Watsons geest waart nog rond in het streven naar een eenvoudige vorm van objectiviteit. Gedrag is echter intentioneel, mensen hebben *beliefs*, maken plannen, reflecteren, hebben doelen en vertellen verhalen die een acceptabel en consistent beeld van hun persoon opleveren. De persoon is weliswaar een unieke betekenisgever maar wordt in toom gehouden door de sociale context met culturele gewoonten en praktijken. Instrumentatie voor ontwikkeling is relatief het geringst. Persoon en context hebben tot veel individuele verschillen instrumenten geleid. Het is aan de diagnosticus om uit te zoeken hoe kennis van objectieve en subjectieve kenmerken van de cliënt bijdragen aan de analyse van zijn vraag en welke procedures geschikt zijn om niveau van ontwikkeling te bepalen.

Na kennisneming van theorievorming en enkele empirische resultaten - het kennisbestand van de psychologie - kan een diagnosticus zich vrij voelen zijn keuze te maken: een theorie, of een combinatie, want de oriëntaties co-existeren. Het is te verdedigen of te begrijpen dat hij

eclecticus is,

de proliferatie van constructen ziet als obstakel en niet als teken van vooruitgang. Er is semantische gelijkens (Smedslund, 1997, 1999, 2009),

beperkt steun en inspiratie zoekt bij andere disciplines want de bijdrage van biologische, neurologische en biologische parameters aan het voorspellen en verklaren is beperkt (Meyer et al., 2001),

zich bewust is van het probabilistische karakter van zijn antwoord op vragen van de cliënt door de bescheiden tot gemiddelde validiteit van voorspellingen en van voorstellen om gedrag te controleren. Hij kan geen zekerheid geven. Hij is op de hoogte van de fraude en van de bezinning op wat onderzoekers en practici kunnen. De sociaal psycholoog Naomi Ellemers (2013) zegt het zo:

'...in ons vakgebied bestaan geen definitieve antwoorden op eenduidige vragen' (p. 12).

De zekerheid die de *evidence-based* interventies bieden is beperkt, vooral op individueel niveau en zich bewust is dat veel weten over individueel verschillen variabelen niet gelijk is aan veel weten over een cliënt.

De cliënt kan en mag *terugpraten*. Dat kan alleen plaatsvinden als diagnosticus en cliënt elkaar vertrouwen en beiden transparant zijn. Ze geven het beste wat ze te bieden hebben, al is ieder beperkt. De diagnosticus is duidelijk over zijn keuzen van theorie, methode, opvattingen, empirische basis en zijn onzekerheid daarover. Van een cliënt mag verwacht worden dat hij zo accuraat en oprecht mogelijk zijn vraag en opvattingen daarover over het voetlicht brengt.

Goethe (1749-1832) zei eens ... *höchstes Glück der Erdenkinder sei nur die Persönlichkeit*. Hij wees op de rijkdom en het multi-interpretabele karakter van gedragingen, denken, beleven van de persoon. Dit is een uitdaging voor diagnosticus om objectief te zijn, dat wil zeggen recht doen aan de gedragingen van de cliënt en een rijke beschrijving en genuanceerde analyse te geven en te verrichten. Daarbij houdt hij niet vast aan één epistemologische opvatting of één methodologie vast. Naast de empirisch-analytische staat hij de interpretatieve, hermeneutisch aanpak en zelfs de kritische opvatting toe, zoals die in de alternatieve benadering van typerend gedrag beschreven zijn door onder meer de sociaal constructivisten. Hij is zich ervan bewust dat degelijke bevindingen uit meta-studies over samenhangen en effecten steeds op die ene cliënt moeten worden toegepast.

Referenties en geraadpleegde literatuur

- Abrahams, R.E. (1997). *Het ontwikkelingsprofiel en psychodynamische diagnose van de Persoonlijkheid*. Assen: Van Gorcum.
- Ackerman, Ph.L. & Heggstad, E.D. (1997). Intelligence, personality, and interests: evidence for overlapping traits. *Psychological Bulletin*, 121, 2, 219-245.
- Ackerman, R.A., Witt, E.A., Donellan, M.B., Trzesniewski, K.H., Robins, R.W. & Kashy, A. (2011). What does the Narcissistic Personality Inventory really measure? *Assessment*, 18, 1, 67-87.
- Agresti, A. (2013). *Categorical Data Analysis. 3rd Edition*. New York: Wiley.
- Aierbe, A., Cortés, A & Medrano, C. (2011). A study of real dilemmas in adulthood. *Journal of Adult Development*, 18, 1, 18-27.
- Aldwin, C.M. (2014). Introduction to 'Rethinking Developmental Science'. Invited addresses given by authors at the 2013 Biennial meeting of the 'Society for the Study of Human Development'. *Research in Human Development*, 11, 247-254.
- Allen, J.W.P. & Bickhard, M.H. (2013). Stepping off the pendulum: Why only an action-based approach can transcend the nativist-empiricism debate. *Cognitive Development*, 28, 1, 96-133.
- Allemand, M., Zimprich, D. & Hertzog, C. (2007). Cross-sectional age differences and longitudinal age changes of personality in middle adulthood and old age. *Journal of Personality*, 75, 2, 323-358.
- Allport, G.W. (1937). *Personality, a psychological interpretation*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Allport, G.W. & Odbert, H.S. (1936). Trait names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47, 1 (No. 211).
- Amsel, E. (2014). Conceptual and pedagogical challenges in understanding the whole person. *New Ideas in Psychology*, <http://dx.org/10.16/j.newideapsych.2014.10.001>
- Andrews, G. & Hobbs, M.J. (2010). The effect of the draft DSM-5 criteria for GAD on prevalence and severity. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 44, 784-790.
- Andrews, P.W. & Thomson, Jr. J.A. (2009). The bright side of being blue: depression as an adaptation for analyzing complex problems. *Psychological Review*, 116, 3, 620-654.
- Andriessen, J.H.T.H. (1962, 1972). *Bewerking van Rotters Internal-External Control Scale*. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 27, 192-198.
- Ardelt, M. (2002). Still stable after all these years: Personality stability theory revisited. *Social Psychology Quarterly*, 63, 3, 392-405.
- Aristoteles. *Ethica*. (Nicomachean Ethics). Translated in Dutch and English: *Ethica*. Aristoteles. Vertaald en ingeleid door Chr. Pannier & J. Verhaeghe. Groningen: Historische uitgeverij. (*Ethics*, Aristotle. Translated and introduced by Chr. Pannier and J. Verhaeghe).
- Aristoteles (about 335-323 BCE). *Περὶ ποιητικῆς (De arte poetica)* About Poetry. Dutch translation (2004): *Poëtica*: door N. van der Ben and J.M. Bremer. Amsterdam, The Netherlands: Athenaeum-Polak & van Gennip.
- Arindell, W.A. (1978). *Bewerking van de Fear Schedule van J. Wolpe & P.J. Lang*. Amsterdam: Swets en Zeitlinger.
- Asendorpf, J.B. (1992). Beyond stability: Predicting inter-individual differences in intra-individual change. *European Journal of Personality*, 6, 1, 103-117.
- Asendorpf, J.B. (2003). *Psychologie der Persönlichkeit*. (3rd Edition) (Personality Psychology). Berlin: Springer Verlag. (Nederlandse vertaling beschikbaar).

- Asendorpf, J.B. & van Aken, M.A. (2003). Personality - relationship transaction in adolescence: Core versus Surface. *Journal of Personality*, 71, 4, 629-667.
- Asendorpf, J. & Wilpers, S. (1998). Personality effects on social relationships *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 6, 1531-1544.
- Ashton, M.C. & Lee, K. (2005). Honesty-humility, the Big Five, and the Five-Factor-Model. *Journal of Personality*, 73, 6, 1321-1353.
- Ashton, M.C., Lee, K. & Goldberg, L.R. (2004). A hierarchical analysis of 1710 English personality-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 5, 707-721.
- Ashton, M.C., Jackson, D.N. Helmes, E. & Paunonen, S.V. (1998). Joint factor analysis of the personality Research form and the Jackson Personality Inventory: Comparisons with the Big Five. *Journal of Research in Personality*, 32, 2, 243-250.
- Aslin, R.N. (1993). Commentary: The strange attractiveness of dynamic systems to development. In: L.B. Smith & E. Thelen. *A Dynamic Systems Approach to Development, Applications*. Cambridge, Ma.: The MIT Press (pp. 385-399).
- Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J. Krietemayer, J. & Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, 13, 27-45.
- Baer, R.A., Samuel, B.D. & Lykins, E.L.B. (2011). Differential item functioning on the five facet mindfulness questionnaire is minimal in demographically matched meditators and nonmeditators. *Assessment*, 18, 1, 3-10.
- Bamberg, M. (2011). Who am I? Narration and its contribution to self and identity. *Theory and Psychology*, 21, 1, 3-24.
- Baltes, P.B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. *American Psychologist*, 52, 366-380.
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of personality. In L.A. Pervin & O.P. John. *Handbook of Personality Theory and Research*. New York: The Guilford Press. (pp. 154-197).
- Barelds, D.P.H. & Luteijn, F. (2002). Measuring Personality: A comparison of three personality questionnaires in the Netherlands. *Personality and Individual Differences*, 33, 499-510.
- Barlow, D.H. (2010). Negative effects from psychological treatments. *American Psychologist*, 65, 1, 13-20.
- Barresi, J. (1999). On becoming a person. *Philosophical Psychology*, 12, 79-96.
- Batstra, L. & Thoutenhoofd, E. (2013). Overleeft de psychiatrie de DSM-5? (Will psychiatry survive the DSM-5?). *De Psycholoog*, 48, 3, 10-17. (The Psychologist: Journal of the Dutch Psychological Association).
- Bauer, D.J. (2011). Evaluating individual differences in psychological processes. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 2, 115-118.
- Bayley, N. (2006). *Bayley Scales of Infant and Toddler development* (3rd Edition). San Antonio, TX: Harcourt Assessment.
- Beaujean, A.A., Firmin, M.W., Attai, S., Johnson, C.B., Firmin, R.L. & Mena, K.E. (2011). Using personality and cognitive ability to predict academic achievement in a young adult sample. *Personality and Individual Differences*, 51, 709-714.
- Beishuizen, J.J., den Brinker, W.H.P., van Hoorn, W., van der Kamp, L.J.Th., ter Laak, J.J.F. & Uiterwijk, J.H. (2003). Nederlandse Differentiatie Testserie 2003 voor toelating tot het VMBO. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

- Benet-Martinez, V. & Waller, N. (1997). Further evidence of the Big Seven Factor Model: Indigenous and imported Spanish personality constructs. *Journal of Personality, 65*, 568-598.
- Benet-Martinez, V. & John, O.P. (2000). Toward the development of Quasi-indigenous Personality constructs, measuring 'los cinco grandes' in Spain with indigenous Castilian Markers. *American Behavioral Scientist, 44*, 1, 141-153.
- Benson, J.E. & Elder, G.H. Jr. (2011). Young adult identities and their pathways: A developmental and life course model. *Developmental Psychology, 47*, 6, 1646-1657.
- Berge, M. ten & De Raad, B. (2002). The structure of situations from a personality perspective. *European Journal of Personality, 16*, 1, 81-92.
- Bergman, L.R., Magnusson, D. & El-Khoury, B.M. (2003). *Studying Individual Development in an inter-individual Context: a person-oriented approach*. Mahwah, NJ: L.Erlbaum.
- Bergner, R.M. (2011). What is behavior? And so what? *New Ideas in Psychology, 29*, 147-155.
- Bering, J.M. (2003). Towards a cognitive theory of existential meaning. *New Ideas in Psychology, 21*, 1, 101-120.
- Bergman, L.R. (2002) Studying processes: some methodological considerations. In L. Pulkkinen & A. Caspi (Eds.) *Paths to Successful Development: Personality in the Life course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bermúdez, J.L. (2005). *Philosophy of Psychology: a contemporary introduction*. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Bickhard, M.H. (2012). A process ontology for persons and their development. *New Ideas in Psychology, 30*, 107-119.
- Black, M., (1934). *The Unity of Sciences*. Translation and Introduction to Rudolph Carnap: "Die Einheit der Wissenschaften". London: K. Paul, Trench, Trubner & Co.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley, CA: Bancroft Books.
- Block, J. (1982). Assimilation, Accommodation, and the dynamics of personality development. *Child Development, 53*, 281-295.
- Block, J. (1995). A Contrarian View of the Five-Factor Approach to Personality description. *Psychological Bulletin, 117*, 2, 187-215.
- Block, J. (2001). Millennial Contrarianism: The five factor approach to personality descriptions 5 years later. *Journal of Research in Personality, 35*, 98-107.
- Block, J.H. & Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. In: W.A. Collins (Ed.). *Minnesota Symposia on Child Psychology. (Vol. 13)*. pp. 39-101). Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Bogartz, R.S. (1994). The future of Dynamic Systems models in developmental psychology in the light of the past. *Journal of Experimental Child Psychology, 58*, 2, 289-319.
- Bohlmeijer, E., Bolier, L., Walburg, J.A. & Westerhof, G. (2013). *Handboek Positieve Psychologie. Theorie, Onderzoeken Toepassingen*. Amsterdam: Boom.
- Bohlmeijer, E., ten Klooster, P.M., Fledderus, M., Veehof, M. & Baer, R. (2011). Psychometric properties of the five facet Mindfulness Questionnaire in depressed adults, and development of a short form. *Assessment, 18*, 3, 308-320.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Bond, T.G. & Fox, C. M. (2001). *Applying the Rasch model: fundamental measurement in the human sciences*. London: L. Erlbaum Publishers.

- Boom, J. (1993). *The Concept of Developmental Stage*. Academisch proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen. Nijmegen: Universiteitsdrukkerij.
- Boom, J., Wouters, H. & Keller, M. (2006). A cross-cultural validation of stage development: A Rasch re-analysis of longitudinal socio-moral data. *Cognitive Development (2006)* doi: 10.1016/j.cogdev.2006.10.005.
- Bornstein, M.H. (2014). Human Infancy...and the rest of the Lifespan. *Annual Review of Psychology*, 65, 121-158.
- Borsboom, D., Cramer, A.O.J., Schmittmann, V.D., Epskamp, S. & Waldorp, L.J. (2011). The small world of Psychopathology. Public Library of Science: Open Access Journal: *PLOS*, 6, 11: e27407. Doi: 10.1371/journal.pone.0027407.
- Bosma, H.A. (1985). *Identity development in Adolescence*. Academisch proefschrift, RU: Groningen.
- Bosma, H. & Kunnen, E.S. (Eds.) (2002). *Identity and emotion: Development through self-organization*. London: Sage.
- Bouman, T.K. Albersnagel & Van de Ploeg, F.E.A. (1985). Enige ervaringen met de Beck Depression Inventory: BDI. *Gedrag*, 13, 13-24., F.A. V.
- Brabender, V. & Whitehead, M.L. (2011). Using the *Psychodynamic Diagnostic Manual* in the training of the competent assessor. *Journal of Personality Assessment*, 93, 2, 185-193.
- Bracken, P. & Thomas, Ph. (2010). From Szasz to Foucault: On the role of critical psychiatry. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 17, 3, 219-228.
- Brainerd, C. J. (1978). The stage question in cognitive developmental psychology. *The Behavioral and Brain Sciences*, 2, 2, 173-213.
- Brase, G.L. (2014). Behavioral science integration: A practical framework of multi-level converging evidence for behavioral science theories. *New Ideas in Psychology*, 33, 1, 8-20.
- Brendgen, M., Vitaro, F. & Girard, A. (2012). Evaluating gene - environment interplay. In B. Laursen, T.D. Little & N.A. Card (Eds.). *Handbook of Developmental Research Methods*. London: The Guilford Press (pp. 687-705).
- Brochmaier, J. & Carbaugh, D. (Eds.) (2001). *Narrative identity, studies in autobiography, self and culture*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bronfenbrenner U. & Ceci, S.J. (1994). Nature-Nurture re-conceptualized in developmental perspective: a bio-ecological model. *Psychological Review*, 101, 568-586.
- Bronfenbrenner, U. & Morris, P.A. (1998). The ecology of developmental processes. In: *Handbook of Child Psychology, Fifth Edition, Volume I*. W. W. Damon (Editor in chief). R.M. Lerner Volume Editor. New York: J. Wiley & Sons (pp. 993-1029).
- Brugman, G.M. & Laak, J. ter (2004). Narrative change, an analysis of the narratives of three confirmed Russian communists after the collapse of the Soviet Union. *Dutch Journal of Developmental Psychology*, 25, 1, 43- 58.
- Brunswik, E. (1958). Representative design and probabilistic theory in a functional psychology. *Psychological Review*, 62, 193-217.
- Buchanan, R.D. (2010). *Playing with fire: The controversial career of Hans J. Eysenck*. Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, R.D. (2011). Doing a biography of Hans J. Eysenck. *Source, Research, Notes, and News*.
- Budaev, S.V. (1999). Sex differences in the Big Five personality factors: Testing an evolutionary hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 26, 801-813.
- Bukobza, G. (2007). The epistemological basis of selfhood. *New Ideas in Psychology*, 25, 1, 37-65.

- Bunge, M. (1996). *Finding Philosophy in Social Sciences*. New Haven: Yale University Press.
- Bursik, K. (1991). Adaptation to divorce and Ego development in adult women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 2, 300-306.
- Burt, S.A. (2009). Rethinking environmental contributions to child and adolescent psychopathology: A meta-analysis of shared environmental influences. *Psychological Bulletin*, 135, 4, 608-637.
- Busato, V.V., Prins, F.J., Elshout, J.J., & Hamaker, Chr. (1999). The relation between learning styles, the Big Five personality traits and achievement motivation in higher education. *Personality and Individual Differences*, 26, 129-140.
- Butcher, J.N. (2010). Personality Assessment from the nineteenth to the early twenty-first century: Past achievement and contemporary challenges. *Annual Review Clinical Psychology*, 6, 1, 1-20.
- Butera, G. (2010). Thomas Aquinas and the Cognitive therapy: An exploration of the promise of the Thomistic psychology. *Philosophy, Psychiatry, Psychology*, 17, 4, 347-366.
- Calhoun, R.G. & Tedeschi, L.G. (2004). Posttraumatic Growth: conceptual foundation and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15, 1, 1-18.
- Caplan, R.D. & Van Harrison, R. (1993). Person-Environment fit theory: some history recent developments, and future directions. *Journal of Social Issues*, 49, 253- 275.
- Capps, D. (1989). The deadly sins and the saving virtues: how they are viewed by laity. *Pastoral Psychology*, 37,229-253.
- Capps, D. (2011). Erikson's schedule of human strengths and the childhood origins of the resourceful self. *Pastoral Psychology*, published online 29th September, 2011.
- Carroll J.B. (2002). The five factor model personality model: How complete and satisfactory is it? In: H. Baun, D. Wiley & D. Jackson (Eds.). *Under construction: The role of constructs in psychological and educational measurement*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Carson, S.H. & Langer, E.H. (2006). Mindfulness and self-acceptance. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 24, 29-34.
- Carver, C.S. & Scheier, M.F. (2000). *Perspectives on Personality* (4th edition). London: Allyn and Bacon.
- Casey, Jr., G.W. (2011). Comprehensive soldier fitness: a vision for psychological resilience in the U.S. Army. *American Psychologist*, 66, 1, 1-3.
- Caspi, A. (1998). Personality development across the life course. In W. Damon (Ed.). *Handbook of Child Development, Vol.2*. New York: Wiley (pp. 311-388).
- Caspi, A. (2000). The Child is the father of the Man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78,1,158-172.
- Caspi, A. & Bem, D.J. (1990). Personality Continuity and Change across the life course. In: Pervin L A. (Ed.). *Handbook of Personality: Theory and Research*, (pp. 549-570). New York: The Guilford Press.
- Caspi, A. & Roberts, B.W. (2001). Personality development across the life course. The argument for change and continuity. *Psychological Inquiry*, 12, 1, 49-66.
- Caspi, A & Shiner, R.L. (2006). Personality Development, *Handbook of Child Development, Vol. 3: Social, Emotional and Personality Development* (N. Eisenberg & Ross D. Parke, R. Buriel (Volume Eds.)). New York: Wiley (pp. 429-505).
- Cassidy, J. & Shaver, P.R. (Eds.) (2008). *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (2nd edition). New York, NY: Guilford.

- Cattell, R.B. (1943). The description of Personality: Basic traits resolved in clusters. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 69-90.
- Cattell, R.B. (1965). *The scientific analysis of personality*. Harmondsworth: Penguin.
- Cattell, R.B. (1990). Advances in Cattellian personality theory. In L.A. Pervin (Ed.). *Handbook of Personality Theory, Theory and Research*. New York: The Guilford Press (pp. 101-111).
- CDC (2012). Prevalence of Autism Spectrum Disorder- Autism and developmental Disabilities Monitoring network, 14 Sites, United States, 2008. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 61, 1-19.
- Chalmers, A.F. (1976). *What is this thing called science?* St Lucia: University of Queensland Press.
- Cheung, F.M. & Leung, K. (1998). Indigenous personality measures, Chinese examples. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 2, 233-248.
- Cheung, F.M. Leung, K., Zhang, J.X, Sun, H.F., Gan, Y.Q. Song, W.Z. & Xie, D. (2001). Indigenous Chinese personality constructs Is the five factor model complete? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 3, 407-433.
- Cheung, F.M., Wada, S. & Zhang, J. (2003). Indigenous measures of personality in Asian countries: A Review. *Psychological Assessment*, 15, 3, 280-289.
- Chiaburu, D.S., Oh, I.S., Berry, C.M., Li, N. & Gardner, R.G. (2011).The five-factor-Model of personality: traits and organizational citizenship behaviors: A meta- analysis. *Journal of Applied Psychology*, 96, 6, 1140-1166.
- Chopik, W.J., Edelstein, R.S. & Fraley, R. Chr. (2013). From the cradle to the grave: Differences in attachment from early adulthood to old age. *Journal of Personality*, 81, 2, 171-183.
- Christopher, J.C. & Hickenbottom, S. (2008). Positive psychology, ethnocentrism, and the disguised ideology of individualism. *Theory and Psychology*, 18, 5, 663-589.
- Chulef, A.S., Read, S.J. & Walsh, D.A. (2001). A hierarchical taxonomy of human goals. *Motivation and Emotion*, 25, 3, 191-232.
- Church, A.T. (1994). Relating the Tellegen and the Five-Factor Model of personality structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 5, 898-909.
- Cicchetti, D. (1993). Developmental Psychopathology: reactions, reflections, projections. *Developmental Review*, 13, 3, 471-502.
- Cicchetti, D., (2014). Illustrative developmental psychopathology perspectives on precursors and pathways tot personality disorder: commentary on the special issue. *Journal of Personality Disorders*, 28, 1, 172-179.
- Cicchetti, D. & Toth, S.L. (2009). The past achievements and future promises of developmental psychopathology: the coming of age of a discipline. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50, 16-25.
- Clark, L. A. (2007). Assessment and diagnosis of Personality Disorder: Perennial issues and emerging reconceptualization. *Annual Review of Psychology*, 58, 227-257.
- Cleverley, K., Szatmari, P., Vaillancourt, T., Boyle, M. & Lipman, E. (2012). Developmental trajectories of physical and indirect aggression from late childhood to adolescence: sex differences and outcomes in emerging adulthood. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent psychiatry*, 51, 10, 1037-1051.
- Cohen, F. (2007). *De herschepping van de wereld: het ontstaan van de modern natuurwetenschap verklaard*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Cohen, I. (1988). Het 'Comprehensive System'. Een nieuw scorings- en interpretatiesysteem voor de Rorschach. *De Psycholoog*, 23, 302-307.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis in the behavioral sciences* (revised edition). New York: Academic Press.
- Cohen, A.S., Minor, K.S. Baillie, L.E. & Dahir, A.M. Clarifying the linguistic signature: measuring personality from natural speech. *Journal of Personality Assessment*, 90, 6, 559-563.
- Cohen, R.J. & Swerdlick, M.E. (2010). *Psychological Testing and Assessment: An introduction to Tests and Measurement*. Boston: McGraw-Hill, Higher Education.
- Cohn, L.D. & Westenberg, M.P. (2004). Intelligence and maturity: Meta-analytic evidence for the incremental and discriminant validity of Loevinger's measure of ego development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 5, 760-772.
- Colby, A. & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of Moral Judgment: Vol. 1 Theoretical foundations and research validation. Vol. 2. Standard issue scoring manual*. New York: Cambridge University Press.
- Collins, O.F., Andershed, H., Frogner, L., Lopez-Romero, L & Veen, V. (2014). A new measure to assess psychopathic personality in children: The Child Problematic Traits Inventory. *Journal of Psychopathological Behavioral Assessment*, 36, 4, 4-21.
- Commons, M.L., Trudeau, E.J., Stein, S.A., Richards, F.A. & Krause, S. R. (1998). Hierarchical complexity of tasks shows the existence of developmental stages. *Developmental Review*, 18, 237-278.
- Connelly, B.S. & Ones, D.S. (2010). Another perspective on personality: Meta-analytic integration of observers' accuracy and predictive validity. *Psychological Bulletin*, 136, 6, 1092-1122.
- Cook Long, E. & Christian, M.S. (2015). Mindfulness buffers retaliatory responses to injustice: a regulatory approach. *Journal of Applied Psychology*, 100, 5, 1409-1422.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1985). *The NEO PI personality inventory*. Odessa FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1992). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6, 3, 343-359.
- Costa, P.T. Jr, Taracciano, A, & McCrae, R.R. (2001). Gender differences in Personality traits across cultures: Robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 3, 322-331.
- Cramer, A.O.J., Waldorp, L.J., Van der Maas, H. & Borsboom, D. (2010). Comorbidity: A network perspective. *Behavioral and Brain Sciences*, 33, 137-150.
- Creswell, J. & Teucher, U. (2011). The body and language: M.M. Bakhtin on ontogenetic development. *New Ideas in Psychology*, 29, 106-118.
- Cronbach, L. J. (1955). Processes affecting scores on 'understanding of others' and assumed similarity. *Psychological Bulletin*, 52, 177-179.
- Cronbach, L.J. (1957). The two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 12, 671-684.
- Cronbach, L.J. (1975). Beyond the two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 30, 116-127.
- Cronbach, L.J. (1990). *Essentials of Psychological Testing*. (6th edition). New York: Harper & Row.
- Cronbach, L.J. & Snow, R. (1977). *Aptitudes and Instructional Methods: a Handbook for Research on Interactions*. New York: John Wiley and Sons.
- Crowell, J.A., Waters, E., Treboux, D., O'Connor, E., Colon-Dawns, C. & Feider, O. (1966). Discriminant validity of the Adult Attachment Interview. *Child Development*, 67, 2584-2599.

- Crowne, D & Marlow, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24, 4, 349-354.
- Cruts, A.A.N. (1991). *Folk Developmental Psychology. An empirical Inquiry into Social Constructionism*. Amsterdam: A. Cruts.
- Cruts, A.A.N. (1992). Persoonlijke constructen over de levensloop. Het interview via de legtechniek. In: J. Hox, J. ter Laak, & B.W. van der Meulen. *Empirisch gezinsonderzoek. Hebben opvoeding en opvattingen van de ouders invloed op de ontwikkeling van kinderen?* Groningen: Stichting Kinderstudies.
- Cruts, A.A.N. (1994). The influence of Folk Psychology on a Baby's Personality. In: J. ter Laak, A.I. Podol'skij & P.G. Heymans. *Developmental Tasks, towards a cultural analysis of human development*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers (pp. 107-125).
- Csikszentmihalyi, M. & Csikszentmihalyi, I.S. (Eds.). (1988). *Optimal Experience: Psychological studies of flow in consciousness*. New York: Cambridge University Press.
- Czikszentmihalyi, M. & K. Rathunde (1998). The development of the person: an experiential perspective on the ontogenesis of psychological complexity. In: W.W. Damon (Ed.). *Handbook of Child Development (5th edition) Vol. 1*. New York: J. Wiley and Sons. (pp. 365-385).
- Das, J.P. & Naglieri, J.A. (1995). Individual differences in cognitive processing and planning: A personality variable? *Psychological Record*, 35, 6, 335-352.
- Dawes, R.M. (1994). *House of carts, Psychology and Psychotherapy build on a myth*. New York: The Free Press.
- Dawes, R.M. (2000). *Irrationality: Theory and Practice*. New York: The Free Press.
- Dawson, T.L. (2003). A stage is a stage is a stage: A direct comparison of two scoring systems. *The Journal of Genetic Psychology*, 164, 3, 335-364.
- Day, J.M. (2010). Religion, spirituality, and positive psychology in adulthood: A developmental view. *Journal of Adult Development*, 17, 2, 215-229.
- Dazzi, C. (2011). The Eysenck personality questionnaire- revised: a confirmation of the factorial structure in the Italian context. *Personality and Individual Difference*, 50, 790-794.
- Deary, I.J., Ferguson, K.J., Bastin, M.E., Barrow, G.W.S., Reid, L.M., Seckl, J.R., Warllaw, J.M. & MacLulich, A.M.J. (2007). Skull size and intelligence, and King Robert Bruce's IQ. *Intelligence*, 35, 519-525.
- Debusk, K.P.A. & Austin, E.J. (2011). Emotional Intelligence and social perception. *Personality and Individual Differences*, 51, 764-768.
- De Boeck, P., Wilson, M. & Scott Acton, G. (2005). A conceptual and psychometric framework for distinguishing categories and dimensions. *Psychological Review*, 112, 1, 129-158.
- De Fruyt, F & Mervielde, I. (1997). The five-factor model of personality and Holland's RIASEC interest types. *Personality and Individual Differences*, 23, 1, 87-103.
- De Fruyt, F., De Bolle, M., McCrae, R.R. & Costa, P.T. (2009). Assessing the universal structure of personality in early adolescence. *Assessment*, 16, 3, 301-311.
- De Fruyt, F., De Clercq, B.J., Van de Wiele, L. & Van Heeringen, K. (2006). The validity of Cloningers's psychobiological model versus the Five-factor model to predict DSM-IV personality disorders in a heterogeneous psychiatric sample: Domain facet and residual facet descriptions. *Journal of Personality*, 74, 2, 379-410.
- De Groot, A.D. (1967). *Vijven en zessen*. Groningen: Wolters.

- Dekker, M.C., Ferdinand, R.F., Van Lang, N.D.J., Bongers, I.L., Van der Ende, J. & Verhulst, F.C. (2007). Developmental trajectories of depressive symptoms from early childhood to late adolescence: Gender differences and adult outcome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 7, 657-666.
- DeNeve, K.M. & Cooper, H. (1998). The happy personality: A Meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 2, 197-229.
- Denissen, J.J.A. (2014). Editorial: Roadmap for further progress in research on personality development. *European Journal of Personality*, 28, 213-215.
- De Pauw, S.S.W., Mervielde, I. & Van Leeuwen, C. (2009). How are traits related to problem behavior in preschoolers? Similarities and contrasts between temperament and personality. *Journal Abnormal Psychology*, 37, 2, 309-325.
- De Raad, B. & Barends, D.P.H. (2008). A new taxonomy of Dutch personality traits based on a comprehensive and unrestricted list of descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 2, 347-363.
- Derksen, Ton (2010). *De ware toedracht: een praktische wetenschapsfilosofie voor waarheidszoekers*. Amsterdam: Veen Magazines.
- Derksen, J.L.L., De Mey, H.R.A., Sloore, H. & Hellenbosch, G. (1995). Handleiding bij de afname. Scoring en interpretatie (2^e druk). Nijmegen: PEN test Publishers.
- De Ridder, A. (pseudoniem: Willem Elsschot). (1992). *Verzameld werk*. Amsterdam: Querido.
- De Vos, J. (2011). From La Mettrie's voluptuous machine man to the perverse core of psychology. *Theory & Psychology*, 21, 1, 67-85.
- De Vries, R.E. (2011). No support for a general factor of personality in a reanalysis of Van der Linden et al. (2010). *Personality and Individual Differences*, 50, 512-516.
- De Waal, F. (2015). *Bonobo en de tien geboden*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact.
- De Weerth, C. & Van Geert, P. (1999). Transitions and variability in infant behaviour. In: G. Savelsbergh, H. Van der Maas & P. Van Geert (Eds.). *Nonlinear developmental processes (Vol. 175)*. 3-14. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW).
- De Wilde, G.J.S. (1963). Neurotische labiliteit gemeten met de vragenlijstmethode (2de vermeerderde uitgave, 1970). Amsterdam: Van Rossen.
- De Wit, C.A.M. (1987). *Depressie vragenlijst voor kinderen, DVK en KDVK*. Handleiding. Maarssen: Elsevier/De Tijdstroom.
- DeYoung, C.G. (2006). Higher-order factors of the Big Five in a multi-informant sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 6, 1138-1151.
- DeYoung, C.G., Peterson, J.D. & Higgins D.M. (2002). Higher order factors of the Big Five predict conformity: are there neuroses of health? *Personality and Individual Differences*, 33, 533-552.
- Dhami, M.K., Hertwig, R. & Hoffrage, U. (2004). The role of representative design in an ecological approach to cognition. *Psychological Bulletin*, 130, 6, 959-988.
- Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV TR: 4th edition. revised)*. American Psychiatric Association (1995, 1997, 2000). DSM-IV TR Washington DC: APA.
- Dick, D.M. (2011). Gene-Environment Interaction in psychological traits and disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 7, 383-409.
- Digdon, N., Powell, R.A. & Harris, B. (2014). Little Albert's alleged neurological impairment. *History of Psychology*, 17, 4, 312-324.
- Digman, J.M. & Sheljov, A.G. (1996). The structure of temperament in Russian Children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 431-351.

- Digman, J.M. (1997). Higher- order factors of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 6, 1246-1256.
- Ding, C.S., Davison, M.L. & Petersen, A.C. (2005). Multidimensional scaling and analysis of growth and change. *Journal of Educational Measurement*, 42, 2, 171-191.
- Distefano, Ch. & Morgan, G. (2011). Examining classification criteria: a comparison of three cut scores methods. *Psychological Assessment*, 23, 2, 354-363.
- Duby, G. (1984). *Guillaume, le Marechal*. Translated by R. Howard: Willam Marshal, the flower of chivalry (1985). New York: Random House: Pantheon Book.
- Duijssens, I.J., Spinhoven, Ph. Verschuur, M. & Eurlings-Bontekoe, E.H.M. (1999). De ontwikkeling van de nederlandse verkorte Temperament en Karakter Vragenlijst (TCI-105). *Nederlands tijdschrift voor de psychologie*, 54, 276-283.
- Duijssens, I.J. & Spinhoven Ph. (2000). *Nederlandse TCI handleiding*. Leiderdorp: DATEC.
- Dumont, E. (2010). *A history of personality psychology: Theory, science, and research from Hellenism to the 21st century*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Dumont, J.J. & Kok, J.F. (1973). *Curriculum Schoolrijpheid Deel I*. Den Bosch: Malmberg.
- Dunn, D.S. (2011). Situations matter: Teaching the Lewinian link between social psychology and rehabilitation psychology. *History of Psychology*, 14, 4, 405-411.
- Dweck, C.S., Hong, Y. & Chiu, C. (1993). Implicit theories: individual differences in the likelihood and meaning of dispositional inference. *PSPB*, 19, 5, 644-656.
- Edwards, A.L. (1957). *Techniques of Attitude Scale Construction*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Eigenberger, M.E., Critchley, C. & Sealander, K.A. (2007). Individual differences in epistemic style: A dual-process perspective. *Journal of Research in Personality*, 41, 1, 3-24.
- Ellemers, N. Terug naar de grote lijn. *De Psycholoog*, December, 2013, pp. 12-20.
- Elphick, E., Slotboom, A & Kohnstamm, G.A. (2002). *Blijkvanger: Beoordelingslijst individuele verschillen tussen kinderen*. Leiden: PITS.
- Elsbree, L. (1982). *The rituals of life: patterns in narratives*. Port Washington NY: Kennikat Press.
- Else-Quest, N.M., Hyde, J.S., Goldsmith, H.H. & Van Hulle, C.A. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 1, 33-72.
- Embretson, S.E. & Reise, S.P. (2000). *Item Response Theory for psychologists*. London: L. Erlbaum Publishers.
- Endler, N.S. (1976). The role of the person by situation interaction in personality theory. In: F. Weizman & C. Uzgiris (Eds.). *The structuring of experience*. New York: Plenum Press.
- Endler N.S. & Magnusson, D. (1976). Toward an interactional psychology of personality. *Psychological Bulletin*, 83, 7, 956-979.
- Ennis, M.D. & Overton, W.F. (2006). Cognitive-developmental and Behavioral-analytic theories: Evolving into complementarity. *Human Development*, 49, 3, 143- 172.
- Erikson, E. H. (1950). *Identity and the life cycle (first edition, second edition: 1980)*. New York: W.W. Norton.
- Erikson, E. H. (1958). *The young man Luther*. New York: W.W. Norton.
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle. *Psychological Issues*, 1, , 18-164.
- Erikson, E. H. (1964). Human strength and the cycle of generations. In: E. H. Erikson: *Insight and Responsibility*. New York: W.W. Norton & Cy (pp. 109-157).
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton & Cy.

- Erikson, E.H. (1981). *The life cycle completed: A review*. New York: W.W. Norton & Cy.
- Eurelings-Bontekoe, E.H.M., Onnink, A., Williams M.L. & Snellen, W. (2008). A new approach to the Assessment of structural personality pathology: Theory-driven profile interpretation of the Dutch Short Form of the MMPI. *New Ideas in Psychology*, 26, 23-40.
- European Journal of Personality*, 28, (pp. 213-310). Heel nummer gewijd aan Personality Development.
- Evers, A., Van Vliet-Mulder, J & Groot, C. (2000) *Documentatie van tests en testresearch in Nederland. Deel I en Deel II*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Evers, A., Van Vliet-Mulder, J & Ter Laak, J. (1982). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland: Deel I en Deel II*. Assen/Maastricht. Van Gorcum.
- Exner, J.E. (1991). *The Rorschach: A comprehensive system. Vol. 2: Interpretation*. New York: Wiley.
- Exner, J.E. (2001). *A Rorschach workbook for the comprehensive system*. Ashville NC: Rorschach Workshops. (5th Edition).
- Eysenck, H.J. (1947). *Dimensions of Personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H.J. (1953). *The structure of human personality*. London: Methuen.
- Eysenck, H.J. (1954). The science of personality: Nomothetic! *Psychological Review*, 61, 339-342.
- Eysenck, H.J. (1990). Biological dimensions of personality. In: L.A. Pervin: *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: The Guilford Press.
- Eysenck, H.J. (1992). *A hundred years of personality research from Heymans to Modern times*. Houten: Bohn, Stafleu & Van Loghum.
- Eysenck, H.J. (1994). *The importance of a theory in a science of personality*. Abstract 39th Kongress der Deutsche Gesellschaft für Psychologie. Hamburg: Psychologisches Institut der Universität Hamburg (pp. 152-153).
- Eysenck, H.J. & Eysenck, M.W. (1985). *Personality and individual differences: a natural science approach*. New York: Plenum Press.
- Eysenck, H.J. & Eysenck, M.W. (1991). *Manual of the Eysenck Personality Scale (adults)*. London: Hodder and Stoughton.
- Fabrigar, L.R., Wegener, D.T., MacCallum, R.C. & Strahan, E.J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4, 3, 272-299.
- Feingold, A. (1994) Gender differences in personality. *Psychological Bulletin*, 116, 3, 429-456.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Fink, A. & Neubauer, A.C. (2001). Speed of information processing, psychometric intelligence and time estimations as an index of cognitive load. *Personality and Individual Differences*, 30, 6, 1009-1021.
- Fisher, R.A. (1949). *The design of experiments*. Edinburgh: Oliver & Boyd Ltd.
- Fleener, J.W. & Eastman, L. (1997). The relationship between the Five-Factor Model of Personality and the California Psychological Inventory. *Educational and Psychological Measurement*, 57, 4, 698-703.
- Fleeson, W. & Jolley, S. (2006). A proposed theory of adult development of intra-individual variability in trait-manifesting behavior. In: D.K. Mroczek & T. Little. *Handbook of Personality Development*. Mahwah, New Jersey: L. Erlbaum. (pp. 41-61).
- Fleeson, W. (2001). Toward a structure- and process-Integrated view of personality: traits as density distributions of states. *Journal of Personality and Social psychology*, 80, 6, 1011-1027.

- Fleeson, W. (2007). Situation-based contingencies underlying trait-content manifestation of behavior. *Journal of Personality*, 75, 4, 825-861.
- Fleeson, W. & Noftle, E.E. (2008). Where does personality have its influence? A super matrix of consistency concepts. *Journal of Personality*, 76, 6, 1355-1385
- Fraley, R.C. & Roberts, B.W. (2005). Patterns of continuity: A dynamic model for conceptualizing the stability of individual differences in psychological constructs across the life course. *Psychological Review*, 112, 1, 60-74.
- Fraley, R.C., Vicary, A.M., Brumbaugh, C.C. & Roisman, G.I. (2011). Patterns of stability in adult attachment: An empirical test of two models of continuity and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 5, 974-992.
- Frances, A.J. & Widiger, Th. (2012). Psychiatric Diagnosis: Lessons from the DSM-IV past, and cautions for the DSM-5 Future. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 317-344.
- Freud, S. (1961). The Ego and the Id. In: J. Strakey (Ed. and translator). *The standard edition of the complete works of Sigmund Freud. (vol. 19, 1-66)*. London: Hogarth Press. (originally published in 1923).
- Freud, A. (1973). The concept of developmental lines. In: S. Sapir & A. Nitzburg (Eds.). *Children with learning problems: Readings in a developmental interaction approach*. New York: Brunner/Mazel.
- Friedman, L. (2013). *Strategy: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Frijda, N. (1986). *The Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frimer, J.A., Walker, L.J., Dunlop, W.L., Lee, B.H. & Riches, A. (2011). The integration of agency and communion in moral personality: Evidence of enlightened self-interest. *Journal of Social and Personality Psychology*, 101, 1, 149-163.
- Frye, N. (1957). *Anatomy of Criticism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Funder, D. (2001). Personality. *Annual Review of Psychology*, 52, 197-221.
- Funder, D.C. (2001, 2nd edition). *The Personality Puzzle*. New York: W.W. Norton & Company.
- Funder, D.C. (2009). Persons, behaviors and situations: An agenda for personality psychology in the post war era. *Journal of Research in Personality*, 43, 120-126.
- Funder, D.C. (2006). Towards a resolution of the personality triad: persons, situations, and behaviors. *Journal of Research in Personality*, 40, 1, 21-34.
- Furnham, A. & Bower, P. (1992). A comparison of academic and lay theories of schizophrenia. *British Journal of Psychiatry*, 161, 2, 201-210.
- Furnham, A., Guenole, N., Levine, S.Z. & Chamorro-Premuzic, T. (2012). The NEO-Personality inventory revised: Factor structure and gender invariance from exploratory structural equation modeling analyses in a high-stakes setting. *Assessment*, XX(X) 1-10. DOI: 10.1177/1073191112448213.
- Furnham, A. & Taylor, L. (1990). Lay theories of homosexuality: etiology, behaviors and 'cures'. *British Journal of Social Psychology*, 29, 1, 135-147.
- Furnham, A. & Wardley, Z. (1990). Lay theories of psychotherapy I: Attitudes toward, and beliefs about, psychotherapy and therapist. *Journal of Clinical Psychology*, 46, 878-890.
- Furnham, A. & Wardley, Z. (1991). Lay theories of Psychotherapy II: The efficacy of different therapies and prognosis for different Problems. *Human Relations*, 44, 1197-1211.

- Gantt, E.E., Melling, B.S. & Reber, J.S. (2012). Mechanisms or metaphors? The emptiness of evolutionary psychological explanations. *Theory and Psychology, 0(0)* 1-19 DOI: 10.1177/09593 543 11 434071.
- Geert, P. van (1991). A dynamic systems model of cognitive and language growth. *Psychological Review, 98*, 3-53.
- Geert, P. van (1994). *Dynamic systems of development. Change between complexity and chaos*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Gergen, K.J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist, 40, 2*, 266-275.
- Gergen, K.J., Gloger-Tippilt, G. & Berkowitz, P. (1990). The cultural construction of the developing child. In: Semin, G.R. *Everyday understanding: social and scientific implications*. London: Sage Publications (pp. 108-127).
- Gibbons, P., Collins, M. & Reid, C. (2011). How useful are indices of personality pathology when assessing domestic violence perpetrators? *Psychological Assessment, 23, 1*, 164-173.
- Gigerenzer, G. (2000). *Adaptive thinking: Rationality in the real world*. New York: Oxford University Press.
- Gigerenzer, G. (2008). *Rationality for mortals: How people cope with uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Gilovitsch, Th., Griffin, D. & Kahneman, D. (Eds.) (2002). *Heuristics and Biases: The Psychology of intuitive judgment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glass, G.V., Willson, V.L & Gottman, J.M. (1975). *Design and analysis of time-series experiments*. Boulder Colorado: Colorado Associated University Press.
- Glück, J., Bluck, S., Baron, J. & McAdams, D.P. (2005). The wisdom of experience: autobiographical narratives across adulthood. *International Journal of Behavioral Development, 29, 3*, 197-208.
- Goddard, H.H. (1927). Who is a moron? *The Scientific Monthly, 1*, 41-46.
- Goffman, (1957). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. In: L. Wheeler (Ed.). *Review of Personality and Social Psychology (Vol. 2)*. pp. 141-166. Beverley Hills CA.: Sage.
- Goldberg, L.R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist, 48, 1*, 26-34.
- Goldstein, D.G. & Gigerenzer, G. (2002). Models of ecological rationality: the recognition heuristic. *Psychological Review, 109, 1*, 75-90.
- Goldberg, L.R., Sweeney, D. Merenda, P.F. & Hughes, J.E. (1998). Demographic variables and personality: The effects of gender, age and education, and ethnic/racial status of self-descriptions of personality attributes. *Personality and Individual Differences, 24*, 393-403.
- Goswami, U. (2008). *The learning brain*. Psychology Press. New York: Taylor and Francis group.
- Good, M., Willoughby, T. & Busseri, M.A. (2011). Stability and change in adolescent spirituality/religiosity: a person-oriented approach. *Developmental Psychology, 47, 2*, 538-550.
- Gray, J. (2011). The chasm within: My battle with personality disorder. *PPP/ Vol. 18, 3*, 185-189.
- Greco, L.A. (2011). Assessing mindfulness in children and adolescents: Development and validation of the Child and Adolescent Mindfulness Measure (CAMM). *Psychological Assessment, 23, 3*, 606-614.

- Grühn, D. Gilet, A.L. Studer, J. & Labouvie-Vief, G. (2011). Age-relevance of person characteristics: person's beliefs about developmental change across the lifespan. *Developmental Psychology*, 47, 2, 376-387.
- Guignon, Ch. (2012). Becoming a person: hermeneutic phenomenology's contribution. *New ideas in Psychology*, 30, 97-106.
- Gullone, E. & Moore, S. (2000). Adolescent risk-taking and the five-factor model of personality. *Journal of Adolescence*, 23, 3, 393-407.
- Guttman, L. (1957a). Introduction to facet design and analysis. *Proceedings of the 9th International Congress of Psychology: Brussels*. Amsterdam: North Holland Publishing Company (pp. 130-132).
- Guttman, L. (1957b). Empirical verification of the radix structure of mental abilities and personality traits. *Educational and Psychological Measurement*, 26, 391- 407.
- Guttman, L. (1965). A faceted definition of intelligence. *Scripta Hierosolimitana*, 14, 66-188.
- Guttman, L. (1971). Measurement as structural theory. *Psychometrika*, 36, 329-347.
- Guttman, L. (1978, August). *Recent structural laws of human behavior*. Paper read at the 9th International Sociological Congress, Uppsala Sweden.
- Hacking, I. (1990). *The taming of chance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagekull, B. & Bohlin, G. (1998). Preschool temperament and environmental factors related to the five factor model of personality in middle childhood. *Merrill-Palmer Quarterly*, 44, 194-215.
- Hagan, C. & Wilson, J. (2013, June, 21th). *New implants helps boy hear for the first time*. CNN. Retrieved from <http://edition.cnn.com/2013/06/20/health/boy-hears-first-time>.
- Hahn, J.C.G. (1980). Vertaling van 'Phaenomenologie des Geistes' van G.W.F. Hegel als: *De zelfverantwoording van de geest*. Uitgeverij Futile.
- Haigh, E.A.P., Moore, M.T., Kashdan, T.B. & Fresco, D.M. (2011). Examination of the factor structure and concurrent validity of the Langer Mindfulness/Mindlessness scale. *Assessment*, 18, 1, 11-26.
- Halen, C. van (2002). *The uncertainties of self and identity*. Academisch proefschrift Rijks Universiteit Groningen. Groningen: Noorman, v.o.f.
- Hampson, S.E. (1995). *The construction of personality*. London: Longman.
- Hampson, S.E., Goldberg, L.R. (2006). A first large cohort study of personality trait stability over the 40 years between elementary school and midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 4, 763-779.
- Harkness, A. R. (2007). Personality traits are essential for a complete clinical science. In S.O. Lilienfeld & W.T. O'Donohue (Eds.). *The Great Ideas of Clinical Science: 17 principles that every mental health professional should understand*. (pp. 263-290). New York: Routledge & Taylor & Frances group.
- Harkness, A.R. (2009). Theory and measurement of personality traits. In J.N. Butcher (Ed.). *Oxford Handbook of Personality Assessment*. (pp. 150-162). New York, NY: Oxford University Press.
- Harkness, A.R., Reynolds, S.M. & Lilienfeld, S.O. (2014). A Review of Systems for Psychology and Psychiatry: Adaptive Systems, Personality Psychopathology Five (PSY-5), and the DSM-5. *Journal of Personality Assessment*, 96, 2, 121-139, Doi: 10.1080/00223891.823438.
- Harris, J.R. (1995). Where is the child's environment? A group socialization theory of development. *Psychological Review*, 102, 3, 458-489.
- Harter, S. *Construction of the self: A developmental perspective*. New York: the Guilford Press.
- Havighurst, R.J. (1972). *Developmental Tasks and Education*. New York: McKay Company.

- Hawley, G.A. (1988/ 1980). *Measures of psychosocial development: Professional Manual*. Lutz, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Hayes, N. & Joseph, S. (2003). Big 5 correlates of three measures of subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 34, 723-727.
- Healy, P. (2012). Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*, 30, 271-280.
- Hearn, S., Saulnier, G., Strayer, J. Glenham, M., Koopman, R. & Marcia, J.E. (2012). Between integrity and despair: toward construct validation of Erikson's Eight stage. *Journal of Adult Development* 19: 1 DOI: 10. 1007/s 10804-011-9126y.
- Heath A.C., Cloninger, CR. & Martin, N.G. (1994). Testing a model of genetic structure of personality: a comparison of the personality systems of Cloninger and Eysenck. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 762-775.
- Heidegger, M. (1927; 1986). *Sein und Zeit* (Time and Being). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heine, S.J. & Buchtel, E.E. (2009). Personality: the universal and the culturally specific. *Annual Review of Psychology*, 60, 3, 369-394.
- Heine, S.J., Proulx, T. & Vohs, K.D. (2006). The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 2, 88-110.
- Heller, D., Qi, W., Perunovic, E. & Reichman, D. (2009). The future of person-situation integration in the interface between traits and goals: a bottom-up framework. *Journal of Research in Personality*, 43, 2, 171-178.
- Helson, R. & Srivastava S. (2002). Creative and wise people: Similarities, differences, and how they develop. *Personality, Social Psychology Bulletin*, 28, 1430-1440.
- Helson, R., Kwam, V, John, O.P. & Jones, C (2002). The growing evidence for change in adult personality: Findings from research from personality inventories. *Journal of Research in Personality*, 36, 2, 287-306.
- Hendriks, J. (1997). *The five factor personality theory*. PhD thesis University of Groningen, The Netherlands.
- Hendriks, A.A. J., Perugini, M., Angleitner, A.J., Ostendorf, F., Johnson, J.A., De Fruyt, F., Hrebicova, M., Kreitler, S. Murakami, T. Bratko, D., Conner, M, Nagy, J. Rodriguez, A. & Ruisel, I. (2003). The Five-Factor- Personality- Inventory: Cross-cultural generalizability across 13 countries. *European Journal of Personality*, 17, 3, 347-373.
- Hermans, H.J.M. (1992). Telling and retelling One's self-narrative; a contextual approach to life-span development. *Human Development*, 35, 2, 361-375.
- Hermans, H.J.M. (1996). Voicing the self: From information processing to dialogical interchange. *Psychological Bulletin*, 719, 1, 31-50.
- Hermans H.J.M. & Kempen, H.J.G. (1998). Moving cultures: the perilous problems of cultural dichotomies in a globalizing society. *American Psychologist*, 53,111-1120.
- Hermans, H.J.M. & Poulie, M.F. (2000). Talent and self-narrative: the survival of an underachieving adolescent. In: C.F.M. van Lieshout & P.G. Heymans. *Developing talent across the life span*. Hove East Sussex: The Psychology Press (pp. 277-298).
- Heymans, P.G. (1994). Developmental tasks: A cultural analysis of human development. In: J. ter Laak, A.I. Podol'skij & P.G. Heymans, (1994). *Developmental tasks: toward a cultural analysis of human development*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers (pp. 3-39).

- Heymans, P.G. (1994a). *Developmental tasks in an adult woman*. Paper read at the symposium on developmental tasks: self-related processes. (Universiteit Utrecht, The Netherlands, 22-23 June, 1994).
- Heymans, P.G. (1994b). Conceptualization and operationalization of developmental tasks. In: A Podolskij & J. ter Laak (Eds.). *Voronovo thoughts on developmental tasks*. Universiteit Utrecht, The Netherlands.
- Heymans, P.G. (2002). Ontwikkeling van de persoonlijkheid en ontwikkeling over de levensloop. In: J.J.F. Schroots: *Handboek van de volwassen ontwikkeling en veroudering*. Assen: Van Gorcum (pp. 251-299).
- Heyting, A. (Ed.). (1975). *L.E.J. Brouwer Collected works I: Philosophy and Foundations of Mathematics*. Elsevier: Amsterdam / New York.
- Hirsh, J.B. & Peterson, J.B. (2009). Personality and language use in self-narratives. *Journal of Research in Personality*, 43, 4, 524-527.
- Hofstee, W.K.B. (2002). The questionnaire construction of personality: Pragmatics of personality assessment. In H.I. Brown, D.N. Jackson & D.E. New York: Wiley. *The role of constructs in Psychological and Educational Measurement*. New York: Wiley (pp. 19- 37).
- Hofstee, W.K.B. (1994). Who should own the definition of Personality? *European Journal of Personality*, 8, 149-162.
- Hofstee, W.K.B., Brokken, F.B. & Land, H. (1981). Constructie van een Standaard Persoonlijkheidseigenschappen lijst (SPEL 1). *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 36, 433-452.
- Hoekstra, H.A. & De Fruyt, F. (1999). Aanvullende normering NEO persoonlijkheidsvragenlijsten Deel I Bevolkingsnormen NEO-PI-R. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hofstee, W.K.B. & De Raad, (1991) Persoonlijkheidsstructuur: De AB5C taxonomie van Nederlandse eigenschapstermen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 46, 262-274.
- Holland, J.L. (1997). *Making Vocational Choices. A theory of vocational personalities and work environments (3rd edition)*. Odessa FL: Psychological Assessment Resources.
- Hoof, A. van (1999). The identity status field reviewed: an update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches. *Developmental Review*, 19, 3, 497-556.
- Hogan, R. (2009). Much ado about nothing: The person-situation debate. *Journal of Research in Personality*, 43, 249.
- Honderich, T. (Ed.) (2005). *The Oxford Companion to Philosophy. New Edition*. London: Oxford University Press.
- Huang, Ch. (2010). Mean-level change in self-esteem from childhood through adulthood: Meta-analysis of longitudinal studies. *Review of General Psychology*, 14, 3, 251-260.
- Hülshager, U.R., Alberts, H.J.E.M., Feinholdt, A. & Lang, J.W.B. (2012). Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, DOI: 10.1037/a0031313.
- Hume, D. (1757/ 1993). *Principle writings on Religion Including Dialogues concerning Natural Religion and the Natural History of Religion*. (Editor: J.C.A. Gaskin). Oxford: Oxford University Press.
- Hurley, J.R. (1998). Agency and communion as related to Big Five self-representations and subsequent behavior in small groups. *The Journal of Psychology*, 132, 337-351.
- Hutteman, R., Hennecke, M. Orth, U. Reitz, A.K. & Specht, J. (2014, in press). Developmental tasks a a framework to study personality development in adulthood and old age. Accepted for publication i the 2014 Special Issue on 'Personality Development'. *European Journal of Personality*.

Hyman, S.E. (2010). The diagnosis of mental disorders: The problem of reification. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 155-179.

Irwing, P. (2013). The general factor of personality: Substance or artifact? *Personality and Individual Differences*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.002>.

Irwing, P., Booth, T., Nyborg, H. & Rushton, J. Ph. (2012). Are G and the General Factor of Personality (GPF) correlated? *Intelligence*, 40, 296-305.

ISMHealthreports:<http://www.imshealth.com/portal/site/imshealth/menuitem.a6c6d4df3db4b388f661019418c2/vgnnextoid=d690a27e9d5b7210VgnVCM100000ed152ca2RCDRD>.

James, W. (1902, 1982). *Varieties of religious experience*. Hammondsworth. In 1982 printed a Penguin Book.

James, W. (1909/ 1996). *A pluralistic universe*. Lincoln: University of Nebraska Press.

John, O. P. (1990). The 'Big Five' Factor taxonomy: Dimensions of personality in natural language and In questionnaires. In L.A. Pervin. *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: The Guilford Press.

John, O.P., Caspi, A., Robins, R.W., Moffitt, T.E. & Stouthamer-Loeber, M. (1994). The 'little five': exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child Development*, 65, 2, 160-178.

Johnson, E.L. (2012). Mapping the field of the whole human: Toward a form psychology. *New Ideas in Psychology*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.newideapsych.2012.09.002>.

Johnson, W. & Krueger, R.F. (2004). Genetic and environmental structure of adjectives describing the domains of the Big Five model of personality: a nationwide US twin study. *Journal of Research in Personality*, 38, 448-472.

Johnson, M.K., Rowatt, W.C. & Petrini, L. (2011). A new trait on the market: Honesty-humility as a unique predictor of job performance ratings. *Personality and Individual Differences*, 50, 857-872.

Jolliffe, D. (2013). Exploring the relationship between the Five-Factor model of personality, social factors and self-reported delinquency. *Personality and Individual Differences*, 55, 47-52.

Jones, D.N. Paulhus, D.L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): a brief measure of Dark Personality Traits. *Assessment*, 21, 1, 28-41.

Judge, T.A., Martocchio, J.J. & Thoresen, C.J. (1997). Five-factor model of personality and employee absence. *Journal of Applied Psychology*, 82, 5, 745-755.

Just, C. (2011). A review of literature on the general factor of personality. *Personality and Individual Differences*, 50, 765-771.

Kandler, Chr. (2012). Nature and Nurture in personality development: the case of Neuroticism and Extraversion. *Current Directions in Psychological Science*, 21, 5, 280-296.

Kant, I. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 1*. Werkausgabe Band xi von Wilhelm Weischedel (1968). Frankfurt: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.

Kant, I. (1961). *Kritik der praktischen Vernunft*. Stuttgart: Philip Jun. Reklam. (Critics of practical reason) Martin, I. Heidemann, J. Kopper & G. Lehmann).

Kant, I. (1966). *Kritik der reinen Vernunft*. (Critics of pure reason). Stuttgart: Philip Jun. Reklam. (Edited by I. Heidemann).

- Kant, I. (1987). *Critique of judgment: Including the first introduction* (Translated by W.S. Pluhar). Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Kant, I. (1794-1798). *Streit der Fakultäten*. (Struggle of University Departments). Stuttgart: Philip Jun. Reklam. (Edited by I. Heidemann).
- Katigbak, M.S., Church, A.T. & Akmine, T.X. (1996). Cross-cultural generality of personality dimensions: relating indigenous and imported dimensions in two cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 99-114.
- Katigbak, M.S., Church, A.T., Ageles Guanzon-Lapena, M. (2002). Are indigenous personality dimensions culture-specific? Philippine Inventories and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1, 89-101.
- Katzko, M. (2003). Unity versus multiplicity: A conceptual analysis of the term 'self' and its use in personality theories. *Journal of Personality*, 77, 83-114.
- Kelly, G.A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs (2 Vols.)*. New York: Norton.
- Kelly, G.A. (1963). *A theory of personality*. New York: Norton.
- Kenney, A. (2001). *A brief History of Western Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Kessler, R.C., Chiu, W.T., Demler, O & Walters, E.E. (2005), Prevalence, severity, and comorbidity of twelve-month DSM-IV disorders in the national comorbidity survey replication (NCS-R). *Archives of General Psychiatry*, 62, 617-627.
- Kindermann, T.A. (1993). Fostering independence in mother-child interactions: longitudinal changes in contingency patterns as children grow competent in developmental tasks. *International Journal of Behavioral Development*, 16, 4, 513-535.
- Kirk, R.E. (1968). *Experimental Design: Procedures for the Behavioral Sciences*. Belmont Ca: Brooks/Cole Publishing Company.
- Klein, S.B. (2012). The self and science: It is time for a new approach to the study of human experience. *Current Discussions in Psychological Science*, 21, 4, 253-257.
- Klein Wassink, M. (1999). *Betekenis in de Persoonsontwikkeling*. Academisch Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Koch, K. (1954). *Der Baumtest* (zweite Auflage). Bern: Huber.
- Kohnstamm, G.A., Halverson, Jr. C.F., Mervielde, I. & Havill, V.L. (Eds.) (1994). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five*. Mahwah NJ: Erlbaum.
- Koltko-Rivera, (2004). The psychology of world views. *Review of General Psychology*, 8, 1, 3-58.
- Kraepelin, E. (1907). *Clinical Psychiatry*. New York: MacMillan.
- Kristjánsson, K. (2010). Positive psychology, happiness, and virtue: the troublesome conceptual issues. *Review of General Psychology*, 14, 4, 296-310.
- Krueger, R.F., Derringer, J., Markon, K.E., Watson, D. & Skodol, A.E. (2011). Initial construction of a maladaptive personality trait model and inventory for DSM-5. *Psychological Medicine*. Advance online publication. *Doi: 10.1017/S003329171002674*.
- Kuhn, T.S. (1962). The Structure of Scientific Revolutions. *International Encyclopedia of Unified Science (Vol. 2)*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kunnen, E.S. & Bosma, H. (1992). *A growth model of commitments based on a dynamic systems perspective*. Paper presented at the XIIIth biennial meeting of the Society for Behavioural Development. Amsterdam: 28th June -2nd July.
- Kunnen, S. & Bosma, H. (2000). *Development of meaning making. A dynamic systems approach*. *New Ideas in Psychology*, 18, 57-82.

- Kupfer, D.J., First, M.B. & Regier, D.A. (2012). Introduction. In: D.J. Kupfer, M.B. First & D.A. Regier (Eds.). *A research agenda for DSM-5* (pp. xv-xxiii). Washington: American Psychological Association.
- Küpner, A.C.P., Back, M.D., Nestler, S & Egloff, B. (2010). Tell me a story and I will tell you who you are. Lens model analyses of personality and creative writing. *Journal of Research in Personality*, 44, 3, 427-435.
- Laak, J.J.F. (1983). *Over het vaststellen van cognitieve ontwikkelingssequenties*. Academisch proefschrift Rijks Universiteit Leiden. Leiden: Universiteitsdrukkerij.
- Laak, J.J.F. (2011). *Elementair begrip van de psychologisch diagnostiek*. Amsterdam: Pearson.
- Laak, J.J.F. ter (2015). *Psychologische diagnostiek is diagnostiek van de psychologie*. Utrecht: Zuidam Drukkerijen.
- Laak, J. ter, De Goede, M & Brand, N. (2000). Construct en predicatieve validiteit van de FFPI bij 1ste jaars psychologiestudenten. *Diagnostiekwijzer, Tijdschrift voor de Gezondheidszorg*, 7, 3, 124-139.
- Laak, J. ter, De Goede, M.P.M. & Brugman, G.M. (2001). Teachers' judgments of pupils: Agreement and Accuracy. *Social Behavior and Personality*, 29, 257-270.
- Laak, J. ter, de Goede, M., Aleva, L., Brugman, G., Leuven, M. van & Hussman, J. (2003). Personality and social behavior in incarcerated adolescent girls. Personality, social competence and delinquency. *Adolescence*, 38, 2, 251-266.
- Lahey, B., Rathouz, P., Van Hulle, C., Urbano, R., Krueger, R., Applegate, B., Garriock, H., Chapman, D. & Waldman, I. (2008). Testing structural models of DSM-IV symptoms of common forms of child and adolescent psychopathology. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 2, 187-206.
- Lamiell, J.T. Individuals and the differences between them (1997). In: R. Hogan, J. Johnson & S. Briggs (Eds.). *Handbook of Personality Psychology* (pp. 118-139). New York: Academic Press.
- Lamiell, J.T. (2010). Why was there no place for personalistic thinking in the 20th century psychology? *New Ideas in Psychology*, 28, 1, 135-142.
- Lamiell, J.T. & Laux, L. (2010). Reintroducing critical personalism: an introduction to the special issue. *New Ideas in Psychology*, 28, 1, 105-109.
- Larkin, M., Eatough, V. & Osborn, M. (2011). Interpretative phenomenological analysis and embodied active, situated cognition. *Theory and Psychology*, 21, 3, 318-337.
- Larner, B. & Blow, A. (2011). A model of meaning-making coping and growth in combat veterans. *Review of General Psychology*, 15, 3, 187-197.
- Larson, L.M., Rottinghaus, P.J. & Borgen, F.H. (2002). Meta-analyses of big six interests and big five personality factors. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 2, 217-239.
- Laursen, B., Little, T.D. & Card, N.A. (2012). *Handbook of Developmental Research Methods*. London, New York: The Guilford Press.
- Lazarus, R.S. (2006). Emotions and interpersonal relationships: Towards a person-centered conceptualization of emotions and coping. *Journal of Personality*, 74, 1, 9-46.
- Lecky, P. (1945). *Self-consistency: a theory of personality*. New York: McGraw-Hill.
- Lee, K. Gizzarone, M & Ashton, M.C. (2003). Personality and likelihood to sexually harass. *Sex Roles*, 49 (1/2) 59- 69.
- Leikas, S., Lönqvist, J.E. & Verkasalo, M. (2012). Persons, situations, and behaviors: consistency and reliability of different behaviors in four interpersonal situations. *Journal of Personality and Social Psychology*. DOI: 10: 1037/a0030385. 1-16.
- Lerner, R.M. (2011). Structure and process in relational, developmental systems theories:

- Commentary On contemporary changes in understanding of developmental change across the life span. *Human Development*, 54, 34-43.
- Lewis, B. (2015). The four Ps, narrative psychiatry, and the story of George Engel. *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 21, 3, September, 2014, 195-197.
- Lewis, M. (1999). On the development of personality. In: L.A. Pervin & O.P. John. *Handbook of Personality: Theory and Research*. London; The Guilford Press (pp. 327-247).
- Lewis, M. (2001). Continuity and Change: A reply. *Psychological Inquiry*, 12, 2, 110-112.
- Lewis, M. (2002). Models of development. In: D. Cervone & W. Mischel. *Advances in Personality Science*. New York: the Guilford Press (pp. 133-176).
- Lezak, M.D., Howieson, D.B. & Loring, D.W. (2004). *Neuropsychological Assessment* (4th edition). Oxford: Oxford University Press.
- Liebrand, W. (1977). Maslow's hiërarchische rangschikking van fundamentele behoeften. (Maslow's hierarchical order of fundamental needs). *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 32, 1, 67-80. (Dutch Journal of Psychology).
- Lilienfeld, S.O., Waldman, I.D., Landfield, K., Watts, A.L., Rubenzer, S. & Faschinbauer, Th.R. (2012). Fearless dominance and the U.S. presidency: Implications of psychopathic personality traits for successful and unsuccessful political leadership. *Journal of Personality and Social Psychology*, DOI: 10.1037/a0029392. Pp. 1-17.
- Little, B.R. (1983). Personal Projects: A rationale and methods for investigation. *Environment and Behavior*, 15, 2, 273-309.
- Loeber, R. & Burke, J.D. (2011). Developmental pathways in juvenile externalizing and internalizing problems. *Journal of Research in Adolescence*, 21, 1, 34-46.
- Loevinger, J. (1976). *Ego Development: Conceptions and Theories*. San Francisco: Jossey Bass.
- Loevinger, J. (1997). Stages of Personality Development. In: R. Hogan, J. Johnson & S., Briggs (Eds.). *Handbook of Personality Psychology*. New York: Academic Press (pp. 199-208).
- Lombardo, G.P. & Foschi, R. (2003). The concept of personality in the 19th century research and 20th century American Psychology. *History of Psychology*, 6, 2, 123-142.
- Logan, R.D. (1986). A reconceptualization of Erikson's theory: The repetition of existential and instrumental themes. *Human Development*, 29, 1, 125-136.
- Lüdtke, O., Roberts, B.W., Trautwein, U. & Nagy, G. (2011). A random walk down university avenue: Life paths, life events, and personality trait change at the transition to university life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 3, 620-637.
- Luteijn, F., Starern, J. & Van Dijk, H. (1985). *Handleiding NPV: herziene uitgave*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Luteijn, F. Starren, J & Van Dijk, H. (1985). *Handleiding Nederlandse Persoonlijkheds Vragenlijst (herziene uitgave)*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Maas, H. van der (1993). *Catastrophe analysis of stage wise cognitive development: Model, method and applications*. Amsterdam: Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam (PhD thesis: University of Amsterdam, The Netherlands).
- Maas, H. van der & Molenaar, P.C.M. (1992). Stage wise cognitive development: an application of catastrophe theory. *Psychological Review*, 99, 3, 395-415.
- MacGregor, I., McAdams, D.P. & Little, B.R. (2006). Personal projects, life stories, and happiness: on being true to traits. *Journal of Research in Personality*, 40, 4, 551-572.

- MacKinnon, D.P. (2008). *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. New York:Lawrence Erlbaum Associates.
- MacTurk, R.H., McCarthy, M.E., Wietze & Yarrow, P.M. (1987). Sequential analysis of mastery behavior in 6- and 12- month - old infants. *Developmental Psychology*, *23*, 2, 199-203.
- Magai, C, Hunziker, J. Mesias, W. & Culver, L.C. (2002). Adult attachment styles and emotional biases. *International Journal of Behavioural Development*, *24*, 2, 301-309.
- Magnusson, D. & N.S. Endler (Eds.) (1987) *Personality at the cross roads: Current issues in International Psychology*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Magnusson, D. & Stattin, H. (2006). The person in context In: *Handbook of Child Psychology*. R.M. Lerner volume I Editor. New York: J. Wiley & Sons. (pp. 400-465).
- Mann, Th. (1977). Schopenhauer. In: G. Hoffmans (Ed.) *Über Arthur Schopenhauer*. Zürich: Diogenes Verlag (appeared originally in Stockholm, 1938).
- Maraun, M.D. (1997). Appearance and reality: Is the Big Ffive the structure of trait descriptions? *Personality and Individual Differences*, *22*, 629-647.
- Marcia, J. (1966). Development a validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Behavior*, *3*, 4, 551-558.
- Marecek, J. (2011). Numbers and interpretations: What is at stake in our ways of knowing. *Theory and Psychology*, *21*, 2, 220-240.
- Marková, I.S. & Berrios, G.E. (2011). Awareness and insight in psychopathology: An essential distinction? *Theory and Psychology*, *21*, 4, 421-437.
- Markon, K.E., Chmielewski, M. & Miller, C.J. (2011). The reliability and validity of discrete and continuous measures of psychopathology: a quantitative review. *Psychological Bulletin*, *137*, 5, 856-879.
- Marshall, G.N., Wortman, C.B., Vickers, R.R., Kausulas, J.W. & Hervig, LK. (1993). The five-factor model of personality as a framework of health research. *Journal of Personality and Social Psychology*, *67*,2, 278-286.
- Martin, J. (2012). Coordinating with others: Outlining a pragmatic perspectival psychology of personhood. *New Ideas in Psychology*, *30*, 131-143.
- Martin, J. (2014). A unified psychology of the person? *New Ideas in Psychology*, <http://dx.doi.org/10.1016/newideapsych.2014.10.003>
- Masten, A.S., Roisman, G.I., Long, J.D., Burt, K.B., Obradovic, J. Riley, J.R., Boelke-Stennis, K. & Tellegen, A. (2005). Developmental cascades: Linking Academic achievement and externalizing and internalizing symptoms over 20 years. *Developmental Psychology*, *41*, 5, 733-746.
- Maul, A. (2013). On the ontology of psychological attributes. *Theory and Psychology*, *23*, 6, 752-769.
- Maxwell, K., Donellan, M.B., Hopwood, C.J. & Ackerman, R.A. 2011). Two faces of Narcissus? An empirical comparison of the Narcissistic Personality Inventory and the Pathological Narcissism inventory. *Personality and Individual Differences*, *50*, 577-582.
- Mayer, J.D. (1995a). A framework for the classification of personality components. *Journal of Personality*, *20*, 4, 819-878.
- Mayer, J.D. (1995b). The system-topics framework and the structural arrangement of systems with and around Personality. *Journal of Personality*, *63*, 3, 459-493.
- Mayer, J.D. (2005). A tale of two visions: can a new view of personality help to integrate psychology? *American Psychologist*, *60*, 4, 294-307.

- McAbee, S.T. & Oswald, F.L. (2013). The criterion-related validity of personality measures for predicting GPA: a meta-analytic validity competition. *Psychological Assessment*, DOI: 10.1037/a0031748 (pp. 1-13).
- McAdams D.P. (1994) *The Person, an introduction to personality psychology*. San Diego: Harcourt Brace College Publishers.
- McAdams, D.P. (2001, 2nd edition). *The Person: an introduction to personality psychology*. San Diego: Harcourt Brace College Publishers.
- McAdams, D.P. (2012). Two historical tales about personality poorly told. *Theory and Psychology*, 0(0) 1-8. DOI: 10.1177/0959354311432905.
- McAdams, D.P. (2015). Tracing three lines of Personality development. *Research in human development*, 12, 224-228.
- McAdams, D.P. & McLean, K.C. (2013). Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22, 3, 233-238.
- McAdams, D.P. & Pals, J.L. (2006). A new Big Five: Fundamental principles for an integrative science of personality. *American Psychologist* 61, 3, 204-217.
- McCormick, C.M., Kou, S.I., & Masten, A.S. (2011). Developmental tasks across the lifespan. In: K.F. Fingerman, J. Smith & T.C. Antonucci (Eds.). *Handbook of Lifespan Development* (pp. 117-140). New York: Springer.
- McCoul, M.D. & Haslam, N. (2001). Predicting high risk sexual behavior in heterosexual and homosexual men: the roles of impulsivity and sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 37, 1303-1310.
- McCrae R.R. (1991). The five-factor model and its assessment in clinical settings. *Journal of Personality Assessment*, 57, 3, 399-414.
- McCrae, R.R. (2001). Facts and interpretations of personality trait stability; a reply to Quakenbush. *Theory and Psychology*, 11, 837-844.
- McCrae R.R. (2002). The maturation of personality psychology: Adult personality development and psychological well-being. *Journal of Research in Personality*, 36, 307-317.
- McCrae, R.R. (2009). The Physics and Chemistry of Personality. *Theory and Psychology*, 19, 5, 670-687.
- McCrae et al. (2013). The inaccuracy of national character stereotypes. *Journal of Research in Personality*, 47, 831-842.
- McCrae, R.R., Scally, M., Terracciano, A., Abecasis, G.R. & Costa, P.T. Jr. (2010). An alternative to the search for single polymorphisms: Toward molecular personality scales for the Five-Factor Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 6, 1014-1024.
- McCrae, R.R., Costa, P.T. (1985). *The NEO-PI Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- McCrae, R.R. & Costa, P.T. (1999). A five-factor theory of personality. In L. Pervin & O.P. John (Eds.) *Handbook of Personality* (2nd edition, pp. 139-155). New York: Guilford Press.
- McCrae, R.R. & Terracciano, A. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 3, 547-561.
- McCrae, R.R., Costa, P.T. & Piedmont, R.L. (1993). Folk concepts, natural language, and psychological constructs: The California Psychological Inventory and the Five Factor Model. *Journal of Personality*, 61, 1, 1-26.

- McCrae, R.R. & Costa, P.T. (1999). A five-factor theory of personality. In: LA Pervin & O.P. John (1999). *Handbook of Personality: Theory and Research*. London: the Guilford Press (pp. 139-154).
- McCrae, R.R., Costa, P.T., Ostendorff, F., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M.D., Sanz J., Sanchez - Bernardos, M.L., Kusdil, M.E., Woodfield, R., Saunders, P.R. & Smith, P.B. (2000). Nature over nurture: temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173-186.
- McCrae, R.R., Costa, P.R., Pedroso de Lima, M., Simoes, A., Ostendorf, F., Angleitner, A., Marusic, I., Bratko, D., Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Chae, J.H. & Piedmont, R.L. (1999). Age differences in personality across the adult life span: Parallels in five cultures. *Developmental Psychology*, 35, 466-477.
- McCrae, R.R., Zonderman, A.B., Costa, P.T., Bond, M.H. & Paunnonen, S.V. (1996). Evaluating replicability of factor in the revised NEO personality inventory: Confirmatory factor analysis versus Procrustes rotation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 552-566.
- McCoul, M.D. & Haslam, N. (2001). Predicting high risk sexual behavior in heterosexual and homosexual men: roles of impulsivity and sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 31, 1303-1310.
- McFarland, LA., Ryan, A.M. & Ellis, A. (2002). Item placement on a personality measure: Effects on faking behavior and test measurement properties. *Journal of Personality Assessment*, 78, 348-369.
- McGrath, R.E. (2005). Conceptual complexity and construct validity. *Journal of Personality Assessment*, 85, 921- 926.
- McNulty, S.E. & Swann, W.B. (1994). Identity negotiation in roommate relationships: the self as architect and consequence of social reality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1012-1023.
- McNulty J.K. & Fincham, F.D. (2011). Beyond Positive Psychology? Toward a contextual view of psychological processes and well-being. *American Psychologist*, doi: 10.1037/a0024572.
- McWilliams, N. (2011). The Psychodynamic Diagnostic Manual: An effort to compensate for the limitations of descriptive psychiatric diagnosis. *Journal of Personality Assessment*, 93, 2, 112-122.
- Mehl, M.R., Gosling, S.D. & Pennebaker, J.W. (2006). Personality in its natural habitat: Manifestations of implicit folk theories of personality in daily life. *Journal of Personality and Social behavior*, 90, 5, 862-877.
- Meehl, P.E. (1978). Theoretical Risks and Tabular Asterisks: Sir Karl, Sir Ronald, and the slow progress of Soft Psychology. *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, 46, 806-814.
- Meehl, P. (1992). Factors, taxa, traits and types, differences of degree and differences of kind. *Journal of Personality*, 60, 117-174.
- Meeus, W. (2011). The study of adolescent identity formation 2000-2010. A review of longitudinal research. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 1, 75-94.
- Meeus, W., ledema, J., Helsen, M. & Vollebergh, W. (1999). Patterns of adolescent identity development: review of literature and longitudinal analysis. *Developmental Review*, 19, 3, 419-461.
- Merleau-Ponty, M. (1945. 1958 translation by Colin Smith). *Phenomenology of Perception*. London and New York: Routledge Classics.
- Mervielde, J., Buyst, V. & de Fruyt, F. (1995). The validity of the big five as a model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4-12 years. *Personality and Individual Differences*, 18, 525-534.
- Meulen, B.F. van der , Ruiters, S.A.J., Lutje Spelberg, H.C. & Smrkofsy, M. (2002). *Bayley Scales o Infant Development II Nederlandse versie*. Lisse: Swets en Zeitlinger.

- Mewton, L., Slade, T., McBride, O., Grove, R. & Teesson, M. (2011). An evaluation of the proposed DSM-5 Alcohol use disorder criteria using Australian national data. *Addiction, 106*, 941-950.
- Meyer, G.J., Finn, S.E., Eyde, L.D., Kay, G.G., Moreland, K.L., Dies, R.R., Eisman, E.J., Kubiszin, T.W., & Reed, G.M. (2001). Psychological Testing and Psychological Assessment: A review of evidence and issues. *American Psychologist, 56*, 2, 128-165.
- Michell, J. (1999). *Measurement in Psychology: A critical history of a methodological concept*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michell, J. (2011). Qualitative research meets the ghost of Pythagoras. *Theory and Psychology, 21*, 2, 241-259.
- Mikulay, S.M. & Goffin, R.D. (1998). Measuring and predicting counter productivity in the laboratory using integrity and personality testing. *Educational and Psychological Measurement, 58*, 6, 768-790.
- Millon, Th. (2012). On the history and future study of Personality and its disorders. *Annual Review Clinical Psychology, 8*, 1-18.
- Miller, T.R. (1991). The psychotherapeutic utility of the five factor model of personality: a Clinician's experience. *Journal of Personality Assessment, 57*, 3, 415-433.
- Miller, J.D., Gaughan, E.T., Maples., J. Gentile, B. Lynam, D.R. & Widiger, Th. A. (2011). Examining the construct validity of the Elemental Psychopathy Assessment. *Assessment, 18*, 1, 106-114.
- Miller, J.D., Price, J. & Campbell, W.K. (2011). Is the narcissistic personality inventory still relevant? A test of independent grandiosity and entitlement scales in the assessment of narcissism. *Assessment, XX(X) 1-6*. DOI: 10.1177/107319111429390.
- Mischel, W. (1968). *Personality and Assessment*. New York: J. Wiley.
- Mischel, W. & Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective theory of personality: Re-conceptualizing situations, dispositions dynamics and invariance in personality structure. *Psychological Review, 102*, 246-268.
- Mischel, W. (2004). Toward an integrative science of the person. *Annual Review of Psychology, 55*, 1-22.
- Moos, R. (1987). *Correctional Institutions Environmental Scale Manual (2nd Ed.)*. Palo Alto CA: Consulting Psychology Press.
- Mollaret, P. (2009). Using Common Psychological terms to describe other people. *Theory and Psychology, 19*, 3, 315-334.
- Moosbrugger, H. & Fischbach, A. (2002). Evaluating the dimensionality of the Eysenck Personality Profiler-German version (EPP-D). A contribution to the super three vs., Big Five discussion. *Personality and Individual Differences, 33*, 191-211.
- Muris, P., Schmidt, H. Merkelbach, H. & Rassin, E. (2000). Reliability, factor structure and validity of the Dutch Eysenck Personality Profiler. *Personality and Individual Differences 29*, 857-868.
- Murphy, N.A. & Haal, J.A. (2011). Intelligence and interpersonal sensitivity: A meta-analysis. *Intelligence, 39*, 1, 54-63.
- Murray, H.A. (1938). *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press.
- Murray, H.A. (1953). *The Thematic Apperception Test: Manual*. Cambridge MA.: Harvard University Press.
- Musek, J. (2007). A general factor of personality: Evidence for the Big One in the Five-Factor-Model. *Journal of Research in Personality, 41*, 8, 1213-1233.
- Mussel, P. (2013). Intellect: a theoretical framework for personality traits related to intellectual achievements. *Journal of Personality and Social Psychology, DOI: 10.1037/a0031918*, pp. 1-22.

- Nagin, D. & Tremblay, R.E. (1999). Trajectories of boys' aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and non-violent juvenile delinquency. *Child Development, 70*, 1181-1196.
- Narayanan, L. Menon, S. & Levine, E.L. (1995). Personality structure: a culture-specific examination of the five-factor model. *Journal of Personality Assessment, 64*, 1, 51-62.
- Neyer, F.J. & Asendorpf, J.B. (2001). Personality-relationship transaction in young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 1190-1204.
- Ng, H.S., Cooper, M. & Chandler, P. (1998). The Eysenckian personality structure: a Giant Three or a Big Five model in Hong Kong? *Personality and Individual Differences, 25*, 1111-1131.
- Noftle, E.E. & Shaver, P.R. (2006). Attachment dimensions and the big five personality traits: associations and comparative ability to predict quality. *Journal of Research in Personality, 40*, 2, 179-208.
- Nowak, A. Vallacher, R.R. & Zochowski, M. (2005). The emergence of personality: Dynamic foundations of individual variation. *Developmental Review, 25*, 351-385.
- Nunnally, J.C. & Bernstein, I.H. (1994). *Psychometric Theory*. New York: Mc Graw Hill Inc.
- Nussbaum, M. (2001). *Upheavals of thought: The intelligence of emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, E.C. & Silvia, P.J. (2011). Are Openness and Intellect distinct aspects of Openness to Experience? A test of the O/I model. *Personality and Individual Differences, 51*, 571-574.
- Nussbaum, E.C. & Silvia, P.J. (2011). Are intelligence and creativity so different: Fluid intelligence, executive processes, and strategy use in divergent thinking. *Intelligence, 39*, 1, 36-45.
- Ogden, C.L., Moffitt, T.E., Broadbent, J.M., Dickson, N., Hancox, R.J., Harrington, H. Poulton, R., Sears, M.R., Thomson, W.R. & Caspi, A. (2008). Female and male antisocial trajectories: From childhood origins to adult outcomes. *Development and Psychopathology, 20*, 673-716.
- Oerter, R. (1986). Developmental task through the life span: a new approach to an old concept. P.B. Baltes, D.L. Featherman & R.M. Lerner: *Life-span development and Behavior Vol.1*. L. Hillsdale New Jersey: L. Erlbaum (pp. 233-269).
- Okun, M.A. & Finch, J.F. (1998). The Big Five personality dimensions and the process of institutional departure. *Contemporary Educational Psychology, 23*, 2, 233-256.
- Overton, W.F. (2006). Developmental Psychology: Philosophy, concepts methodology. In: R.M. Lerner (ed.). *Theoretical models of human development. Handbook of Child Psychology. Vol. 4* (pp. 18-88). New York: Wiley.
- Ozer, D.J. & Gjerde, P.F. (1989). Patterns of personality consistency and change from childhood through adolescence. *Journal of Personality, 57*, 483- 507
- Ozer, D.J. & Reise, S.P. (1994). Personality assessment. *Annual Review of Psychology, 45*, 357-388.
- Ozer, D.J. & Benet-Martínez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual Review of Psychology, 57*, 401-421.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual*. Berkshire UK: Open University Press.
- Pals, J.L. (2006). Narrative identity processing of difficult life experiences: pathways of personality development and positive self-transformation in adulthood. *Journal of Personality, 74*, 4, 1079-1110.
- Pals, J.L. (1999). Identity consolidation in early adulthood: relations with ego resiliency, the context of marriage and personality change. *Journal of Personality, 67*, 2, 295-329.

- Parker, J.D.A., Majeski, S.A. & Collin, V.T. (2004). ADHD symptoms and Personality: relationships with the five-factor model. *Personality and Individual Differences*, 36, 6, 977-987.
- Passchier, J en Verhage, F. (1986). The defense mechanism Inventory: preliminary findings on re;iability of the Dutch translation. *Gedrag en gezondheid*, 14, 119-124.
- Pasupathi, M. (2001). The social construction of the personal past and its implications for adult development. *Psychological Bulletin*, 127, 5, 651-672.
- Paunonen, S.V. & Ashton, M.C. (2001). Big five factors and facets and the prediction of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 81, 3, 524-539.
- Pavlovic, J. (2011). Personal construct psychology and social constructionism are not incompatible: Implications of reframing. *Theory and Psychology*, 21, 3, 396-411.
- Payne, R.K. (2011 on line 28 April). Soul as Process: Buddhist reflections on Mark Graves' *Mind, Brain and the Elusive Soul*. *Pastoral Psychology*, DOI 10. 1007/s 11089-011-0360-9.
- PDM Task Force. (2006). *Psychodynamic Diagnostic Manual*. Silver Spring MD: Alliance of Psychoanalytic Organizations.
- Peck, S.C. (1995). *Implicit theories of personality change*. Unpublished paper, Dep. of Psychology: Personality Area, University of Michigan, Ann Harbor, MI 48109.
- Penley, J.A. & Tomaka, J. (2002). Associations among the Big Five, emotional responses, and coping with acute stress. *Personality and Individual Differences*, 32, 1215-1228.
- Penninx, L, Reiss, S. & Zielstra, E. *De relatie tussen intelligentie en ego-ontwikkeling: Een onderzoek naar de samenhang van intelligentie, sekse, leeftijd en het hebben van broers en/of zussen met ego-ontwikkeling*. BA thesis Universiteit Utrecht, The Netherlands (The relation between Ego development and intelligence).
- Perez-Alvarez, M. & Garcia-Montes, J.M. (2004). Personality as a work of art. *New Ideas in Psychology*, 22, 2, 167-173.
- Perry, J.C. & Cooper, S.H. (1989). An empirical study of defense mechanisms: I. Clinical interview and life vignettes ratings. *Archives of General Psychiatry*, 46, 444-460.
- Pervin, L.A. (1993). *Personality: Theory, Assessment and Research*. New York: J. Wiley.
- Peterson, B.E. & Stewart (1990). Using personal and fictional documents to assess psychosocial development: the case study of Vera Brittain's generativity. *Psychology and Aging*, 5, 3, 400-411.
- Petrides, K.V. (2011). A general mechanism for linking personality traits to affect, motivation and action. *New Ideas in Psychology*, 29, 64-71.
- Pickles, A. & Angold, A. (2003). Natural categories or fundamental dimensions: on carving nature at the joints and the re-articulation of psychopathology. *Development and Psychopathology*, 15, 4, 529-551.
- Piedmont, R.L., Sherman, M.F., Dy-Liacco, G.S., Sherman, N.C. & Williams, J.E.G. (2009). Using the five factor model to identify a new personality disorder domain: the case for experiential permeability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 6, 1245-1258.
- Popper, K. R. (1968). *The logic of scientific discovery*. London: Hutchinson.
- Popma, A. (2006). *Neurobiological factors of antisocial behavior in delinquent male adolescents*. PhD dissertation: Free University Amsterdam, The Netherlands.
- Poropat, A.E. (2009). A meta-analysis of the five-factor model of personality and academic performance. *Psychological Bulletin*, 135, 2, 322-338.
- Pulkkinen, L (1996). Female and male personality styles: A topological and a developmental analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 8, 1288-1306.

- Putman, S.P., Rothbart, M.K. & Gartstein, M.A. (2008). Homotypic and heterotypic continuity of fine-grained temperament during infancy, toddlerhood, and early childhood. *Infant and Child Development, 17*, 3, 387-405.
- Quackenbush S.W. (2001). Trait stability as non contingent truth. A pre-empirical critique of McCrae and Costa's stability thesis. *Theory and Psychology, 11*, 818-836.
- Quirk, S.W., Christiansen, N.D. Wagner, S.H. & McNulty, J.L. (2003). On the usefulness of measures of normal personality for clinical assessment: Evidence for the incremental validity of the revised NEO Personality Inventory. *Psychological Assessment, 15*, 3, 311-325.
- Raad, B. De (1992). The replicability of the Big Five personality dimensions in three word classes of Dutch language. *European Journal of Personality, 6*, 1, 15-29.
- Raad, B. De (1995). The psycho lexical structure of interpersonal traits. *European Journal of Personality, 9*, 89-102.
- Raad, B. De & Barelds, D.H.P. (2007). *A new taxonomy of Dutch Personality Traits based on a comprehensive and restricted list of descriptors* Groningen, August, 2007.
- Raeff, C. (2011). Distinguishing between development and change: Reviving Organismic-Developmental Theory. *Human Development, 54*, 4, 4-33.
- Ramos, R.T., Sassi, R.B. & Piquera, J.R.C. (2011). Self-organized criticality and the predictability of human behavior. *New Ideas in Psychology, 29*, 38-48.
- Rammstedt, B. & Farmer, R.F. (2013). The impact of acquiescence on the evaluation of personality structure. *Psychological Assessment, 25*, 4, 1737-1145.
- Rasch, G. (1960). *Probabilistic models for some intelligence and attainment tests*. Copenhagen: The Danish Institute for Educational Research.
- Raudenbush, S.W. (2001). Comparing Personal Trajectories and Drawing Causal Inferences from Longitudinal Data. *Annual Review Psychology, 52*, 501-525.
- Reese, W.F. & Overton, W.F. (1970). Models of development and theories of development. In L.R. Goulet and P.B. Baltes (Eds.), *Life-span developmental psychology: research and theory* (pp. 115-145). New York: Academic Press.
- Renner, K-H. (2010). The 'New Big Five' from a personalistic point of view. *New Ideas in Psychology, 28*, 175-182.
- Rensen, F.S.X, (1994). De organisatie van sensomotorische ontwikkelingsprocessen. *Een structurele vergelijking tussen de normale en geretardeerde ontwikkeling*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: F.S.X. Rensen.
- Rentfrow, P.J. (2010). State wide differences in personality: Toward a psychological geography of the United States. *American Psychologist, 65*, 6, 548-558.
- Richardson, F.C. & Guignon, C.B. (2008). Positive psychology and the philosophy of science. *Theory and Psychology, 18*, 5, 605-627.
- Rijt-Plooij, H.C.C. van de & Plooij, F.X. (1992) *Infantile regressions: Disorganizations at the onset of transition periods*. *Journal of Reproductive and Infant Psychology, 10*, 129-149.
- Roberts, B.W. & DelVecchio, W.F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin, 126*, 3-25.

- Roberts, W.B., Walton, K.E. & Viechtbauer, W. (2006). Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 132, 1, 1-25.
- Roberts, B.W., Caspi, A. & Moffit, T.E. (2001). The kids are all right: Growth and stability in personality development from adolescence to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 5, 670-683.
- Roberts, B.W., Helson, R. & Klohn, E.C. (2002). Personality development and growth on women across 30 years: three perspectives. *Journal of Personality*, 70, 1, 79-102.
- Roberts, B.W. & Robins, R.W. (2004). Person-Environment fit and its implications for personality development: a longitudinal study. *Journal of Personality*, 72, 1, 90-110.
- Robins, R.W., Fraley, R.C. & Krueger, R.F. (Eds.) 2007. *Handbook of Research Methods in Personality Psychology*. London: the Guilford Press.
- Robins, R.W., Tracy, J.L. & Sherman, J.W. (2007). What kind of Methods do Personality Psychologists use? In R.W. Robins, R.C. Fraley, & R.F. Krueger, (Eds.) 2007. *Handbook of Research Methods in Personality Psychology*. London: the Guilford Press (pp. 673-678).
- Robins, R.W., Fraley, R.C., Roberts, B.W. & Tresniewski, W. (2001). A longitudinal study of personality change in young adulthood. *Journal of Personality*, 69, 5, 617-640.
- Robins, R.W., Caspi, A. & Moffit, T.E. (2000). Two personalities, one relationship: Both partners' personality traits shape the quality of the relationship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 251-259.
- Robins, R.W., John, O.P., Caspi, A., Moffit, T.E. & Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, Over Controlled and Under Controlled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 157-171.
- Robinson, D.N. (2012). Personhood: What's in a name? *New Ideas in Psychology*, 30, 89-96.
- Robinson, M.D. & Gordon, K.H. (2011). Personality Dynamics: Insights from the personality cognitive literature. *Journal of Personality Assessment*, 93, 2, 161-171.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Roland Holst, A. (1967). *In ballingschap. Keuze uit eigen werk herzien en vermeerderd*. Den Haag: Bert Bakker/Daamen NV.
- Rorty, R. (1980). *Philosophy and the mirror of nature*. Great Britain: Basil Blackwell Publisher.
- Rosenberg, S. (1989). A study of personality in autobiography. An analysis of Thomas Wolfe's book: Look Homeward Angels. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 416-440.
- Rosenthal, R. (2002). Effect sizes in behavioral and biomedical research. In: L Bickman (Ed.). *Validity and social experimentation: Donald Campbell's legacy*. London: Sage Publications (pp. 121-141).
- Ross, M. (1989). Relation of implicit theories to the construction of personal histories. *Psychological Review*, 96, 3, 341-357.
- Rossier, J. Meyer de Stadelhofen, F. & Berthoud, S. (2004). The hierarchical structures of the NEO-PI and the 16PF. *European Journal of Psychological Assessment*, 20, 1, 27-38.
- Rothbart, M.K. & Bates, J.E. (1998). Temperament. In: W. Damon, *Handbook of Child Development, Fifth edition, Volume 2* (pp.105-176).
- Rothbart, M.K., Ahadi, S.A. & Evans, D.E. (2002). Temperament and personality: origins and outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 122-135.
- Rotter, J.B. (1982). *The development and applications of social learning theory: selected papers*. New York: Praeger.

- Rushton, J.P., Bons, T.A. & Hur, Y.M. (2008). The genetics and evolution of a general factor of personality. *Journal of Research in Personality*, *42*, 1173-1185.
- Rushton, J.P. & Irwing, P. (2009). A general factor of personality (GFP) from the multidimensional personality questionnaire. *Personality and Individual Differences*, *47*, 571-576.
- Rusk, R.D. & Waters, L.E. (2013). Tracing the size, reach, impact and breadth of positive psychology. *Journal of Positive Psychology*, *8*, 207-221.
- Rutter, M. (2007). Gene-environment interdependence. *Developmental Science*, *10*, 1, 12-18.
- Rundle, B. (1997). *Mind in action*. Oxford: Clarendon Press.
- Saad, S.& Sackett, P. (2002). Investigating differential prediction by gender in employment-oriented personality measures. *Journal of Applied Psychology*, *87*, 667-674.
- Sackett, P.R. & Walmsley, Ph.T. (2014). Which personality attributes are most important in the workplace? *Perspectives on Psychological Science*, *9*, 5, 538-551.
- Sahdra, B.K., Shaver, P.R. & Brown, K.W. (2010). A scale to measure nonattachment: A Buddhist complement to Western research on attachment and adaptive functioning. *Journal of Personality Assessment*, *92*, 2, 116-127.
- Sameroff, A. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child Development*, *81*, 2, 6-22.
- Sandhu, J.S. (2004). The Sikh model of the person suffering and healing: implications for counselors. *International Journal for the Advancement of Counseling*, *26*, 1, 33-46.
- Saucier, G. (2003). Factor structure of English-language Personality type-nouns. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 4, 695-708.
- Saucier, G. & Goldberg, L.R. (2001). Lexical studies of indigenous Personality factors: premises, products and prospects. *Journal of Personality*, *69*, 847-879.
- Schaffer, H.R. (2006). *Key Concepts in Developmental Psychology*. London: Sage Publications.
- Schermer, J.A. & Vernon, P.A. (2010). The correlation between general intelligence (g) a general factor of personality (GFP), and social desirability. *Personality and Individual Differences*, *48*, 187-189.
- Schippers, G.M. (2001). Dynamiek in de verslaving (Dynamics in addiction). *De Psycholoog*, April, 2001, 179-187. (The Psychologist, Magazine of the Dutch Association of Psychologists: NIP).
- Schlesinger, I.M. & Guttman, L. (1969). Smallest space analysis of intelligence and achievement tests. *Psychological Bulletin*, *71*, 1, 95-100.
- Schmidt, N.B., Kotov, R. & Joiner, T.E. (2004). *Taxometrics: toward a new Diagnostic Scheme for Psychopathology*. Washington DC: American Psychological Association.
- Schmitt, N. (2014). Personality and cognitive ability as predictors of effective performance at work. *Annual Review of Organizational Behavior*, *1*: 45-65.
- Scholtz, U., Gutiérrez, D., Sud, S. & Schwarzer, R. (2002). Is general self-efficacy a universal construct? Psychometric findings from 25 countries. *European Journal of Psychological Assessment*, *18*, 3, 242-251.
- Schouwenburg, H.C. & Clay, C.H. (2001). Trait procrastination and the Big-Five Factors of Personality. *Personality and Individual Differences*, *18*, 4, 481-490.
- Sellbom, M., Bagby, R.M., Kushner, S., Quilty, L.C. & Ayearst, L.E. (2011). Diagnostic construct validity of MMPI-2 Restructured Form (MMPI-2-RF) scale scores. *Assessment* *XX(X)* 1-11. DOI: 10.1177/107319111428763.

- Seligman, M.E.P. & Csikzentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology, an Introduction. *American Psychologist*, 55, 1, 5-11.
- Seligman, M.E.P. & Steen, T.A. (2005). Positive Psychology: Progress, empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60, 5, 410-421.
- Seligman, M.E.P. & Fowler, R.D. (2011). Comprehensive soldier fitness and the future of psychology. *American Psychologist*, 66, 1, 82-86.
- Shadish, W.R., Cook, T.D. & Campbell, D.T. (2002). *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Generalized Causal Inference*. New York: Houghton Mifflin Cy.
- Shafer, A.B. (1999). Factor analyses of Big Five markers with the Comrey Personality scales and the Hogarth personality tests. *Personality and Individual Differences*, 26, 857-872.
- Shariff, A.F. & Tracy, J.L. (2011). What are emotions expressions for? *Current Directions in Psychological Science*, 20, 6, 395-399.
- Shaver, Ph. R. & Brennan, K.A. (1992). Attachment styles and the 'Big Five' personality traits: Their connections with each other and with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 535-545.
- Simonton, D.K. (2004). Psychology's status as a scientific discipline: Its empirical placement within a hierarchy of the sciences. *Review of General Psychology*, 8, 59-67.
- Simonton, D.K. (2009). Varieties of (scientific) creativity. A hierarchical model of domain-specific disposition, development, and achievement. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 5, 441-453.
- Shiner, R.L (1998). How shall we speak of Children's personality in middle childhood? A preliminary taxonomy. *Psychological Bulletin*, 124, 308-332.
- Shrout, P.E. & Fiske, S. *Personality research, methods, and theory. A festschrift honoring Donald W. Fiske.* (i995). Hillsdale NJ: L Erlbaum.
- Silve, B.D. (2011, on line 3rd of May, 2011). Religious implications of the Western personality theory. *Pastoral Psychology*, DOI 10. 1007/s11089-011-0363-6.
- Simms, L.J. (2007). The big seven model of personality and its relevance to personality pathology. *Journal of Personality*, 75, 1, 65-94.
- Skinner, B.F. (1938). *The Behavior of Organisms*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Skodol, A.E. (2012). Personality Disorders in DSM 5. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 17-44.
- Slife, B.B. (2011). Religious implications of Western personality Theory. *Pastoral Psychology* (on line 03 May 2011; DOI 10. 1007/s 11089-011-0363-6.
- Smedslund, J. (1997). *The structure of psychological common sense*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Smedslund, J. (1999). Psychology and the study of memory. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40, 4, 3-17.
- Shmelyov, A.G. & Pokhil'jo (1993). A taxonomy oriented study of Russian personality trait names. *European Journal of Personality*, 7, 1, 1-17.
- Smit, S.C.M. (1993). *Pedagogische antedenten van taakgericht gedrag en schoolvorderingen*. Utrecht: ISOR
- Smit, H. (2010). Darwin's rehabilitation of teleology versus Williams' replacement of teleology by natural selection. *Biological Theory*, 5, 357-365.
- Smith, B.D. (1988). Personality multivariate systems theory and research. In: J.R. Nesselroade & R.B. Cattell (Eds.). *Handbook of multivariate Experimental psychology (second edition)*. New York: Plenum Press.

- Smith, B.W., Alexis Ortiz, J., Steffen, L.E., Montoya, J.D., Tooley, E.M., Wiggins, K.T., Yeater, E.A. (2011). Mindfulness is associated with fewer PTSD symptoms, depressive symptoms, physical symptoms and alcohol problems in urban firefighters. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 79, 5, 613-617.
- Smith, J.D. (2012). Single-Case Experimental designs: A systematic review of published research and current standards. *Psychological Methods*, DOI: 10.1037/a0029312. 1-41.
- Smith, K.D., Smith, S.T. & Christopher, J.C. (2007). What defines the good person? Cross-cultural comparisons of experts' models with lay prototypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 3, 333-360.
- Smith, J.L., Geise, A.C., Roberts, B.W. & Robins, R.W. (2009). Narrating personality change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 3, 679-689.
- Soto, C.J. & John, O.P. (2009). Using the California Psychological Inventory to assess the Big Five personality domains: A hierarchical approach. *Journal of Research in Personality*, 43, 1, 25-38.
- Soto, C.J., Gosling, S.D., John, O.P. & Potter, J. (2011). Age differences in personality traits from 10 to 65: Big five domains and facets in a large cross-sectional sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100, 2, 330-348.
- Spearman, C. (1927). *Abilities of Man*. London: Macmillan.
- Spinhoven, Ph., Penninx, B.W., Hickendorff, M., Van Hemert, A.M., Bernstein, D.P. & Elzinga, B.M. (2014). Childhood Trauma Questionnaire: Factor Structure, Measurement Invariance, and Validity across Emotional Disorders. *Psychological Assessment*, 26, 3, 717-729.
- Srivastava, S., Angelo, K.M. & Vallereux, S.R. (2008). Extraversion and positive affect: a day reconstruction study of person-environment transactions. *Journal of Research in Personality*, 42, 1613-1618.
- Sroufe, L.A., Egeland, B. Carlson, EA & Collins, WA (2005). *The Development of the Person: The Minnesota study of risk and adaptation from birth to adulthood*. New York: The Guilford Press.
- Staats, A.W. (1993). Personality theory, Abnormal Psychology and Psychological Measurement. A Psychological Behaviorism. *Behavior Modification*, V, 8-42.
- Stallings, M.C., Hewitt J.K. Cloninger, C.R., Heath, A.C. & Eaves, L.J. (1996). Genetic and environmental structure of the tridimensional personality questionnaire: Three or four temperaments? *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 127-140.
- Stanley, S. (2012). Intimate distances: William James' introspection, Buddhist mindfulness, and experiential inquiry. *New Ideas in Psychology*, 30, 2, 201-211.
- Steeneman, P, Meesters, C & Muris, P. (2003). *Handleiding TOM-Test (3de herziene druk)*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Sternberg, R.J. (1997). *Thinking styles*. New York: Cambridge University Press.
- Stevens, J.P. (2002, 3rd edition)). *Applied Multivariate Analysis for the Social Sciences*. Mahwah New Jersey: L. Erlbaum.
- Strong, E.K. Jr., Donnay, D.A.C., Morris, M.L. et al. (2004). *Strong Interest Inventory, Second Edition*. Palo Alto CA: Consulting Psychology Press.
- Stams, G.J.J.M., Juffer, F. & IJzendoorn, M.H. (2002). Maternal sensitivity, Infant attachment, and temperament in early childhood predict adjustment in middle childhood; the case of adopted children and their biologically unrelated parents. *Developmental Psychology*, 38, 6, 806-821.

- Standards for Educational and Psychological Testing. (1999)*. Washington: American Educational Research Association, American Psychological Association, National Council on Measurement in Education.
- Stanfill, M. L., Viglione, D.J. & Resende, Chr. (2013). Measuring psychological development with the Rorschach. *Journal of Personality Assessment, 95, 2*, 174-186.
- Stark, S., Chemysenko, O. Chan, K.Y, Lee, W.C. & Drasgow, F. (2001). Effects of the testing situation on item responding: Cause for concern. *Journal of Applied Psychology, 86*, 943-953.
- Steeneman, P., Meesters, C. & Muris, P. (2003). *Handleiding TOM-Test, (3de herziene druk)*. Antwerpen/ Apeldoorn: Garant.
- Sugarman, L. (2001). *Life-span Development frameworks, Accounts and strategies*. London: Taylor and Francis Group Psychology Press.
- Super, C.M. & Harkness, S. (2003). The Metaphors of Development. *Human Development, 46, 3*, 3-23.
- Syed, M. & Seiffge-Krenke, I. (2012). Personality development from adolescence to emerging adulthood: Linking trajectories of Ego development to the family context and identity formation. *Journal of Personality and Social Psychology, DOI: 10.1037/a0030070* . 1-14.
- Taylor, Ch. (1989). *Sources of the self: The making of modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, E. (2009). *The mystery of personality: a history of psychodynamic theories*. New York, NY: Springer.
- Teo, Th. (2013). Backlash against American psychology: an indigenous reconstruction of the history of German critical psychology. *History of Psychology, 16, 1*, 1-18.
- Terrell, C.F.A. (1980, 1984). *Companion to the Cantos of Ezra Pound: Vol. 1 (1-71), Vol. 2 (pp. 74-117)*. Berkeley: University of California Press.
- Thomas, Dylan (2003). *Collected Poems*. London: Phoenix.
- Thomas, M.L. (2011). The value of item response theory in clinical assessment: a review. *Assessment, 18, 3*, 291-307.
- Thomas, K.M., Yalch, M.M., Krueger, R.F., Wright, A.G.C., Markon, K.E. & Hopwood, Chr.J. (2012). The convergent structure of DSM-5 personality traits facets and Five-factor model trait domains. *Assessment. DOI: 10.1177/1073191112457589, XX (X) 1-4*.
- Thompson, M. (1982). A three dimensional model. In M. Douglas (ED.). *Essays in the sociology of perception* (pp. 31-63). London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Thorne, A. (2000). Personal memory telling and personality development. *Personality and Social Psychology Review, 4*, 45-56.
- Thurstone, L.L. (1935). *Vectors of Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Timbremont, H. & Braet, C. (2002) *Handleiding Childres Depression Inventory*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Timpano, K.R., Exner, C., Glaesmer, H., Rief, W.Keshaviah, A., Brähler, E., & Wilhelm, S. (2011). The epidemiology of the proposed DSM-5 Hoarding disorder: Exploration of the acquisition Specifier, associated features, and distress. *Journal of Clinical Psychiatry, 72*, 780-786.
- Tissaw, M.A. A critical look at the (neo) personalism: Unitas multiplex and the 'person' concept. *New Ideas in Psychology, 28*, 159-167.

- Tomasello, M., Kruger, A.C. & Ratner, H.H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*, 16, 495-552.
- Torgerson, W.S. (1958). *Theory and methods of scaling*. New York: Wiley.
- Torges, C.M., Stewart, A.J. & Duncan, I.E. (2008). Achieving ego integrity: personality development in late midlife. *Journal of Research in Personality*, 42, 1004-1019.
- Triandis H.C. (1997). Cross-cultural perspectives on personality In: R. Hogan, J. Johnson & S. Briggs. *Handbook of Personality Psychology*. New York: Academic Press. (pp. 440-450).
- Twenge, J.M., Campbell, W.K., Freeman, E.C. (2012). Generational differences in adult's life goals, concern for others and civic orientation, 1966-2009. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 5, 1045-1062.
- Twenge, J.M., Konrath, S., Foster, J.D., Campbell, W.K. & Bushman, B.J. (2008). Ego inflating over time: A cross-temporal meta-analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality*, 76, 4, 875-901.
- Uher, J. (2008). Comparative Personality Research: Methodological Approaches. *European Journal of Personality Psychology*, 22, 427-455.
- Ungar, M. (2001). The social construction of resiliency among 'problem' youth in the out-of home placement: A study of health-enhancing deviance. *Child and Youth Care Forum*, 30, 1, 137-154.
- Uttal, W.R. (2002). *The New Phrenology. The limits of localizing cognitive processes in the brain*. Cambridge MA: MIT Press.
- Valsiner, J. (1997). *Culture and the development of children's action: A theory of human development*. New York: Wiley.
- Van der Maas, H. & Molenaar, P.C.M. (1992). Stage-wise cognitive development: an application of the catastrophe theory. *Psychological Review*, 99, 395-417.
- Vaidya, J.G., Gray, E.K., Haig, J.R., Mroczek, D.K. & Watson, D. (2008). Differential stability and individual trajectories of Big Five and affective traits during young adulthood. *Journal of Personality* 76, 2, 267-304).
- Vaillant, G.E. (1993). *The wisdom of the ego*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Van den Brink, W.P. & Mellenbergh, G.J. (1998). *Testleer en testconstructie*. Amsterdam: Boom.
- Van der Linden, D., Te Nijenhuis, J. & Bakker, A.B. (2010). The general factor of personality: A meta-analysis of the Big Five intercorrelations and criterion-related validity. *Journal of Research in Personality*, 44, 3, 315-327.
- Van der Linden, D., Bakker, A.B. & Serlie, A.W. (2011). The general factor of personality in selection and assessment samples. *Personality and Individual Differences*, 51, 5, 41-645.
- Van der Linden, D., Tsaousis, I. & Petrides, K.V. (2012). Overlap between General factors of Personality in the Big Five, Giant Three, and trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 53, 175-179.
- Vanderstraete, R & Vandermoere, F. (2015). Disciplined by the discipline: A social-epistemic fingerprint of the history of science. *Science in Context*, 28, 2, 195-214.
- Van Dijk, J.S., Cornelissen, A.J.T. & Derksen, J.L.L. (2000). *MMPI-A Handleiding bij afname, scoring en interpretatie*. Nijmegen: PEN Test Publishers.
- Van Halen, C. (2002). *The uncertainties of self and identity*. PhD thesis, University of Groningen The Netherlands. Groningen: Noorman v.o.f.

- Van Heck, G.L. (1989). Situation concepts: definitions and classifications. In P.J. Hettema (Ed.). *Personality and Adaptation: Assessment of Human Adaptation*. New York: J. Wiley.
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Van Busschbach, M.W.E., Lambermon, S.N., Van Rijsoort, C, De Ruiter, M.S., De Wolff, Zwart-Woudsra, M.T. & Zwinkels, M.T. (1991). *Het gehechtheidsbiografisch Interview, GBI, 1991*. Centrum voor Gezinsstudies, RU Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek.
- Van Lieshout, C.F.M. (2005). *Lijnen en latten in de levensloop: Ontwikkelingstrajecten in twee-persoonsrelaties in levenslopen*. (Lines and battens in the life course: Developmental trajectories in two-person relationships in life courses). Closing Speech as full professor Developmental Psychology at the Radboud University, Nijmegen, The Netherlands. Nijmegen: Thieme MediaCenter.
- Van Lieshout, C.F.M., Scholte, R.J.H., Van Aken, M.A.G., Haselager, G.J.T. & Riksen-Walraven, J.M. (2000). The gifted personality: Resilient children and adolescents, their adjustment and their relationships. In: C.F.M. van Lieshout & P.G. Heymans: *Developing Talent across the life Span*. Sussex UK: Psychology Press.
- Varga, D. (2011). Look-Normal: The colonized child of developmental psychology. *History of Psychology, 14, 2*, 137-157.
- Vasalis, M. (2012). *Verzamelde Gedichten* (6e druk). Amsterdam: Van Oorschot.
- Vazire, S. & Carlson, E.N. (2011). Others sometimes know us better than we know ourselves. *Current Directions in Psychological Science, 20, 2*, 104-108.
- Vecchione, M., Schoen, H. Castro, J.L.G., Ciecuch, Pavlopoulos, V. & Capraro, G.V. (2011). Personality correlates of party preference: The Big Five in five European countries. *Personality and Individual Differences, 51*, 737-742.
- Ventimiglia, M. & MacDonald, D.A. (2012). An examination of the factorial dimensionality of the Marlowe Crowne Social Desirability Scale. *Personality and Individual Differences, 52*, 486-491.
- Viswesvaran, C. & Ones, D.S. (1999). Meta-analyses of fakability estimates: Implications for personality measurement. *Educational and Psychological Measurement, 59, 2*, 197-210.
- Von Stumm, S., Hell, B., Chamorro-Premuzic, T. (2011). The hungry mind: intellectual curiosity is the third pillar of academic performance. *Perspectives on Psychological Science, 6, 6*, 574-588.
- Von Stumm, S. & Ackerman, Ph.L. (2012). Investment and intellect: a review and meta-analysis. *Psychological Bulletin, DOI: 10.1037a0030746*. 1-29.
- Vroman, L. (1964). *126 gedichten*. Amsterdam: Querido (het aangehaalde gedicht heet Voor wie dit leest, p. 95).
- Waele, J.P. de & Harré (1979). Autobiographies a psychological method. In: G.P. Ginsburg (Ed.). *Emerging Strategies in Social Psychology*. New York: Wiley & Sons.
- Walters, G.D., Wilson, N.J. & Glover, A.J.J. (2011). Predicting recidivism with the Psychopathy Checklist: Are factor score composites really necessary? *Psychological Assessment, 23*, 552-557.
- Warnaar, H. (1987). Over vlekjes, die zich niet laten wegwerken. De hernieuwde belangstelling voor de Rorschach. *De Psycholoog, 22*, 565-569.
- Waterman, A.S. (1992). The use of meta-theoretical values in the process of personality theory development. In: W. Kurtines, Azmitia, M, & J.L Gewirtz (Eds.). *The role of values in psychology and human development*. New York: John Wiley & Sons, Inc. (pp. 161-180).
- Waters, E., Weinfeld, N.S. & Hamilton, C.E. (2000). The stability of attachment security from infancy to adolescence and early adulthood: General discussion. *Child Development, 71, 3*, 703-706.

- Watson, J.B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, *20*, 2, 158-277.
- Watson, D. (2005). Rethinking the Mood and Anxiety Disorders: A quantitative hierarchical model for DSM-V. *Journal of Abnormal Psychology*, *114*, 4, 522-536.
- Watson, J.B. & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, *3*, 1-14.
- Watson, J.B. & Watson, R.R. (1928). *Psychological care of infant and child*. New York: NY: Norton.
- Weerth, C. de, & van Geert, P. (1999). Transitions and variability in infant behaviour. In: G. Savelsbergh, H. Van der Maas & P. van Geert (Eds.). *Nonlinear developmental processes*. Amsterdam: Koninklijke Academie voor Wetenschappen. (pp. 3-14).
- Weerth, C. de, Plooi, F.X. & van Geert, P. *Periods of instability associated to infantile developmental transitions*. Unpublished paper: Developmental Psychology, University of Groningen, The Netherlands. Research funded by nwo, Grant number 575-63-078.
- Weger, U. & Wagemann, J. (2015). The behavioral, experiential and conceptual dimensions of psychological phenomena: Body, soul and spirit. *New Ideas in Psychology*, *39*, 23-33.
- Weinfeld, N.S., Stroufe, L.A. & Egeland, B. (2000). Attachment from infancy to early adulthood in a high-risk sample: Continuity, discontinuity, and their correlates. *Child Development*, *71*, 3, 695-702.
- Weir, R. C. & Gjerde, P.F. (2002). Preschool personality prototypes: Internal coherence, cross-study replicability, and developmental outcomes in adolescence. *Personality, Social Psychology Bulletin*, *28*, 1229-1241.
- Werner, H. (1957). The concept of development from a comparative and organismic point of view. In D.B. Harris (Ed.). *The concept of development: an issue in the study of human behavior*. Minneapolis: University of Minnesota Press. (pp. 125-148).
- Westenberg, P.M., Drewes, M.J., Siebelink, B.M., Treffers, Ph.D., Jonckheer, J. & Goedhart, A.W. (2000). *Zinaanvullijst Curium (ZALC). Een instrument voor het meten van Ego-ontwikkeling. Handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Westenberg, M. & Boom, J. (2010). *How to assess psychosocial maturity with a sentence completion test? Construction and validation of a new scoring manual for children and adults*. Paper presented at Annual Meeting of the Society for Personality Assessment, San Jose, March, 24-28.
- Westerman, M.A. (2011). Conversation analysis and interpretative quantitative research on psychotherapy process and problematic interpersonal behavior. *Theory and Psychology*, *21*, 2, 155-178.
- Westerman, M.A. & Yanchar, S.C. (2011). Changing the terms of the debate: Quantitative methods in explicitly interpretative research. *Theory and Psychology*, *21*, 2, 139-154.
- Widiger, T.A. & Mullins-Sweatt, S.N. (2010). Clinical utility of a dimensional model of Personality Disorder. *Professional Psychology, Research and Practice*, *41*, 6, 488—494.
- Widiger, T.A. & Mullins-Sweatt, S.N. (2009). Five-Factor Model of Personality Disorder: A proposal for DSM-V. *Annual Review of Clinical Psychology*, *5*, 197-220.
- Wiggins, J.S. (1973). *Personality and Prediction: Principles of Personality Assessment*. Reading MA: Addison-Wesley Cy.
- Wiggins, J.S. (1982). Circumplex models of interpersonal behavior in clinical psychology. In: P. S. Kendall & J.N. Butcher (Eds.). *Handbook of Research Methods in Clinical Psychology*. New York: Wiley. (pp. 183-221).
- Wiggins, J.S. (2003). *Paradigms of Personality Assessment*. New York: The Guilford Press.

- Wiggins, G.P. (1993). *Assessing student performance, exploring the purpose and the limits of testing*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Williams, B. (2002). *Truth and truthfulness. An essay in genealogy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press
- Wilt, J., Cox, K.S. & McAdams, D.P. (2010). The Eriksonian life story: developmental scripts and psychosocial adaptation. *Journal of Adult Development, 17*, 156-161.
- Winter, D.G. (1996). *Personality analysis and the interpretation of lives*. New York: McGraw-Hill.
- Wright, A.G.C., Pincus, A.L., Lenzenweger, M.F. (2012). Interpersonal development, Stability, and change in early adulthood. *Journal of Personality, 80*, 5, 1349-1372.
- Wohlwill, J.F. (1973). *The study of behavioral development*. New York: The Academic Press: The Child Psychology Series.
- Woodley, M.A. (2010). Are high-IQ individuals deficient in common sense? A critical examination of the 'clever sillies' hypothesis. *Intelligence, 38*, 471-480.
- Woods, S.A. & Hardy, C. (2012). The higher-order factor structures of five personality inventories. *Personality and Individual Differences, 52*, 552-558.
- Wortman, C.B. (2004). Posttraumatic growth: progress and problems. *Psychological Inquiry, 15*, 1, 81-90.
- Wozniak, R.H. Co-constructive, intersubjective realism: Metatheory. *Developmental Psychology, 89*-130.
- Wundt, W. (1903). *Grundzüge der physiologische Psychologie (Vol. 3, 5th Edition)*. Leipzig: W. Engelmann.
- Young, G. (2012). A unitary Neo-Piagetian/Neo-Erikson model of development: Fundamental assumptions and meta-issues. *New Ideas in Psychology, 30*, 241-249.
- Zachar, P. (2011). The clinical nature of personality disorders: Answering the Neo- Szaszian critique. *Philosophy Psychiatry Psychology (PPP). Vol. 18, 3*, 191-202.
- Zachar, P. & Potter, N.N. (2010). Personality disorders: Moral or medical kinds- or both. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology, 17*, 2, 101-117.
- Zhang, Y., Kohnstamm, G. Slotboom, A. & Elphick, E. (2002). Chinese and Dutch Parents' perceptions of their children's personality. *The Journal of Genetic Psychology, 163*, 165-189.
- Zhang, L.F. & He, Y.F. (2011). Thinking styles and Eriksonian Stages. *Journal of Adult Development, 18*, 1, 8-17.
- Zhang, L. (2003). Does the big five predict learning approaches? *Personality and Individual Differences, 34*, 1431-1446.
- Zhou, X., Saucier, G. Gao, D. & Liu, J. (2009). The factor structure of Chinese personality terms. *Journal of Personality, 77*, 2, 363-400.
- Zirkel, S. & Cantor, N. (1990). Personal construal of life tasks: Those who struggle for independence. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 1, 172-185.

Auteur

Jan J.F. ter Laak (1944) was werkzaam aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de universiteiten van Nijmegen, Tilburg, Leiden en Utrecht. Bij de afdeling Ontwikkelingspsychologie van de Universiteit Utrecht doceerde hij gedurende bijna 20 jaar psychologische diagnostiek. Hij was in de praktijk werkzaam in Enschede, Haarlem en Breda. Hij was lid van het hoofdbestuur van het NIP (Nederlands Instituut van Psychologen) voor psychologische diagnostiek, lid en voorzitter van de Commissie Testaangelegenheden van het NIP (de Cotan) en voorzitter van de sectie Kinder & Jeugd van het NIP.